CUMHURİYET'İN 75. YILI ARMAĞANI

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 2

(1915-1919)

CENGİZCE

KAYNAK YAYINLARI

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 2

(1915-1919)

KAYNAK YAYINLARI

CUMHURİYET'İN YETMİŞ BEŞİNCİ
ATATÜRK'ÜN ARAMIZDAN AYRILIŞININ ALTMIŞINCI YILINDA
BÜYÜK ARMAĞAN

Atatürk'ün yazdığı ve imzaladığı bütün metinleri bir tarih sıralaması içinde ve günümüz Türkçesiyle bir araya getiren bu büyük eserin yayımlanmış olmasının kıvancını yaşıyoruz. Atatürk'e ait metinler, ilk kez, asıllarına uygun olarak ve bir arada yayımlanmış oluyor.

Toplamı açısından bakıldığında, Cumhuriyet Devrimi'nin ve Anadolu aydınlanmasının en önemli kaynakları olmasının yanı sıra, tarihimizden bize kalan en değerli hazine olan bu mirası, yurdumuzun ve ulusumuzun aydınlık geleceğine büyük katkılar sağlayacağı inancıyla sunuyorum.

İlk cildi Cumhuriyet'in 75. yılında yayımlanan bu görkemli eserin bu dönemde gerçekleşmiş olmasından dolayı emeği geçenlere teşekkür ediyor ve çalışmalarında başarılar diliyorum.

İstemihan Talay

Türkiye Cumhuriyeti
Kültür Bakanı

Atatürk'ün
Bütün Eserleri

Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti. Adına Sahibi
İsmet Öğütücü

Genel Yönetmen
Şule Perinçek (1. ve 2. Basım: Fikret Ulusoydan)

Yönetmen
Fikret Ulusoydan

Ankara Temsilcisi
Kemal Şenoğlu (1. ve 2. Basım: Sarper Yiğit)

Arşiv-Araştırma
Ercan Dolapçı, Musa Sarıkaya

Yayın Koordinatörü
Kurtuluş Güran

Sayfa Düzeni
Semra Karabulut Ok

Kapak Tasarımı
Emre Şenoğlu, Sistem Ofset

Dizgi
Analiz Basım Yayın, Gülcem Oflaz, Şenay Yurtsever

Baskı
Analiz Basım Yayın

Cilt
Cansın Mücellit

Satış ve Pazarlama
Şinasi Gökçe, Sevgi Sivaslı

Dağıtım
Mesut Barış, Fethi Kişioğlu, Mesut Yılmaz

Abone
Gülsün Kaygısız Gökçe

Muhasebe
Saniye Yalçın

© 1999

Bu eserin yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti.nindir

Birinci Basım: Mayıs 1999

İkinci Basım: Aralık 1999

Üçüncü Basım: Kasım 2003

Kaynak Yayınları: 278

ISBN: 975-343-235-6 (Tk. No)
975-343-264-X (2. Cilt)

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM UYGULAMA LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12 Kat: 3-4
34430 Galatasaray-Beyoğlu/ İSTANBUL
Telefon: (0 212) 252 21 56 - 252 21 99 - 292 21 08 Faks: 249 28 92
Ankara: (0 312) 430 42 19 Web: www.kaynakyayinlari.com
E. Posta: kaynak@kaynakyayinlari.com
suleperincek@ataturkuneserleri.com

Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu
(Alfabetik soyadı sırasına göre)

M. Türker Acaroğlu

Prof. Dr. Feroz Ahmad

Prof. Dr. Sina Akşin

Talip Apaydın

Prof. Dr. İlhan Arsel

Nejat Birdoğan

Muazzez İlmiye Çığ

Ali Dündar

Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü

Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu

Prof. Dr. Alpaslan Işıklı

Suphi Karaman

Prof. Dr. Nejat Kaymaz

Necdet Kurdakul

Em. Tümg. Turhan Olcaytu

İsmet Öğütücü

Emin Özdemir

Sadık Perinçek

Dr. Doğu Perinçek

Hakan Reyhan

Zeki Sarıhan

Prof. Dr. Taner Timur

Prof. Dr. Şerafettin Turan

Gürbüz Tüfekçi

Memet Türkkan

Fikret Ulusoydan

Katkıda Bulunanlar
(Alfabetik soyadı sırasına göre)

Eser Abbasoğlu, Adnan Akfırat, Alper Aktan, Kemal Albayrak, Pınar Arık, Fatma Artunkal, Mahmut Aydın, Kemal Ayyıldız, Ercüment Hüsnü Baki, Mustafa Birçek, Dr. Halil Bal, Selim Cebiroğlu, Ali Rıza Cihan, İbrahim Cinbek, Atilâ Çakıroğlu, Feriha Denli, Mithat Denli, Orhan Devret, Melahat Doğançay, Murat Dural, Ömer Emon, Tahsin Eroğlu, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Evsile, Mustafa Gül, Rasih Nuri İleri, Attilâ İlhan, Ali Mithat İnan, Prof. Dr. Mustafa Kalaç, Hüseyin Kara, Hasan Kartal, Mehmet Kılıç, Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Celalettin Kişmir, Osman Bilge Kuruca, Cemal Kutay, Turgay Nar, Fikriye Önkılıç, Mesut Özcan, Fahir Özel, Doç. Dr. İzzet Öztoprak, Şule Perinçek, Kiraz Perinçek, Emine Sağlam, Abdurrahman Sarıoğlu, Yaşar Kemal Seçkin, Hüseyin Şakacı, Leman Şenalp, Bülent Turan, Mahsun Turan, Zeki Uğur, Aşikâr Ulusu, Sami Ünal, Fatma Yazıcı, Ayşen Yiğit, Barış Yiğit.

Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Amasya İl Halk Kütüphanesi, Aziz Berker Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul İl Halk Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Galatasaray Lisesi Kütüphanesi, Harp Akademileri Komutanlığı Kütüphanesi, Havza Kaymakamlığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanları, Mülkiyeliler Birliği, Bostancı Kırtasiye çalışanları.

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 2

(1915-1919)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	17
Cemal Paşa'ya Mektup (19 Aralık 1915)	19
Cemal Paşa'ya Mektup (31 Aralık 1915)	22
Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına Dair Nasihatler (1916)	25
Edirne Belediye Başkanlığı'na (30 Mart 1916)	33
Çapakçur Müfreze Kumandanı'na Emir (2 Nisan 1916)	34
3. Ordu Kumandanlığı'na	35
Sason ve Mutki Bölgelerindeki Milis Kuvvetleri İçin Talimat (6 Nisan 1916)	36
2. Ordu Kumandanlığı'na Rapor (10 Nisan 1916)	37
2 Numaralı Kolordu Emri (10 Nisan 1916)	40
5 Numaralı Kolordu Emri (10 Mayıs 1916)	42
10 Mayıs 1916 Tarihli 5 Numaralı Emre Ek Kolordu Emri	43
Madam Corinne'e Mektup (6.3.1916)	44
Madam Corinne'e Mektup (21 Mayıs 1916)	46
Çapakçur Müfrezesine Yapılan Düşman Taarruzları Hakkında (8 Haziran 1916)	47
2. Ordu Kumandanlığı'na (9 Temmuz 1916)	49
Madam Corinne'e Gönderilen Fotoğrafın Altındaki Yazı (15.5)	50
2. Ordu Kumandanı'na Makine Başında Cevap (7 Ağustos 1916)	51
2. Ordu Kumandanlığı'na (8 Ağustos 1916)	52
2. Ordu Kumandanlığı'nın Emrine Cevap (8 Ağustos 1916)	53
2. Ordu Kumandanlığı'na Şifreli Telgraf (8 Ağustos 1916)	54
16. Kolordu Birliklerine Emir (11 Ağustos 1916)	55
2. Ordu'ya Rapor (31 Ağustos 1916)	56
Madam Corinne'e Mektup (30 Eylül 1916)	57
Hatıra Defteri (7 Kasım 1916-25 Aralık 1916)	59
2. Ordu'nun 18 Aralık 1916 Tarih ve 678 Sayılı Emrine Ek Emir	77
Başkumandanlık Vekâleti'ne, Üçüncü ve Altıncı Ordu Kumandanlıklarına, İkinci Menzil Müfettişliği'ne (27 Aralık 1916)	79
Başkumandanlık Vekâleti'ne, Üçüncü ve Altıncı Ordu Kumandanlıklarına, İkinci Menzil Müfettişliği'ne (28 Aralık 1916)	80
3. Ordu Kumandanı'nın Yazısına Cevap (1 Ocak 1917)	81
Başkumandanlığa ve 3. Ordu Kumandanlığı'na 2 Ocak 1917 Tarih ve 859 Sayılı Rapora Ek (9 Ocak 1917)	82
Başkumandanlığın Emrine Cevap (18 Ocak 1917)	83
Beyanname (Ocak Sonu 1917)	85

Harbiye Nezâreti Muhasebe Dairesi (18 Şubat 1917) 87
2. Ordu Birliklerine (13 Mart 1917) 88
2. Ordu Bölgesindeki Vali ve Mutasarrıflarla Diyarbekir Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü'ne (13 Mart 1917) 89
Başkumandanlık Vekâleti'ne (21 Mart 1917) 90
2. Kolordu'nun Teftişi Hakkında Başkumandanlık Vekâleti'ne ve Kafkas Ordular Grup Kumandanlığı'na (9 Nisan 1917) 91
2. Ordu Birliklerine Emir (9 Nisan 1917) 92
Evranoszade Muhsin Bey'e Mektup (20 Nisan 1917) 93
2. Ordu'ya Emir (6 Mayıs 1917) 94
Kafkas Ordular Grup Kumandanlığı'na Erzurum'un Geri Alınmasını Amaçlayan Harekât Hakkında (12 Mayıs 1917) 95
Kafkas Ordular Grup Kumandanlığı'na (12/13 Mayıs 1917) 99
Başkumandanlık Vekâleti'ne (16 Mayıs 1917) 100
Albay İsmet (İnönü) Hakkında Gizli Sicil Telgrafı (20 Mayıs 1917) 103
Yüzbaşı Salih (Bozok)'a Telgraf (22/23 Mayıs 1917) 104
Yüzbaşı Salih (Bozok)'a Telgraf (27 Mayıs 1917) 105
Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığı'na (22/23 Mayıs 1917) 106
2. Ordu Birliklerine Emir (3 Haziran 1917) 108
Elazığ Ordu Tayyare Bölük Kumandanlığı'na Emir (Temmuz 1917) 109
Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya Telgraf (3 Temmuz 1917) 110
2. Ordu Birliklerine Veda (Temmuz 1917) 111
Diyarbekir, Mamüretülaziz, Bitlis Vilayetlerine ve Bölge Halkına Veda (Temmuz 1917) 112
Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı'na (24 Ağustos 1917) 113
Küfrevî Şeyhi Abdülbâkî Efendi'ye Mektup (27 Ağustos 1917) 114
Falkenhayn'a Cevap (26 Ağustos 1917) 115
Enver Paşa'ya Gönderdiği 20 Eylül 1917 Tarihli Rapora Yazdığı Üst Yazı (20 Eylül 1917) 118
Talât Paşa'ya Gönderdiği 20 Eylül 1917 Tarihli Rapora Yazdığı Üst Yazı (20 Eylül 1917) 119
20 Eylül 1917 Tarihli Rapor (20 Eylül 1917) 120
20 Eylül 1917 Tarihli Rapora Ek (24 Eylül 1917) 126
Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya (30 Eylül 1917) 130
Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya (3 Ekim 1917) 131
Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya (4 Ekim 1917) 133
Mareşal Falkenhayn'a (7 Ekim 1917) 134
Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya (7 Ekim 1917) 135
Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya (18 Kasım 1917) 136
Ali Fuat (Cebesoy)'a Mektup (29 Ocak 1918) 138
Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat (24-28 Mart 1918) 139
Fenerbahçe Kulübü Defterine Yazı (3 Mayıs 1918) 169
Ruşen Eşref (Ünaydın)'a Armağan Ettiği Fotoğrafın Üzerine Yazı (24 Mayıs 1918) 170
Doktor Rasim Ferit (Talay)'a Mektup (5 Haziran 1918) 171

Behiç (Erkin) Bey'e Mektup (28 Haziran 1918) 172
Karlsbad'da Geçen Günlerim (30 Haziran 1918-28 Temmuz 1918) 173
Lütfi Simavi Bey'e Mektup (19 Temmuz 1918) 205
Tevfik Fikret'in Aşiyan'ını Ziyaret ve Deftere İmza (19 Ağustos 1918) 206
Doktor Rasim Ferit (Talay)'a Mektup (27 Ağustos 1918) 207
Doktor Rasim Ferit (Talay)'a Mektup (11 Eylül 1918) 208
3. ve 20. Kolordulara Emir (19/20 Eylül 1918) 209
7. Ordu'nun Çekilmesi Hakkında Rapor (19/20 Eylül 1918) 210
7. Ordu'ya Emir (20 Eylül 1918) 211
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne Telgraf (21 Eylül 1918) 213
4. Ordu Kumandanlığı'na (21 Eylül 1918) 214
7. Ordu Birliklerine Emir (21/22 Eylül 1918) 215
7. Ordu'ya Emir (22 Eylül 1918) 216
Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı'na Yazı (22 Eylül 1918) 217
7. Ordu'ya Emir (23 Eylül 1918) 218
7. Ordu'ya Emir (25 Eylül 1918) 219
25 Eylül 1918 Tarihli Ordu Emrine Ek 220
3. Süvari Tümeni'nin Raporuna Cevap (25/26 Eylül 1918) 221
Grup Kumandanlığı'na (26 Eylül 1918) 222
Grup Kumadanlığı'na (26/27 Eylül 1918) 223
Grup Kumandanlığı'na (27 Eylül 1918) 224
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne Rapor (29 Eylül 1918) 225
Yıldırım Ordular Grup Kumandanı'na Verilmek Üzere
Grup Kurmay Başkanı'na Not Ettirilen Rapor (29 Eylül 1918) 226
7. Ordu'ya Emir (1 Ekim 1918) 227
Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı'na (1 Ekim 1918) 228
7. Ordu'ya Emir (5 Ekim 1918) 229
Halep'ten İstanbul'a Çektiği Telgraf (7 Ekim 1918) 231
Padişahın Başyaveri Naci (Eldeniz)'e Telgraf (11-13 Ekim 1918) 232
Yıldırım Ordular Grubu Erkânıharbiye Riyaseti'ne (30 Ekim 1918) 233
Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'na (30 Ekim 1918) 234
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (31 Ekim 1918) 235
7. Ordu Kumandanlığı Vekâleti'ne
2. Ordu Kumandanlığı'na (31 Ekim 1918) 236
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (31 Ekim 1918) 237
7. Ordu Erkânıharbiye Riyaseti'ne (1 Kasım 1918) 238
Yıldırım Ordular Grubu Birliklerine Emir (1 Kasım 1918) 239
2. Ordu Kumandanlığı'na (1 Kasım 1918) 240
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (2 Kasım 1918) 241
Durum Raporu (2 Kasım 1918) 243
Demiryollarının Yeniden Teşkilatlandırılması
Hakkında Emir (2 Kasım 1918) 244
2. Ordu Kumandanlığı'na (2 Kasım 1918) 246
2. Ordu Kumandanlığı'na (2 Kasım 1918) 247
2. Ordu Kumandanlığı'na (2 Kasım 1918) 248
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (3 Kasım 1918) 249

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (3 Kasım 1918) 250
Grup Emri 2 (3 Kasım 1918) 252
41. Tümen Kumandanlığı'na (3 Kasım 1918) 254
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (3 Kasım 1918) 255
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (3 Kasım 1918) 256
2. Ordu Kumandanlığı'na (3 Kasım 1918) 257
Teslim Alınan Yük Otomobilleri Hakkında (3 Kasım 1918) 258
7. Ordu Kumandanlığı'na (4 Kasım 1918) 259
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (4 Kasım 1918) 260
2. Ordu Kumandanlığı'na (4 Kasım 1918) 261
İskenderun Hakkında Birliklere Emir (5 Kasım 1918) 262
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (5 Kasım 1918) 263
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (5 Kasım 1918) 265
Almanların Bıraktıkları Malzemeyi Yaktıkları ve
Tahrip Ettikleri Hakkında (5 Kasım 1918) 267
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (6 Kasım 1918) 268
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (6 Kasım 1918) 270
2. Ordu Kumandanlığı'na (6 Kasım 1918) 272
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (6 Kasım 1918) 273
Yıldırım Birliklerine Emir (7 Kasım 1918) 274
Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya (7 Kasım 1918) 275
Grup Emri (7 Kasım 1918) 277
Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya (8 Kasım 1918) 278
Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya (8 Kasım 1918) 279
2. Ordu Karargâhının Kaldırılması Üzerine (8 Kasım 1918) 281
41. Tümen Kumandanlığı'na (9 Kasım 1918) 282
İskenderun'un İşgal Edildiği Hakkında (9 Kasım 1918) 283
15. Kolordu Kumandanı Ali Rıza Paşa'ya (9 Kasım 1918) 284
Harbiye Nezâreti'ne (9 Kasım 1918) 285
Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne (10 Kasım 1918) 286
Adana'ya Veda (10 Kasım 1918) 288
Harbiye Nezâreti'ne (10 Kasım 1918) 289
İstanbul'da Yayımlanan Minber Gazetesinde Röportaj (17 Kasım 1918) 290
İstanbul'da Yayımlanan Vakit Gazetesinde Röportaj (18 Kasım 1918) 292
Teceddüt Fırkası'na Girdiği Haberi Üzerine
Söz Gazetesine Tekzip (30 Aralık 1918) 294
Harbiye Nezâreti'ne (3 Mart 1919) 295
Hukuk-u Beşer Gazetesi Hakkında
Harbiye Nezâreti'ne Yazı (14 Mart 1919) 297
Harbiye Nezâreti'ne (30 Nisan 1919) 299
Harbiye Nezâreti'ne (6 Mayıs 1919) 301
Harbiye Nezâreti'ne (6 Mayıs 1919) 302
3. Kolordu Kumandanlığı'na (9 Mayıs 1919) 303
Sivas Vilayeti'ne, Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na,
Canik Bağımsız Mutasarrıflığı'na (11 Mayıs 1919) 304
Harbiye Nezâreti'ne (13 Mayıs 1919) 305

Samsun'da 3. Kolordu Kumandanlığı'na (14 Mayıs 1919) 306
Sinoplulara Teşekkür (18 Mayıs 1919) 307
Samsun'a Çıktığı Gün Çekilen Telgraf (19 Mayıs 1919) 308
Samsun'a Çıktığı Gün Görev Bölgesine Telgraf (19 Mayıs 1919) 309
Sadaret Makamına Telgraf (20 Mayıs 1919) 310
Erzurum Vilayeti'ne (20 Mayıs 1919) 311
15. Kolordu Kumandanlığı'na (20 Mayıs 1919) 312
Samsun'dan Harbiye Nezâreti'ne Telgraf (20 Mayıs 1919) 313
Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (21 Mayıs 1919) 314
15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e Telgraf (21 Mayıs 1919) 317
Samsun'dan Sadaret'e Telgraf (22 Mayıs 1919) 318
Samsun'dan Sadaret'e Telgraf (22 Mayıs 1919) 319
Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (22 Mayıs 1919) 321
Sadaret'e Telgraf (23 Mayıs 1919) 323
15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e (23 Mayıs 1919) 324
Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (24 Mayıs 1919) 325
Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (24 Mayıs 1919) 326
Harbiye Nezâreti'ne (24 Mayıs 1919) 327
İngiliz Muhipler Cemiyeti Hakkında (26 Mayıs 1919) 328
Havza Kaymakamlığı'na (27 Mayıs 1919) 329
Ankara 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya (27 Mayıs 1919) 330
Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'ne (27 Mayıs 1919) 331
Konya'da Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'ne (27 Mayıs 1919) 332
Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya (28 Mayıs 1919) 333
Valilere ve Bağımsız Mutasarrıflara (28 Mayıs 1919) 334
Diyarbekir ve Bitlis Eşrafına (28 Mayıs 1919) 335
Diyarbekir'de Mebus Kâmil Bey'e (28 Mayıs 1919) 336
Sivas, Erzurum ve Ankara'daki Kolordu Kumandanlarına
Gizli Telgraf (29 Mayıs 1919) 337
Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (29 Mayıs 1919) 339
Vilayetlere, Bağımsız Mutasarrıflıklara (29 Mayıs 1919) 340
15. Kolordu Kumandanlığı'na (30 Mayıs 1919) 341
Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (30 Mayıs 1919) 343
Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'ya (30 Mayıs 1919) 344
Sadaret Makamına (1 Haziran 1919) 345
Tamim (1 Haziran 1919) 346
Vilayetlere, Bağımsız Mutasarrıflıklara (1 Haziran 1919) 347
Trabzon Vilayeti'ne (1 Haziran 1919) 348
15., 3., 13. Kolordu Kumandanlıklarına (1 Haziran 1919) 349
15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e (2 Haziran 1919) 350
Sadaret Makamına (3 Haziran 1919) 351
Sadaret Makamına (3 Haziran 1919) 352
Harbiye Nezâreti'ne (3 Haziran 1919) 353
Harbiye Nezâreti'ne (3 Haziran 1919) 354
Havza'dan 9. Ordu Bölgesine Telgraf (3 Haziran 1919) 355
15. Kolordu Kumandanlığı'na (4 Haziran 1919) 357

Harbiye Nezâreti'ne (4 Haziran 1919) 358
Sadaret Makamına (5 Haziran 1919) 360
Sadaret Makamına (5 Haziran 1919) 362
Harbiye Nezâreti'ne (6 Haziran 1919) 363
Harbiye Nezâreti'ne (7 Haziran 1919) 364
17. Kolordu Kumandanı Bekir Sami Bey'e Telgraf (9 Haziran 1919) 365
Harbiye Nezâreti'ne (10 Haziran 1919) 366
20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya (10 Haziran 1919) 367
Harbiye Nezâreti'ne (11 Haziran 1919) 368
Harbiye Nezâreti'ne (11 Haziran 1919) 369
Harbiye Nezâreti'ne (11 Haziran 1919) 370
15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e (11 Haziran 1919) 371
Harbiye Nezâreti'ne (12 Haziran 1919) 373
Harbiye Nezâreti'ne (12 Haziran 1919) 374
Padişah'a (14 Haziran 1919) 375
Harbiye Nezâreti'ne (14 Haziran 1919) 377
Irak Şeyhülmeşâyihi Uceymî Paşa'ya Mektup 378
Diyarbekir Vilayeti Vekâleti'ne (15 Haziran 1919) 379
Erzurum Vilayeti'ne Amerikan Heyeti Hakkında Telgraf (15 Haziran 1919) 380
Erzurum Vilayeti'ne Telgraf (15 Haziran 1919) 381
15. Kolordu Kumandanlığı'na 13. Kolordu'nun Kaldırılması Hakkında (15 Haziran 1919) 382
Konya'da 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya (16 Haziran 1919) 383
Harbiye Nezâreti'ne (16 Haziran 1919) 384
Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya (16 Haziran 1919) 385
15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e (16 Haziran 1919) 386
Kastamonu Vilayet Makamına Telgraf (16 Haziran 1919) 387
Cemil Paşazâde Kâsım Bey'e (16 Haziran 1919) 388
15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e (16 Haziran 1919) 390
Ankara'ya Gelen Fransız Albayı Hakkında Erzurum Vilayeti'ne (17 Haziran 1919) 392
Bitlis Vilayeti Vekâleti'ne (17 Haziran 1919) 393
Edirne'de 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar'a (18 Haziran 1919) 394
Erzurum Vilayeti'ne (18 Haziran 1919) 396
Harbiye Nezâreti'ne (18 Haziran 1919) 397
15. Kolordu Kumandanlığı'na (19 Haziran 1919) 398
Erzurum Vilayeti'ne (19 Haziran 1919) 399
Eşme'de 17. Kolordu Kumandanı Bekir Sami Bey'e (19 Haziran 1919) 400
Sadaret Makamına, Harbiye Nezâreti'ne Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'ne (20 Haziran 1919) 401
Valiliklere Tamim (20 Haziran 1919) 402
Posta ve Telgraf Başmüdürlüklerine ve Kolordulara (20 Haziran 1919) 403
Erzurum Vilayeti'ne (21 Haziran 1919) 404
Erzurum Vilayeti'ne (21 Haziran 1919) 405
Polis Müdürü Albay Halil Bey'e Mektup (21 Haziran 1919) 406

DİZİN 407

SUNUŞ

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye halkının ulusal demokratik devrimi'nin önderidir. O'nun hayatı, daha 1908 Devrimi öncesinden 1938'de hayata göz yummasına kadar toplumumuzun devrim süreçleriyle iç içedir.

Atatürk, çağımızın iki büyük devrim dinamiğinden birini oluşturan Mazlumlar Dünyası'nın başarıya ulaşan ilk devrimine önderlik etmiştir. Bu nedenle, O'nun başında bulunduğu eylem, yalnız ulusal tarihimize damgasını vurmakla kalmamış, insanlık tarihinin yaratılmasına da önemli katkıda bulunmuştur. Kurtuluş Savaşı'mızın ve Cumhuriyet Devrimi'mizin, bir bütün olarak, bütün dünyada Kemalist Devrim diye bilinmesi, başka deyişle O'nun adıyla anılması doğaldır.

Bu gerçekler ışığında, Atatürk'ü bilmek ve anlamak, 20. yüzyıl Türkiye'sini ve dünyasını inceleme ve açıklama çabasının bir gereğidir. Oysa O'nun önderliğindeki büyük devrimci eylemi ateşleyen ve yönlendiren düşünce birikiminin belgeleri, çeşitli kitap, dergi, gazete, yayın ve arşivlere dağılmıştır. Bu nedenlerle, araştırmacılar ve ilgililer, Türkiye Devrimi'ni bütün yönleri ve derinliğiyle inceleme ve açıklama olanağından yoksundur.

Atatürk'ü kaybetmemizden bu yana 60 yıl geçtiği halde, yazı ve konuşmalarını, bir arada ve asıllarına uygun olarak yayımlama görevi, ne yazık ki, bugünlere kalmıştır.

Kaynak Yayınları, tamamı 15 ciltte toplanacak olan *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni yayımlama görevini üstlenmekle tarifsiz bir onur duymaktadır ve yaptığı işin bilincindedir.

Kuvvet kaynağımız, Türkiye halkının devrimci pratiğini özetleyen bu büyük birikimi, önümüzdeki devrimci atılımların enerji kaynağına dönüştürme iradesidir. Biricik güvencemiz ise, Türkiye devriminin yaratıcısı ve sahibi olan Türkiye halkıdır ve onun aydın birikimidir.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, yalnız bir derleme ve özgün metinlere göre düzeltme çalışması sınırları içinde kalmamış, bir araştırma ve keşif faaliyeti boyutlarına ulaşmıştır. Kaynak Yayınları, Atatürk'e ait ülkemiz ve yabancı ülkeler arşivlerinde gizlenen belgelere ulaşmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış ve özel bir çalışma yürütmüştür. Bu çabalarımızın ürünlerini toplamaktayız. Özellikle Türkiye ve eski Sovyetler Birliği arşivlerinde bulduğumuz, yüzlerce yeni belge, yazı, mektup, demeç, tutanak, görüşme ve konuşma, Türkiye devrim tarihinin bazı aşamalarını yeniden yazmayı gerektiren bilgileri ve kanıtları içermektedir.

Atatürk'ün Bütün Eserleri'ni yayımlama görevi, kuşkusuz ancak Türkiye devrim tarihine ve Atatürk araştırmalarına emek vermiş aydın ve uzman birikimiyle başarılabilirdi. Bu anlayışla oluşturulan Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, araştırmaların yürütülmesinde ve eserin oluşturulmasında izlenecek yöntemleri tartışmış ve anlayış birliğine varmıştır. Buna göre:

- Bu çalışmayla, Atatürk'ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı bütün metinler ve belgeler bir araya getirilecektir.
- *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde, yalnız Atatürk'e ait olduğu kanıtlanmış olan metinler yer alacaktır. Hatıralardaki aktarmalar, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ne konmayacaktır.
- Hataların ve tahrifatların düzeltilmesi yanında, eksiklerin giderilmesi için, yayımlanmış metinler, asılları ve özgün belgelerle karşılaştırılacaktır.

• Belgenin kaynağı, konuşmanın nerede, hangi tarihte yapıldığı gibi nesnel bilgiler, yorumsuz olarak verilecektir.

• Metinler, eserde tarih sırasına göre yer alacaktır. Çünkü, Atatürk'ün görüşleri, tarihsel akış içinde anlamlıdır.

• Eser, günümüz Türkçesiyle yayımlanacaktır. Dildeki tarihi hava korunurken, artık anlaşılmayan sözcük ve deyimlerin yerine bugünkü karşılıkları konulacaktır.

Bu çerçevede binlerce kitap, gazete, dergi ve belge taranmış, incelenmiş, yayımlanmış metinlerle karşılaştırılmış; eski yazı metinler Latin harfli Türkçe yazıya yeniden aktarılmış; Rusça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve diğer yabancı dillerden metinler, yeniden çevrilmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde yer alan bütün metinler ve tarihleri, belgelerin asıllarına ya da ilk kaynaklarına başvurularak teker teker incelenmiş, araştırılmış, karşılaştırılmış ve defalarca kontrol edilmiştir.

Böylesine ağır ve yorucu olan bu çalışma sırasında, Osmanlıca metinler eski Erzincan Milletvekili Sayın Sadık Perinçek, Sumerolog Sayın Muazzez İlmiye Çığ, Eğitimci ve Yazar Sayın Memet Türkkan, Emekli Kütüphane Müdürü Sayın Celalettin Kişmir, Sayın Ercüment Hüsnü Baki; Almanca metinler Sayın Fatma Artunkal ve Sayın Şule Perinçek, Fransızca metinler Sayın Ercüment Hüsnü Baki ve Sayın Kiraz Perinçek tarafından okunup yeniden çevrilmiş ve yüzlerce hata saptanıp giderilmiştir. Yanlış okuma, çeviri ve tarih hatalarından tipik olan birkaçı dipnotlarda belirtilmiştir.

Metinlerin günümüz Türkçesiyle yayımlanması için çok özenli bir çalışma yürütülmüştür. Bu konudaki deneyimiyle ve güvenilir uzmanlığıyla bilinen Sayın Emin Özdemir'e değerli katkıları için ne kadar teşekkür edilse azdır.

Yardımcı Doçent Doktor Sayın İsmet Görgülü, Atatürk'ün özellikle askeri yazılarını inceledi ve çok değerli katkılarda bulundu.

Dipnotlarda, metinlerin daha önce yer aldığı kaynaklar ile belgelerin bulunduğu arşiv belirtilmiştir.

Rumi tarihlerin yanında miladi karşılıkları gösterilmiştir.

Öğle vaktini esas alan 12 saat sistemi korunmuştur. Örneğin; "saat 2 sonra'da", "saat 14'te"; "saat 6 evvel'de", "saat 06'da" anlamındadır.

Kişi ve yer adlarının yazılışına müdahale edilmemiş, farklılıklar korunmuştur. ("Saip, Sâip, Saib", "Saffet, Safvet" ya da "Kanlı sırt, Kanlısırt" gibi.)

Sonunda "Y.N." (Yayımlayanın Notu) imzası bulunan notlar Kaynak Yayınları tarafından konulmuştur.

***

Atatürk'ün Bütün Eserleri'ni en başta O'nun önderliğinde Türkiye Devrimi'ni gerçekleştiren Türkiye halkına, Birinci Dünya Savaşı'nın, özellikle Çanakkale Direnişi'mizin, Kurtuluş Savaşı'mızın silahlı kuvvetlerine, şehit ve gazilerine, Cumhuriyet Devrimi'mizin Aydınlanma savaşçılarına, Devrim şehitlerine, Kubilay'lara, "Cumhuriyet bize emanet" diyen devrim gençliğine, ulusal demokratik devrimimizi tamamlamak için mücadele eden emekçi ve aydınlarımıza borçluyuz. Bu büyük eserin gerçek yaratıcıları, başta Atatürk, onlardır.

20. yüzyılın devrimci yükselişinde, Ezilen Dünyanın ayağa kalkışını ateşleyen ve 21. yüzyılın büyük devrimci atılımlarına olağanüstü katkılarda bulunacak olan Türkiye halkına ve aydınlarına, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni, Cumhuriyet'in 75. yılı armağanı olarak, derin saygı ve bağlılıkla sunuyoruz.

KAYNAK YAYINLARI

CEMAL PAŞA'YA MEKTUP*

(19 ARALIK 1915)

6.10.331 (19 Aralık 1915)

Muhterem Paşam,

Konya istasyonundan çekilen telgrafı aldım. Tebriklerimi arz etmek için otele geldiğimde misafirinizin sesini işitmiş olduğumdan, kabulde mazur olduğunuzu anlayarak, terfi etmenizden duyduğum sevinci bir karta kısaca yazarak, fazla rahatsız etmekten kaçınmayı uygun bulmuştum. Beklemeyişim, zatıâlinizce üzücü olduğundan çok bendenizce keder konusu olmuştur, çünkü sizinle görüşme şerefinden pek çok istifade edecektim. Her halde sevgi ve yakınlığınız kalıcı oldukça, zatıâlinizden feyiz almak fırsatları daima olacaktır. Rahatsızlığım iyiliğe yüz tutmuştur.

Burada ara sıra candan dostlarla sohbet daha fazla gönül rahatlığı sağlamaya yarıyor. Vazifemin başına dönmek için daha epeyce zaman olduğundan uygun fırsatlarda ihtiramlarımı takdim ile kıvanç duyacağım.

Zat-ı samilerini –ziyaret keyfiyetinde– üzüntüye uğrattığımdan dolayı af buyurmanızı hasseten istirham eder ve Kemâl-i hürmet ve tazim ile ellerinizden ve gözlerinizden öperim büyük kardeşim.

Beşiktaş Akaretler'de 76 numaralı ev

Anafartalar Grubu Kumandanı
Albay M. Kemal

* Murat Bardakçı, *Şahbaba/ Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan Yayıncılık, İstanbul, Dördüncü Basım, Aralık 1998, s.544.

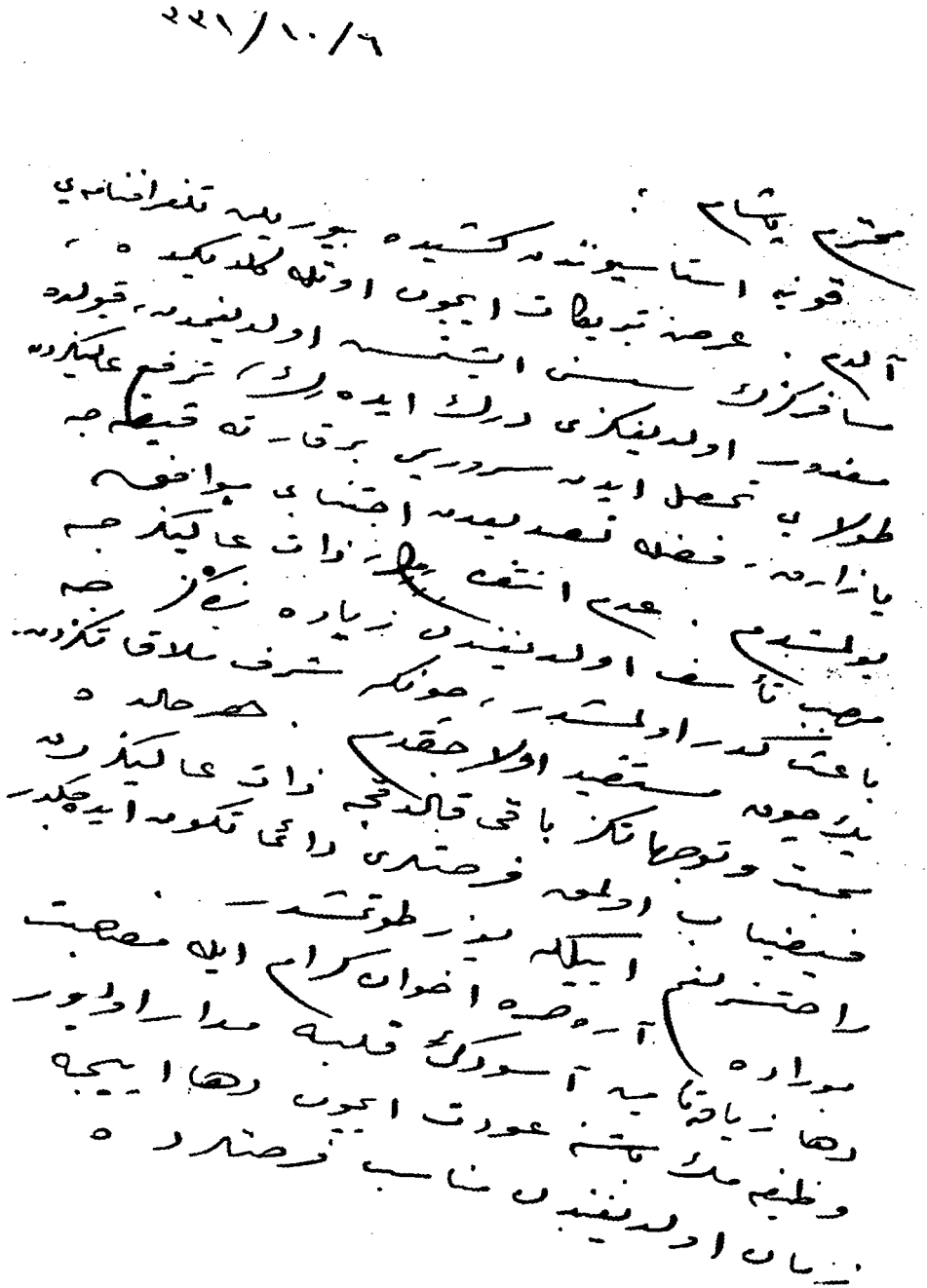

6.10.331 (19 Aralık 1915) tarihli mektubun ilk sayfası.
Mektubun fotokopisi, bu eserde yer verilmek üzere Murat Bardakçı'dan alınmıştır. (Y.N.)

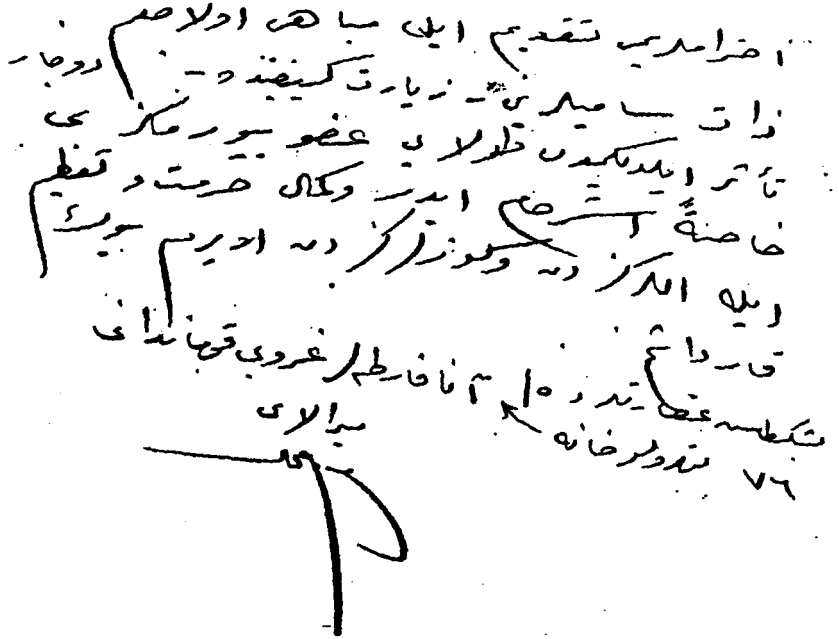

6.10.331 (19 Aralık 1915) tarihli mektubun ikinci sayfası. (Y.N.)

CEMAL PAŞA'YA MEKTUP*

(31 ARALIK 1915)

18.10.331 (31 Aralık 1915)

Muhterem Paşa Hazretleri,

Tavsiyeniz yönünde hareket edilmektedir. Kamuoyunda oluşan pek büyük eğilime rağmen belirli ve bilinen kişilerin bakış açısını biraz garip buluyorum.

Her şeyi geleceğe, harpten sonraya terk etmek teorisinin bütün beyinlere hâkim olduğu anlaşılıyor. Biraz fazla gayret ve faaliyetle bu teorinin çürüklüğü ispat edilebilir ümidindeyim. Fakat zannediyorum ki, benim burada sahip olabileceğim zaman buna elverişli değildir. Her halde kendiliğinden hazırlanmış pek güzel bir zemin mevcuttur.

Vasıf Bey'le görüştüm. Esirgemediğiniz müsaadeden dolayı tekrar teşekkürlerimi arz ederim. İcabında faydalanacağım, bendenize ait emirlerinizi o vasıtayla bilmem almak doğru mudur?

Ellerinizden öper, özel hürmetlerimin kabulünü rica ederim muhterem paşa hazretleri.

M. Kemal

Karargâhınızda görevli Kurmay Yüzbaşı Neş'et Bey, Anafartalar muharebelerinde refakatimde bulundu. Kendisinden çok istifade ettim. Özel olarak takdim etmeye müsaade buyurmanızı istirham ederim.

Murat Bardakçı, *Şahbaba/ Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan Yayıncılık, İstanbul, Dördüncü Basım, Aralık 1998, s.544-545.

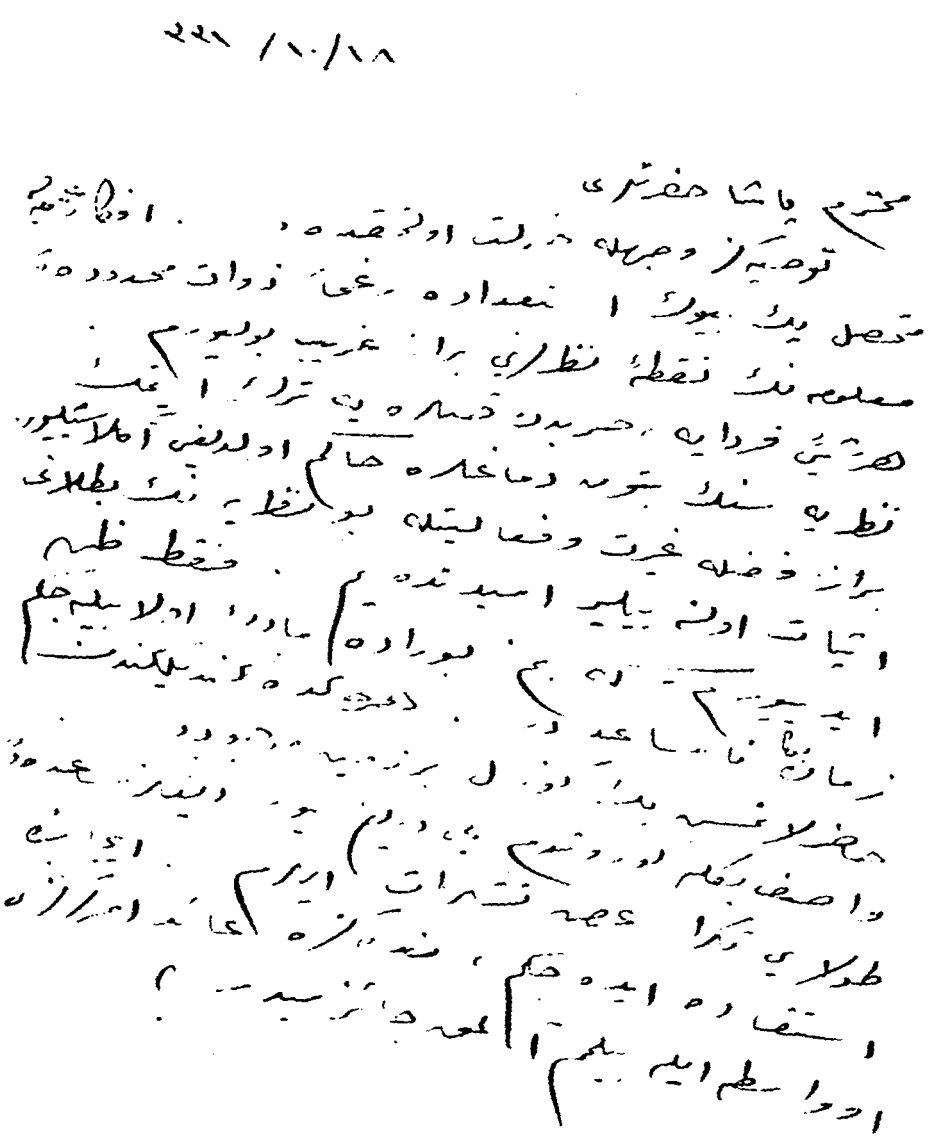

18.10.331 (31 Aralık 1915) tarihli mektubun ilk sayfası.
Mektubun fotokopisi, bu eserde yer verilmek üzere Murat Bardakçı'dan alınmıştır. (Y.N.)

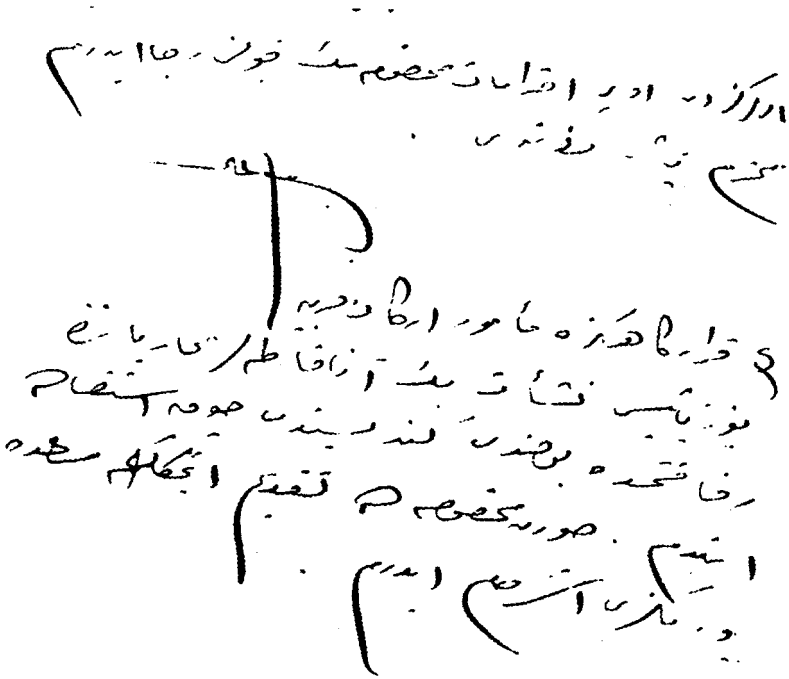

18.10.331 (31 Aralık 1915) tarihli mektubun ikinci sayfası. (Y.N.)

TAKTİK MESELESİNİN ÇÖZÜMÜ VE EMİRLERİN YAZILMASINA DAİR NASİHATLER*

(1916)

16. Kolordu

Kolordu Emri

Taktik meselesinin çözümüne ve emirlerin yazılmasına dair özetlediğim aşağıdaki nasihatleri her subayın dikkatle okumasını tavsiye ederim.

On Altıncı Kolordu Kumandanı
M. Kemal

Edirne Sanayi Mektebi Matbaası
1331 (1916)

* On Altıncı Kolordu Kumandanı M. Kemal, *Ta'biye Meselesinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih*, Edirne Sanayi Mektebi Matbaası, 1331 (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Kls. 3407, Dos. 180-32, Fih. 6-1, 6-2); *Mustafa Kemal Atatürk'ün Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına Dair Öğütleri*, Yayına Hazırlayan: Tnk. Kur. Alb. İsmet Görgülü, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1990; *Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.
Eserin ilk basımının yapıldığı yıl, 1331'dir. Miladi karşılığı, 14 Mart 1915-13 Mart 1916 tarihleri arasıdır. Mustafa Kemal, 16. Kolordu Komutanlığı'na 19 Ağustos 1915'te atanmıştır. (Bkz. *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, Belge: 9/a, s.10 ve 106.) Mustafa Kemal, 15 Ocak 1916-27 Şubat 1916 tarihleri arasında Edirne'de bulunmuştur. Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü, eserin muhtemelen 1916 Şubat'ında yayımlandığını belirtmektedir.
Kitapçığın orijinali, yarım dosya kâğıdı boyutunda yedi sayfa, eski yazı ve matbaa baskısıdır. (Y.N.)

قول اردو امری

نعیه مسئولیتك حله و امرلرك صورت تحریریه دائر خلاصه ایتدیکم
آیره‌کی نصایحی هر ضابطك وقتله اوقومسنی توصیه ایدرم .

اردنه التنجی قول اردو قومانداسی

م . کمال

اردنه صنایع مکتبی مطبعه‌سی

١٣٣١

TAKTİK MESELESİNİN ÇÖZÜMÜNE DAİR BAZI NASİHATLER

Bir taktik meselesini çözmek için, her şeyden evvel, mesele sakin bir kafayla, baştan sona kadar birkaç defa okunmalıdır.

Buna harcanacak birkaç dakikalık zaman sayesinde, önemli noktaları unutmak tehlikesi bertaraf edilmiş olur.

Meseleyi bu şekilde okuduktan sonra, iki tarafın vaziyeti salim bir şekilde zihne yerleşir. Önemli bilgilerin altı kırmızı, mavi kalemle çizilerek ve birlikler harita üzerinde işaret edilerek bu husus kolaylaştırılır.

Bir defa vaziyet kavrandıktan sonra, iş o vaziyetin muhakeme ve takdirine gelir. İşte bu muhakeme neticesi, kesin kararı meydana çıkarır.

Tereddütleri gidermek ve kararda sebat etmek için fikirler düzene ve sıraya konmalıdır. Az çok tabii olan bir aceleciliğe kapılarak daha başlangıçta akla gelen ilk kararı kabul edip sonra muhtelif sebeplerle onu makul göstermeye kalkışılmamalıdır. Zira bu tarzda hareket edilirse ham bir karar alınmış olur ki, o karardan vazgeçmek pek güç olur.

Bir meselenin çözümünde ne şekilde muhakeme edilmesi lazım geleceği hakkında muhtelif taktikçiler tarafından muhtelif usuller tavsiye edilir.

Bu usullerin çoğunda, mümkün olan bütün ahvali dikkatle ve bütün tafsilat ve ayrıntısıyla göz önüne almak tavsiye edilir. Bu tarzı o kadar pratik bulmadım.

En iyisi, şimdi söyleyeceğim birkaç kısa soruya göre fikirleri toplamaktır.

1. Vazife ve vaziyetin gerektirdiği tedbirler nelerdir?

2. Düşman, bizi bu tedbirleri almaktan nasıl men edebilir?

3. Düşmanı kendi arzumuza göre harekete mecbur edebilmek için, onun maksadına nasıl mani olabiliriz?

Bu soruya cevap vermek için tarafların kuvveti, bu kuvvetlerin bölünme şekli, arazi, her iki tarafın ulaşım yolları dikkate alınarak muhtemel durumlar meydana çıkarılır.

4. Kabul edilecek ilk tedbirler için karar!

Görülüyor ki, meselenin çözümüne, vazife ve vaziyetten başlanıyor.

Genellikle yapıldığı gibi, düşmanın muhtemel olan maksadından başlamayı tavsiye etmem. Bundan maksat, kararımızı asla düşmanın maksadına bağlı bırakmamaktır. Maksadı belli ve kesin olan ve onu elde etmek için bütün kuvvetini kullanan kimse, düşmanın maksat ve tedbirlerine göre harekâtını kararlaştırmaya çalışandan manen üstündür. Düşman kuvvetlerine göre kesin karar almayı beklemek, genel olarak kıymetli bir zamanı kaybetmektir.

Muharebeden evvel ve hatta çoğunlukla muharebeden sonra bile düşman kuvveti hakkında nadiren kesin bilgi elde edilir.

Arıburnu ve Anafartalar'da yapılan muharebelerin hiçbirinde aldığım raporlarda düşmanın kuvvetinin doğru olarak takdir edilebilmiş olduğuna tesadüf etmedim.

Bu sebeple;

Taarruz mu etmek lazımdır?

Müdafaaya mı karar vermek uygundur?

Muharebeden kaçınmak mı gerekmektedir?

Bu hususlara, düşmanın varsayılan kuvvetinden çok, vazife ve vaziyet karar verdirir. Düşmanın maksadını anlamaya, hiç olmazsa vazifemizin yerine getirilmesini zorlaştıran niyetlerini takdir etmeye çok büyük bir dikkatle çalışmak lazımdır.

Münasebeti olmayan muhtemel herhangi bir halin vuku bulmayacağını meydana çıkarmak için uzun uzadıya münakaşa etmek büsbütün lüzumsuzdur.

Düşmanın mümkün olan düşüncelerini meydana çıkarmak için en iyi vasıta, zihnen düşman tarafına geçmek ve onun bakış açısıyla meseleyi çözmektir. Buna harcanacak zaman, elde edilecek menfaati tamamen karşılar.

Akıllı bir düşman –ki biz taktik meselelerinde düşmanı en iyi taktikçi ve kesin kararlı kabule mecburuz– muhakkak bizim en az arzu ettiğimiz şeyi yapar. Bir de unutmamak lazımdır ki, düşman hareket ve faaliyetten mahrum değildir.

Araziye gelince; araziye daima asıl kıymetini vermek lazımdır. Düşmanın maksatlarını sınırlar kabul etmektense, bilakis düşmanın arazinin faydalarından istifade ederek ve zorluklarını gidererek maksadına ulaşmasına hizmet edeceğini kabul etmek lazımdır. Kocaçimen silsilesinin denize dayanan yalçın kayalı yamaçlarında dökülen kanları hatırlamak, bu hakikati teslim için kâfidir. Bir de kararlarımızda danışıklı dövüşen, taraf tutan ve akılsız olmamalıyız! Bununla beraber topoğrafya şartlarına tamamen sahip olduğu için bir mevzii seçmek ve orada belirsiz bir şekilde düşmanı beklemek hiçbir zaman doğru değildir.

Düşünmeli ki, faal bir düşmana karşı bunun kıymeti kalmaz.

Napolyon kendi muzafferiyetini, her şeyden evvel dikkatini düşman üzerine toplamasına ve hasmının yenilgisini onun dikkatini araziye vermesine atfeder.

Moltke bundan dolayı demiştir ki:

> "Keşif raporlarından doğrudan doğruya maksada, hedefe varmak için faydalı olan noktalar çıkarılmalıdır."

Tarafların ulaşım yollarının incelenmesinde, bir taarruz istikametinin seçilmesine dikkat edilmelidir. Burada stratejik düşünceler ikinci derecede kalır. Her şeyden evvel taktik başarının kazanılması lazımdır.

Birlik ne kadar büyük olursa, kumandan o oranda ahvali kapsamlı bir şekilde takdir etmeye mecburdur. Ve ancak bu sayede, her anda ve vaziyette her türlü değişikliği yapabilir. Unutmamalıdır ki, her çözüm şekli her şeyden evvel çözenin özel yeteneklerine bağlıdır. Ve aynı uygun netice muhtelif vasıtalarla elde edilebilir.

Ancak bir taktik meselesini çözerken büsbütün neticeden uzak bir çözüm şekliyle zaman kaybedilmemelidir.

Çözüm şekli, her halde taktik bakımdan salim fikirlerin varlığını ispat edebilsin.

EMİRLERİN YAZILMASI

Bir emirde evvela dikkate alınacak madde, o emrin uygulanabilir olmasıdır. Bu hususta, hakikaten, düşünülenin üstünde hata edilir.

Bundan kaçınabilmek için, her ne vakit bir emir verilirse, o emrin, astın bulunduğu vaziyet içinde nasıl uygulanabileceği kendi kendine sorulmalıdır. İşte bu şekilde uygulanamaz olan noktalar açık bir şekilde meydana çıkar.

Bir karar almak için nasıl ki düşmanın fikrine nüfuz etmek lazım ise, bir emir verilirken de emir veren kendini astın yerine koymalıdır.

Bir Emir Neleri Kapsamalıdır?

Seferiyye Nizamnamesi'nin[1] 49. maddesi bu soruya şu şekilde cevap veriyor: "Emirlerin, astın, maksada ulaşmak için kendiliğinden hareket edebilmek üzere bilmesi lazım gelen maddelerin tümünü kapsaması ve fakat, bundan başka bir şey içermemesi genel kuraldır."

Askeri harekâtta (Seferiyye 53) ve ileri karakol emirleri hakkında Seferiyye Nizamnamesi'nin özel maddelerinin kapsadığı noktalar, düşünmeyi bilen bir taktikçi için açık ve yeterlidir.

Bazı kitapların tavsiye ettiği örnekler, yol açtıkları düşünmek yorgunluğundan başka bir şeye yaramaz.

Bir Emir Nasıl Yazılmalıdır?

Seferiyye Nizamnamesi'nde açıkça anlatıldığı gibi (madde 49), emirler kısa, açık, kesin ve emri alanın iktidar derecesi ve bilgisiyle orantılı olmalıdır.

1. Kısa:

Pek uzun emirler, onları alanları sıkar ve uygulanmasında gevşekliği doğurur. Bir emirde çok ayrıntıya girişildi mi, esas noktalar pek çabuk kaybedilir.

Bir de, emirlerde tabii olan hususlardan bahsedilmemelidir. Mesela, "Süvari keşfe devam edecektir" gibi. Çünkü bunun mecburen yapılan bir hizmet olduğunun bilinmesi lazımdır.

1 Seferi Hizmetler Nizamnamesi. (Y.N.)

2. Açık:

Malumdur ki, bir emirdeki ifadeler bile muğlak olursa, o emir daima yanlış yorumlanır. Anlaşılır olmaktan uzak abartılı ifadelerin –ki emri uygulanamaz hale getirir– doğurduğu sakıncalar büyüktür.

3. Kesin:

Emir veren, ne istediğini tamamen biliyorsa, kesin emirler verir ve böyle emirler kemali şiddetle uygulanır.

Yarım kararlar, tamamlanmamış tedbirler daima tehlikelidir. Dolayısıyla, emir veren, muharebe tarzını ve maksadını tamamıyla kararlaştırmalı ve vereceği emirde, açık bir şekilde, bir taarruz muharebesi mi, yahut bir işgal muharebesi mi uygulayacak, yoksa ciddi bir hareketten mi kaçınacak, yahut kesin bir muharebeye mi girişecek, bildirmesi lazımdır.

Meşhur bir taktikçi bu hususta şöyle diyor:

"Durmak istiyorsan sağlam dur; yürümek istiyorsan çabuk yürü!"

Maksat tamamen belirlenmeden muharebe edilmez ve muharebe sırasında da maksadı asla gözden uzak tutmamak lazımdır.

Emirlerde bir dereceye kadar kesinlikle belirlenmesi mümkün olmayan şeylerden bahsedilmez. Yani ihtimaller üzerine olsun emir verilmez. Eğer verilirse birbirini zayıflatan emirler verilmeye yol açılır.

Bir de, gerçekleşmesi kesin olmayan varsayımlar büyütülmemelidir.

Bundan başka: "Mümkün olduğu kadar ahvale göre hareket ediniz. Düşmanı oyalayınız" gibi belirsiz deyimlerden kaçınılmalıdır. Çünkü bu türden ifadeler üstün kararsızlığını örtmekten başka bir şeye yaramaz.

Sonra, öteden beri sık sık kullanılan "Düşmanın hareketine karşı koyunuz" deyimini de öteki belirsiz ifadelere ilave ediniz.

Görülüyor ki, şunların kesin olarak bilinmesi ve bildirilmesi lazımdır:

- Taarruz mu etmek lazımdır?
- Müdafaa mı?
- Yoksa muharebeden kaçınmak mı?

Yok eğer vaziyet tamamen ortaya çıkmamış ise mümkün olan her ihtimale karşı hareket edebilecek bir durumda bulunmak icap eder.

Mesela, "filan şeyin mümkün olduğu kadar şiddetle, mümkün olduğu kadar çabuk, mümkün mertebe..." deyimleriyle yapılmasını emreden emirler kötü bir aksi tesir yapmaktan başka bir tesir meydana çıkarmaz. Çünkü, şüphesiz ki bütün emirler aksi emredilmedikçe bütün sürat harcanarak uygulanır.

Bir de muharebe emirlerinde:

"Filan şeyi yapmak doğrudur" demek büsbütün faydasızdır.

Verilen emirlerin gerekçesini söylemek yoktur. Bu, kumandanın nüfuzunu azaltmaktan başka bir şeye yaramaz.

Geri çekilme emirleri, kıtanın güvenini sarsıntıya uğratır. Lakin kumandan bu halde de uygulayacağı tedbirleri evvelden takdir eder.

Başarı haberlerini kıtalara ulaştırmak, onların manevi kuvvetini artırır. Lakin başarısızlık haberlerine gelince, onları bildirmekten kaçınmak daha iyidir.

4. Emri Alanın İktidar Derecesi ve Bilgisi:

İyi yetişmiş astlarla iş görüldüğü zaman, onlara yalnız, elde edilmesi istenen maksadı söylemek ve uygulamada alınacak tedbirleri onlara bırakmak kâfidir.

Sebebi:

İlk olarak, onların harekette serbestisini azaltmamak.

İkinci olarak; çünkü, genellikle ayrıntıların tamamı ancak bizzat arazi üzerinde işin başında kavranır. Ve emrin verildiği zamanla geldiği zaman arasındaki müddet zarfında durum değişebilir.

Bir de acil durumun gerektirdiği istisnalar dışında, ast, üstün hukukunu gasp etmekten kaçınmalıdır.

Astı, geniş bir şekilde harekette muhayyer[1] bırakmak, emirdeki maksadı kaybeder. Veyahut bütün sorumluluğu asta yüklemekten başka bir şeye yaramaz. Halbuki, "Bir birlik kumandanının birinci vazifesi gerekli emirleri vermek ve işlerin oluşunu tesadüfe bırakmamaktır."

Düşmana, kendimize, maksada dair asta verilecek bilgi, kendi vazifesinin yerine getirilmesinde ahvali değiştirse bile, bir karar alınmasına dayanak olacak kadar verilmelidir.

Önemli bir nokta daha! Kumandan kendi kararlarını, planlarını emirde pek büyük ihtiyatla belirtmelidir. Çünkü, başarısızlık halinde eleştiriye uğrar.

Mesela: "Düşmanı püskürteceğim" demektense, kendini beğenmişlikten kaçınarak, "Düşmana taarruz edeceğim" demek tercih edilir.

Aynı sebepten dolayı, emredilen vazifeyi başarıyla yerine getireceği muhakkak olmadıkça tebliğ etmemelidir.

Büyük birliklerde (tümen) yazılı emir vermek usuldendir.

Fakat, harbin bazı heyecanlı zamanları olur ki, vakit olduğu halde yazılı emir verilemez.

Önemli ahvalde astlar yanında ise, emir sözlü olarak verilir. Lakin her halde aynı zamanda not ettirilir.

Eğer düşmanla tesadüf muhakkak ise, yahut zaten tesadüf olmuş ise, birlik kumandanlarını birliklerinden ayırmak doğru değildir. Emir vermek için yaverleri çağrılır.

1 Muhayyer: Seçmeli, beğenmeye bağlı. (Y.N.)

EDİRNE BELEDİYE BAŞKANLIĞI'NA*

(30 MART 1916)

Kıymetli Edirne'mizin muhterem ahalisi tarafından gerek acizlerine ve gerek kumandam altında bulunan askeri birliklere karşı gösterilen yüksek duygulardan ve samimi yakınlıktan fevkalade etkilendim. Bu günlerin bu unutulmaz hatırası, ebediyyen kalplerimize nakşedilmiş olarak kalacaktır.

Soyluluk belirtileriyle dolu olan bu karşılamayı hakikatlı milletimizin bir mükâfatı sayar, kendim ve askerim adına zatıâlilerine ve Edirne'nin muhterem ve cömert ahalisine sonsuz teşekkürlerimi takdim etmekle kıvanç duyarım efendim.

17.1.1332 (30 Mart 1916)

16. Kolordu Kumandanı
Albay
Mustafa Kemal

* *Edirne Postası* gazetesi, Sayı: 288, 12 Şubat 1929'dan aktaran: *Atatürk'ün Yaşamında Edirne*, Hazırlayanlar: Lâtif Bağman-Oral Onur, İstanbul, 1982, s.10 ve s.35.

ÇAPAKÇUR MÜFREZE KUMANDANI'NA EMİR*

(2 NİSAN 1916)

5. Tümen Bitlis'e doğru başarıyla ilerlemektedir. Palu Müfrezesi'yle Dersim asileri bastırılmaktadır. Kulp Müfrezesi Kumandanı, verdiği raporda; düşmanın Kızılağaç'taki kuvvetini takviye ettiğini ve yaklaşık olarak 100 kişilik bir kuvvetinin de Laçikan'daki mevzilerimize yaklaştığını bildirmiştir. Adı geçen yere 200 jandarma hareket ettirilmiş olup, yakın zamanda ordu birlikleri de gönderilecektir.

(16. Kolordu Kumandanı)

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi. 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.51.
Yukarıda belirtilen kaynakta, emir, özet olarak ve burada yayımlandığı kadarıyla yer almıştır. (Y.N.)

3. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

1. 17. Piyade Alayı'nı Kulp bölgesinde ve Kozma gediklerini kuzeyden korumak maksadıyla kullanacağım. Bu maksatla Diyarbekir'e ilk ulaşan taburu Hazro üzerinden dün hareket ettirdim. Bir tabur bugün, diğer tabur da yarın aynı istikamette hareket edecektir.

2. 5. Tümen Bitlis cephesindeki Surem-Mergek hattında düşmana baskı yapmaktadır. Kozma gedikleri karşısında 24 Mart 332'de (6 Nisan 1916) faaliyet gösteren üç piyade taburundan ibaret düşman kuvvetlerinin belirtilen tarihte sizlerle ciddi teşebbüste bulunmamış ve Masalla karşısında düşman faaliyeti görülmemiş olması, Muş batısında bulunan düşman kuvvetlerinden bir kısmının Bitlis'e hareket ettirilmiş olması ihtimali vardır. Bu hususun anlaşılması için gerek 5. Tümen ve gerekse Bingöl Müfrezesi genel cephesi boyunca kesin tedbirlerin alınmasını emrettim.

3. Bunun üzerine 5. Tümen'in başladığı taarruzunu kesin neticeye ulaştırması için lüzum görürsem 1/2 Nisan (14/15 Nisan 1916) akşamı Hazro'ya yetişecek olan 17. Alay'ı şimdilik Kulp bölgesinde bulunduracağım.

4. Kolordu karargâhı ve kolordu süvari bölüğü bugün Diyarbekir'e ulaşmış bulunuyor.

5. Ben Nisan'ın birinci Cuma günü (14 Nisan 1916) 5. Tümenin yanına hareket edeceğim. 1/2 Nisan 332 (14/15 Nisan 1916) sabahından itibaren emirlerinizin belirtilen yere telgraf merkezi vasıtasıyla verilmesi istirham olunur. Silvan'dan sonra hangi telgraf merkezinde bulunacağımı ayrıca arz edeceğim.

16. Kolordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* Şevket Beysanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, D.Ü. Basımevi, Diyarbakır, 1981, s.71.
Yukarıdaki kaynakta tarih yoktur. Mustafa Kemal, 27 Mart 1916'da o zamanki adıyla Diyarbekir'e (Diyarbakır) gelmiş ve 16. Kolordu Kumandanlığı görevine başlamıştır. (Y.N.)

SASON VE MUTKİ BÖLGELERİNDEKİ MİLİS KUVVETLERİ İÇİN TALİMAT*

(6 NİSAN 1916)

1. Mutki bölgesindeki milisler, Hacı Musa Bey komutasında olarak, Kerp-Bitlis istikameti ile Tatvan'ın batısında Korsuvak-Hövükşiyan-Kepişan-Ezirget istikametinde Mutki bölgesi içerisinde ilerlemeye çalışacak, düşman çete ve kuvvetlerine karşı adı geçen istikametleri örtmek ve korumakla beraber düşmanın geri atılmasına çalışacaktır. Her fırsattan faydalanarak Bitlis ve Muş ovalarına doğru sarkan düşman taciz edilecektir.

Hacı Musa Bey 5. Tümenin Duhan Boğazının batısında bulunan kuvvetleriyle aralıksız olarak irtibatta bulunacak ve Bitlis'e karşı yapılacak harekâta katılacaktır.

2. Sason bölgesinde bulunan milis ve gönüllüler, Mahbuban ve Tabuk üzerlerinden Sason'a gelen istikametleri koruyacaktır. Ayrıca düşman çetelerini geri atmaya ve Bitlis-Muş ulaştırma hattı üzerine doğru ilerleyerek düşmanı taciz etmeye çalışacaklardır. Bu bölgedeki gönüllüler reislerinin emir ve kumandasında bulunacaklardır. Sason Askerlik Şube Başkanı müfrezelerimizin harekâtını düzenlemek ve maksada göre sevk ve idare hususunda emir ve talimat vermek ve Sason bölgesinin korunması hususunda gereken askeri tedbirleri almakla görevlidir.

3. Mutki ve Sason bölgelerindeki müfrezeler, 5. Tümen Kumandanı'nın emrinde olup, her hususta gereken emri kendisinden alacaklardır.

4. Mahallindeki en büyük mülkiye memurları dahi, müfrezelerimizin ihtiyacını sağlamak ve halkın moralini yüksek tutmak hususunda birliklerle işbirliği yapacaklardır.

5. Bu talimat, Bitlis Vilayeti'ne, 5. Tümen Kumandanlığı'na, Sason Kaymakamlığı'na, Sason Askerlik Şubesi Başkanlığı'na ve Şin Müfreze Kumandanlığı'na gönderilmiştir. 6 Nisan 1916

16. Kolordu K.
M. Kemal

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt. 2 nci Kısım Kafkas Cephesi. 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.54; Şevket Beysanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, D.Ü. Basımevi, 1981, s.71-72.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA RAPOR*

(10 NİSAN 1916)

1. Emrimde bulunan cephe aşağıdaki şekilde kısımlara ayrılmıştır.

5. Tümen Cephesi:

a- Botan Suyu (Van Gölü'nün 50 km. güneyinde) ile Van Gölü'ne akan Güzeldere arasındaki Hizan bölgesi, burada Van Gölü güneyi müfrezesi vardır. Bunun kuvveti Yarbay Ali kumandasındaki 1 000 kişilik bir piyade taburu ile 300 milisten ibaretti.

b- Güzeldere ile Bitlis Boğazı (her ikisi dahil) arasında bir tabur noksan olmak üzere, 5. Piyade Tümeni, bunun sağ kanadı ve merkezi ile Koltik-Sürüm ve batısında boğaz içinde, Deliklitaş hattında sol kanadıyla Hürmüz kuzeyinden, Nebat Dağı'na kadar uzanmaktadır. 28 Mart 1916'da şifre ile arz ettiğim şekilde iki piyade alayı ve bir süvari alayı tahmin ettiğim düşman asıl mevzilerinin Sindiyan-Perhan-Kerp hattında bulunduğu anlaşılmaktadır.

c- Bitlis Boğazı (hariç) ile Muş-Bitlis yolu üzerinden Nuh'tan 5 km. kadar doğuda bulunan Hotayta silsilesini aşarak gelen yol ile, bu yolun birleştiği İrzak Sokul arasındaki Mutki bölgesinde Hacı Musa kumandasındaki gönüllü müfrezesi vardı. Bu müfrezelerin mevcudu belli ve sınırlı değildi. Bunların görevi, Bitlis batısında harekâtta bulunarak, tümenin harekâtını kolaylaştırmakla beraber, Korsuvak ve Ziren'den Muş Ovası'na inerek Bitlis-Muş arasındaki düşmanın irtibatını güçleştirmekti.

4 Nisan 1916'da Nuh'tan Korsuvak istikametine ilerleyen Rus kuvvetleri yenilmiş ve beş esir alınmıştı. Bitlis batısındaki Kerp üzerinden de bir tabur kadar düşman kuvvetinin Mutki'den merkezi olan Tatvan'a ilerlemesi üzerine, Musa Bey kuvvetinin bir kısmını bu düşmana karşı göndermiş ve düşmanı mağlup etmiştir. Düşmanın geriden takviye alması üzerine müfrezemiz Narvan batısında Görden Suyu civarına çekilmiştir. Bu yönden ilerleyen düşman kuvveti anlaşılamamıştır. Fakat birtakım çetelerden olduğu zannediliyor. Kerp'ten gelen düşmana karşı Boğazın batısında bulunan 13. Alay'ca gereken tedbirler alınmıştı.

d- Mutki bölgesi batı sınırı (hariç) ile Tatori Suyu (dahil) arasındaki Sason bölgesi kaza merkezi olan Kabilcivaz (Sason) Askerlik Şubesi Başkanı Ön Yüzbaşı Ahmet kumandasında ve kendi reisleri de emrinde olmak üzere yeni teşkil ettiğim milis müfrezemiz vardır. Bunların kuvvetleri henüz kesin bir şekil almadı. Vazifesi: Muş'un 6 km. doğusunda Kortik Dağı'nın doğusundan gelen yol ile Talori Suyu va-

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.56-58.

disinin ve bu istikamette Beleki kuzeybatısındaki Mahbuban üzerinden Sason'a gelen istikametleri kapamak ve düşmanı taciz etmektir. Düşmanın 4 Nisan 1916'da bir çetesi Mahbuban'da yenilgiye uğratılmış, Tepik ve Geligüzan istikametinde ilerleyen diğer bir düşman çetesiyle de çatışma olmuştur. Bunların sonuçları hakkında henüz bir bilgi alınamamıştır.

17. Alay Bölgesi:

Kozma Dağı ve güneyinde Taluri Suyu (hariç) ile Murat Suyu sol kıyısında, Muş-Genç yolu (dahil) arasındaki Kulp bölgesinde, 27 Mart 1916'da Çapakçur Müfrezesi cephesine düşman tarafından yapılan taarruzlar üzerine, dağılmaya başlayan milislerin Lice ve Hani'den gönderilen milis ve jandarmalarla takviye edilerek, direnmeleri sağlanmış ve bunların halen 700 kadar milis ve 70 kadar jandarmadan kurulu bir kuvvet halinde Şin'de ve Şin kuzeyindeki Kozma Gediği'nde ve Kozma Dağı'nın doğu ve batısından Şin'e gelen yollar üzerinde bulunmaktadırlar.

Mahallinden vasıta tedarik edilerek, çabuk bir şekilde dün Diyarbekir'e taşınan 17. Alay ve Makineli Tüfek Bölüğü, yarın Hazro üzerinden Kulp bölgesine gönderilecektir. Şimdilik kendisine Kulp bölgesinin kumandanlığını verdiğim Alay Kumandanı'nın görevi; Kozma Dağı geçitlerini kuzeyden korumak ve Milis Gönüllüleri ile Muş ve Murat Suyu arasındaki sahada taarruzî hareketlerle düşmanı taciz ve meşgul etmektir.

Bu bölgeden 4 Nisan 1916'da Kozma Gediği ile bunun 8 km. kadar doğusunda Gerliyekenim arasından Şin üzerine yürüyen 400 kişilik bir düşman kuvveti yenilgiye uğratılarak, çekilmek zorunda bırakıldı. Aynı günde kuvveti tahmin edilemeyen bir düşman faaliyeti görülmektedir.

4. Palu Bölgesi:

Bölgede Diyarbekir'den, Lice'den, Palu'dan ve Harput'tan getirilen, sayıları bini geçen milis ve jandarmalardan kurulu müfrezeler bulunmaktadır.

29 Mart 1916 tarihinde Dersim asileri Perisuyu'ndan Palu'ya iki saat mesafeye kadar tahribat yaparak ilerlediler. 3 Nisan 1916'ya kadar olan çatışmalarda, asiler 100 kadar ölü vermiş, kalanları tamamen bastırılarak, Perisuyu'nun kuzeyine atılmıştır. Müfrezelerimiz Palu'nun 30 km. kuzeyi, Çoliktin 50 km. batısında adı geçen istikameti koruyacak şekilde bilfiil ve Golân hattından Perisuyu kıyısında gereken emniyet tedbirlerini almışlardır.

Bu müfreze Çapakçur Müfreze Kumandanlığı'na bağlanmış olup bir kısım kuvvetle de Çapakçur Müfrezesi takviye ettirilmiştir. Genel Dersim Sancağında ve teşkilat babında 3. Ordu Kumandanlığı'nın ve Elazığ Vilayeti'nin alabilecekleri tedbirleri sordum, fakat henüz hiçbir cevap alamadım.

5. Emrimde bulunan cephenin kanatları aşağıdaki kuvvetlerle irtibat ve temastadır.

Sağ kanattan Musul Grubu ile irtibat yapılmıştır. Adı geçen gruba iki bölük piyade, iki adi toptan ibaret bir kuvvetle, Şemdinan ve diğer iki kolundan birisi Rayet diğeri Savuçbulak ile Tenaviz arasındadır.

Sol kanattan, 3. Ordu'nun, Kigi-Oğnut arasındaki Mendellû-Çatma hattında bulunan 36. Tümen kanadı (200 kişiyi aşmıştı) Elazığ'da büyük kısmıyla toplanan 13. Tümen'le temas ve irtibatta bulunmaktadır.

Bundan sonra, 3. Ordu ile temas muhafaza edilmekle beraber, alacağım tertibat ve önemli olaylar hakkında zaman zaman bilgi verilecektir.

Kolordu Karargâhı ve Süvari Bölüğü ancak Diyarbekir'e gelecektir. Erzak depolama ve taşıma aracı tedariki emirlerinin temin ve uygulanması ve yollar hakkında gereken tedbirleri iki üç güne kadar tamamladıktan sonra, Bitlis cephesini denetlemek ve incelemek üzere hareket edeceğim. Hareket günümü ve yolda irtibat işini ayrıca arz edeceğim.

16. Kolordu K.
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

2 NUMARALI KOLORDU EMRİ*

(10 NİSAN 1916)

10 Nisan 1916

Kolordu Emri (2) Numaralı

1. Düşmanın son günlerde bazı çeteleriyle Mutki ve Sason bölgelerinde ve üç tabur piyade, bir miktar top, makineli tüfek ve süvariden kurulu bir müfrezesi ile Şin ve Oruh bölgelerine karşı bazı harekette bulunduğu anlaşılmıştır. 5. Tümen cephesine, Masalla Deresi batısında ve Sigi-Koldar hattında bulunan Çapakçur Müfrezelerine karşı dikkati çeken bir hareket göstermemektedir.

Düşmanın Şin ve Oruh karşısında hareket gösteren kuvvetinin, Buğlan Gediği, Çanlıkilise tarafında 27-30 Mart 1916 tarihlerinde taarruz yapan kuvvetlerin bir parçası olduğu kuvvetle sanılmaktadır.

2. 5. Tümen, Bitlis'e karşı yapacağı taarruz hazırlıklarına devam etmekle beraber, Hizan ve Mutki dolaylarından Bitlis istikametinde ve Mutki, Sason bölgelerindeki milis ve gönüllülerle düşmanın Bitlis-Muş ikmal yoluna karşı saldırı ve pusular düzenleyerek, düşmanın hareketlerini engelleyecektir.

3. 17. Alay Kulp bölgesinde bulunarak, Talori Suyu (hariç) Murat'ın sol sahili boyunca Genç'ten Muş'a giden yol (dahil) arasındaki bölgeyi ve önemli olarak Muş'tan Kulp'a giden gedikleri, Kozma Dağı ilerisinden örtecek ve koruyacaktır. Şimdiye kadar Çapakçur Müfrezesi'ne bağlı olan Şin Müfrezesi'ni de emrine alacaktır. Bu alay, doğrudan doğruya kolorduya bağlı bulunacaktır. Alay, 11 Nisan 1916'dan itibaren taburlar arasında bir gün ara ile Diyarbekir'den hareketle Hazro üzerinden Kulp'a gidecektir.

1. Tabur'la beraber hareket edecek olan Alay Kumandanı'nın Kulp'a varışına kadar Şin Müfrezesi Çapakçur Müfrezesi Kumandanı'nın emrinde olacaktır.

17. Alay; gerek Sason bölgesinde bulunan Gönüllü Müfrezelerimizle ve gerekse Ardeşin'deki Çapakçur Müfrezesi'ne bağlı kuvvetlerle, sürekli olarak bağlantı kuracaktır.

4. Çapakçur Müfrezesi, sağ kanadı Ardeşin'den başlamak üzere, Murat Vadisi'nde bulunacaktır. Müfreze; karşısında bulunan düşmanın ilerlemesini önleyecek ve

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi 5/2044, Kls. 4466, Dos. H-16, Fih. 1-3, 1-4'ten aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.59-60.

yakın temas sağlayarak, düşmanın asıl kuvvetleriyle yapacağı hareketleri meydana çıkaracak şekilde keşifler düzenleyecektir. Dersim eşkıyalarına karşı Perisuyu doğusunda bulunan müfrezeyi de emri altında bulunduracaktır.

5. Bu emir, 5. Tümen, Şin Müfrezesi, Çapakçur Müfrezesi, Palu Müfrezesi ve 17. Alay kumandanlıklarına tebliğ edilmiştir.

16. Kolordu K.
Mustafa Kemal

5 NUMARALI KOLORDU EMRİ*

(10 MAYIS 1916)

1. Düşmanın Bitlis'ten getirdiği 5. Avcı Alayı ile Kızılağaç'taki kuvvetlerini takviye ettiği 6 Mayıs 1916'da Kulp cephesinde meydana gelen muharebe sonunda, başka kuvvetlerinin de Muş'a gelmekte olduğu, esirlerin ifadelerinden anlaşılmıştır.

2. Şimdiye kadar Kulp bölgesinde 13. Alay'a verilmiş olan Talori Suyu (dahil) ile Murat Suyu'nun sol kıyısından geçen Muş yolu (dahil) arasındaki bölgenin örtme ve savunması 16. Kolordu'ya verilmişti. Diyarbekir'de toplanmakta olan 23. Alay'ın iki taburu Hazro ile Şin arasında yürüyüşte bulunan 8. Tümen'e verilmiştir. Bu bölgedeki 17. Alay'la milis ve jandarmalar 8. Tümen Kumandanlığı'nın emrine verilmiştir. 17. Alay; 6. Ordu'ya katılan 22. Alay yerine 8. Tümen kuruluşuna dahil edilmişti.

3. 8. Tümen Muş'tan Kulp'a gelen bütün istikametleri örtecek ve istikametler üzerindeki geçitleri elde bulundurarak düşmanın bu bölgeden ilerlemesini kesin olarak önleyecektir. Şin güneyinde bulunan Tarkoş Gediği'nin her türlü ihtimallere karşı yedek olarak tahkimi büyük önem taşıdığından cephe tahkimatının bitiminde burasının tahkimi çok lazımdır. Tümen Kumandanı Şin'e geldiğinde Kulp bölgesinin emir ve kumandasına eskiden olduğu gibi devam edecektir.

4. Tümen'in 24. Alayı ile 8. Alay'ın 1., 2. Taburu Diyarbekir'de toplanacak ve 23. Alay'ın da 3. Taburu ile makineli tüfek bölüğünde alayına gidecektir.

5. 2., 3., 4. kolordulara yazılmış, 8. Tümen'e bir örnek verilmiştir.

6. İşbu emir 5. Tümen'e ve Çapakçur Müfrezesi'ne ve 17. Alay Kumandanlığı'na duyurulmuştur.

16. Kolordu Kumandanı
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi 5/2044, Kls. 4466, Dos. H-20, Fih. 1, 1-1'den aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.77-78.

10 MAYIS 1916 TARİHLİ 5 NUMARALI EMRE EK KOLORDU EMRİ*

1. Azakpert Müfrezesi de dahil olmak üzere 36. Tümen Kig'in 22 kilometre kuzeydoğusunda Elmalı Deresi Vadisi'nde Melikan'da toplanacaktır.

2. Çapakçur ve Kigi istikametlerini örtmek ve korumak üzere Sigi Müfrezesi Oğnut'a kadar sürülerek ve orada icap eden önemli noktaların işgal ve tahkimi ile her iki istikametin örtme ve savunması sağlanacaktır.

3. Melikan bölgesinde kullanılacak olan 36. Tümen'le haberleşme (irtibat) yapmak üzere Karakoçan'a bir irtibat postası gönderilecektir.

4. Emir hemen uygulanacak, neticeye ait bilgi 2. Mıntıka Kumandanlığı'na da bildirilecektir.

5. 5., 8. Tümen, Çapakçur, Kulp Müfreze Kumandanlıklarına duyurulmuştur.

16. Kolordu Kumandanı
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi 5/2044, Kls. 4466, Dos. H-20, Fih. 1-1, 1-2'den aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.78.

MADAM CORİNNE'E MEKTUP*

(6.3.1916)[1]

6.3.1916, Saird[2]

Aziz Madam,

Bu defa hakiki dostluğumuzu hatırlatmak için kalemi ilk ele alan benim. Batıdan doğuya kadar devam eden uzun ve yorucu bir yolda iki ay kadar seyahat ettikten sonra bir istirahat anı bulunabileceğine inanılır, değil mi? Fakat heyhat! Görülüyor ki, bu ancak ölümden sonra mümkün olacak. Fakat bu hayali rahata kavuşmak için sizin iyi Tanrınızın cennetine gitmeye kolay kolay razı olacak değilim.

Yarın başka bir seyahat istikametine gideceğim. Diyarbekir'e gelen Nuri'ye beni, bugün bulunduğum Saird'den üç gün uzakta Myafarikin'de[3] bulmasını emrettim.

Nihayet üç gün sonra birbirimizi göreceğiz ve eminim geçmiş günlerden ve bilhassa sizin aziz varlığınız sayesinde yaratılan iyi ve sevecen hatıralardan hararetle bahsedeceğiz.

Bu satırları yazarken Doktor Hüseyin Bey yanımda, size ne yazdığımı soruyor ve bunların Matmazel Edith'e ait olacak kısımlarını anlamakta ısrar ediyor. Çok memnun olsun diye, sevgili Edith'in melekçe tavırlarla fala baktığı tatlı anları hatırlamamıza müsaade ediniz.

Valideniz Hanımefendi'ye özel hürmetlerimi arz ederim.

Doktor, Matmazel Edith için yazdığım cümleyi dinledikten sonra beni yalnız bıraktı. Ben yalnızım, fakat her şeyi tasvirden acizim. Bu sayfanın geri kalan kısmını önümde bulunan bir kitaptan aldığım bazı sözlerle dolduruyorum:

* "Atatürk'ün Bir Kadına Mektupları", Tercüme ve izah eden: Peyami Safa, *Milliyet* gazetesi, 1 Aralık 1954; Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Ekim 1980, s.80-81; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, Mart 1998, s.66-67; Melda Özverim, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü/ Bir Dostluğun Öyküsü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, Eylül 1998, s.61-62 ve s.122-123. Ayrıca mektubun son bölümü için bkz. Melahat Özgü, "Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı", *Belleten*, Sayı: 204, s.1137.

1 Fransızca el yazısı metindeki tarih, "6.3.1916" şeklindedir. Sadi Borak ve Peyami Safa, "6 Mayıs 1916", Melda Özverim ise "6 Mart 1916" olarak yayımlamışlardır. Mustafa Kemal, Edirne'den 27 Şubat 1916'da hareket etmiştir. Generalliğe terfi ettiği tarih ise 1 Nisan 1916'dır. Bu durumda, mektuptaki tarihin, mart ayında başlayan mali yıl esasına göre yazılmış olması ihtimali vardır. Buna göre, üçüncü ay Mayıs olmaktadır. Mali ve miladi tarihler arasındaki on üç gün farkı da göz önüne alınmalıdır. (Y.N.)

2 Siirt. (Y.N.)

3 Meyyafarkin; bugünkü Silvan. (Y.N.)

"Orduların hâlâ devam eden mekanik hareketleri sona ermek üzereydi. Zira halkın ateşi söndüğü zaman askerler bulunmaz. Ruhların takati bittiği zaman generaller kendilerine gelemezler ve zaferler askerlerle generallerle ve para ile birlikte sona erer..." Mignet.

Son söz:

"Ya hiç doğmamış olmak veya hiç unutulmamak isterdim." Chateaubriand.

Adres:
General Mustafa Kemal
Diyarbekir

MADAM CORİNNE'E MEKTUP*

(21 MAYIS 1916)

Adres: Diyarbekir yoluyla
Herkesin bilmediği bir yer

8 Mayıs 332 (21 Mayıs 1916)

Aziz Corinne,

Tabii ki şu anda bulunduğum yeri bilmiyorsunuz. Burasını size tanıtamam da, çünkü yerini gösterecek bir harita bile yok.

Kısaca, gürül gürül akan sayısız dereler ile sulanan, fevkalade güzel, yeşil meşe örtülü bir dağ silsilesi (2 mil yükseklikte tasavvur edebilirsiniz). Ormanlarımızda binlerce bülbül var ve dağlarımızın bir kısmı hâlâ tertemiz beyaz örtüsünü muhafaza ediyor. Hava tertemiz, sular da öyle.

Ruslar pek uzakta değiller ama düşman Darda'daki[1] gibi yakın değil...

Ben çok iyiyim, ne bir gazete, ne bir haber, ne de bir mektup ulaşıyor bana. Burada Kürt kadınlar da eksik.[2] Aziz mektubunuzu bekliyorum. Annenize ve Edith'e samimi selamlarımı sunarım.

M. Noury[3]

* Melda Özverim, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü/ Bir Dostluğun Öyküsü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, Eylül 1998, s.62-63 ve s.124.

1 Dardanelles'in kısaltılmışı; Çanakkale. (Y.N.)

2 Fransızca el yazısındaki bu cümle yukarda belirtilen kaynakta yer almamıştır. (Y.N.)

3 Mustafa Kemal, kendi el yazısıyla Fransızca olarak yazdığı bu mektubun altında bu imzayı kullanmıştır. (Y.N.)

ÇAPAKÇUR MÜFREZESİNE YAPILAN DÜŞMAN TAARRUZLARI HAKKINDA*

(8 HAZİRAN 1916)

Çapakçur Müfrezesi Kumandanı; Masalla Deresi cephesindeki ileri karakollarını Badina'nın doğusundaki tepede bulunan düşmanın sabit süvari keşif kollarını geriye atarak Muş Ovası'na hâkimiyet ve genel görüş alanı olan Derkuvat'ın (Kukuda) doğusundaki yüksek sırtlarla 2100 ve 2350 rakımlı tepeleri ve Gulyanın iki kilometre doğusundaki Sivri Tepe'ye kadar sürmüş ve adı geçen geniş hattı, ileri karakol postaları ile işgal ettirmişti. Bu müfrezenin ileri karakollarını ileri sürerek Muş Ovası'na hâkim tepeleri işgal etmesi Buğlan Gediği'ni ve Soluk Köprüsü'nden geçen Muş ve civarındaki birliklerin gelişlerini de bir buçuk yürüyüş mesafesinden tehdit etmekteydi. Aynı zamanda böyle ansızın ileri karakollarının, ileri sürülerek geniş bir mesafeden tehditkâr bir vaziyet alması bu bölgedeki kıtaların takviye edildiği ve ihtimal, Elazığ'dan Çapakçur istikametine yeni kuvvetlerin gelmekte olduğu fikrini düşmana vermiştir. Düşman, Soluk Köprüsü'nden geçen geliş hattını tehlikede görmüş olmalı ki, 5 Haziran 1916'da Ziyaret civarına bir alay göndererek bu cepheyi takviye etti. Düşmanın; bu kuvvetiyle evvelce burada olduğu tahmin edilen Drojen Taburu ve süvari alayı ile buradaki kuvvetimizin mahiyeti hakkında bilgi almak ve aynı zamanda bu cepheyi batıya doğru geri atmak üzere buraya düşmanın taarruz edeceği fikir ve kanaati ortaya çıkmıştır. 5 Haziran 1916'da Ziyaret civarına gelen kuvvet, daha fazla yaklaşarak muharebe hazırlığı yapmaya başladı. Aynı gün bir bölük kuvvetle Açat köyü istikametinde bir keşif yaptı, fakat bu keşif kıtası tarafımızdan başarıyla geri atıldı. Çapakçur Müfrezesi için asıl mevzi olarak Masalla Deresi hazırlanmış olduğu ve icabında son kuvvet sarf edilerek burasının savunulacağı biliniyorken, bu müfrezenin ileri karakollarının 15 kilometreden fazla ileri sürülerek orada tertibat almak ve kuvvetin bölünmesini veya parçalanmasını icap ettireceğinden başka, geriden de yardım yapılamayacağından pek çabuk ezilerek geriye püskürtülecektir. Bu püskürtülen kuvvetlerin asıl mevzie toplanmalarının zor olacağı bakımından bu harekât sakıncalı gibi gelirse de, böyle 300-400 kişiden ibaret bir milis kuvvetinin karşısına kendi kuvvetinin on beş yirmi misli kuvvet getirebilmesi belki diğer cephelerde yapılacak bir taarruzun yapılmasına sebebiyet vermiş olacağından pek uygundu. Bununla beraber kumandanların ısrarla ifade ettikleri Bitlis taarruzunun gerçekleşmesi; Çapakçur Müfrezesi'nin evvelce söylenen hareket neticesi

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi 5/2044, Kls. 4466, Dos. H-22, Fih. 1-15, 16, 17'den aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.85-87.

olsa gerektir. Bununla beraber büyük bir cephe üzerindeki ileri karakol hattı ile düşmana asıl kuvvetlerin burada bulunacağı zannını vermek ve düşmana ileri hareketinde zaman kaybettirmek bakımından uygun görüldü. Esasen 5 Haziran 1916'da düşmanın bir taburluk bir kuvvetinin, Oruh Yaylası'na ve bir taburun da Buğlan Gediği batı ucunda ordugâh kurduğu ve Ziyaret'teki kuvvetlerin de Buğlan istikametinde batıya doğru hareket ettikleri bildirilmiş olduğu göz önüne alınarak, bu taarruz eden kuvvetlerin 5 Haziran 1916'da görülen kuvvet olduğuna şüphe kalmadı.

Düşmanın merkez ve sağ kanat kollarının süratle ilerlemeleri halinde Derekoma'nın doğu sırtlarında 2100-2350 rakımlı tepelerdeki kuvvetlerimizin arkasını alarak esir etmesi ihtimali vardı. Fakat merkez, özellikle sağ kanat kolları, taarruzlarını doğrudan doğruya Masalla Deresi istikametine çevirerek Melikan Yaylası'na doğru bir istikamet almış oldukları gibi, taarruza uğrayan Oğnut cephesinden ayrılıp Melikan Yaylası üzerinden düşmanın sağ kanadına bir kısım kuvvetle yöneltilen taarruz sağ kanat ve hatta merkez kolunun taarruzunun şiddeti iyice hafiflemiş ve bu şekilde ilerdeki müfrezelerin geri çekilmeleri sağlanmıştır.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(9 TEMMUZ 1916)

Harp telgrafı.
Dakika kaybı caiz değildir.

2. Ordu Kumandanlığı'na

1. Beşinci Tümen cephesinde bugün sağ kanatta Polonyalı üç Rus eri iltica etmiştir.

2. Sekizinci Tümen cephesinde düşman bugün öğleden evvel saat on bire kadar Kortik sırtlarının Şinik ve Kelikendimân köylerine bakan yamaçlarında bir bölük kadar kuvvetle tahkimat yapmakla ve siperleri maskelemekle uğraşmıştır.

3. 26 Haziran 332 (9 Temmuz 1916) saat 2 sonra'ya kadar olan vaziyeti bildiren işbu rapor İkinci Ordu, İkinci Mıntıka, Üçüncü Kolordu kumandanlıklarına ve 16. Kurmay Başkanlığı'na[1] yazılmak üzere, aynı gün 4.30 sonra'da şehir telgrafhanesine verilmiştir. 26.4.332 (9 Temmuz 1916)

16. Kolordu Kumandanı
Kemal

* K. Mehmet Ilgar, "Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Telgrafı", *Kara Amid* dergisi, Eylül 1956, Sayı: 1, s.281-282; *Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır*, 1973 İl Yıllığı, s.93.
Belgeyi ilk kez yayımlayan K. Mehmet Ilgar, 1915-1918 Türk-Rus ve Türk-İngiliz savaşları ile 1920-1928 yılları arasındaki bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki askeri harekât ve istihbarata ait arşivin, 1928 harf devriminden sonra Diyarbakır Mardinkapı batısındaki burçta bulunan depoya aktarıldığını, zamanla kapısındaki nöbetçilerin de kaldırıldığını belirtmektedir. Ilgar, mahalle çocuklarının sura tırmanarak ve mazgallardan içeri girerek içerde bulunan evrakı çarşıdaki bakkallara ve kâğıt kullanan diğer esnafa sattıklarını, bu belgenin de, bir tesadüf eseri, bir hırdavat dükkânının tavan arasında bulunan ve 1954 yılında dört kilo gazete karşılığında alınan evrak arasında çıktığını kaydetmektedir. (Y.N.)

1 "16. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na" olmalı. (Y.N.)

MADAM CORİNNE'E GÖNDERİLEN FOTOĞRAFIN ALTINDAKİ YAZI*

(15.5)

15.5

Aziz Madam,

Sevimli kartınızı aldım. Nezaketiniz için teşekkür ederim. Hepinize samimi iltifatlarımla.

Tuğgeneral Mustafa Kemal, Bitlis'teki hastaneleri teftiş ederken.
1. Mustafa Kemal (Atatürk), 2. Izzettin (Çalışlar), 3. Cevat Abbas (Gürer),
4. Şükrü (Tezer), 5. Emir Subayı Hayati.

* Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1989, s.64'ten sonra yer alan fotoğraf ve yazı: Melda Özverim, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü/ Bir Dostluğun Öyküsü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, Eylül 1998, s.63 ve s.125.
Metinde, yazıldığı yıl belirtilmemiştir. Yukarda yer alan fotoğrafın Bitlis'teki hastanelerin teftişi sırasında çekilmiş olması ve aynı yerden gönderilmesi, 1916 yılına ait olma ihtimalini güçlendirmektedir.
İsim Latin harfleriyle, adres kısmı ise eski harflerle yazılmıştır ve şöyledir:
Madam Corinne
Mekteb-i Harbiye karşısında 211 numarada emekli Hekim Albay Luigi hanesi. (Y.N.)

2. ORDU KUMANDANI'NA MAKİNE BAŞINDA CEVAP*

(7 AĞUSTOS 1916)

1. Bu sabahki emirleriniz alınmıştır. Buğlan'a gönderilen iki tabura 7. Tümen'in geri kalan birlikleri de katılmak suretiyle, bütün tümen doğuya yöneltilmiştir. Bu tümenin ileri birlikleri halen Aşağı Kirvaz'da düşman süvarisi ile temastadır. Yarın sabahleyin (8 Ağustos 1916) Buğlan Gediği'ni elde etmek üzere taarruza devam için emir verilmiştir.

2. Şimdiye kadar 53. Tümen Kumandanı'ndan alınan raporda, düşman iki tabur piyadesiyle, bir miktar süvari ve bir bataryasının Melikan Yaylası'nda bulunduğu ve tümenin düşman 263. Alayı ile bütün gün yaptığı muharebede, düşmanın Çiligöl Tepesi'ne doğru çekildiği ve halen bu tepede düşman birliklerinin bulunduğu öğrenilmiştir. 1. Tümen cephesinde düşmanın dört tabur olduğu tahmin edilmişse de, bugün tümenden alınan haberde, düşmanın sekiz tabur olduğu, dolayısıyla tümenin takviye edilmesini istediği anlaşılmıştır.

3. Bu duruma göre, Çiligöl ile 11. Tümen sağ kanadı arasındaki bölgede düşmanın pek küçümsenmeyecek kadar kuvveti bulunduğu öğrenilmiştir. Buna göre, 7. Tümen sol kanat ve gerilerini ve kolordu savunma hattının kuzeyden gelmesi düşünülen bir düşman hareketine karşı açık bırakılmaması için, yalnız 7. Tümen ile düşmanın takibi evvelce bildirilen düşman kuvvetlerinin geri atılmasının kolorduca uygun görülerek, buna göre tertip alınmıştır. Kuzeydeki kuvvetlerin atılmasından sonra, kolordunun bütün kuvvetiyle doğuya yöneleceğini arz ederim.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.154.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(8 AĞUSTOS 1916)

26 Temmuz 1332
(8 Ağustos 1916)

2. Ordu Kumandanlığı'na

Muş dün ve Bitlis bugün kolordumuz tarafından zapt ve işgal edilmiştir. Yenilgiye uğratılmış düşman kuvvetleri takip edilmektedir.

16. Kolordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* *Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır*, 1973 İl Yıllığı, s.93; Şevket Beysanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, D.Ü. Basımevi, Diyarbakır, 1981, s.80.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NIN EMRİNE CEVAP*

(8 AĞUSTOS 1916)

16. Kolordu'dan bir kuvvetin ordunun harekât alanına yaklaştırılmasının uygun olduğu kanısındayım. Ancak, cephane ve yiyecek ikmali işlerinden dolayı, yeni bir görev için harekete geçmek üzere her iki tümenin zamana ihtiyacı vardır.

5. Tümen karşısında, düşmanın ne dereceye kadar yıprandığı ve Rahova Ovası'nda toplanıp yeni bir muharebeyi kabul edecek durumda olup olmadığı hakkında henüz kesin bir bilgi alınamadığından, 5. Tümen'in Rahova Ovası'na doğru yaptığı takip harekâtı sonuçlanmadan, tümenden bir alayın Muş'a intikali hakkında, şimdiden bir şey söyleyemeyeceğim.

5. Tümen Rahova Ovası'na yerleşip ve karşısındaki düşman geriye atılırsa Bitlis'in güvenle elde bulundurulması mümkün olabileceği ve bu takdirde 5. Tümen'le bir alayın Muş'a taşınarak, bütün 8. Tümen'in Buğlan bölgesini geçmesinin kanısındayım. Aksi takdirde, 8. Tümen'den bir kısım kuvvetin Muş'ta bırakılmasında zorunluk olabilir.

5. Tümen'in şimdiye kadar verdiği bilgilere göre, karşıdaki düşman kuvvetinin Drojin taburlarıyla birlikte, 14 piyade taburu ve 4-5 bataryadan ibaret olduğu kesinleşirse, adı geçen düşmanın Rahova Ovası'nda direnmede bulunması halinde, evvela bu düşmanı tamamen yenilgiye uğratmak üzere, 8. Tümen'le 5. Tümen'e yardım etmek hatıra gelmektedir.

İaşe hususu sağlandığı takdirde, 10 günlük bir zamana ihtiyaç gösteren bu harekâtın yapılması veya 8. Tümen'in de genel duruma etkili olması yönünün tercihi, ordunun taarruza verilebileceği fasılanın kesinleşmesine bağlı olduğu bildirilmiştir.

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi 4/1933, Kls. 2692, Dos. H-9, Fih. 2-78, 79'dan aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.158,159.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA ŞİFRELİ TELGRAF*

(8 AĞUSTOS 1916)

5. Tümen'in son duruma göre; kuvvetinin bir kısmından başka tarafta faydalanması imkânı olabilir. Tümenin 12 tabur kadar düşman kuvvetini yenerek, Bitlis'ten çekilmeye zorlamış olmasına rağmen, kendine yeniden çeki düzen vererek, düşmanın tekrar Bitlis'i ele geçirmek istemesi düşünülmelidir. Buna göre bazı birliklerinin Kosor, Şahberat civarında Murat'ı geçerek, Hoşgeldiler dolaylarına yürüdüğü haberi bu düşünceleri kuvvetlendirmektedir.

5. Tümen'den ayrılmasını uygun gördüğüm kuvvet, zaten 8. Tümen emrindeki 13. Alay 3. Tabur'dan başka, dört tabur piyade ve bir makineli tüfek bölüğüyle bir bataryadan ibarettir.

Orduca düşünüldüğü gibi, 16. Kolordu'nun bir tümenle takviye edilerek Varto (Gümgüm) üzerine çabuk bir hareket imkânı olursa, zayıf bir kuvvetin Bitlis'te bırakılarak, bütün tümenin Varto ve Hınıs'taki düşmana karşı diğer tümenlerle birlikte kullanmayı üstün gördüğümü arz ederim.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi. 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.159.

16. KOLORDU BİRLİKLERİNE EMİR*

(11 AĞUSTOS 1916)

Ruslar; 3. Ordu cephesinden kuvvet ayırmakta ve 2. Ordu bölgesine getirmektedir. Yakında Rusların bir taarruzuyla karşılaşmamız mümkün olduğundan, Bitlis ve Muş'un emniyetle elde bulundurulması lazımdır.

5. Tümen; Güzeldere Vadisi, Rahva Ovası istikametlerini kapayacak şekilde, 8. Tümen Muş, Kızılağaç bölgesinde gerekli mevzilerin hemen tahkimine başlayacaktır. Ayrıca 5. Tümen Bitlis-Muş yolu üzerinden Arak ve Kolosik dolaylarından geçmekte olan Muş yolunun güvenliğini sağlamak için Mutki Müfrezesi'nin adı geçen yol üzerinde uygun bir halde bulundurulmasını sağlayacaktır.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.172-173.
Emir, yukarıda belirtilen kaynakta özet olarak yayımlanmıştır. (Y.N.)

2. ORDU'YA RAPOR*

(31 AĞUSTOS 1916)

Düşman ağırlık merkezinin Çermük-Yekmal arasında olduğu, 8. Tümen'in 23. Alay'dan bir taburu Serban sırtlarına ve geri kalan kuvvetleriyle Masalla Deresi batısındaki asıl mevzilere çekilmekte olduğu, 7. Tümen'in artçı birlikleri, Mezarşah batısındaki sırtlarda olup, büyük kısmıyla asıl mevzie çekilmektedirler. Asıl mevzinin son nefese kadar savunulacağı...

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.207.
Rapor, yukarıda belirtilen kaynakta, burada yayımlandığı kadarıyla yer almıştır. (Y.N.)

MADAM CORİNNE'E MEKTUP*

(30 EYLÜL 1916)

17 Eylül 1332
(30 Eylül 1916)

Aziz Madam,

Sizi 40 gün yatakta kalmak zorunda bırakan hastalığınızı bana haber veren son mektubunuzu aldım. Bu havadis beni çok üzdü. Fakat yine de sizin bu mektubunuz beni teselli etti, zira yatakta yazıldığı halde, bu mektubu sıhhatinizin delili olarak kabul ettim.

Karargâhıma gideli ve Nuri Bey'i yalnız bırakalı 15 gün var. Son muharebeleri idare ettiğim bir ay zarfında Nuri Bey, Hüseyin Bey ve diğerleri ile her gün beraberdik. Kıymet verdiğiniz insanlarla birlikte ateşe ve ölüme göğüs germek ne zevk.

Bu muharebeler sırasında zavallı Faik Paşa alnından bir kurşun yiyerek zafer meydanında can verdi.

Eski dostunun kahramanlık misalini takip etmek isteyen Nuri Bey'in coşkunluğu görülecek şey. Neyse ki, cennette kendisi için yapılan, fakat henüz inşa halinde bulunan köşk tamamıyla bitinceye kadar sabretmesi için yaptığım nasihatlere kulak verdi.

Muş dağlarındaki kumandanımızın manasız bir mektubundan bahsediyorsunuz. Müsaade buyurunuz, size haber vereyim ki, Hanımefendi, ben de bu kişiden her gün hiçbir mana ifade etmeyen mektuplar alıyorum. Anlaşılıyor ki, bu kişi, son zamanlarda Türkçeden Fransızcaya tercüme işiyle meşgul olmaya başlamış. Alayın bir kumandanı ve Nuri Bey'in başarılarının afişçisi Fuat Bey (Salih Efendi size bu mevzuda eğlenceli izahat verebilir) bana bir mektup göndermiş ki, orada edebiyatçımızın şu güzel tercümesi var:

"L'air de l'amour souffle dans la tète-Monsieur où, moi où."

Bu, şu beytin tercümesi imiş:

"Hevayi aşk eser serde
Efendim nerde ben nerde."[1]

* "Atatürk'ün Bir Kadına Mektupları", Tercüme ve izah eden: Peyami Safa, *Milliyet* gazetesi, 2 Aralık 1954; Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, Ekim 1980, s.81-82; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 4. Basım, Mart 1998, s.67-68; Melda Özverim, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü/ Bir Dostluğun Öyküsü*, Milliyet Yayınları, Eylül 1998, s.64-65.

1 Bu beyit, Fransızca el yazısı metinde, Latin harfleriyle;

"Hévayi achk essère cerdé
Effendiine nerdé ben nerdé."

şeklinde yazılmıştır. (Y.N.)

Bu tercüme bana Harbiye Mektebi'ndeki arkadaşlarımdan biriyle bir Fransız kızı arasındaki konuşmayı hatırlattı:

- Matmazel bana bir şeftali verir misiniz?
- Şeftali yok bende Mösyö.

Zavallı Mösyö, ne manaya geldiğini yalnız kendisinin bildiği Türkçe bir deyimi Fransızcaya tercüme etmişti.

Ali Şevket adındaki bu kişi, tercümelerine ısrarla devam ederek nihayet Arnavutluk Krallığı'nın Savunma Bakanı oldu.

Not: [...][1]nin geri alınmasından sonra, istikbal için çok ümitliyiz.

Valideniz Hanımefendi'ye ve sevimli kız kardeşinize en seçkin sevgilerim. Ve hepinize bin şey.

M. Kemal

1 Bir sözcük okunamamıştır. (Y.N.)

HATIRA DEFTERİ*

(7 KASIM 1916-25 ARALIK 1916)

* Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Birinci Basım: 1972, İkinci Basım: 1989; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize/ Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları,* c.1, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.171-194.

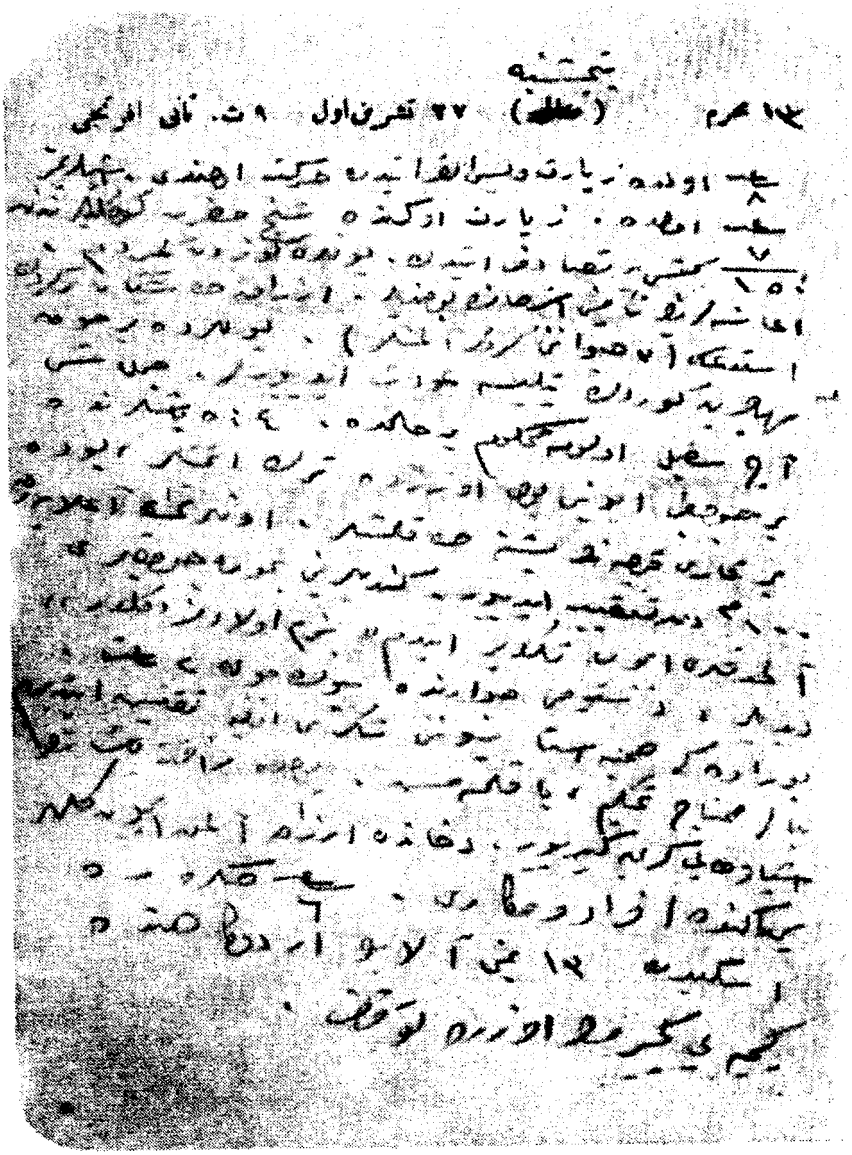

Hatıra Defteri'nin ilk sayfası

HATIRA DEFTERİ

25 Teşrinievvel 1332 Salı (7 Kasım 1916)

• Silvan'dan Bitlis'e gitmek üzere hareket ettim. 5. Tümen Kumandanlığı'na yeni tayin edilmiş olan Albay Fuat Bey[1] de birlikte, Kurmay Başkanı İzzettin[2] ve Neşet[3] ve Topçu Kumandanı[4] vb.

Saat 6 evvel'de hareket edildi. Saat 10 evvel'den saat 12'ye kadar Batman köprüsünde (Malabadi'de) istirahat ettik.

Saat 12'den saat 3 sonra'ya kadar yürüdükten sonra yol üzerinde (bir defa on dakika ve bir defa 20 dakika mola verdik) geceyi geçirmek üzere durduk. Buraya en yakın (bir haneden ibaret) köy. Bu noktanın Silvan-Ziyaret arasındaki mesafenin yarısı olduğunu jandarma söylüyor. Hakikaten haritaya göre de öyle. Bu yolda ilk seyahatimizdir.

• Batman köprüsünü geçer geçmez yol üzerinde ölü gibi yatmış kalmış bir adam, açlıktan. Köprü ile konak yerimiz arasında aynı durumda iki adam. Muhacir imişler.

• Batman köprüsü ile Silvan arasında ve köprüden sonra yeni ölmüş iki beygir (İnsanlar ve hayvanlar açlıktan ölüyorlar).

• Saat 8 evvel'de yattım. Saat 2 sonra'da uyandım. Öksürükten rahatsız oldum. Bir çay yaptırdım. Tekrar saat 3.30'da daldım. Saat 5 sonra'da uyandırdılar.

26 Teşrinievvel 1332 Çarşamba (8 Kasım 1916)

• Saat 6 sonra, Hazro güneyinden Ziyaret'e hareket edildi. İki saat büyük mola. 5 ve 10 dakikalık birkaç küçük moladan sonra saat 3 sonra varış.

Bir taburu hayvandan inmeden ordugâhlarında gördüm. 23. Alay'ın diğer iki taburu köylerde idi. Nokta kumandanını vazifesinde dikkatli bulmadığım için azarladım. Kurmaylarımdan birkaçını ambarları ve hastaneleri teftişle görevlendirdim.

Şimdi (saat 6.20 sonra) Alay Kumandanı Fuat Bey[5] bize (5. Tümen Kumandanı Fuat[6] ve Kurmay Başkanı İzzettin[7] Bey'ler) benim çadırımda ud çalıyor.

1 Ali Fuat Cebesoy. (Şükrü Tezer'in notu. Bu bölümdeki Şükrü Tezer'e ait notlar bundan sonra "Ş.T." olarak belirtilecektir.)
2 İzzettin Çalışlar. (Ş.T.)
3 O zaman Kurmay Yüzbaşı idi. Çopur Neşet adıyla bilinir. (Ş.T.)
4 Osman Senayi Bey. (Ş.T.)
5 Fuat Bulca. (Ş.T.)
6 Ali Fuat Cebesoy. (Ş.T.)
7 İzettin Çalışlar. (Ş.T.)

27 Teşrinievvel 1332 Perşembe (9 Kasım 1916)

Saat 8 evvel'de Ziyaret Veyselkaranî'den hareket edildi. Eşyalarımız saat 7 evvel'de. Ziyaret önünde Şeyh hazret gönüllülerinden 150 kişiye rastladık. Bunları gözden geçirdim. İaşelerinin sağlanması istirhamında bulundular. Erzak taşıyan bir Kürdün dilekçesi (3 hayvanını Kürtler almışlar). Yollarda birçok göçebe gördük. Bitlis'e dönüyorlar. Hepsi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde. 4-5 yaşlarında bir çocuğu ebeveyni yol üzerinde terk etmiş. Bu da bir karıkocanın peşine takılmış. Onları ağlayarak yüz metreden takip ediyor. Kendilerini niçin çocuğu almadıkları için azarladım. "Bizim evladımız değildir" dediler. Destumi civarında büyük mola, iki saat. Buradaki Sıhhiye İstasyonu'nu Şükrü Efendi'ye[1] teftiş ettirdim. Binalar tamire muhtaç, bakılmamış. Yolda Refet Paşa'nın[2] eşya ve tayı geriye gidiyor. Duhan'dan erzak almak için gelen perakende erler ve yük hayvanları. Saat 6 sonra'da 13. Alay'ın eski ordugâhında geceyi geçirmek üzere durma.

28 Teşrinievvel 1332 Cuma (10 Kasım 1916)

Öksürükten ve çadırın kötü kurulmuş olmasından ve rüzgârdan dolayı pek fena uyudum. Saat 1 sonra'da uyandım. Öksürüğü yatıştırmak için çay içtim. Tekrar yattım. Saat 5 sonra uyandım. Ordu'dan kişiye özel gizli bir şifre ile düşmanın Bitlis cephesine taarruzu halinde daha otuz tabur verilebileceği ve bu bakış açısıyla inceleme yapılmasına dair. Saat 7 evvel'de Duhan kuzeyindeki ordugâhtan hareket. Saat 12.30'da Bitlis'e varış. Refet Paşa ve maiyeti bir saat mesafeden karşıladılar. Yolda iki erden biri üzüm, biri elma satın almak istiyorlardı. Banknot para verdikleri için tüccarlar ağlayarak şikâyet ettiler. Erlere hak verdik. Yol boyunca iki yerde insan cesetleri ve kemikleri görüldü. Açlıktan ölüp kalan hayvanlar gibi.

14/15[3] akşam saat 7 sonra'ya kadar Refet Paşa'nın evinde kaldım. Sonra geceyi yine öksürükten rahatsız geçirdim.

29 Teşrinievvel 1332 Cumartesi (11 Kasım 1916)

Saat 8 evvel'de merkezde 15. Alay cephesini incelemek üzere gittik; bir saatte gözetleme noktasına ulaşıldı. Mevziin muhtelif noktalarını ve bazı birlikleri gördüm. Tertibatta hatalı ve noksan noktalar vardı. Bunları izah ettim ve gerekli hususlara sözlü olarak dikkat çektim.

Saat 1'de alay karargâhına döndük ve yemek yedik. Bundan sonra Bitlis'e döndük. Gerek askerin ve gerek hayvanların barakaları çok güzel yapılmıştı.

1 Şükrü Tezer. (Ş.T.)
2 Beşinci Tümen Kumandanı.
3 Bu hatıranın yazıldığı gün, aynı zamanda Hicri senenin 14 Muharrem gününe rastlamaktadır. Defterde bu tarih de matbu olarak bulunmaktadır. (Y.N.)

30 Teşrinievvel 1332 Pazar (12 Kasım 1916)

Refet Paşa rahatsız olduğundan dönmek için müsaade aldı. Saat 12 öğle'de 14. Alay karargâhına hareket. Yolun ortasında Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey[1] karşıladı. İki saat sonra varış. Akşama kadar karargâh civarındaki Birinci ve Üçüncü Tabur barakalarını ve barakalarda erleri teftiş ettim. İyi buldum. Refet Paşa buraya olan mesafeyi 4 saat söylemişti. Hiç gelmemiş, bilmiyor.

Akşam rakı büfesi hazırlamışlar. Diğer subaylar için de böyle. Askere bu kadar yakın bulunan subaylar için bu durumu uygun görmedim. Yeni tümen kumandanı Ali Fuat Bey'le[2] bu husus görüşüldü. Gece Alay Kumandanı'nın barakasında yattım. Öksürükten pek fena uyudum.

31 Teşrinievvel 1332 Pazartesi (13 Kasım 1916)

Saat 8 evvel'de 14. Alay karargâhından sol kanat mevkilerine hareket. (Keltepe'ye) 1 saatte ulaştık. Bu tepe ve civarında kar vardır. Buradaki bölük kumandanı ve postayı gördüm. Tümen, alay ve tabur kumandanları ile mevzi ve tertibat hakkında görüştüm.

Tabur ve bölük kumandanlarına, düşmanın taarruzu ve muhtelif şekillerde hareketleri ihtimaline karşı, hareket şekilleri hakkında bir iki basit mesele verdim. Bundan sonra alay karargâhına döndük. Saat 11 evvel'de. Yemek yedik ve saat 00.15 sonra Bitlis'e hareket edildi. Ali Bey yarı yola kadar uğurladı. Yolda 300 kadar milis erine rastladım. Bunları körükörüne sol kanada kaydırmışlar. Aç olduklarını söylediler. Bitlis'e iade ettim ve Tümen Kumandanı'na bunların karınlarını doyurup kendilerinden faydalanma yollarını bulmasını söyledim. İkametgâhıma dönüş. Başımı yıkadım. Şimdi istirahat ediyorum. Saat 4.20 sonra.

Bitlis'e gelmekteki maksadım tümen kumandanlığı değişikliğinde hazır bulunmak. Tümenin genel tertibatında değişmesi gereken tarafları bizzat arazi üzerinde görmek. İdare tarafını incelemek. Van Hareket Müfrezesi'nin hareketini sağlamak. Hakikaten söz konusu bakımlardan pek çok faydalı oldu.

1 Teşrinisani 1332 Salı (14 Kasım 1916)

Geceyi öksürükten pek fena geçirdim. Bütün gün Bitlis'teki karargâhımda kaldım. Doktorun tedavisi altında.

2 Teşrinisani 1332 Çarşamba (15 Kasım 1916)

Geceyi nispeten iyi geçirdim. Bugün tümenin sağ kanadını 13. Alay'ı teftiş edecektim. Doktor engelledi. Tümen Kumandanı ile Kolordu Kurmay Başkanı'nı gönderdim.

1 Ali Çetinkaya. (Ş.T.)
2 Ali Fuat Cebesoy. (Ş.T.)

Akşama kadar istirahat ettim. Yalnız tümen baştabipliği ve idare başkanlığı dairelerini gezdim.

Hacı Musa Bey'in[1] biraderi Nuh Bey geldi. Musa Bey'den mektup getirdi. Ailelerinin Garzan civarında iyi yerleştirilmediğinden ve iyi beslenemediklerinden ve subaylar gibi maaş verilmesinden bahsediyordu. Musa Bey'in kendisinin gelmesine bırakarak, bu hususlarda Nuh Bey'le uzun görüşmeye lüzum görmedim.

3 Teşrinisani 1332 Perşembe (16 Kasım 1916)

Geceyi fena geçirmedim. Öksürük seyrek ve hafifti. Uykuya tamamen mani olmadı. Gündüz öğleden evvel Tümen Kumandanı'nı makamında ziyaret. Tümenin tertibatında değişiklik yapılması lüzumundan bahis.

Bundan sonra Bitlis'teki hastaneleri teftiş ettim. Temiz buldum. Şeyh Hazret, ki bir kolunu kesmişler, onunla görüştüm. Tümen baştabibinin ifadesine göre, hastane yapılan evler temizlenirken 10-15 kadar İslam kadını başı bulunmuş. Buradan dönüş. Şerefiye denilen camiyi gezdim. Hayvan leşleriyle ve pisliklerle doluydu. Harap olmuş. Yolda 12 yaşında Ömer adında öksüz bir çocuk gördüm. Bunu yanıma aldım. Bu görülünce, 3 tane daha böyle anası babası ölmüş yetim getirdiler. Onlara da para vermekle yetindim.

4 Teşrinisani 1332 Cuma (17 Kasım 1916)

Bitlis'te karargâhımda geçirdim. Kayda değer bir şey yok. 5. Tümeni teftişimde gördüklerime dair genel bir emir yazdırdım.

5 Teşrinisani 1332 Cumartesi (18 Kasım 1916)

Öğleden evvel saat 10'da "El şeyhuttanî El Halidî Mehemmed El Nakşibendî-i Küfrevî"nin Kızıl Mescid mahallindeki türbesini ziyaret ettim. Küçük bir türbe. Şeyh'in mezarı ve yanında kardeşinin oğlu olduğunu türbedarın ifade ettiği bir kişinin mezarı vardır. Şeyh'in yattığı yerin örtüsü sırma işlemeli, elmas, yakut gibi taşlarla süslenmiş (Bu taşların elmas, yakut, zebercet olduğunu türbedar söylemişse de hakiki olmayacak). Diğer mezarlar da sırmalı işlemeli örtülü. Bu türbeye Ruslar ilişmemiş. Türbenin kapıları gümüş ve altın kakma. Kıymetli halılar var. Fakat çoğu çürümüş. Bu türbeyi Sultan Hamit yaptırmış. Bundan sonra Bitlis'in bir iki harap türbe gibi yerlerini daha gördükten sonra ikametgâhıma dönüş. Öğleden sonra Mutki Milis Kumandanı Hacı Musa Bey geldi. Sultan Hamit devrinde Şam'da jandarma binbaşısı imiş. Bu harpte hizmeti olmuştur. Aşireti ailelerinin Garzan'da yerleştirilmesini rica etti. Mutki Kaymakamı damadı, Nuh Bey biraderi (beraber idiler). Bu iki kişiyi tavsiye ile Garzan'a gönderdim.

1 Mutki Aşiret Reisi. *Nutuk*'ta iki yerde adı geçmektedir. Bkz. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, c.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, Birinci Basını: 1981, İkinci Basım: 1986, s.90-91 ve s.110-111. (Y.N.)

Akşamüzeri Tümen Kumandanı Fuat[1] geldi. Geçmişten çok bahsedildi. Yemeği beraber yedik. Validemden, Cemal Bey'den,[2] Halil Bey'den mektup aldım.

6 Teşrinisani 1332 Pazar (19 Kasım 1916)

Bugün sağlık durumum pek iyidir. Hacı Musa Bey veda için geldi. Elli lira verdim. Teşrinievvel'den (Ekim'den) itibaren maaş verilmesini de emrettim. Düşman cephesine karşı yapılacak genel keşfin neticelerini görmeye Neşet Bey'i memur ettim.

Alphonse Daudet'nin "Sapho - Moeurs Parisiennes"[3] adlı canım sıkıldıkça okuduğum romanı bitti.

Jean étudiant[4] hayatında Sapho'yu seviyor. Yıllarca beraber yaşıyorlar. Jean bir iki defa bu hayattan kaçmak istiyor. En nihayet evlenmeye karar veriyor ve ayrılıyor. Sapho'daki mektuplarını almak için geliyor; evlatlık olarak aldığı çocuğun, Sapho'nun eski âşığı Flamant'tan çocuğu olduğu ve bu adamın o gece beraber olduğunu anlıyor, kadın da itiraf ediyor, kadını dövmeye kalkışıyor. Sapho, bundan kendisinin hâlâ sevilmekte olduğunu anlıyor. Hakikaten Jean, Pérou'da Arica'da[5] bir konsüllük alıyor ve Sapho ile beraber gitmeye karar veriyor. Marsilya'da 3 gün sonra randevu veriyorlar. Sapho gelmiyor, bir mektup gönderiyor: "Gelmeyeceğim. Şimdiye kadar lüzumundan fazla sevdim, artık sevilmek isterim. Flamant beni alacak ve sevecek ve çocuğum... vb." diyor.

7 Teşrinisani 1332 Pazartesi (20 Kasım 1916)

Van Hareket Müfrezesi Hizan ve Kotum'dan Vastan[6] istikametinde hareket ettiler. Beşinci Tümen cephe ve içinde icabeden şeyler görülmüş ve gerekli tedbirler için her şey yapılmıştır. Dolayısıyla yarın Bitlis'ten ayrılabilirim. Orduya, teftişlerimin neticesi hakkında ve 30 taburun kullanılmasına dair birer rapor yazdım.

Tümen Kumandanı'na bir anlamda veda mektubu ve fakat işlerin neticesini bildirmesine dair bir yazı yazdım. Bitlis Valisi'ne de Hareket Müfrezesi'nin kendi ürünü olduğunu ve yardıma devam etmesini yazdım. Nuri,[7] İsmail, Halil, Salih[8] Bey'lere ve Zübeyde Hanım'a birer kartpostal gönderdim. Madam Korin'e de.[9]

Hacı Musa Bey'in biraderi Nuh Bey kendi tayını getirdi. Hediye etmek istedi, kabul etmedim.

Süvari Yüzbaşısı Selim Sabit Bey Siirt'ten geldi. Refet Paşa kendisini İstanbul'a götürecek diye sürüklemiş. Akşam yemekte Tümen Kumandanı Fuat Bey de bulundu.

1 Ali Fuat Cebesoy. (Ş.T.)
2 Şükrü Tezer, bu kişinin, Selanik Başkonsolosluğu Kâtibi Cemal Bey olabileceğini belirtmektedir. (Y.N.)
3 Safo-Paris Âdetleri. (Ş.T.)
4 Talebe. (Ş.T.)
5 Güney Amerika'da bir şehir. (Ş.T.)
6 Şimdiki Gevaş. (Ş.T)
7 Muş cephesinde 8. Tümen Kumandanı Nuri Conker. (Ş.T.)
8 Salih Bozok. (Ş.T.)
9 Madam Corinne. (Y.N.)

Emirlerde maksadın tebliğ şekli anlaşılmamıştır. Gaye ile maksat karıştırılıyor. Bir de icra kumandanı, akıl kumandanı!

Sıhhatin muhafazası için, bilhassa beynin parlaklığı için alkol almamalı.

8 Teşrinisani 1332 Salı (21 Kasım 1916)

Saat 5 evvel'de kalktım. Hareket münasebetiyle hemen tuvaletimi yaptım. Eşyalar toplandı. Yaverin odasında, Bitlis'in bana Pompei harabelerini hatırlattığını ve Ninova harabeleri münasebetiyle tarihten bahsolundu. Abbasi halifelerinin başını yiyen kumandanlar, Haçlı muharebeleri münasebetiyle Avrupalıların Doğu medeniyetinden istifadesi. Selçuklu Türklerinin, Osmanlı Türklerinden evvel Bulgaristan'a Varna civarlarına geçmiş olmaları...

Saat 7 evvel'de Bitlis'ten hareket. Tümen Kumandanı ve karargâhı erkânı yarım saatlik mesafeye kadar uğurladılar. Orada ufak bir mola. Ufak bir sohbet, bundan sonra veda.

• Yolda gelirken zihnimden geçen şeyler: Yalnız baş ile selam vermek. Kumandanlar birliklerin dahili ve ruhi ahvaline bizzat ve bilfiil içlerine girmek suretiyle vâkıf olmalı, daha emniyetle emir verir. Üstler astlarıyla sohbet etmeli, onları serbest söz söylemeye alıştırmalı. Astın muhakeme tarzını ve ifade şeklini bilmek faydalı ve lâzım.

Bazı askeri noktalar (Terbiye-i Ruhiye ve Usul-i Muaşeret-i Askeriye)[1] hakkında bir eser yazayım. Bunun için Fransızca bildiğim bir eser var. Onu da evvelâ okuyayım ve bu zemine ait esaslı soruları bütün subaylara vazife olarak vereyim. Önemli noktalar hakkında bazı büyük kumandanların görüşünü talep edeyim.

9 Teşrinisani 1332 Çarşamba (22 Kasım 1916)

8/9 (21/22 Kasım) saat 9 sonra'ya kadar Kurmay Başkanı'yla tesettür'ün kaldırılması ve sosyal hayatımızın iyileştirilmesi hakkında sohbet; 1) Muktedir ve hayata vâkıf anne yetiştirmek, 2) Kadınlara serbestisini vermek, 3) Kadınlarla bir arada bulunmak, erkeklerin ahlakı, fikirleri, duyguları üzerinde etkilidir. Doğuştan karşılıklı sevgi çekme eğilimi.

Saat 7 sonra[2] sabah Duhan'dan Ziyaret'e hareket. Saat 12.30 sonra'da varış. Yolda iki, üç ufak mola. Ziyaret yakınında Siirt demirbaşları Bitlis'e gönderildiklerinden yakınma. Tikveşli bir kanun neferi Yahya Kaptan'la bulunmuş. Yakup Cemil buralara getirmiş. Yaralanmış, şimdi hastanede müstahdem. Tikveş'te karısı, çocuğu esir imiş. 23. Alay Kumandan ve subayları, Nokta Kumandanı karşıladılar, hayvandan inince evvela Veyselkaranî'yi ziyaret. Cami'de bir saat kadar istirahat. Bundan sonra alay merkezi olan Koh köyüne gidildi. Siirt'ten Vali Memduh Bey, yaveri ve Jandarma Kumandanı'nı[3] bir mektupla gönderdi ve bir at hediye gönderdi. Gece saat 12'ye kadar sohbet. Resm-i selâm'ın merhaba tarzında elin göğüse konulması şeklinde. Talimnameden marş'ı kaldırıp Yürü!

1 "Ruhsal Eğitim ve Askeri Görgü Usulleri" anlamında. (Y.N.)
2 "Evvel" olmalı. (Ş.T.)
3 Binbaşı Nazım Nazmi Bey. (Ş.T.)

10 Teşrinisani 1332 Perşembe (23 Kasım 1916)

Saat 9 evvel'de Kelhük köyünde bulunan 23. Alay 1. Tabur'u teftiş için hareket. 1 saatte varış. Bütün alay subayları karşıladı. Evvela koğuşları teftiş. Bundan sonra tabur içtima düzeninde teftiş. Daha sonra tabur kumandanından bir mesele yaptırmasını istedim, uzun bir mesele. Kendim mesele verdim. Neticesi, bir bölüğün ileri karakol tertibatıyla son buldu. Kıtayı iadeden sonra bir harp oyunu yaptım. Ziyaret doğusunda mavi, kırmızı kuvvetler muharebe ediyor. Kezer deresiyle Erbin üzerinden bir tümen bunun önünde bir müfreze çekiliyor. Koh köyüne bir alay geliyor. Tümenin ana kısmı Zok'ta. Saat 3'te tatbikat bitti. Eleştiri. Genel olarak memnun oldum. Koh köyüne dönüş. Memduh Bey'in hediye ettiği ata bindim. Gelen raporları gördüm. Hazırlanan işleri gördüm.

Odada Nazım Nazmi[1] ve Fuat'la[2] memleket işleriyle ilgili biraz konuştuk. Naci'nin[3] kaybına üzüntü. Şimdi Fuat ut çalıyor.

11 Teşrinisani 1332 Cuma (24 Kasım 1916)

23. Alay 2. Tabur'u teftiş ettim. Memnun oldum.

Derviş ve Cemil Çeto davetime uymadı.

12 Teşrinisani 1332 Cumartesi (25 Kasım 1916)

23. Alay, 3. Tabur'u (Saya köyünde) teftiş ettim. Evvela ikametgâhlarını. Tabur Kumandanı Binbaşı İsmail Şumnu Efendi'nin yanında yemek yedikten sonra saat 1 sonra'dan saat 3'e kadar taburu arazi üzerinde bazı harekât ve meselelerle teftiş. Memnun oldum.

Tabur kumandanından, Arıburnu'nda İngilizlerden alınmış bir masa ve örtüsü ve bir mitralyöz sınıfına mensup bir küçük kılınç (kasatura) aldım. Buna mukabil İtalya muharebesinden beri muhafaza ettiğim bir İtalyan dürbününü ve bir masa verdim.

Cemil Çeto ile Derviş ikinci davete de uymadı.

13 Teşrinisani 1332 Pazar (26 Kasım 1916)

Alay karargâhında istirahat. Nazım Nazmi ve Ömer Efendi (jandarma kumandanları) Garzan'a döndüler. Ben de yarın Siirt'e harekete karar verdim.

Ahmet[4] Efendi'den, mühim bir kumandanlığa tayin olunmak üzere İstanbul'a gideceğime dair bir şayia üzerine validemin Bursa'dan Dersaadet'e[5] geldiği şifreli telgrafla bildiriliyordu.

1 Bitlis Jandarma Kumandanı.
2 O sırada Alay Kumandanı olan Fuat Bulca. (Ş.T.)
3 Ömer Naci. (Ş.T.)
4 Vazifesi nedeniyle İstanbul'da oturan kolordu sevk memuru, yüzbaşı. (Ş.T.)
5 İstanbul. (Y.N.)

14 Teşrinisani 1332 Pazartesi (27 Kasım 1916)

Siirt'e hareket. Kezer suyunda Vali Memduh Bey ve vilayet erkânı ve şehrin girişinde mektepler ve ahali karşılama töreni yaptılar.

Vali Bey'in evine misafir olduk. Adı geçen, pek büyük samimiyet gösterdi.

Mektep çocukları evin avlusunda öğretmenleri marifetiyle milli şarkılar okudular.

Son derece samimi ve tamamen kardeşçe bir vaziyette gece geçirdik.

15 Teşrinisani 1332 Salı (28 Kasım 1916)

Vali Bey'in evinde, yalnız hamama gittim. Öğle yemeğini pek neşeyle yedik.

Gece de pek samimi bir âlemle geçirildi.

16 Teşrinisani 1332 Çarşamba (29 Kasım 1916)

Sabah saat 8 evvel'de Garzan'a hareket.

Mektepler, ahali ve vilayet erkânı tarafından uğurlama töreni yapıldı. Vali Bey bir saat kadar beraber geldi.

Kezer suyunda 23. Alay Kumandanı'ndan[1] ayrıldım.

Yolun yarısında Cemil Çeto ve Derviş, adamları ile ortaya çıkıp sığındılar. Affettim. Bazı uyarılarda bulundum.

Garzan'a 1 saat mesafede Kaymakam, Jandarma Kumandanı ve orada bulunan Muhasebeci karşıladılar.

Garzan'a varışta, kaza erkânı ve ahali tarafından karşılanma. Hükümet dairesinde misafir oldum. Muhasebeci ve Kaymakam ile birlikte yemek. Nuh Bey vesaire işleri için müracaat.

17 Teşrinisani 1332 Perşembe (30 Kasım 1916)

Sabah saat 7 evvel'de Garzan'dan hareket.

Muhasebeci vesaire bir saat kadar uğurladılar.

Esasen Malabadi'de kalmak fikrinde iken, hareketi Silvan'a kadar uzatmaya yolda karar verdim. Biraz yağmurdan ıslandık. Batman çayından sonra süratli ve dörtnal ve adeta yürüyüşlerle 2.30 saatte Silvan'a varıldı. Saat 4.30'da, kimse beklemiyordu. Geceyi iyi geçirdim.

Kolordu'nun ileri gelenleri geldi.

1 Fuat Bulca. (Ş.T.)

18 Teşrinisani 1332 Cuma (1 Aralık 1916)

Sabah tuvaletle meşguliyetten sonra tayları gördüm. Hepsi fark etmiş. Eşraftan Sadık Bey,[1] Ali Ağa vesaire ziyarete geldiler.

"Allahı İnkâr Mümkün müdür?" adlı eseri okuyorum.[2]

19 Teşrinisani 1332 Cumartesi (2 Aralık 1916)

Evden çıkmadım. Ordu Kumandanı'na Van Hareket Müfrezesi'nin gelecekteki hareketi hakkında bir rapor yazdım. Van aleyhinde teşebbüsün milis kuvvetiyle olamayacağını ve düzenli kuvvetlerle takviye lazım. Bu ise iaşe bakımından zor. Bence yapılacak şey kalmamıştır.

Silvan Jandarma Kumandanı ziyarete geldi.

"Allahı İnkâr Mümkün müdür?" eserini okumaya devam.

İhsan ve Ömer'e[3] "Yaşamak Kavgası" adlı Türkçe şiirin[4] bir kısmını ezberlettim.

Nuri Bey'den[5] bir mektup aldım. Muş'a taarruza karşı çıkıyor, kuvvetleri geriye çekmeyi teklif ediyor.

20 Teşrinisani 1332 Pazar (3 Aralık 1916)

"Allahı İnkâr Mümkün mü" eserini bitirdim. Bütün feylesofların çeşitli dinlere mensup naturalistleri, akılcıları, materyalistleri, hukukçuları, düşünürleri, tasavvufçuları ruhun varlığını ve yokluğunu, ruhun ve cismin bir veya ayrı olup olmadığını, ruhun kalıcı olup olmadığını inceliyor.

Bu incelemede, ilim ve fenne dayananlar makbul. İmam Gazalî, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi önde gelen Müslüman din adamlarının açıklamaları da sıradan açıklamalardan büsbütün başkadır; yalnız ifadelerinde çok rumuz var. Dindar düşünürler; kuralları, ilim, fen ve felsefeyi, şeriatın açıklamalarını yorumlamak için evirip çevirmeye gayret etmişler.

Arıburnu raporlarını yazmaya başladım.

21 Teşrinisani 1332 Pazartesi (4 Aralık 1916)

Kitap okumakla vakit geçirdim. Öğleden evvel tayları gördüm. Öğleden sonra Şevki Bey'in[6] evine gittim. 5 liraya bir halı ve 1 liraya bir hamam takımı aldım.

Akşam Mustafa Efendi (Karargâh Kumandanı) ile yaverimi yemekte alıkoydum.

Bugün de raporu not ettirmeye devam.

1 Silvan Kürt beylerindendir ve Kolordu Karargâhı yapılan bina da bu şahsa ait idi. (Ş.T.)
2 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin 1327'de (1911/1912) basılmış kitabı. (Ş.T.)
3 Mustafa Kemal'in yetiştirmek için yanına aldığı iki yetim çocuk. (Y.N.)
4 Mehmet Emin Yurdakul'un şiiri. (Ş.T.)
5 Nuri Conker. (Ş.T.)
6 Nokta Kumandanı, Yüzbaşı. (Ş.T.)

22 Teşrinisani 1332 Salı (5 Aralık 1916)

Hamama gittim. Yemekten evvel Arıburnu raporunu not ettirmeye devam. Yemekten sonra muameleli evrak ile biraz uğraştım.

Otomobil ile "Telmih" adlı köye gittim. Batman vadisine nazır bir tepecikteki, öteden beri dikkatimi çeken evin içine girdim. Damına çıktım.

Ordu Kumandanı, Van Hareket Müfrezesi ve 8. Tümen hakkındaki tekliflerimi kabul ettiğini bildirdi.

Nuri Bey'le[1] telefonla görüştüm.

23 Teşrinisani 1332 Çarşamba (6 Aralık 1916)

Arıburnu raporunu not ettirmeye devam.

"Mebadi-i Felsefe"[2] adında bir eseri okumaya başladım.

24 Teşrinisani 1332 Perşembe (7 Aralık 1916)

Evde, öğleye kadar kitap okumak. Akşamüzeri hayvanları gördükten sonra Sadık Bey'in[3] evine doğru bir gezinti yaptık ve bunun evi önündeki köşkte birer kahve içtik ve ertesi gün ava gitmeyi kararlaştırdık. O sırada İstihkâm Yüzbaşısı Fuat Efendi geldi. Diyarbekir'den yaya gelmiş olduğunu, eşyasını manda arabasıyla naklettiğini ifade etti. Bu gece yemekte misafir oldu. İstanbul'dan çıkalı iki buçuk ay vardı. Bildiğim bazı havadisleri tekrar etti.

25 Teşrinisani 1332 Cuma (8 Aralık 1916)

Sadık Bey ve hemen bütün kurmaylarımla birlikte tavşan avına gittik. Hava fevkalade sisli idi. Bir saat kadar (batıya) yürüdükten sonra güneye saptık. Ortalık biraz açıldı.

Saat 12'ye kadar 4 tavşan, 1 tilki tutuldu. Daha sonra kırda yemek yedik. Biraz istirahatten sonra Silvan'a dönüş.

26 Teşrinisani 1332 Cumartesi (9 Aralık 1916)

Sabahleyin erkenden Rauf[4] geldi. Sadık Bey'in görmek istediğini söyledi, kabul ettim. Bir tay hediye etmek istiyordu, kabul etmedim. O sırada Kaymakam Vekili Kemal Bey, onun ardından asıl Kaymakam Adil Bey[5] geldi. İaşeden konuştuk.

1 Nuri Conker. (Ş.T.)
2 George L. Fonsgrive: Elements de philosophie. Ahmet Naim'in çevirisi: Mebadi-i Felsefe'den birinci kitap: İlmünnefs. İstanbul 1331 Maarifi Umumiye Nezareti. (Ş.T.)
3 Eşraftan; Kolordu karargâh binasının sahibi. (Ş.T.)
4 Kolordu Zat İşleri Şube Müdürü; yüzbaşı. (Ş.T.)
5 Diyarbekir'in tanınmış simalarından Adil Tiğrel. (Ş.T.)

Onlardan sonra kitap okumakla vakit geçirdim. Aynı zamanda resmi muameleler de cereyan ediyordu.

27 Teşrinisani 1332 Pazar (10 Aralık 1916)

Sabah pek ziyade bir nezleye yakalanmış kalktım. Kemal Bey'in[1] Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye'sini[2] okudum. İki(nci) kitabın sonunda idim, bitti.

Arıburnu raporunu okuttum. Sonra Neşet Bey[3] Çapakçur cephesine ait muharebe yazısını okudu. Ardından yeni gelmiş olan İstihkâm Yüzbaşısı Fuat Efendi'ye hayvanlarımı gösterdim. Sonra tekrar ikametgâhıma geldim. Kemal Bey'in "Tarih-i Osmanî"sini takibe başladım.

Yemekten evvel Emin Bey'in[4] Türkçe Şiirler'iyle Fikret'in Rübabı Şikeste'sinden aynı zeminde bazı parçalarını okuyarak bir karşılaştırma yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel. Ancak Türkçe olanda da, diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimeler var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil!

28 Teşrinisani 1332 Pazartesi (11 Aralık 1916)

Arıburnu raporunu okuttum, saat 1 sonra'ya kadar. Ardından yemek. Sonra da Çapakçur cephesine ait raporları Neşet Bey okuyor.

Akşamüzeri tayları gördükten sonra Karargâh Kumandanı Mustafa Efendi'nin[5] evine gittim. Yemeğe kadar orada kaldım.

29 Teşrinisani 1332 Salı (12 Aralık 1916)

Sabahleyin Rauf[6] geldi. İhsan[7] idare reisinden aldığı dersi okudu. Evrakı gördüm.

Yaver, Arıburnu muharebelerine ait raporu[8] okudu. Pek güzeldir; kuvvetli belgeler vardır.

23. Alay'a gelmeye hazırlık emri verilecek.

Bugün akşam Tahsin Bey'den[9] "Bir sene kıdem eklendiği ve İzzet Paşa'nın yokluğu süresince 2. Ordu'ya vekâleten tayin buyurulduğum" telgrafı geldi.

Yine bu gece İzzet Paşa'dan Elâziz vilayeti hediyesi olan 4-5 yaşında 1.48 boyunda al ton'da bir kısrağın kura ile bana isabet ettiği bildirildi.

1 Namık Kemal. (Ş.T.)
2 Bugünkü karşılığı, "Siyasi ve Edebi Makaleler". (Y.N.)
3 Neşet Bora. (Ş.T.)
4 Şair Mehmet Emin Yurdakul. (Ş.T.)
5 Eski Tokat Mebusu. (Ş.T.)
6 Kolordu Zat İşleri Müdürü. (Ş.T.)
7 Yetim çocuk. (Ş.T.)
8 Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.1, s.275-409. (Y.N.)
9 Harbiye Nezâreti Zat İşleri Şubesi'nde görevli bir kişi. (Ş.T.)

30 Teşrinisani 1332 Çarşamba (13 Aralık 1916)

Sabahleyin Nuri Bey'den[1] gelen şifrede, İzzet Paşa'nın 1-2 hafta izinli olarak İstanbul'a gideceğini ve Ali Paşa'nın[2] vekâlet edeceğini, Paşa'nın telefonla söylediği bildiriliyordu.

İzzet Paşa hazretleri de birkaç gün izinli olarak İstanbul'a gideceğinden vekâlet etmek üzere Ordu karargâhına hareketim emrediliyordu.

Yarın hareket edeceğimi ve bir yük otomobili gönderilmesini rica ettim.

1 Kânunuevvel 1332 Perşembe (14 Aralık 1916)

Silvan'dan oto ile 3,5 saatte Diyarbekir'e geldim. Yanımda Cevat,[3] Neşet,[4] Şükrü.[5] Güzel karşılama. Gece Vali Bey'in evinde..

Arif,[6] Falkenhausen Bey'lerle[7] iaşe ve menzile dair görüştüm.

Gece Osman Bey[8] ve başkaları da vardı. Geçmişte yaşananlar hakkında birçok hikâye.

2 Kânunuevvel 1332 Cuma (15 Aralık 1916)

Diyarbekir'den Ergani Madeni'ne hareket. Yolda 5 defa pan.[9] Saat 3.30 sonra varış. Gece Maden dairesinde. Mutasarrıf, İzzettin Bey'in[10] akrabası. İzzet Paşa hazretleriyle görüşme hususunda yaverler vasıtasıyla haberleşme. Yarımca'da kararlaştırıldı.

3 Kânunuevvel 1332 Cumartesi (16 Aralık 1916)

Saat 5.0 evvel'de Ergani Madeni'nden hareket.

Saat 9.45'te Sekerat[11] batısına kadar yürüyüşe devam ve orada İzzet Paşa hazretleriyle görüşme. Ayaküstü birkaç dakika görüştük. Ardından, adı geçen, hareketlerine devam etti. Biz, İsmet Bey[12] ve diğerleri Sekerat'a geldik. Pertev Paşa da[13] Avrupa'ya gitmek üzere burada.

1 Nuri Conker. (Ş.T.)
2 O sıra 3. Kolordu Kumandanı olup sonradan 4. Kolordu'ya ve daha sonra 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilen Ali Rıza Paşa. (Ş.T.)
3 Yaver Cevat Abbas Gürer. (Ş.T.)
4 Kurmay Yüzbaşı Neşet Bora. (Ş.T.)
5 Emir Subayı Şükrü Tezer. (Ş.T.)
6 Bu kişi, o zaman Midyat'taki birliklerin kumandanı idi. Milli Mücadele'de Bolu İsyanı'nı bastırmış olan ve fakat bu isyanda şehit düşen Arif Beyatlı. (Ş.T.)
7 Mardin'de bulunan Alınan karargâhı erkânından. (Ş.T.)
8 Kurmay olmayan bu kişi, generalliğe terfi etmiş ve emekliye ayrıldıktan sonra uzun süre milletvekilliği yapmıştır; soyadı Tufan'dır. "Koptagel" lakabıyla ünlüdür. (Ş.T.)
9 Oto lastiği patlaması. (Ş.T.)
10 İzzettin Çalışlar. (Ş.T.)
11 Palu kazasına bağlı bir nahiye merkezi olup o zamanki 2. Ordu karargâhının bulunduğu yer. 1960'tan sonraki adı, Yazıbaşı. (Y.N.)
12 2. Ordu Kurmay Başkanı; İsmet İnönü. (Ş.T.)
13 2. Ordu'ya bağlı 4. Kolordu Kumandanı. (Ş.T.)

Prens Mehmet Ali Paşa Celâl de[1] karargâhta. Yemekten sonra İzzet Paşa hazretlerinin bıraktıkları notları okudum. İsmet Bey'le vaziyet değişikliği hakkında görüştüm.

Gece pek fena uyudum.

4 Kânunuevvel 1332 Pazar (17 Aralık 1916)

Sabahleyin gelmiş telgrafları gördüm.

Kemal Bey (Dördüncü Kolordu Kurmay Başkanı) geldi, görüştük. Palu Kaymakamı geldi. İbrahim Bey adında eşraftan biri geldi. İleri gelenleri ziyaret ettim.

Ordunun, Genç-Darahini-Hun-Gökdere dağları-Çille dağı hattına çekilmesi hakkında emir verdim.

Bitlis, Diyarbekir valilerini davet ettim. Elâziz'i davet edeceğim. Maksadım iaşe hususunu konuşarak halletmektir. Levazım başkanlığını karargâh'a getirtiyorum. 5. Tümen Kumandanı Fuat Bey'e[2] Menzil Müfettişliği'ni teklif ettim.

5 Kânunuevvel 1332 Pazartesi (18 Aralık 1916)

Sabahleyin Kurmay Yarbay Kemal Bey'le görüştüm.

Enver Paşa'dan[3] 6. Ordu'ya[4] bir tümen sevki hakkında emir geldi, 4 tarihli.

14. Tümen'in bir alayını, 47. Tümen'in bir alayıyla değiştirerek göndermeye karar. O yolda cevap. Başka ordudan ikmal erleri talep edildi.

Enver Paşa'dan, İzzet Paşa'nın yokluğu sırasında 2. Ordu'nun Vehip Paşa'dan[5] direktif alacağı hakkında emir geldi. 10 Mart'ta yapılan bir muameleye göre[6]

6 Kânunuevvel 1332 Salı (19 Aralık 1916)

Telgrafları gördüm. 8. Tümen kardan sıkıntılı.

İsmet Bey'le görüşmeler yaptım. Başkumandanlığa ve Vehip Paşa'ya yeni tertibat hakkında bilgi verdim. İzzet Paşa'yı da haberdar ettim.

6. Ordu tümeni sordu. Cevap verdim.

Mehmet Ali Efendi adında bir yüzbaşıya nasihat.

Yemekten sonra Palu'ya gittim. Kaymakam'la görüştüm. Köprünün çabuk yapılmasını tavsiye.

1 Ordu Topçu Müfettişi; İstihkâm Kumandanı. (Ş.T.)
2 Ali Fuat Cebesoy. (Ş.T.)
3 Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı. (Ş.T.)
4 6. Ordu, Bağdat cephesinde bulunuyordu. (Ş.T.)
5 2. Ordu'nun sol kanadında ve Erzurum cephesinde bulunan 3. Ordu Kumandanı. (Ş.T.)
6 Bu cümlenin tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. (Ş.T.)

İzzet Paşa, menzil kumandanlığı için Nuri[1] ve İzzettin[2] Bey'leri de uygun gördü. Memduh Bey[3] Perşembe günü hareket edecek.

6/7 (19/20 Aralık 1916) gecesi saat 2 sonra'ya kadar İsmet Bey'le görüştük. Menzil müfettişliğinden başlayarak İzzet Paşa İsmet Bey'i tercih ediyordu. Ben, Fuat Bey'i.[4]

7 Kânunuevvel 1332 Çarşamba (20 Aralık 1916)

Öğleden sonra saat 3'e kadar ordu işleriyle uğraşma. Daha sonra hayvanla 1 saat mesafede bulunan ordu karargâhı süvari bölüğüne gittik. Karanlıkta döndük. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Fevzi Efendi.

Dönüşte, yemeğe kadar Prens Mehmet Ali Paşa Celâl ile görüştüm.

Yemekten sonra yalnızım, önemli evrakların muamelesinin bitmesini bekliyorum. Dün geceki uykusuzluktan dolayı hemen şimdi uykum var.

İbrahim Tali[5] Bey geldi. Onunla epeyce görüştük. Bu esnada bazı evraklar geldi.

8 Kânunuevvel 1332 Perşembe (21 Aralık 1916)

Sabahleyin yatak odasında iken raporlar geldi.

İdare nizamnamesi gereğince şimdiye kadar yaptığım seyahatlerin harcırahlarını almak lazım.

Halil Paşa[6] 14. Tümen'in azami süratle hareket ettirilmesini yazıyor.

Eşyalarım geldi. Akşamüzeri biraz yaya dolaştım.

Kolorduları, naklin hızlandırılması için biraz sıkıştırdım.

Posta (Diyarbekir) Başmüdürü'ne ihtarname yazdım.

9 Kânunuevvel 1332 Cuma (22 Aralık 1916)

Kayda değer bir şey yok.

10 Kânunuevvel 1332 Cumartesi (23 Aralık 1916)

Gökdere dağı-Çille dağı müdafaa hattını incelemek için Sekerat'tan Kurmay ve Topçu Müfettişi İstihkâm Kumandanı (Prens Mehmet Ali Paşa Celâl) ile birlikte hareket.

1 Nuri Conker. (Ş.T.)
2 İzzettin Çalışlar. (Ş.T.)
3 Bitlis Valisi. (Ş.T.)
4 Ali Fuat Cebesoy. (Ş.T.)
5 2. Ordu Sıhhiye Reisi Doktor İbrahim Tali Öngören. (Ş.T.)
6 Bağdat cephesinde bulunan 6. Ordu Kumandanı. (Ş.T.)

Bahçeköy civarında otomobil çamura battı. Hayvanlarla (İsa Ağa mezrasına) kadar hattı inceleyerek gittik. Geceyi orada geçirdik.

İsa Ağa mezrası küçük. Fakat güzel bir köy. Evleri temiz, çok rahat ettik.

11 Kânunuevvel 1332 Pazar (24 Aralık 1916)

Gökdere dağının tepesine çıktık. Tekrar İsa Ağa mezrasına indik. Bu bölgeye yaklaşan 33. Alay'a ikamet köylerini doğrudan doğruya emrettim. Daha sonra Okuçuyan üzerinden müdafaa mevziinin içinden Bahçeköy'e geldik. Orada yemek yedik. Ardından otomobil ile Tepeköy'üne geldik. Harap, yalnız bir ev var.

12 Kânunuevvel 1332 Pazartesi (25 Aralık 1916)

Bugün mevziin sol kanadını[1]

1 Hatıra Defteri burada sona ermektedir. (Y.N.)

ÖMER NACİ[1]

O, coşkun bir kalpti, şen bir fikirdi;
Sevdiği vatandı, sevgisi birdi;
Şairden ziyade bir şiirdi;
Hayatı bir gaza destanı idi...

Hutbesi tenzildi, bakışı mi'raç
Halk onun Tanrısı, o halka yalvaç;
Doymadı ölmeye, ah, gitti aç,
Aşkının bin kere kurbanı idi...

O, yalnız bir hatip, bir fert değildi;
O, yalnız millete hemdert değildi;
Fert olsa yanmazdım, o fert değildi;
Milletin canlanmış imanı idi...

Ziya Gökalp

Not:

- Hariciyede idari işler kaleminde Selanik Başkonsolosluğu kâtibi Cemal Bey.
- Yahya Tahir Bey Darülfünun Talebe Cemiyeti Reisi.
  Şimdi Dersaadet askerî sansür memurlarından.
- Birinci Kolordu Divan-ı Harb Başkanı Yarbay Mehmet Nuri Bey.

1 Yukarıdaki şiir ve notlar da Hatıra Defteri'nde yer almıştır. (Y.N.)

2. ORDU'NUN 18 ARALIK 1916 TARİH VE 678 SAYILI EMRİNE EK EMİR*

1. Düşmanın kesin sonuçlu bir taarruzu halinde, 2., 3. ve 4. kolordular muharebeyi gerideki yeni mevzilerinde kabul edeceklerdir.

2. Kolordular şimdiki Masalla Deresi 2200-2113,2350-Maskan Karabaş Deresi-Cop Suyu hattında aşağıdaki gözetleme birliklerini bırakacaklardır.

3. Kolordu: 12. Alayı ile bir dağ bataryası.

2. Kolordu: İki piyade alayı, iki dağ bataryası ile Sismor dolaylarında ihtiyatta.

4. Kolordu: Cephede üç piyade alayı, iki dağ bataryası.

48. Tümen bütün kuvvetleriyle Çille Dağında 1700 hattına çekilecektir.

Gözetleme birliklerinin görevleri aşağıdadır:

a. Kesin sonuçlu olmayan düşman taarruzlarına karşı bulundukları mevzileri savunmaktan sorumludurlar.

b. Kesin sonuçlu düşman taarruzları karşısında mevzileri savunmayacaklar, yalnız çekildikleri arazi parçalarını adım adım savunarak, düşmanı durdurmaya çalışacaklardır. Düşmanın durması halinde yerlerinde kalıp, geriye doğru yapılan taşımalara elden geldiği kadar zaman kazandıracaklardır.

3. Gözetleme birliklerinin emir ve kumandası aşağıdaki gibi olacaktır:

a. 2. ve 3. kolordular cephesindeki gözetleme birlikleri 2. Kolordu Kumandanı'nın seçeceği bir tümen kumandanının emri altında bulunacak ve bu kumandan 2. Kolordu'ya bağlı kalacaktır.

b. 4. Kolordu cephesindeki gözetleme birlikleri, bu kolordudan bir tümen kumandanının emri altında bulunacak ve bu kumandan 4. Kolordu'ya bağlı olacaktır.

c. Gözetleme birlikleri kumandanı olan iki tümen kumandanı birbirleriyle devamlı irtibatta bulunacak ve harekât hakkında karşılıklı bilgi vereceklerdir.

4. Gözetleme birliklerinin dışında kalan birlikler, hemen yeni mevzilere hareket ettirileceklerdir. Buna göre;

3. Kolordu, 64. Alay, bir sahra bataryası, bir dağ bataryası ve iki adi dağ topu.

2. Kolordu; üç piyade alayı, iki sahra bataryası.

4. Kolordu; bir piyade alayı ve bir sahra topçu taburunu yeni mevzilere hareket ettireceklerdir. 48. Tümenin Komik-Big'de bulunan altı taburu Komik ile Bağlıağaç

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.238-240.

arasında henüz yolda bulunan sahra bataryalarına yardım etmek üzere, yeteri kadar piyade bıraktıktan sonra, diğer bütün kuvvetleriyle tahkim edeceği mevzi gerisine gelecektir.

5. 3. Kolordu bütün planlarını tamamladıktan sonra, emir subaylarıyla birlikte Silvan'a gidecek ve 16. Kolordu'nun geçici olarak emir ve kumandasını ele alacaktır.

Ali Rıza Paşa'nın hareketinden sonra; 3. Kolordu Karargâhı ile kolordu bağlı birlikleri 2. Ordu emrine girecek ve 3. Kolordu'ya ait teşkilat aynen kalacaktır. Ali Rıza Paşa'nın hareketinden sonra 3. Kolordu'nun bütün sorumluluğu 2. Kolordu'ya ait olacak ve cephe yalnız 2. Kolordu cephesi adını taşıyacaktır. 14. Tümen'in 6. Ordu emrine gönderilmesi emri ayrıca bildirilecektir.

6. Bu emirle geçici olarak 4. Kolordu emrine verilen 48. Tümen'in, ordu ihtiyatı olarak yakın bir zamanda Palu bölgesine alınacağı kolorduca bilinmelidir.

7. Hastane, cephane ve diğer ağır eşyaların taşınmasına kesintisiz olarak devam edilecektir.

8. Dört gün içerisinde yeni cephelerde güvenle muharebe kabul edilecek hale gelinmesi ve 10 gün içerisinde de bütün taşınma işlerinin bitirilmesi lazımdır.

9. Yapılacak bu harekâtın gizliliğine büyük önem verilmesini.

10. Kolordular, karargâhları ile uygun gördükleri zamanlarda yeni mevzilere gidebilirler.

11. Yapılan işlerin her gün raporla bildirilmesi lazımdır.

BAŞKUMANDANLIK VEKÂLETİ'NE
ÜÇÜNCÜ VE ALTINCI ORDU KUMANDANLIKLARINA
İKİNCİ MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ'NE*

(27 ARALIK 1916)

İkinci Ordu Kumandanlığı

14.10.32 (27 Aralık 1916)

229

Başkumandanlık Vekâleti Yüksek Katına
Üçüncü ve Altıncı Ordu Kumandanlıklarına
İkinci Menzil Müfettişliği'ne

Şifre

1- On Altıncı Kolordu: 5. Tümen cephesinde 14.10.32'de (27 Aralık 1916) aktif keşif kolları çarpışması oldu. Mutki Müfrezesi'nden 13.10.32'de (26 Aralık 1916) çıkarılan bir keşif kolumuz, Norkağak Karyesi[1] civarında düşman keşif kollarıyla yaptığı çarpışmada, düşmana hayli telefat verdirildi. Keşif kolumuzdan dört şehit ile beş altı yaralı vardır. Sekizinci Tümen cephesinde devam eden sis ve kardan, gözetleme yapılamamıştır.

2- Üçüncü, İkinci ve Dördüncü kolordular cephelerinde arz etmeye değer bir hadise olmadı. Dersim Müfrezesi'nden rapor alınmadı.

3- 229 numaralı bu rapor: Başkumandanlık Vekâleti Yüksek Katına, Üçüncü ve Altıncı ordulara yazılmak üzere, 14.10.32 (27 Aralık 1916)
Saat ... sonra, Ordu Telgrafhanesi'ne verilmiştir.

İ.[2] M. Kemal

Dersaadet Göztepe'de İkinci Ordu Kumandanı İzzet Paşa hazretlerine-Şifre.
Arz etmeye değer bir hadise olmadığı arz edilir.

M. Kemal

* M. Fahrettin Kırzıoğlu, "'Anafartalar Grubu Kumandanı' (Eylül 1915) ve 'İkinci Ordu Kumandanvekili' (Aralık 1916) Mustafa Kemal İmzalı Dört Belge", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi*, Temmuz 1978, Ankara, Cilt: 1, Sayı: 1, s.10-22 (Dördüncü Belge). Belgenin fotokopisini yukarıda belirtilen kaynakta yayımlayan Kırzıoğlu, aslının Atatürk Devrimleri Enstitüsü Arşivi'ne bağışlandığını belirtmektedir.

1 Köyü. (Y.N.)

2 Kırzıoğlu, bu imzanın İsmet (İnönü)'ye ait olduğunu belirtmektedir. (Y.N.)

BAŞKUMANDANLIK VEKÂLETİ'NE
ÜÇÜNCÜ VE ALTINCI ORDU KUMANDANLIKLARINA
İKİNCİ MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ'NE*

(28 ARALIK 1916)

İkinci Ordu Kumandanlığı

15.10.32 (27 Aralık 1916)

230 Numaralı Rapor

Başkumandanlık Vekâleti Yüksek Katına Üçüncü ve Altıncı Ordu Kumandanlıklarına İkinci Menzil Müfettişliği'ne	Şifre

1- Ordu cephesinde arz etmeye değer bir hadise olmamıştır. Devam eden kar ve sisten dolayı düşman harekâtı gözetlenememiştir. 13/14.10.32'de (26/27 Aralık 1916) Beşinci Tümen cephesinde Sekizinci Kafkas Alayı'ndan bir er sığındı.

2- 230 numaralı bu rapor, Başkumandanlık Vekâleti Yüksek Katı ile Üçüncü ve Altıncı ordulara yazılmak üzere, 15.10.32 (28 Aralık 1916) saat 10.35 sonra'da Ordu Telgrafhanesi'ne verilmiştir.

İ. M. Kemal

İstanbul Göztepe'de İkinci Ordu Kumandanı İzzet Paşa hazretlerine-Şifre.
Arz etmeye değer bir hadise olmadığı arz edilir.

İ. M. Kemal

* M. Fahrettin Kırzıoğlu, "2. Ordu Kumandan Vekili Mustafa Kemal Paşa'nın 230 Numaralı Raporu", *Türk Dili* dergisi, Kasım 1962, s.83-87.

3. ORDU KUMANDANI'NIN YAZISINA CEVAP*

(1 OCAK 1917)

2. Ordu Murat gerisine çekilerek 3. Kolordu ile Ardeşin ve Genç arasını, 2. Kolordu Genç'ten itibaren Hün'e kadar olan bölgeyi savunacaktır.

4. Kolordu ile de Murat ile Peri suyu arasında Palu'nun kuzeydoğusunda ve Murat Nehrinin Geliban civarında dirsek oluşturduğu noktadan başlayarak, Murat kuzeyinde Gökdere Dağları, Külâyisüfa güneyindeki tepe-Okçiyan-Bağlıağaç Gediği-Çille Dağı ve Mezra-ı Gazi hattını tutacaktır. 16. Kolordu eski mevzilerinde kalacaktır. Birliklerin yukarda arz edilen bölgelerdeki ayrıntılı konuş durumu bir süre sonra bildirilecektir.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.238.

BAŞKUMANDANLIĞA VE 3. ORDU KUMANDANLIĞI'NA 2 OCAK 1917 TARİH VE 859 SAYILI RAPORA EK*

(9 OCAK 1917)

Gittikçe şiddetlenen kar fırtınaları kolorduların geriye bağlantılarını kesmiş ve ileriye hayvan sırtında dahi erzak gönderilmesi imkânsız bir hal almıştır. Ulaşım ve taşımanın gösterdiği bu zorluk nedeniyle ilerde gözetleme için bırakılmış olan birliklerin azaltılması düşünülerek, 3. Taşınma bölümüne geçilmiş ve Masalla cephesinde yalnız bir piyade alayı, bir dağ bataryası ve Sigi'den Maskan sırtlarına kadar olan bölgeye bir piyade alayıyla bir dağ bataryası ve buradan itibaren eski 4. Kolordu cephesinde de iki piyade alayıyla bir dağ bataryası bırakılarak, geri kalan birliklerin bir an evvel asıl hatta gelmek üzere hareket etmeleri, 5 Ocak 1917'de kolordulara bildirilmiş ve aynı gün harekete geçmişlerdir.

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi, 4/1933, Kls. 2692, Dos. H-14, Fih. 1-17'den aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.242.

BAŞKUMANDANLIĞIN EMRİNE CEVAP*

(18 OCAK 1917)

2. Kolordu'nun Diyarbekir'e çekilmesi hakkındaki isabetli karar orduca da uygun görülmüştür. Bir aydan beri devam eden vekâletim[1] zamanında edindiğim kanılara göre, isteklerinizin uygulanması mümkündür. Tabiatıyla 2. Kolordu birliklerinin tümünü Diyarbekir'e indirmek şart olmayıp, bu kolordunun düşmanla temastaki birliklerine karşı diğer kolordulardan alınacak birlikleri yerine koymak da olabilir.

Yalnız Ordu'nun son yaptığı konuş değişikliğinden edinilen sonuca göre; bir kolordunun Diyarbekir'de toplanması için, geçecek zaman çok uzun olur. Bu durumda kışın en fazla olduğu bu zaman içinde birlikler yollarda, istirahat edemeyecek bir halde kalırlar.

İstenilen bu işin çabuk yapılmasına engel olan; mevsim ve dolayısıyla, yolların çok kötü oluşuyla, birliklerin taşıma araçlarından yok denecek kadar yoksun oluşlarıdır. İlerde daha çok kuvvetten faydalanılabilmek için, aşağıdaki gibi düşünülmektedir:

a. Bilindiği gibi 2. Kolordu son alınan düzen gereğince, iki alayını Solhan-Kârir ileri hattında ve dört alayını da Murat cephesinde asıl mevzide bulunduracaktır.

4. Kolordu da iki alayını Karabaş Deresi-Cop Suyu hattında dört alayı ile 48. Tümeni Gökdere Dağları ve Çille Dağı asıl savunma hattında bulunduracaktır. İleri hat ile asıl mevziler arasında henüz taşınma durumunda olan silah, cephane, hastalarla, bir kısım toplar bulunmaktadır.

Bu taşıma işinin bitiminde asıl mevzideki tahkimat işleri, istenilen dereceyi bulduktan sonra, 2. Kolordu'nun ileri hatta yalnız örtme ve gözetleme için bir alayını bırakıp, diğer alayını asıl mevzie çekmek mümkündür. Bu takdirde, bir alayı ileri hatta iki alayı Murat çevresinde olmak üzere adı geçen bu cepheyi bir tümene vermek ve diğer tümeni Hani bölgesine indirip, orada konaklara yerleştirmek düşüncesindeyim.

Düşman taarruzunda kesin sonuçlu muharebeyi Murat cephesinde kabul edeceğimizi ve Hani'deki tümenin bu cepheye yetişmesi mümkündür. Bu tümenin Diyarbekir'de olduğu düşünülürse, yolların bugünkü durumu ve taşıma araçlarının çok az oluşu, özellikle askerin yorgun bulunmasından dolayı, tümenin muharebeye yetişemeyeceğinden korkulur.

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi 4/1933, Kls. 2692, Dos. H-14, Fih. 1-28'den aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.244-246.

1 2. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa uzun süre izinli olarak İstanbul'a gittiğinden, Tuğgeneral Mustafa Kemal, 2. Ordu Kumandanlığı'na vekâleten atanmıştır. Mustafa Kemal, Hatıra Defteri'nde, bu atama telgrafını 12 Aralık 1916'da aldığını, 14 Aralık'ta da Diyarbekir'e geldiğini yazmaktadır. Bkz. s.71 ve 72. (Y.N.)

4. Kolordu'nun da ileri hatta bir alay bırakarak, diğer alayını Çille hattına çekmek yerindedir. Bu takdirde 4. Kolordu'nun beş alayı asıl mevzide bulunacaktır. 48. Tümeni Palu'nun 20 kilometre güneybatısında Murat üzerindeki Külüşkür Köprüsü civarındaki köylerde yerleştirmek istiyorum. İleri bölgedeki taşıma işlerinden ötürü, buradaki alaylardan geri alınma zamanının çok gecikmesini görürsem, 2. Kolordu'dan yalnız iki alayı Hani'ye indirmek ve 48. Tümeni Külüşkür civarında yerleştirmek hususunu geciktirmek düşüncesinde değilim. Alınacak bu düzende, taktik bakımdan şimdiden bir sakınca görmüyorum. Bundan başka, iaşe sorunu da böyle bir düzeni almayı zorunlu kılmaktadır.

Arz ettiğim yeni düzen alındığı takdirde, Diyarbekir'de hareket yeteneğine sahip bir kolordu bulundurmak amacına yönelik olan yüksek düşüncelerinize uygun düşeceğini sanıyorum. Çünkü konaklarda dinlenme ve iyi yedirip içirmekle birlikte, eğitimleriyle uğraşılacak olan 48. Tümen ve 2. Kolordu'dan bir tümen veya iki alay yerleştirilebilir. Durum elverişli olduğu takdirde, bunların Bitlis cephesine ihtiyat olmak üzere üç aydan beri Ziyaret civarındaki köylerde yerleştirilmiş ve yerleştirilmesine büyük önem verilmiş olan 23. Alay'ı ekleyebileceğimiz gibi, 8. Tümen'in Pasur ve köylerine yerleştirdiğim bir alayını da katabiliriz. Bu alayı iaşe zorluğundan dolayı Hazro'ya kadar indirmek zorunda kalacağımı sanıyorum. Şin boğazının kapatılması için, (olağanüstü bir hal olmadıkça) bir alayı yeterli görüyorum. Bu hesaba göre, arzu edilen bir kolordu karargâhı emrinde tam bir kolorduluk kuvvet istenilen noktada ilerde toplanabilir. Bir kolordu kadrosu geri alındığı takdirde, Muş cephesini Murat cephesine bağlayarak, bir kolordu kumandanının emrine vermek, Bitlis cephesini doğrudan doğruya bağımsız bir tümen halinde bulundurmak suretiyle düzenlemek uygun olur.

b. Orduda görmekte olduğum duruma göre, düşünebildiğim açıklamaları aşağıda arz ediyorum:

Genellikle taburların küçük ağırlık hayvanlarının bile yok derecesine gelmiş olduğundan, sahra toplarını çekmeye, hatta dağ toplarını taşımaya yetenekleri kalmamıştır. Bütün bu kayıpları yerine koymaya imkân olmadığına göre, orduya manevra kabiliyeti sağlanamayacaktır. Fakat buna karşılık Bitlis, Tarkoş, Murat ve Çille asıl cephelerinde, önemli stratejik istikametlerin bulunması dolayısıyla az kuvvet kullanarak kapatmak ve bunun dışında kalan kuvvetleri ordunun bütün araçlarından yararlanarak, tamamen manevra kabiliyetinde bulunan bir kuvvet meydana getirmektedir. Bu kuvvet ordu cephesinin gerekli yerlerini takviye etmek veya diğer orduların birliklerine yardım amacıyla taarruzda kullanılacaktır.

c. Yukarda arz edilen bütün tedbirlerin iaşe ve taşıma işiyle ilişkili olduğu, Başkumandanlıkça da bilinmektedir. Bu husus ilgili valilerle yapacağım incelemeden sonra, ayrıca arz edilecektir.

BEYANNAME*

(OCAK SONU 1917)[1]

Avrupa'nın ve dolayısıyla bütün ileri milletlerin mukadderatında yeni bir çığır açacak mahiyet kazanan Harb-i Umumî'nin tahribatından varlığını ve bütün medeni eserlerini korumak gayesiyle bir karış toprak için milyonlarca insanın kanının feda edildiği şu müstesna zamanı takiben elbette bir gün barışa dönüşecek olan bu müthiş cenk ve mücadelenin bitiminde, bütün hükümetler gibi bizim de muhtaç olacağımız altın varlığımızı koruyarak memleketin maliye işlerini ve bu sayede (...) ve iktisat âlemini zarardan ve netice olarak milletin fertlerini sefalet ve perişanlıktan kurtarmak için savaşan ve savaşmayan bütün hükümetlerin müracaat ettiği çareye hükümetimiz de bağlı kalarak altın toplayıp karşılığında kâğıt para çıkarıp tedavüle koymayı uygun görmüş ve uygulamıştır.

Kâğıt paranın ilk çıkarılmasında herkesçe bilindiği gibi memleketimize gelen düşmanlarla kuşatılmış olduğundan dışarıyla ve özellikle mütefiklerimizle (irtibat) bulunmadığı ve vatanımızda da kâğıt paranın göz önünde olan şekilde düzenlenip basılması ve (...) bilinmediği için maliye işleri ve ticaretin bir an içinde madeni para yerine kâğıt para ile değiştirilmesi ve uygulanması çaresi bulunduğundan dolayı Osmanlı piyasasında altın ile (...) birlikte tedavülü mecburiyeti ortaya çıkmış, bu da halkımızın saflığından ve hükümetimizin namus ve itibarı eseri olup karşılığı tamamıyla altın olarak saklanmış olan kâğıt paranın anlam ve önemini anlamadığından istifadeye kalkışan vurgunculara kolayca zengin olma fikrini vermiş ve bundan da bugünkü kâğıt para ticareti meydana çıkmıştır. Halbuki şimdiye kadar gerek Osmanlı ordusunun ve gerekse müttefiklerimiz ordularının hamdolsun her tarafta kazandıkları zaferler memleketimiz kuşatmadan kurtularak (...) memleketimizle birleştiği için birçok ihtiyacımız arasında çok önemli olan kâğıt para meselesi de hallolarak hükümet mevcut altın madeni para kadar kâğıt para basıp çıkarma çaresini bulduğu için artık altının tedavülden tamamıyla kaldırılması ve bu sayede vatanımızın mali bağımsızlığının tehlikeden uzak bulundurulması zamanı gelmiştir. Dolayısıyla artık altın para ile alışveriş katiyen yasaktır. Bunun için işbu beyannamenin ilanı tarihinden itibaren herkese on beş gün müsaade edilmiştir. 15 Kânunusani 332'de (28 Ocak 1917) ordu bölgesinde bulunan bütün halka ilan edilmiş

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Klasör: 2677, Dosya: 193, Fihrist: 38'den aktaran: Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Atatürk'ün Diyarbakır'daki Faaliyetleri/ 16. Kolordu ve II. Ordu Komutanlıkları", Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988, s.73-74 (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi).

1 Yukarda belirtilen kaynakta, belgenin tarihi konusunda bir bilgi bulunmamakla birlikte, içeriğinden, 1917 Ocak sonlarında yazıldığı anlaşılmaktadır.

ve 31 Kânunusani 332 (10 Şubat 1917) tarihinde madeni para tedavülüne kesin olarak son verilmiş olacaktır. Şubat 332 başından (Şubat 1917 ortalarından) itibaren mali ve iktisadi işlerde altın kullananlar veyahut madeni para gösterilmeyince malını satmak istemeyen ve bu hususta türlü türlü hileye kalkışanlar, millet ve hükümetin itibarını düşürmeye cüret eden (bu gibi) hainler hakkında kanunun tayin ve tahdit ettiği cezanın en ağırı uygulanmakla beraber kendileri de teşhir edildikten sonra sürülecekler ve madeni para karşılığında sattıkları veyahut ticaret meydanından kaldırıp sakladıkları mallarına ve mali, ticari ve iktisadi işlerde kullanmak istedikleri altınlarına el konulacaktır. Yalnız gümüş, nikel ve bakır madeni paralar tedavülde kalabilecektir. Bütün mallar ve ticaret eşyası ve zirai maddeleri meşru bir ticaret hakkı haricinde satarak vurgunculuğa cüret edenler hemcinsini soyan ...lara uygulanan cezalarla cezalandırılacaklardır. Cezayla uslanmayanlar ticaretten men edilecek ve sürüleceklerdir. Bu işleri takip etmek üzere her tarafta mülkiye ve askeriyece seçilen kişilerden oluşan takip ve araştırma heyetleri teşkil edilmiştir. Bu heyetler lüzum gördükleri şahısları tutuklama yetkisine sahiptirler. Ordu bölgesinde altın ithal ve ihracı yasaktır. Ordu bölgesine giren ve dışına çıkanlar üzerlerinde azami 20 lira bulundurabileceklerdir. Fazlasına el konulacaktır. Bu vazife ile uğraşmak üzere ordu bölgesi hududu üzerinde ve icap eden yerlerde birer araştırma heyeti kurulmuştur. Bu tedbirleri almaktan maksat bütün vatan evlatlarının sükûnet ve rahatla yaşayarak, herkesin üzerine düşen vatani vazifesini yapmaktan geri kalmamasına yönelik olmasına ve memleketin selametinin de bunu icap ettirmesine dayanarak bütün hükümet emirlerine uymaya ve birbirine karşı bu gibi müstesna zamanlarda her zamankinden çok riayet edilmesi vatanperverlik icaplarından olan karşılıklı kolaylık ve yardımda bulunmaya davet ederim.

İkinci Ordu Kumandan Vekili
Mustafa Kemal

HARBİYE NEZÂRETİ MUHASEBE DAİRESİ*

(18 ŞUBAT 1917)

Suret

Kâğıt paraların devletçe takdir olunan bedelleri karşılığında tedavülünü sağlamak için ordu tarafından alınan tedbirlerin deneme şeklindeki uygulaması sırasında, buranın durumu dikkate alınarak ordu bölgesine çevre illerde de kâğıt paranın değerinin değişmesinin, zaruri ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını yükseltmek suretiyle, para değerini düşürmek gibi hileli işlemlere meydan vermemek için zaruri ihtiyaç maddelerinden sayılan şeylere narh koyma zaruretini ortaya çıkarmıştır. Bunun için, buraca gerekenin yapılmasına başlanılmakla beraber, komşu illerde ve özellikle doğu illerinin piyasasına hükmeden Halep'te de bu usulün kabul ve tatbiki ile gerekli kontrolün yapılması Dördüncü ve Altıncı Ordu kumandanlıklarından rica edilmiştir. Altıncı Ordu'dan olumlu cevap alınmış ise de, Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan gelen telgrafta; "Ekonomide hızlı mübadelenin tek çare olduğu ve kâğıt para konusunda hükümetçe alınacak cezai tedbirlerin olumsuz neticeler doğuracağı, durumun ticaretin gereği olduğu ve evvelce koyduğu narhı sonradan yükseltmeye mecbur kaldığı, Bedevilerle altın para ile alışveriş yapmanın tek çare olarak bulunduğu" bildirilmektedir. Ordu bölgesinin güney taraflarını aşiretler ve çöl Araplarının teşkil etmekte olduğu ve ordu ihtiyacının büyük kısmının bunlardan sağlandığı bilindiğinden ayrıca izaha gerek duyulmamıştır. Bunlar da, bu bölgenin özel şartları dolayısıyla, kolaylıkla diğer yerlere girebilmekte ve hatta kaçakçılığa da pek kolaylıkla alet olmaktadırlar. Şu halde, zaten büyük sıkıntılar içinde bulunanlar, İkinci Ordu kâğıt para ile alışveriş yapmakta ısrar ettiği ve Dördüncü Ordu ise alışverişte altın kullanmaya devam ettiği takdirde, İkinci Ordu'nun bütün hayat kaynakları Dördüncü Ordu'ya ... edilecek ve bunun sonucu olarak da burası sefalete düşüp perişan olacaktır. Böyle acı bir sonucu görme felaketinin ortaya çıkmasına meydan vermemek için, ya kâğıt paranın her yerde kullanılmasını sağlayacak şiddetli tedbirlerin alınması veyahut her ordu için ihtiyacı karşılayacak kadar altın verilmesi, kısaca her tarafta aynı uygulamanın yapılması hususunda gerekli tedbirlerin alınmasına müsaade buyurulmasını özellikle ve önemle arz ederim.

18 Şubat 1917

İkinci Ordu Kumandan Vekili
Mustafa Kemal

* *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge).* T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.12 ve s.110, Belge: 11/a. Mustafa Kemal'in yukarıdaki yazısı, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa tarafından, aynı tarihli bir ön yazı ile Sadrazamlık makamına sunulmuştur. Bkz. *aynı eser*, s.11 ve s.109, Belge: 11. (Y.N.)

2. ORDU BİRLİKLERİNE*

(13 MART 1917)

Allah'ın yardımı ve beni seven kalplerin sevgi ve güvenine dayanarak başarılı olacağımıza tam bir inançla 2. Ordu'nun emir ve kumandasını üzerime aldım. Bütün kumandanları ve kahraman silah arkadaşlarımı saygı ve samimiyetle selamlarım.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.255; Yrd. Doç. Dr. Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk (2 nci Ordu Komutanlığı 5 Mart 1917-5 Temmuz1917)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yayımlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, Şubat 1993, Yıl:18, Sayı: 34, s.65.

2. Ordu Kumandan Vekili Tuğgeneral Mustafa Kemal, Enver Paşa tarafından "Hicaz Seferi Kuvvetler Kumandanlığı"na atanması üzerine, Şubat 1917'de Halep ve Şam'ı kapsayan bir geziye çıkar. Şam'da 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa ile görüşür. Hicaz Seferi Kuvvetler Kumandanlığı'nı kabul etmeyeceğini Cemal Paşa'ya söyler ve bu durumu keza Enver Paşa'ya çektiği şifreli telgrafta bildirir. Enver Paşa, Mustafa Kemal'e Şam'da beklemesini, kendisinin de oraya geleceğini bildirir. Bu görüşme gerçekleşir. Mustafa Kemal kendisine verilen görevi kabul etmez. 2. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa'nın Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığı'na atanması üzerine, Mustafa Kemal de 2. Ordu Kumandanlığı görevine asaleten atanır. (Y.N.)

2. ORDU BÖLGESİNDEKİ VALİ VE MUTASARRIFLARLA DİYARBEKİR POSTA VE TELGRAF BAŞMÜDÜRLÜĞÜ'NE*

(13 MART 1917)

Allah'ın yardımıyla Diyarbekir'e gelerek, 2. Ordu'nun emir ve kumandasını üzerime aldım. Öteden beri olduğu gibi ordunun başarısına harcanmış olan yüksek yardımlarınızın devamı dileğiyle hürmetlerimi arz ederim.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, K. 2674, D. 180, F. 2-1'den aktaran: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk (2 nci Ordu Komutanlığı 5 Mart 1917-5 Temmuz1917)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yayımlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, Şubat 1993, Yıl:18, Sayı: 34, s.65; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.255.

BAŞKUMANDANLIK VEKÂLETİ'NE*

(21 MART 1917)

Diyarbekir'den, 2. Ordu Kumandanlığı'ndan
Başkumandanlık Vekâleti'ne Gelen 3817 No.lu Şifre:

Uzun bir menzil hattını takip ederek karayoluyla gelen tayyarelerden orduda layıkıyla istifade edilemediği eski tecrübelerle anlaşılmış ve bu husus ordu tayyare bölüğü kumandanı tarafından da tekrarlanarak bildirilmiştir. 16.3.1333 (16 Mart 1917) tarihli yüksek emirlerinizle gönderileceği bildirilen tayyarenin uçarak Ulukışla-Maraş-Malatya yoluyla Mamuratül'aziz'e[1] gelmesinin icap edenlere emir buyurulması.

Malatya'da bir uçuş meydanı vardır. Maraş'ta da bir meydan hazırlanmak üzere Mart'ın başında İstanbul'dan hareket eden Teğmen İlmer'in Halep'e gelerek orada ordu tayyare bölüğü kumandanı Westfal'den talimat almak için tebligat yapılmasına ve keyfiyetin yazı ile bildirilmesine müsaade buyrulması arz olunur.

2. Ordu K.
M. Kemal

* Mazlum Keyüsk, Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi 1917-1918*, İkinci Kitap İkinci Cilt. Hava Basımevi, Eskişehir, 1951, s.76-77; "Atatürk ve Türk Havacılığı", Derleyen: Aydın Okan, Hv. Plt. Kur. Kd. Alb. Hv. Hrp. Ak. Öğr. Başkanı, *Harp Akademileri Özel Bülteni/ Atatürk'ün 50 nci Ölüm Yıldönümü*, Kasım 1988, Sayı: 160, s.188.

1 Elazığ. (Y.N.)

2. KOLORDU'NUN TEFTİŞİ HAKKINDA BAŞKUMANDANLIK VEKÂLETİ'NE VE KAFKAS ORDULAR GRUP KUMANDANLIĞI'NA*

(9 NİSAN 1917)

2. Ordu birliklerinin tabur mevcutları ancak kadro halinde olup, subay ve astsubaylarla, 100'ün altına düşmüş erlerden ibaretti. Bu durum piyade taburlarında olduğu gibi, topçu birliklerinde de mevcuttur. Bu birlikleri eldeki imkânlar dahilinde bütünlemek zorunluluğu vardır. Bunun için orduca menzil birlik ve kurumlarından cephede kullanılmaya elverişli 500 kadar er ayrılmış olup, ordu bölgesine getirilmektedir. Bunun için 5. Ordu'dan lağvedilip, orduya tertip edilen 4. Bölüklerin en kısa zamanda gönderilmesi lazımdır. Bununla birlikte geriye alınan eğitim taburları adına tertip edilen ikmal erleriyle, eğitim görmüş topçu erlerinin de acele gönderilmesini (...)[1]

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.262-263.

1 Metin, yukarda belirtilen kaynakta bu biçimiyle yayımlanmıştır. (Y.N.)

2. ORDU BİRLİKLERİNE EMİR*

(9 NİSAN 1917)

a. İlk iş olarak cephe gerisinde ve ihtiyatta bulundurulmakta olan birlikler ikmal edilecektir. Bunun için 5. Tümen 53. Alay'ı, 2. Kolordu 70. Alay ile 149. Alay'ın 1. ve 3. taburları ve 12. Bölüğü, 4. Kolordu ise 48. Tümen'ini ikmal edeceklerdir.

b. Bataryaların ve ağır makineli tüfek bölüklerinin hareket kabiliyetlerini çoğaltmak büyük önem taşımaktadır.

c. İhtiyattaki birliklerin muharip er mevcutları 450'ye ulaştırıldıktan sonra, cephedeki birliklerin ikmali yapılacaktır.

d. Gönderilen er ve hayvanlarla hangi birliklerin ikmal edildikleri orduya bildirilecektir.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.263.

EVRANOSZADE MUHSİN BEY'E MEKTUP*

(20 NİSAN 1917)

Diyarbekir
20.4.33 (20 Nisan 1917)

Muhterem Beyefendi Hazretleri,

Hatırlama vesilesi olmak üzere Diyarbekir'in dut şurubundan bir ve "ruhundan"[1] iki şişe takdim ettim. Hürmetlerimle beraber lütfen kabul buyurulmasını istirham ederim.

İkinci Ordu Kumandanı
M. Kemal

* Mektubun aslı, Evranoszade Muhsin Bey'in damadı Mithat Bey'in torunu olan Mithat Denli'dedir. Fotokopisi ve bilgi için bkz. *Aydınlık* dergisi, Sayı: 561, 19 Nisan 1998. (Y.N.)

1 "Özü", "esansı" anlamında. (Y.N.)

2. ORDU'YA EMİR*

(6 MAYIS 1917)

Rus ordusunun son günlerde genel durumda görülen karışıklık ve birlikleri arasındaki parçalanma ve ihtilâl belirtilerinden faydalanmak üzere, ordunun ileri harekete geçmesi kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Böyle bir emrin gelmesi ile harekâta başlanabilmesi için, birliklerin ihtiyaçlarının, çevrenin imkânlarından azami derecede faydalanmak suretiyle tamamlanması hususu göz önünde tutulmakla beraber, eğitim kadro taburlarına verilen ikmal erlerinin çabucak yetiştirilmeleri hususunun sağlanmasını rica ederim.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.271.

KAFKAS ORDULAR GRUP KUMANDANLIĞI'NA ERZURUM'UN GERİ ALINMASINI AMAÇLAYAN HAREKÂT HAKKINDA*

(12 MAYIS 1917)[1]

Başkumandanlık Vekâleti'nin 3 Mayıs 1917 gün, 262 sayılı emri gereğince, 2. Ordu'nun Erzurum'u geri almayı hedef tutan taarruz harekâtı hakkındaki görüşleri ve bu hususlaki ihtiyaçları, aşağıda arz ediyorum:

1. Şimdiye kadar gerek casus, esir, mültecilerden ve gerek keşif ve duyulanlarla elde edilen bilgilere göre; 2. Ordu karşısında aşağıda belirtilen düşman kuvvetlerinin bulunduğu büyük bir ihtimalle kabul edilmektedir.

a. 5. Tümen Van cephesinde; dört taburlu 3. Sınır Alayı ile bir Ermeni taburu ve dört bölüklü süvari alayı ile 10 top.

Bitlis cephesinde; on altı taburdan ibaret 2. Kafkas Avcı Tümeni'yle, Parhoş civarında iki Ermeni taburu ve Misk civarında iki nizamiye taburu ki, toplam olarak; 20 Nizamiye ve üç Ermeni taburu bulunmaktadır. İki Ermeni taburunun Kop'tan ve iki nizamiye taburunun da Gıcık ve Karamış köyleri istikametinden geldiği, Malazgirt istikametine giden ve dönen habercilerin ifadelerine dayanmaktadır. Bu iki nizamiye taburunun, 30 Nisan'da Gıcık ve Karamış köylerine gelip sonradan teması kaybedilen alayın iki taburu olması sanılmaktadır. 5. Tümen karşısındaki düşman taburlarının mevcudu 700-800 arasındadır.

b. 2. Kolordu'nun Nuş ve Solhan cephesinde, 66. Tümen, Göynük Vadisi ve Kârir cephesinde 5. Tümen'in 18. ve 20. alayları ile Çatak Başköy bölgesine gelen 7. Tümen'iyle, toplam olarak 40 taburdur. 66. Tümen'in ağırlık merkezi Varto tarafında olmak üzere, Buğlan Gediği'yle, 5. Tümen'in sol yanı arasındaki bölgede olduğu, Genç Müfrezesi'nden bu defa elde edilen 66. Rus Tümeni'ne mensup sekiz esirin ifadesiyle doğrulanmıştır. 2. Kolordu karşısındaki 5. Tümen alayları hariç olmak üzere diğerlerinin er mevcutlarının 600 kadar olduğu sanılmaktadır.

c. 4. Kolordu karşısında 1. Koban Plaston ve Don Plaston tugaylarıyla, toplam olarak 12 tabur bulunmakta olup, bunların er mevcutları da 500 kadar tahmin edilmektedir.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.274-277.

1 Yukarıda belirtilen kaynak, metni, 12 Mayıs 1917 olaylarını incelediği bölümde aktarmıştır. Ayrıca bir tarih belirtilmemektedir. (Y.N.)

d. Bu kuvvetlerden başka 5. Tümen'in 17. ve 19. alayları ile 4. Kolordu karşısında iken Mamahatun'da dinlenmeye çekildiği anlaşılan ve henüz başka tarafa gittiği kesin olarak bilinmeyen 4. Koban Plaston Tugayı'yla, Erzurum civarında Ilıca'da bulunan 4. Tümen'in ve başka bir cepheye gittiği kestirilemeyen 6. Tümen'in harekât anında tekrar cephemizde bulunacağı hatıra gelmektedir.

Buna göre; bugün 2. Ordu karşısında doğrudan doğruya bizimle temasta 50 tabur, yani 30-35 bin insan ve geride ihtiyatta 46-62 tabur, yani 32-42 bin kişilik bir kuvvet bulunduğunu düşünmek lazımdır.

2. Bu düşman aleyhine yapılacak bir taarruzda, her şeyden evvel düşmanı en az bir meydan muharebesinde yenilgiye uğratmayı hazırlıklarımıza esas tutmak gerekir. Gelecekteki düşünceler, meydan muharebesine katılması muhtemel düşman kuvvetlerine üstün değil, yaklaşık olarak yakın silah kuvvetiyle bir genel fikir olarak Hınıs Mamahatun hattına kadar ilerlemeyi ve bu hatta devamlı bir muharebeye dayanabilmeyi sağlayacak ikmal işleri hesaba alınmıştır.

3. Silah kuvveti, ordunun bugünkü değişik sınıflara İstanbul'dan tertip edilenlerden şimdiye kadar gelen erler dahil olmak üzere 41 bin insan, 10 500 hayvandan ibarettir. Bunun içinde en çok 17 bin muharip piyade vardır. Bu durumda 61 bin kadar daha ikmal eri katılmalıdır. Buna göre hesaplanarak İstanbul'dan 28 000 ve ordu bölgesinde 13 bin er tertip edilmiştir. Ordu bölgesinde bugüne kadar sağlanan 3 400 er olup, üzülerek söyleyeyim ki, bunlar kaçmayı huy edindiklerinden, mahalli hükümet kuvvetleriyle çabucak disiplin ve emniyet altına alınmaktan uzaktırlar.

5. Ordu'dan 52 bölük tamamen ve süratle gelmelidir. Şu durumda 61 000 ikmal erine ulaşabilmek için tertip edilen 28 binden başka, dışarıdan 25 bin ikmal eri daha gelmelidir.

4. Seyyar ordunun ihtiyacı, bataryaların, makineli tüfeklerin hiç kalmamış olan taşıma araçları satın almamızla, silahların taşınması sağlanmıştır. Fakat hiçbirinin cephane taşıyacak aracı yoktur. Keza ulaştırma katarı ve cephane kolları genellikle yalnız kadro halindedir. İkmal olacak taburların seferi kadroya göre eksik mevcutları göz önüne alınmak üzere, muharebe ve büyük ağırlıklar, makineli tüfek ve bataryalar, cephane kademeleri ve ulaştırma katarı ihtiyacı için 24 bin hayvana lüzum vardır.

5. Ordunun halen ikmal seviyesi, bugünkü mevcudunu ancak bulunduğu hatta besleyebilir. Ordu ikmal sağladıktan sonra, bugünkü hatta beslenmesi için, daha 25 bin hayvan ve bunları kullanacak erlerin verilmesi gerekir. Düşünülen Hınıs ve Mamahatun hattına kadar hareket kabiliyeti için ayrıca en az 40 bin hayvana ihtiyaç vardır.

6. Özet olarak, 5. Ordu'dan her biri 200 mevcutlu 52 bölük ve batı bölgelerinden 28 bin ikmal erinden başka, daha 25 bin ikmal eri ve birliklere ikmal bölgesi ihtiyaçları için de 84 bin hayvan hesap edilmelidir.

7. Hiçbir yoruma hacet bırakmayan yukarıdaki, özellikle hayvanlara ait olan miktarlar büyük bir sayıdır. Eğer hazırlıklarla olağanüstü çabukluk ve gereken vasıtaları sağlamaya yeterli para, mekanik araçlar süratle elde edilirse, hazırlıkların zorluğu pek çok hafifler.

Bu hususta aşağıdaki tedbirleri olumlu kabul ederek, teklif etmeye cesaret ettim:

Evvela 500 bin madeni altının nihayet bir ay içinde ordu emrinde bulunması lazımdır. Bu şekilde esaslı olan şu sonuçlar ümit edilir:

a. Aşiretlerin develerinin çok sayıda ele geçmesi, geçen sene bu miktar 10 bin adete kadar çıkmıştır. Bu sene de o kadar olsa 20 bin hayvan demektir.

b. Ordu bölgesinden hayvan sağlanması hususunda birçok tedbire başvuruldu. Her köyün bir çift öküz vermesi halen mecburidir. Bu şekilde arabayı çekecek öküz, merkep, katır vesaire dahil olmak üzere (15 bin) hayvanlık vasıtalar düşünülebilir.

c. Altın para ile erzak sağlanması, ahaliye bugün meydana çıkarmaktan çekindikleri erzaklarını kendiliklerinden meydana çıkarmak fırsatını verebilir. Bu şekilde taşıma ve depolama için halen bulunduğumuz hat civarında veya ona yakın erzak bulunması ihtimal dahilindedir.

İkinci olarak; otomobilin uzun kara ikmal yollarında her kısımdan faydalanmak, 300 oto kullanılırsa, bu 25 bin hayvana eşit olur. Ben ordu bölgesinde sahra demiryolundan geniş ölçüde faydalanılmasına imkân ve hazırlıkların sonuna kadar geçecek yeterli zaman var kanısındayım.

Üçüncü olarak; bu hesaplarla dahi 30 000 hayvan eksik kalacaktır. Eksik kalan vasıtalardan önemli bir kısmı ileri hareket sırasında lüzumlu olan miktardır. Eğer, ileri hareket zamanından evvel, bundan önceki maddelerde arz ettiğim vasıtalar ikmal edilirse, bunlarla harekât zamanına kadar ileri hatlarda erzak ve cephanenin depolanması suretiyle, ihtiyaç karşılanmış olur.

Dördüncü olarak; bütün bu imkân ve kolaylıklarla beraber, dışardan 15 000 hayvanın gönderilmesi vazgeçilmeyecek bir ihtiyaçtır. Bu hayvanlarla birliklerin ağırlıklarına, cephane kademelerine ve ulaştırma katarlarına yardım edilmiş olur.

8. Bir de erzak mevcudu meselesi vardır. Ağustos sonlarında bitecek olan yeni mahsulden evvel konulması gereken ve belki harekâta başlayan orduya hiç olmazsa yeni mahsule kadar dışardan erzakla yardım edilmelidir. Çünkü geçen sene mahsulü olan erzak, ordunun bugünkü mevcudunu ancak yeni mahsule kadar besleyebilecektir.

Valilerle son defa yapılan görüşmede; bütün 2. Ordu bölgesinde yeni mahsul 264 milyon kilo civarında tahmin edilmektedir. İkmal edilecek 2. Ordu'nun bir senelik ihtiyacı ise, 178 milyon kilodur. Ordu bölgesinde muhacirlerden, 1,5 milyon halk olduğuna göre, yukarıdaki hesaba göre halkın aç kalacağı anlaşılmaktadır. Bununla beraber ordunun ilerdeki iaşesinin ne dereceye kadar emniyetli olacağı, mahsul kaldırıldığı zaman yapılacak kesin ve doğru bir takdir ve tahmin ile belirtilecektir.

9. Düşman kuvvetlerinin karşımızda azalması ve dolaşan sözlere göre; Ermeni birliklerine devrolunması ile, düzenli birliklerin uzaklaşması gibi elverişli haller, daha az kuvvet ve vasıta ile harekâta imkân vermesi mümkündür. O zaman ne yapabileceğimizi şimdiden arz edecek esaslara sahip değilim. O zaman bizim hazırlıklarımızın ulaştığı derece, bu hususta esas olur. 1,5 aydan beri 5. Ordu'dan gelecek olan 52 bölükten halen ordu bölgesine bir bölük girmemiş ve yola çıkarılan

sekiz bölükten dördü başka istikamete sevk olunmuştur. Tertip edilen ikmal erlerinden, iki ay içinde ancak 2 000 er gelmiştir. Ordu ne mümkünse onu yaparak, geride toplu küçük birlikler oluşturmaya şimdiye kadar tamamen faydasız ve hatta zararlı kalmış olan aşiretlerden hiç olmazsa bir kısım düşmân kuvvetini üzerine çekecek şekilde faydalanmaya çalışmaktadır. Mesela, ordunun bugünkü durumu, gerek insan ve gerekse hayvan itibariyle hiç artmadığı halde boş kalan ileri araziye doğru en ufak bir birliğin gönderilmesine imkân yoktur. Para, otomobil, ikmal erleri ve taşıma araçları ile dışarıdan hiçbir yardım görmediği halde, yalnız kendi bölgemizde ve daha elverişli para durumu ile elde edilebilecek sonuçlar, bir ay sonra toplam olarak 300 kişilik bir kuvveti 100 kilometre kadar ileriye sürmeye imkân vermemektedir.

10. Mevsim itibariyle, kesin harekâtımız Ekim ayı başlarında kesin bir karara varmalıdır. Çünkü, Allah'ın lütfuyla, başarıyla emredilen hedefleri elde ettiğimiz halde, Res'ülayn istasyonuna dayanan bir ikmal hattı, Erzurum karşısındaki bir orduyu besleyemez. Gireceğimiz bölgede hiçbir şey yoktur. Diğer aylar (Kasım, Aralık, Ocak, Şubat) da yollar tamamen kapalıdır. Bu hallere göre, en geç Ağustos ortalarında yine harekâta başlamak lazımdır ki, olağanüstü çabukluk lazım geldiği halde, yeter zamanın bulunduğu arz olunur.

KAFKAS ORDULAR GRUP KUMANDANLIĞI'NA*

(12/13 MAYIS 1917)[1]

Başkumandanlık Vekâleti'nden 5. Tümen karşısındaki düşmana karşı yapılması emir buyurulan baskın hareketi için tümene gereken emir verilmiştir. Ancak, 5. Tümen karşısındaki düşman, halen uyanık olmakla beraber, aynı zamanda da 5. Tümen'den kuvveti üstün bulunmaktadır. Düşmanın yapacağı bir karşı taarruzla tümenin durumu istenilmeyen bir hale sokulabilir. Bu durum göz önüne alınarak, yalnız milis ve nizamiye erlerinden kurulu birkaç bölükle baskınlar düzenleyerek, esir almaya ve bir taraftan da haber vericiler aracılığı ile gerilerdeki düşman hakkında bilgi toplayarak, durumun aydınlatılmasına çalışmayı uygun buluyorum. Bu hususta emirlerinizin süratle bildirilmesini arz ederim.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt. 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.278.

1 Yukarıda belirtilen kaynak, metni, 12/13 Mayıs 1917 olaylarını incelediği bölümde aktarmıştır. Ayrıca bir tarih belirtilmemiştir. (Y.N.)

BAŞKUMANDANLIK VEKÂLETİ'NE*

(16 MAYIS 1917)

1. Ordu, bütün cephesi karşısındaki düşmanın hal ve hareketini büyük bir dikkat ve özel bir önemle izlemektedir. Düşman hakkında üç vasıtayla, yani keşif kolları, haberciler ve esirlerden alınan bilgilerle, genel karargâhın diğer haber vasıtalarıyla aldığı haberlerle karşılaştırılmak üzere aynen sunulmakla beraber, orduca da her yeni bilgi, evvelce bilinen bilgiler dikkate alınarak değerlendirilmek suretiyle ordu karşısındaki düşman durumu meydana çıkarılmaktadır. Esirlerin tümen ve kolordu karargâhlarında verdikleri ifadeleri arasında bazı ayrılıklar olduğu gibi, birbirlerini takip eden ve aynı saha ve istikametlerden geçen habercilerin ifadelerinde dahi bazı çelişkilere rastlanması normaldir. Bunların doğruluk derecelerini anlamak için, tabiatıyla birkaç gün beklemek gerekiyor.

2. Son günlerde çeşitli kanallardan elde edilen bilgilere göre cephedeki düşman birliklerinin ayrıntılı durumu aşağıdaki gibidir:

a. Van cephesinde; dört taburlu 3. Sınır Alayı, 5. Ermeni Taburu; isim ve numarası belli olmayan dört bölüklü bir süvari alayıyla 10 top, altı ağır makineli tüfek vardır. Bu kuvvetten 5. Ermeni Taburu'yla sınır alayından bir tabur, bir ila iki süvari bölüğü, bir batarya Vastan (Gevaş) güneyindedir. Bir tabur kuvvetindeki ileri birlikleri Vastan batısındaki dere doğusunda Baklakâr sırtlarındadır. Şatak yönünde keşif kolları görülmektedir.

b. Bitlis karşısında; 2. Kafkas Avcı Tümeni, 7. ve 8. alayları ile, Tatvan-Kirkor Dağı-Süzek hattındadır.

Tatvan kuzeyindeki yuvarlak tepede dört dağ topu ve Şamlan civarında altı sahra topu, Süzek sırtlarında da iki dağ topu vardır. İki bölükten kurulu süvarisi, genellikle Süzek kuzeyindeki Gölbaşı dolaylarındadır. Tümenin geri kalanı Karmoç civarındadır. Bir Kürt haberci 25 Nisan 1917'de iki Ermeni taburunun Bulanık'tan Perhos yolu ile Karmoç'a geldiğini görmüş ve bunların Van'dan geldiğini duymuştur. Bu haberci, 3 Mayıs 1917'de Gıcık yönünden Mısk köyüne de iki nizamiye taburunun geldiğini gördüğünü söylemiştir. Bu iki taburun Muş yönünden çekilen alaydan olduğu kabul edilmiştir. Tümence yapılan gözetlemede Bitlis karşısında siyah elbiseli erler görüldüğüne göre, adı geçen iki Ermeni taburunun bu cepheye girdiği kanısı uyanmıştır. 4 Mayıs 1917'de Ebulbalıaz Deresi istikametinde giden bir subay haberci de Liz'de bir süvari alayıyla bir piyade taburu görmüştür.

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt. 2 nci Kısım Kafkas Cephesi. 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Ta ih Yayınları Se i No: 3, Ankara, 1978, s.279-282.

c. 2. Kolordu cephesinde; Murat Vadisi'nden itibaren, Göynük Vadisi'ne kadar isim ve numaraları bilinmeyen bir veya iki süvari alayıyla, 66. Tümen'e mensup, iki Ermeni Avcı Taburu vardır. Bu taburla beraber dört makineli tüfek bulunmaktadır. Süvariler Ebülbahar Deresi-Soluk Köprüsü-Ziyaret hattında, Ermeni taburu Buğlan Gediği civarındadır. Şerafettin Dağları'ndan çekilen 262. Alay'ın yerine, başka alayın gelmediğini, 30 Nisan 1917'de Azizhan'da tutulan esirlerle, 8 Mayıs 1917'de Genç karşısında Dut Tepesi'nde tutulan esirler bildirmişlerdir.

Göynük Vadisi'nde Oğnut-Sağnis-Aşağı Sevükler hattına çekildikleri keşif kollarımızın son raporlarından anlaşılan ve 5. Tümen'in 18. ve 19. alaylarına ait birliklerin yeni tuttuğu hat henüz tespit edilememiştir.

d. 4. Kolordu karşısında; Şeytan Dağları'ndan, Büyüksu'ya kadar 4. Kuban Kazak Tugayı, ileri karakolları Şeytan Dağı, Eliki Dağı-Köşmer Hakışon Dağı'nda ve Büyüksu'yun batısında, Fem civarında, 5. Sınır Alayı ve altı topu vardır. Bu alaydan bir bölük Gabro Deresi güneyinde Kanlıköy'dedir. Büyüksu'yun gerek doğusunda ve gerekse batısındaki Rus kuvvetlerinden hiç esir alınmadığından, bu cephedeki birliklerin kesin olarak tespiti mümkün olmamıştır. Pülümür cephesinde, Don Kazak Tugayı mevcut olup, ileri birlikleri; Silyon Dağı-Meydanlar güneyi-Hasangazi-Birlikli'dedir. Bunun batısında Batı Dersim karşısında 159. Alay'dan bir tabur vardır. Bu da Erzincan Ovası'ndan Fırat güneyinde Magaçur ve Surbahan'dadır.

3. 5. Tümen karşısında arz edilen durumdan başka, düşman hattı gerisinde daha başka kuvvetlerin bulunduğu veyahut bazı kuvvetlerin gerilere gittiği hakkında bir bilgi yoktur. 2. Kolordu karşısında bulunmuş olan, 66. Tümen'in iki alayının Hınıs'a, geri kalan iki alayının Köprüköy'üne çekildiği ve tümen karargâhının Hınıs'ta bulunduğu, esirlerin ifadelerinden anlaşılmıştır. Bununla beraber, bu tümenden Varto, Şerafettin Dağları yönlerinde kuvvet bulunduğu kabul edilmektedir. 17. ve 20. alayların Erzurum batısındaki Ilıca'da bulunan 5. Kafkas Tümeni'nin Göynük Vadisi'nden, Oğnut-Sağnis-Aşağı Sevük hattındaki diğer 18. ve 19. alayların da 13 Mayıs 1917'den itibaren geri çekildiği anlaşılmıştır. Bu tümenin nerede toplandığı, henüz kestirilememiştir.

7. Kafkas Tümeni Çatak-Başköy hattındadır. 5. Tümen'in geriye çekileceği, toplarının daha evvel geriye gittiği ve fazla cephanenin tahrip edildiği, 7. Tümen'in tahkimatla uğraştığı ve bunun Çatak-Başköy hattında kalacağı, esirler tarafından bildirildi. Esirlerin bu ifadelerini olayların akışı doğrulamaktadır.

Yeni yaptırılmakta olan keşiflerle, bu durum yakında daha çok aydınlanacak ve açıklanacaktır. Evvelce Göynük Vadisi'nde bulunup, 3 Mayıs 1917'de 5. Tümen tarafından değiştirilmiş olan 4. Kafkas Avcı Tümeni'nin Erzurum civarında olduğu söylenmektedir.

4. Kolordu karşısında Kiği kuzeyinde bulunmuş olan 6. Kafkas Tümeni'nin de gerilere gitmiş olduğu anlaşılmıştır.

21 Nisan 1917'de Mamahatun tarafına giden bir subayımız, 6. Tümen'in Mamahatun civarında, Karçin-Pelegöl-Çelmen-Pavs mevkilerinde bulunduğunu, inceleme ve görüşlerine dayanarak bildirmiştir.

4. Ordu karşısındaki düşmanın konuşundaki değişiklik ve yeni meydana çıkan duruma dair düşüncelerim aşağıdadır.

a. Düşman konuş durumu, iki görüş noktasında değişmiştir:

(1) Rusya içlerindeki olaylar ve ihtilâlden etkilenen ve bütün kış süresince gerek iaşe sıkıntısı ve gerek hastalık nedeniyle yıpranmış olan birliklerini daha elverişli koşullar altında bulundurmak;

(2) İaşe sorununun bugün ve bundan sonra da düzenlenememesi.

b. Şimdiki koşulları, bizim yapmak istediğimiz bir taarruzumuzu, yine elverişli bir şekilde karşılayacak ve Erzurum istikametini örterek temin edecek bir durumdadır. Rusların Bitlis ve Van taraflarında bir kuvvet toplulukları bulunmadığından, İngilizlerle birlikte Musul'a karşı yapılacak geniş ölçüde bir harekâta katılacakları sanılmamaktadır. Esasen, Rus ordusunun bugünkü iç durumu da böyle bir harekete katılmaya şimdilik elverişli görülmemektedir.

ALBAY İSMET (İNÖNÜ) HAKKINDA GİZLİ SİCİL TELGRAFI*

(20 MAYIS 1917)

20.5.1333 (20 Mayıs 1917)

Şifre-Telgraf: 113
Kişiye özel ve gizlidir.

Başkumandanlık Vekâleti Yüksek Katına
Kafkas Ordu Grubu Kumandanlığı'na

Geçenlerde 20. Kolordu Kumandanlığı'na naklen tayin edilen 4. Kolordu Kumandanı Albay İsmet Bey'in nitelikleri ve iktidarı hakkındaki görüşlerim aşağıda arz edilmiştir.

Ciddi, faal, zeki ve becerikli, yüksek fikirli, astlarına ve savaş psikolojisine hâkim ve etkili, iyi bir derin görüşe ve çabuk kavrayışa sahip. Kolordunun her türlü ihtiyacını geniş olarak düşünmekten ve sağlamaya çalışmaktan bir an geri durmaz ve başarılı olur. Askeri bilgisi ve kavrayışı güzel ve geniş; doğru, kesin ve tereddütsüz karar sahibi; cesur ve kişisel kararıyla hareket etmek kabiliyetine sahiptir.

Ordu ve memlekette üzerine alacağı vazifelerde ve önemli vatani hizmetlerde kendisinden büyük hizmetler beklenir.

Dördüncü Kolordu Kumandanlığı zamanında önemli askeri harekât olmamışsa da, iktidarı ve ayırt edici nitelikleri, kendisinin en önemli harekât sırasında da başarılı olacağı güvenini vermiştir.

Çok mükemmel bir ahlak ve davranış sahibi; görgüsü takdire değer. Her zaman üstlerinin, astlarının ve çevresinin emniyet, itimat ve sevgisini çekmeye ve kazanmaya çalışan ve bunu başaran dürüst bir kişidir.

2. Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Arşiv: A. 4/1933, Dolap: 157, Göz: 5, Klasör: 2677, Dosya: 193, Fihrist: 8'den aktaran: *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1978*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Resmi Yayınları Atatürk Dizisi, Sayı: 7, Ankara, 1978, s.97-100. Ayrıca bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.340; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Cilt: 1. Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Hürriyet Vakfı Yayınları, Temmuz 1987, s.235.

YÜZBAŞI SALİH (BOZOK)'A TELGRAF*

(22/23 MAYIS 1917)[1]

Beylerbeyi Sarayı Muhafız Subaylarından Yüzbaşı Salih Bey'e

Seni Başyaverim olarak yanıma almak istiyorum. Kabul ettiğin takdirde bana telgrafla bilgi vermelisin.

Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Salih Bozok-Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985, s.177; Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk Dizisi: 27, 1. Basım (Basım yılı yok), s.55.

1 Kaynakta tarih yoktur. Prof. Dr. Kocatürk, olayların akışına göre, telgrafın 22/23 Mayıs 1917'de yazılmış olabileceğini belirtmektedir. Salih Bozok da, anılarında, görevi hemen kabul ettiğini yazmaktadır. Mustafa Kemal'in sonraki sayfada yer alan teşekkür telgrafı, Kocatürk'ün görüşünü doğrulamaktadır. (Y.N.)

YÜZBAŞI SALİH (BOZOK)'A TELGRAF*

(27 MAYIS 1917)

Beylerbeyi Saray Muhafızlığı'nda
Yüzbaşı Salih Bey'e

Teşekkür eder ve gözlerinden öperim.

27.3.1333 (27 Mayıs 1917)
Diyarbekir

İkinci Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* S. Eriş Ülger, *Özgün Belge ve Fotoğraflarla Atatürk*, TBMM Vakfı Yayınları, No: 13, Ankara, 1996, s.116.

KAFKAS ORDULAR GRUBU KUMANDANLIĞI'NA*

(22/23 MAYIS 1917)[1]

2. Kolordu, sağ kanadı Mutki bölgesinin batısından başlayarak Hün mevziine kadar uzanan, 150 kilometre genişliğinde bir cepheye sahiptir. Bu cepheye ait bölgede, Sason Milisleri, 8. Tümen ve 12. Alay'la beraber, 1. Tümen bulunmaktadır. Üçte bir kısmının geri kalanı ile olan irtibatı Garzan, Hazro ve Hani üzerinden güneye, Diyarbekir'e ulaşan bu geniş cepheyi, sağ kanadı Murat, sol kanadı Munzır olup, 100 kilometreyi aşan Dersim gibi başlı başına uğraşılması gereken geniş bir bölgede çalışmak zorunda bulunan 4. Kolordu'ya vermek, bence kesinlikle doğru değildir. Böyle bir tertip ve tedbirin uygulanması halinde Sason, Muş, Drahini, Palu ve Dersim gibi her biri başlı başına önemli olan istikamet ve bölgeler, yalnız oralarda bulunacak birlik kumandanlarına terk edilmiş olur. Zira, birbirlerinden birçok engel ve uzak mesafelerle ayrılmış bulunan, adı geçen muhtelif kısımları Palu civarında ve herhangi bir yerde bulunabilecek olan bir kumandanın denetlemesine imkân yoktur. 8. Tümen'in yerinde bırakılması zorunluluğu görüldüğüne göre, 2. Kolordu'nun Genç'ten Hün'e kadar uzanan cephesinin de 4. Kolordu'ya bırakılmasına taraftar değilim. Çünkü şimdi yerinde bırakılmasını arz ettiğim 12. Alay'la, 4. Kolordu'nun asıl mevzi civarında bulunan bir alayının hazır kuvvetleri adı geçen bölgede asıl mevzi ile örtme cephesinin emniyetle işgaline yeterli olmadığından başka, iki alayla beraber adı geçen bölge 4. Kolordu sorumluluğuna verildiği takdirde, gerek muharebe bakımından ve gerekse iaşe bakımından bu kolordu hakkıyla vazife göremez. Murat asıl mevziiyle, bunun ilerisinde bulunan örtme bölgesinde bulundurulacak olan iki değişik alayın, her bakımdan sevk ve idare ve iaşeleri güvenli olamaz. 4. Kolordu'dan verilecek bir alayla, 12. Alay'ın hazır mevcudu, 1. Tümen'in tümüyle geri alınmasını sağlamış olacaktır. Adı geçen bu alayların ve bölgenin 4. Kolordu'ya değil, Murat'ın doğusunda ve ordu ile doğrudan doğruya temasta bulunan bir kumanda altında bulundurulması lazımdır.

Botan Çayı'ndan (dahil), 3. Ordu'nun sağ yanına kadar uzanan 2. Ordu bölgesi Murat Vadisi doğal olarak iki kısma ayrılmıştır. Bu bölünüşün tabiat bakımından elverişli görülmesini her zaman için uygun bulurum. Bu bakımdan, adı geçen bölge için, daima Genel Bölge Kumandanlığı'na, yani orduya doğrudan doğruya bağlı bir Orta Kumandanlığa ihtiyaç tabiidir. 5. Tümen'in orduya bağlı kalması veyahut sağ yan bölgesi kumandanlığının emrine verilmesi, özel duruma göre, düzenlenebilir.

Rusların bugünkü içişleri ve ordularının gösterişleri, her ne olursa olsun, tamamen vatanımızı boşalttıkları günü görünceye kadar, tedbir ve tertibatımıza en acı

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt. 2 nci Kısım Kafkas Cephesi. 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.283-286.

1 Yukarda belirtilen kaynak, raporu, 22/23 Mayıs 1917 olaylarının ele alındığı bölümde aktarmıştır. Ayrıca bir tarih belirtilmemektedir. (Y.N.)

ihtimalleri de göz önünde bulundurarak, uyanık bulunmayı üstün tutarım. Bu sebeple, Göynük Vadisi ile Diyarbekir'e inen istikameti Murat Nehri'nde güvenle savunacak bir mevziin hazırlanmasını sağlayacak yeter bir kuvvetin mutlaka Murat asıl mevziinde bulundurulmasını zorunlu sayarım.

Henüz birçok silah ve cephanemizin bulunduğu Çapakçur (Bingöl) havalisini örten Solhan ve Kârir cephesine de önem vermemek doğru değildir.

Arz ettiğim düşüncelere göre; 48. Tümen de gittikten sonra, bugün için yapılacak yeni bir şey göremiyorum. Ancak iki ay evvel verileceği bildirildiği halde, bugüne kadar henüz gelmeyen 5. Ordu ikmal bölükleriyle, orduya tertip edilen ikmal erlerinin hiç olmazsa önemli bir kısmının gelmesiyle birlikler takviye edildikten sonra, aşağıdaki tertibat alınabilir:

1. 12. Alay, şimdi olduğu gibi milislerle pekiştirilmiş olduğu halde, Solhan ve Kârir cephesinde örtmede kalır. 1. Tümen'in bir alayı Murat asıl mevziinde bulunarak, adı geçen mevziin istenen şekilde tahkim ve hazırlığı ile uğraşır. Diğer iki alayı Hani ile Lice arasında Kolordu Kumandanı'nın sıkı denetimi altında eğitilir.

2. 8. Tümen'in bir alayı büyük kısmıyla Tarkoş'ta, az kısmıyla Muş'ta olmak üzere, bırakılır.

Pasor civarında bulunan alay, Murat asıl mevziine alınır. Burada bırakılmış olan 1. Tümen'in alayı da, kendi büyük kısmına katılır. Bu süre içinde, Bitlis durumu aydınlanırsa, 8. Tümen'in 5. Tümen emrinde bulunan 23. Alay'ı da Lice civarına getirilir. 12. Alay'ın mutlaka alınması halinde, bunun yerine 8. Tümen'in Drahini, Lice yönlerine gidecek olan alaylarından bir iki tabur konur. Bu takdirde, Muş ve Drahini istikametleri 8. Tümen'in cephesi içerisinde bulundurulur. O zaman, hal ve durumun icabına göre, 5. ve 8. tümenler 2. Kolordu Kumandanlığı'nda birleştirilir.

1. ve 48. tümenler de, doğrudan doğruya gözetimim altında ve genel ihtiyat olarak, Diyarbekir'e yerleştirilir. Bu iki tümenin ayrıca bir kolordu karargâhını lüzumlu görmüyorum. Zira, bu tümenlerin kullanılmasına 2. Ordu bölgesi içinde, ihtiyaç ortaya çıktığı takdirde, 2. veya 4. Kolordu'dan birine bağlanabilirler. Başka bölgelere gönderilmesi halinde, durum yine aynı olur.

3. Yukarda arz ettiğim gibi, birlik mevcutları istenen miktara vardıktan sonra, 4. Kolordu'nun şimdiki asıl mevziinde ve örtme mevziinde yalnız bir tümen bırakmak ve diğer tümeni verilen duruma göre kullanmak ve eğitimle uğraşmak üzere, Harput'a çekmek mümkün ve uygun olur.

4. İlerde durumlar ve olaylar 2. Ordu cephesinin tümüyle ve fakat halihazır cephesinde kalmak şartıyla, önemini kaybettiği görülürse, o zaman Bitlis, Muş ve Drahini'de Murat cephesinin genel heyetiyle, yalnız bir tümen veya takviyeli bir tümen ve yine Murat Nehri'yle Munzır arasındaki bölgede de bir tümen bırakılıp, bu iki tümen Diyarbekir'de bulunacak bir kolordu kumandanlığına bağlanabilir. 2. Kolordu'nun diğer kuvvetleri, arzu edilen bir yere taşınabilir. Önem sırasına göre, arz ettiğim ve birbirini kovalayan safhaların uygulamadaki çabukluğunun, ancak ikmal bölükleriyle ikmal erlerinin gelmelerindeki ivedilik derecesine göre olacağını, tekrar arz ve bu husta yol göstermenizi istirham ederim.

2. ORDU BİRLİKLERİNE EMİR*

(3 HAZİRAN 1917)

1. Çeşitli kaynaklardan alınan ve doğrulanan bilgilerde, ordu cephelerinde görülen keşif faaliyetleri, Rus ordusundaki harbe taraftar olanların üstün geldiğini göstermektedir. Kazanılan bu üstünlüğü tamamlamak ve çoğunluğu harbe devama yöneltmek için Rus Hükümeti büyükleriyle kumanda heyetinin kolaylıkla başarı kazanabilecek herhangi bir cepheye başvurmaları kuvvetle sanılmaktadır. Böyle bir taarruzun Rus kamuoyunu oyalayabilecek derecede önemli bir hedefi kapsaması nedeniyle, temasın daha çok bulunduğu Bitlis'te bulunan 5. Tümen cephesine yöneltilmesini mümkün görüyorum.

Bu cephedeki Rus Tümen Kumandanı'nın Ermeni olması, böyle bir teşebbüsle kendisine verilmesini gerektirebilir. Bununla beraber böyle bir taarruzun yapılması sırasında bu cepheyle ilgili, diğer cephelerin de baskı altına girmesi beklenir.

2. Bu bakımdan, 5. Tümen'in böyle bir taarruz ihtimalini göz önüne alarak, tertiplerini ve hazırlıklarını tamamlamış bulunması ve asıl mevzi olarak seçilen savunma hattının bitmek üzere bulunan tahkimat işlerinin geliştirilmesi ile beraber, bütün birliklerin uyanık bulunmaları ve düşmanın yapacağı her türlü hareketi başarısız bir duruma getirmelerinin sağlanması lazımdır.

Bundan başka, Bitlis karşısındaki düşman kuvvetlerinin durumunda ve miktarında değişiklik olup olmadığı, aralıksız olarak takip edilmekle beraber, yeni kuvvetlerin gelip gelmediğinin anlaşılması için, düşman cephesi gerilerinde keşiflere devam edilmesi çok önemlidir.

3. Böyle bir taarruz hazırlığının anlaşılması halinde, Savur'da bulunan 5. ve 8. Tümen taburlarının Bitlis'e gönderilmeleri ihtimal halindedir. Bu taburlardan yerlerince yararlanabilmek için, bunların muharebe sahasına büyük bir çabuklukla yetiştirilmelerinin sağlanmasını tümen ve kolordu kumandanlarından beklerim. Muharebenin hal ve şartları Elbistan ve Urfa'daki taburların da kullanılmalarını gerektirebilir. Bu taburların da aynı şekilde cepheye yetiştirilmeleri lazımdır.

4. Her ihtimale karşı aynı köyde ordu emrinde olmak üzere 5. Tümen için bir miktar yedek erzak depolanacaktır. 5. Tümen bu yiyecek maddelerini, ordunun emri olmadan sarf edemeyecektir.

5. Bu emir, 5. Tümen, 2. ve 4. Kolordu kumandanlıklarına verilmiştir.

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi, 4/1933, Kls. 2692, Dos. H-53, Fih. 5-16'dan aktaran: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.288-289.

ELAZIĞ ORDU TAYYARE BÖLÜK KUMANDANLIĞI'NA EMİR*

(TEMMUZ 1917)[1]

Tayyare Bölüğünden bir tayyare, Bitlis'le Göynük Vadisi arasındaki alanda uçarak, düşmanın mevzilerini, ihtiyat kuvvetlerini ve mevzie gelen yolları ile bu yollar üzerinde bulunan gidiş geliş hareketlerini keşif ve tespit edecektir. Ayrıca, Beyazit'ten Karakilise'ye gelen dekovil hattının nereye kadar geldiği ve Karakilise'den Malazgirt'e uzayıp uzamadığı ve Karakilise istasyonundaki çalışan malzemenin derecesi araştırılacaktır.

İkinci bir tayyare de Göynük Vadisi'nden Erzurum yönünde uçacak ve bu istikametteki düşman durumuyla Erzurum'daki düşman durumunu keşif ve tespit edecektir.

Üçüncü bir tayyare Sekrat'tan Mamahatun istikametine uçacak, bu bölgedeki düşman durumu ile, Fırat Nehri üzerinde köprü kurulup kurulmadığını veyahut nehir civarında tahta ve kereste bulunup bulunmadığını araştıracaktır. Bundan sonra, sık sık bu gibi keşiflerin yapılmasını ve ihtiyacımızın zamanında orduya bildirilmesini...

* *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No: 3, Ankara, 1978, s.292-293.

1 Yukardaki kaynak tarih belirtmemekte, ancak, 1-30 Temmuz 1917 tarihlerinin anlatıldığı kısımda belgeye yer vermektedir. Ayrıca, 2. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal, 7. Ordu Kumandanlığı'na atanması üzerine, 10 Temmuz 1917'de Diyarbekir'den İstanbul'a hareket etmiştir. (Bkz. *Aynı eser*, s.293.) Bu durumda, yukardaki emrin Temmuz başlarında verilmiş olması ihtimali vardır. (Y.N.)

BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'YA TELGRAF*

(3 TEMMUZ 1917)

Çok aceledir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine

C: 3.7.33 (3 Temmuz 1917) tarihli ve 52/30 numaralı şifre.

Beni Mareşal Falkenhayn Paşa'nın idaresinde bulunacak olan Yedinci Ordu Kumandanlığı'na tayin etmek hususundaki yüksek emirlerinize uymayı kabul ettim. Tarafınızdan uygun görülecek her vazifenin vatanın yüksek çıkarlarına yönelik olduğuna inandığım için, bütün heves ve vicdanımla yapacağıma şüphe yoktur. Kurmay Başkanlığı'na tarafınızdan uygun görülen kişinin tayin edilmesinin doğru olacağı inancındayım. Yüksek müsaadenize sunulmuş bulunulduğu gibi, yalnız yaverlerimle beraber istediğiniz anda emredilecek yere harekete hazır olduğum arz edilir.

İkinci Ordu Kumandanı
M. Kemal

Saat: 02.00 evvel.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, Arşiv No: Atatürk, Dolap No: Özel, Göz No: Özel, Klasör No: 33, Dosya No: 12-16, Fihrist No: 5-1: *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ekim 1982, Sayı: 82, s.5-8, Belge No: 1779.
Bu metin, Enver Paşa'nın aynı tarihli telgrafına Mustafa Kemal'in cevabıdır. Enver Paşa'nın telgrafı şöyledir:

"İkinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Sizi Mareşal Falkenhayn Paşa'nın idaresindeki Irak'ta harekât yapacak ordulardan yeni teşekkül etmekte olan Yedinci Ordu Kumandanlığı'na tayin ettirmek istiyorum. Bu vazifeyi hevesle yapmaya hazır mısınız? Kurmay Başkanlığı'na Almancayı iyi bilen birisi lazımdır. Almanca bilir bir istediğiniz var mıdır? Ben evvelce Üçüncü Ordu'da 10. Tümen Kumandanı olan Kotamin Bey'i tayin etmek fikrindeyim. İkinci Ordu'nun yaverleriniz dışında kalan bütün heyeti yerinde kalacaktır. Süratle cevap veriniz.

Başkumandan Vekili
Enver"

Bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*. Ekim 1982, Sayı: 82, s.1-4, Belge No: 1778. (Y.N.)

2. ORDU BİRLİKLERİNE VEDA*

(TEMMUZ 1917)[1]

Vatanın bir başka köşesinde diğer bir vazifeyi üstlenmek üzere aldığım emre uyarak çok sevdiğim 2. Ordu'dan ayrılıyorum. Anavatanın kıymetli bir kısmında ve fakat en büyük sağlık zorluklarının kol gezdiği ortamda, tabiatın düşmandan ve düşmanın tabiattan ziyade her türlü azim ve iradeye mukavemet etmek istemesine karşılık muhterem 2. Ordu'yu oluşturan üst subaylar, subaylar sırf vatan aşkı ve vazife hissi şevkiyle ve büyük bir fedakârlıkla ile her şeyin üzerinde kararlarında yalnız memleketin selameti emellerine ancak milletin bağımsızlık gayesi ve kalplerinde büyük kumandanların emir ve iradesine itaatten gelen ve cidden hoş bir yüce his ile nasıl çalıştıklarını düşünerek velev başka başka bir vazife nedeniyle de olsa bu erkân-ı muhteremden ayrılacağıma cidden müteessirim.

Ancak beni teselli eden bir yön vardır ki, bu da muhterem 2. Ordu'nun her zaman her kumanda altında şanlı sancağı yücelteceğine ve her zaman aynı fedakârlık ve vazife hissiyle vatan hizmetinde istikrarlı ve şayet kadem olursa uzaktan alacağıma şüphe etmediğim zafer haberleri ile beni sevindireceğine olan güvenimdir.

Vedalaşırken, herkese başarılar dilerim.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, K. 2674, D. 180, F. 2-4'ten aktaran: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk (2 nci Ordu Komutanlığı 5 Mart 1917-5 Temmuz1917)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yayımlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, Şubat 1993, Yıl:18, Sayı: 34, s.75.

1 Yukarıdaki kaynakta, belgenin tarihi yer almamıştır. 7. Ordu Kumandanlığı'na atanan Tuğgeneral Mustafa Kemal, 10 Temmuz 1917'de Diyarbekir'den ayrılmıştır. (Y.N.)

DİYARBEKİR, MAMÜRETÜLAZİZ, BİTLİS VİLAYETLERİNE VE BÖLGE HALKINA VEDA*

(TEMMUZ 1917)[1]

Vatanın bir başka köşesinde başka bir vazife üstlenmek üzere aldığım emre uyarak çok sevdiğim 2. Ordu'dan ve bu ordunun bölgesinden ayrılıyorum. Bu havalide bulunduğum müddetçe başta yüksek kişiliğiniz olmak üzere vilayetin bütün memurları, eşraf, dost ve hamiyetli ahalisinden 2. Ordu hakkında gösterilen kıymetli yardımlar, fedakârca gayretler ve özellikle şahsıma karşı gösterilen nezaketi kalbimde en derin minnet hisleri bırakmıştır. Bu hissiyatın hatırasını sonsuza kadar taşıyacağım.

Herkesle vedalaşırken, hepimiz için başarılar dilerim.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, K. 2674, D. 180, F. 2-4'ten aktaran: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk (2 nci Ordu Komutanlığı 5 Mart 1917-5 Temmuz1917)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yayımlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Basımı Evi, Şubat 1993, Yıl:18, Sayı: 34, s.76.

1 Yukarıdaki kaynakta, belgenin tarihi yer almamıştır. 7. Ordu Kumandanlığı'na atanan Tuğgeneral Mustafa Kemal, 10 Temmuz 1917'de Diyarbekir'den ayrılmıştır. (Y.N.)

YILDIRIM ORDULAR GRUP KUMANDANLIĞI'NA*

(24 AĞUSTOS 1917)

Halep, 24.8.1333 (24 Ağustos 1917)

Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı'na

Menzil Başmüfettişi General Kressman'ın, Gazze'nin Fetan aşireti şeyhi Hacim ile bir sözleşme yapmış olduğunu gördüm. Bu sözleşme, maksat ve iç siyaset itibariyle doğru olmaktan pek uzaktır. Bu sahada harekâtı uygulayıp yürütecek ordunun kumandanı olmak itibariyle, şimdiki ve gelecekteki siyaseti göz önünde tutarak aşiret reisleriyle münasebette bulunmak lüzumu tabiidir. Ancak adı geçenlerden yalnız birisiyle uzlaşarak diğerlerine önem vermez görünmek şiddetli tepki göstermelerine neden olabilir ki, bu, ordunun gelecekteki harekâtı bakımından fevkalade tehlikelidir. Bunlarla kurulacak münasebetler, her durumda harbin devamı müddetince fiili ve olumlu neticeler vermeli ve harpten sonra da hükümetin siyasetine faydalı bir zemin hazırlamak eğiliminde ve bütün Arap kitlesinin ruhunda da güven ve bağlılık hisleri uyandıracak isabet ve kabiliyette olmalıdır.

Çeşitli makamların şeyhlerle ayrı ayrı münasebet kurmalarıyla maksada varılamayacağı ve bunun birbirine zıt neticeler doğurmaktan başka bir semere veremeyeceği inancındayım. Dolayısıyla, hangi makamın münasebet kurması sizce uygun olacaksa, süratle yazılı emir vermenizi rica eder ve bu konudaki emirlerinizin tebliğine kadar hiçbir şeye teşebbüs etmeyerek tamamen tarafsız kalacağımı ve görüşmeye gelmiş olan sözleşme sahibi şeyhe ancak yüzeysel ve genel bir cevap vermiş olduğumu arz ederim.

M. Kemal

* *Milliyet* gazetesi, 27 Kasım 1979, s.5; Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Ekim 1980, s.115; Salih Bozok-Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul, 1985, s.182-183; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul, Mart 1998, s.95-96.
Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Falkenhayn'a yazdığı bu telgrafın bir suretini de Başkumandanlık Vekâleti'ne göndermiştir. (Y.N.)

KÜFREVÎ ŞEYHİ ABDÜLBÂKÎ EFENDİ'YE MEKTUP*

(27 AĞUSTOS 1917)

Halep, 27.8.33 (27 Ağustos 1917)

Küfrevî Şeyhi Abdülbâkî Efendi Hazretlerine,

Muhterem Efendim,

3 Ağustos 33 (3 Ağustos 1917) tarihli mektubunuzu yirmi üç gün sonra Halep'te aldım. Taleplerinizin gerçekleşmesini arzu ettiğime elbette emniyet edersiniz. Mektubunuzu İstanbul'da iken alamamış olduğumdan üzgünüm. Yaverim vasıtasıyla Sadrazam Paşa hazretlerine gönderilen mektubunuzun daha o zaman takdim edilmiş olduğunu adı geçenden anladım. Herhalde arzunuzun yerine getirileceğini ümit ile zatıâlilerine ve arkadaşlarınıza selamlarımı takdim ederim efendim.

Yedinci Ordu Kumandanı
Tuğgeneral
M. Kemal

Dr. Fethî Tevetoğlu, "Atatürk'ün Nakşbendî Şeyhi Küfrevî-zâde Abdülbâkî Efendi'ye Yazdığı Mektuplar", *Hayat Tarih Dergisi*, Aralık 1973, Sayı: 12, s.20-24; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, Şubat 1997, s.308-309; İlhami Nalbantoğlu, *Kasım Küfrevi'nin Ardından*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, No: 5 (sayfa numarası konmamış).

FALKENHAYN'A CEVAP*

(26 AĞUSTOS 1917)[1]

C. 24.8.33 (24 Ağustos 1917) tarihli telgrafa verilen cevaptır.

1. Önceki raporlarımda görüşümü bildirmiştim. Bu görüş temelde, aşiretler politikasını yönetecek makamın önceden belirtilmesi gereğine dayanıyordu. Bu henüz halledilememiştir. Sözleşmenin niteliği ile ilgili görüşüm şudur: Birbirine rakip iki aşiret reisinden aşiretler gözünde meşru olmadığı ve zayıf olduğu halde bir aşirete yer verilmiş, buna karşılık kuvvetli ve meşru olan taraf da lüzumsuz yere bize düşman edilmiştir.

Telgrafımda bunlar açıkça anlatılmıştır. Hadiseler de benim bile tahmin etmediğim süratle bunu göstermiştir.

Hacim, Fırat bölgesini korumak şöyle dursun, bizim önemli iaşe kaynaklarımız fiilen saldırıya uğramış. İkinci Ordu Kumandanlığı ve mülki makamların gördükleri tehlikelerle iş Sadarete aksetmiş ve yüksek makamınızca da bilindiği gibi 25.8.33 (25 Ağustos 1917) tarihli ve 6766 numaralı Başkumandanlık emri verilmiştir. Böylece kendisinden yarar beklediğimiz Hacim, biz daha gerekli yığınakları yapamadan kuvvetlerimizi kendi durumunu korumakta kullanmıştır.

* *Milliyet* gazetesi, 29 Kasım 1979; Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, Ekim 1980, s.121-124; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, Dördüncü Basım, Mart 1998, s.100-102; Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk Dizisi: 27, 1. Basım (Basım yılı yok), s.57-58.

1 Bu cevabın tarihi yoktur. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, 28 veya 29 Ağustos 1917 olabileceğini belirtirken, Sadi Borak 26 Ağustos 1917 tarihiyle yayımlamıştır.
Yukarıdaki yazı, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Falkenhayn'ın, 25 Ağustos 1917 tarihli şu cevabı üzerine yazılmıştır:

"Başmüfettişliğin Arap şeyhleriyle yaptığı sözleşmenin gerçekten politikamıza uymayan bir sonuç verip vermeyeceğini sizin düşüncelerinizi de dikkate alarak inceleyeceğim. Bu gibi acele sözleşmeyi yapan Gresmann Paşa sözleşme yapıldığı zaman orada ertelenmesi mümkün olmayan sözleşmeyi yapmaya sorumlu tek amirdi. 7. Ordu'nun oraya gelmesiyle durum değişmiştir. Gelecekte Harbiye Nâzırı tarafından onaylanarak tayin edilen Binbaşı Aziz Bey'in emri altında Yıldırım Grup bölgesindeki tüm Arap halkının bir elden yönetilmesi için bir şube kurulacaktır. Ordu kumandanlıklarına bu hususlaki birlikte çalışmaları konusunda 2943 numaralı emrime ek olarak ayrıca talimat verilecektir.

Bundan başka, bana verilecek bir raporun suretinin, 7. Ordu Kumandanlığı'nın hangi talimat veya nizama dayanarak Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiğinin de bana bildirilmesini rica ederim.

Yıldırım Ordular Grubu'nun bölgesindeki bir meselenin Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirilmesinin gerekip gerekmediğini düşünmek yetkisine sahip olduğumu sanıyorum.

Arabistan Kısmı
Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı
Falkenhayn"

Bkz. *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, Dördüncü Basım, Mart 1998, s.96-97. (Y.N.)

Olayların bu şekilde gelişmesi, baştaki tahminlerimin isabetinde şüphe bırakmaz kanısındayım. Halen meselenin çözümü hakkındaki görüşüm, rakiplerimizden hiçbirini ihmal etmemek ve böylece hem Hacim, hem de Mücmi ve hem de bunun gibilerini ordunun emrinde tutup sadece itibarları ve kuvvetleri oranında mevki vermektir.

Ordu karargâhı gelmeden önce Gresmann Paşa'nın bu işle bir an önce ilgilenmesine gerek vardır. Bu yoldaki girişimlerimden sonra durumun değişmiş olması noktasından hareket ederek sizin askeri görevim yanında bölgemdeki öteki işleri bana vermek istediğiniz sonucuna varıyorsam da bu konuda hiçbir emir ve işaret almadım.

Şu anda da aşiretler siyasetini bağımsız olarak ve sorumlu olarak yönetmek yetkisinin bana verildiği anlamını çıkarmak gerekip gerekmediğini bilemiyorum. 2942 numaralı emirleriniz henüz elime geçmemiştir.

2. Size sunduğum bu bilgilerin bir eşini Başkumandanlık Vekâletine de gönderdiğimi saygılarımla belirtirim. Bendeniz, Yıldırım Ordular Grubu'na geçmeden önce Kafkas Ordu Grubu'nda Ordu Kumandanı idim. Bu ordudayken bile askerlik görevim dışında devletin devamlı sorunu olan Ruslarla ilişkiler benim yönetimimdeydi.

Öte yandan güneyde bugün söz konusu olan Arap ve Kürt aşiretleri de gerek iç politika bakımından gerekse askeri açıdan benim sorumluluğum altında bulunuyordu. Ordu yönetiminde her türlü iç yönetim, her türlü yazışma, personel ve iaşe ile sağlık gibi tüm görevler orduların birlikte hareket etmesi açısından Grup Kumandanlığı yetkisine verilmişti. Bu nedenle ordu tüm harekât raporlarını aynen genel karargâha verir. Böylece genel karargâh, grup karargâhlarının verdiği emirlerden haberdar olurdu. Ordu kumandanlarının içişleri, mülkiye ve iç politika ile mülki yöneticiler üzerinde kayıtsız şartsız sahip olduğu yetkiler, öteden beri grup örgütü ile bağlanamamıştır. Yıldırım Ordu Grubu kurulması ile ilgili Başkumandanlığın 19 Temmuz tarih ve 539 numaralı emrinin 6. maddesinde şimdiye kadar yukarıda belirttiğim grup ilişkilerinden farklı olarak yalnız iaşe ve para maddesi belirtilmiş ve bu fark ordu tarafından kelimesi kelimesine geçerli tutulmuştur. Öteden beri olduğu gibi ordu grup kumandanlarının mülki yöneticiler üzerindeki yetkileri bile devletçe eşit olarak korunmuştur. (Aynı emir madde 7.) Bundan sonra Başkumandanlığın 19.7.33 (19 Temmuz 1917) tarih ve 5392 numaralı emrinin 8. maddesinde buna karşı yeni bir emir verilemeyeceğinden söz edilmektedir. Bu emir henüz alınmamıştır. Ve alınıncaya kadar yukarıda arz edilen uygulamanın ve haberleşmenin aynen devam etmesi tabiidir.

Bu görüşüm ve haberleşmede izlenen yolun usule uygun olduğu genel karargâhça da doğrulanmaktadır. 25.8.33 (25 Ağustos 1917) tarih ve 6766 numaralı emirle Başkumandanlık 2. Ordu ile birlikte gerekli önlemlerin alınması yani askeri ve siyasi yönetimin tedbirleri kararlaştırmasını ve sonucun doğrudan doğruya kendisine bildirilmesini bildirmiştir. Böylece ordu dürüst hareket etmiştir. Eğer bu konuda sizin en küçük bir üzüntünüz olmuşsa ben daha çok üzüntü duyarım. Bütün bu yetki ve geçerli olan usullerle beraber ince bir noktada çok saygılı ve çok dikkatli davrandığım kanısındayım.

Bu telgrafımla durumun değişmiş olacağını tahmin etmekle beraber sizin isteklerinizin dışına düşmemek için bazı sakıncalı meselelere asla temas etmedim. Daima size danıştım. Ne olduysa daima size haber verdim. Bu açıklamalarım ile ordunun her türlü yanlış anlamadan uzak ve emirlerinize tam bir arzu ile itaat edeceğine kani olacağınıza inanarak müsterihim.

Mustafa Kemal

ENVER PAŞA'YA GÖNDERDİĞİ 20 EYLÜL 1917 TARİHLİ RAPORA YAZDIĞI ÜST YAZI*

(20 EYLÜL 1917)

Başkumandanlık Vekâleti Yüksek Katına Yazı

Yedinci Ordu'nun elinde olmayan sebeplerden dolayı firarların devamı ve kuvvetlerin muhafaza edilememesi ve ordunun yöneltildiği hedeflerin değiştirilmesiyle[1] beraber kullanma şekli ve emir ve kumandanın düzenlenmesi bakımından yeni vaziyetler ortaya çıkmakta ve aşiretlerin kullanılması ve istihdamı meselelerinin devam etmekte bulunması sebepleri ile vaziyetin muhakemesine ait bir özeti aşağıda yüksek huzurunuza arz ediyorum. Mülkiye hususlarına ait ve ordunun yetki sınırları içinde bulunan maddelerin gerek Dahiliye Nezâreti ve gerek mahalli vilayetler nezdinde sürekli olarak takip edildiği arz olunur. 20.9.33 (20 Eylül 1917).

Yedinci Ordu Kumandanı
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasiyle İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", *Belleten*, Cilt: 20, Sayı: 80, Ekim 1956, s.619-632; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.1-2.

1 Bağdat'ın geri alınmasından vazgeçilip Sina cephesiyle uğraşılması. (Hikmet Bayur'un notu.)

TALÂT PAŞA'YA GÖNDERDİĞİ 20 EYLÜL 1917 TARİHLİ RAPORA YAZDIĞI ÜST YAZI*

(20 EYLÜL 1917)

Sadrazam ve Dahiliye Nâzırı Fahametlû Devletlû Talât Paşa Hazretlerine

Yedinci Ordu'nun ve işbu ordunun kullanılması muhtemel olan havalide genel mülki idare ile başlattığı yakın ilişkiler sebebiyle Başkumandanlık Vekâleti yüksek katına genel vaziyetin muhakemesi hakkındaki acizane görüşlerimin bir suretini aşağıda yüksek huzurunuza arz ederim. Gerçi bu yazıda özellikle askeri olan noktalar var ise de genel bir görüşün bütününden askerlik bilimiyle ilgili noktaları ayırmak mümkün olmadığından aynen takdimi zaruri olmuştur. Ordunun sahip olduğu yetki sebebiyle yakın olan mülki yetkililer nezdinde güvenlik ve idareyle ilgili maddeler için icap ettikçe temasta bulunulduğu olunur.

Bu konuda emir ve ferman, emir sahibinindir. 20.9.33 (20 Eylül 1917)

Yedinci Ordu Kumandanı
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasiyle İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", *Belleten*, Cilt: 20, Sayı: 80, Ekim 1956, s.619-632; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.1-2.

20 EYLÜL 1917 TARİHLİ RAPOR*

(20 EYLÜL 1917)

Genel vaziyet hakkındaki acizane görüşlerimi aşağıda arz ediyorum:

Memleketin genel mukadderatını idarede sorumlu ve pay sahibi olan zatı devletlerinin bu açıklamalarımı hiçbir kötümserliğe ve telaşa yormayarak soğukkanlılık ve ciddiyetle karşılayacaklarına olan itimadım, düşüncelerimi kavrayabildiğim en geniş ölçekte anlatmaya sebep olmuştur.

1. Memleketin genel ahvali, her şeyden önce dikkati çekmektedir. Harp, her milletten olan unsurlarımızı istisnasız son dereceye getirmiştir. Ahali ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır.

Evlerinde kalan ahali, her yönden hükümetten uzak kalmakta menfaat gören bir hale gelmişti. Çünkü kalan ahali ya kadınlardan ya acizlerden veya firarilerden ibaret olup, emeklerinin ürünleri hayatlarını sürdürmeye yetmezken, mülki hükümet ve askeriye, onlardan açlık ve ölüm karşılığında mal ve mülklerini istemek ve almakta daha çok ısrar etmek ve inatçı olmak mecburiyetindedir. Diğer taraftan, mülki hükümetlerin tam aczi, genel bir anarşiye sürüklenen genel hayatı idareye engel olup ahalinin hakları için ne düşünülüyorsa hepsi hak ve adalete aykırı ve dolayısıyla halkın nefretinin artmasına yol açacak bir şekilde çözmek zorunlu alışkanlığındadır.

Mülki hükümetin tam bir acz içinde oluşu, bir zabıta kuvvetinin noksanlığından ve ihtiyaç derdiyle, bütün memurlarda görülen rüşvet, vurgunculuk ve suiistimallerden ve memurların keyfine düşkün bir hale gelmesinden ve adli işlerin kesinlikle yürümemesinden ileri gelmektedir.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Atatürk Arşivi, Kls. 33, Dos. 12-16/A, F. 19-38'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.106-112. Rapor ilk kez, Yunus Nadi (Abalıoğlu)'nun İstanbul'da çıkan *Yeni Gün* gazetesinin 15 Teşrinievvel 1335 (15 Ekim 1919) günlü sayısında yayımlanmıştır. Ayrıca bkz. Hüseyin Hüsnü Emir (General Erkilet), *Yıldırım*, 1337 (1921), s.78-84; General Ali Fuat Cebesoy, *Birussebi-Gazze Meydan Savaşı Muharebesi ve 20 nci Kolordu*, 1938, s.27 vd.; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s.256-265; General Fahrettin Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, IV. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s.175-180; Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.149-155; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.1-8; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize/ Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.236-241; Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1990, s.121-128; *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Kasım 1998, Sayı: 22, s.4-10.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya, Sadrazam ve İçişleri Bakanı Talât Paşa'ya Halep'ten gönderilen bu rapor, ayrıca, "Dördüncü Orduyu Hümâyun Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine" başlığı ve "şifre", "zata mahsus" ve "C. 19.9.33" işaretleriyle Cemal Paşa'ya da gönderilmiştir. (Y.N.)

Bu sebepler, genel hayatı her köşede ve her beldede esasından çürütmektedir. Genel iaşenin, ticaret ve ekonomi işlerinin müthiş bir şekilde çökmeye başlaması, başlıca belirtilerdendir. Bugün bir para meselesi ortaya çıkmıştır ki, bu dert, ne ahalide ne de memurlarda gelecek emniyeti bırakmamakta ve namuslu insanları mukaddesatlarından ayrılmaya yönlendirmekte ve zorlamaktadır. Dolayısıyla, harp devam ettiği takdirde, karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün içerden birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimalidir.

2. Genel askeri vaziyet, harbin yakın bir gelecekte biteceğine işaret vermemektedir. Müttefiklerimizin, askeri darbelerle düşmanları barışa zorlamaları artık söz konusu olmayıp Almanlar, özellikle stratejik idareyi "geliniz bizi mağlup ediniz" esasına bağlamışlardır. Düşmanlarımızın birbirinden ayrılmayacaklarını zaman göstermekte olup, düşman ahalinin de sefalet ve mahrumiyeti daha az olmak ve kendi inançlarınca emin bir neticeye ulaşmak ihtimali ile, bizim dayanabileceğimiz kadar, harbin uzamasına tahammülleri tabiidir. Dolayısıyla, harp daha çok uzayacaktır ve bu harbin bitmesinin anahtarları bizim partinin elinde değildir neticesini çıkarmak lazım gelir.

3. Türkiye'nin askeri vaziyeti şudur:

Ordu, harbin ilk dönemlerine göre fevkalade zayıftır. Birçok orduların mevcutları, lazım olanın beşte biri gibidir. Memleketin insan kaynakları ikmale muktedir değildir. Hatta 7. Ordu gibi bütün memleket içinde tamamlanmasına ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu dahi, daha düşmana bir kurşun atmadan, kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz. Genel kuvvetimize bir misal olmak üzere arz edeyim ki, dünyanın en zor işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59. Tümen'in yüzde ellisi ayakta durmaya mecalsiz zayıflardan ibaret olduğundan seçilmiş ve sağlam kalan erler, 17-20 yaşlarındaki gelişmemiş çocuklarla 45-55 yaşındaki işe yaramazlardan ibaret kalmıştır. Diğer en iyi tümenlerin taburları da Dersaadet'ten bin mevcutla hareket etmişler ve en kuvvetlisi 500 mevcutla Halep'e varmışlardır. Bu halin sebepleri, genel hayata ve mülki hükümetlerin kuvvetine tabi ve dolayısıyla bugün düzeltilmesi orduların elinde olmayan etkenlere bağlıdır. Bu misal gösterir ki, bütün kaynakları toplayarak ufak bir kısmı dahi sağlam tutmaya imkân yoktur. Subay topluluğunun sayıca ve nitelikçe eksikleri izaha muhtaç değildir.

Cephelerimizin istek ve ihtiyacı şudur:

Batıda düşmanla karşı karşıya temas yoktur. Ancak, payitahtımız dünya ile olan deniz bağlantısı dolayısıyla en zengin ve gelişmiş yerimiz olduğundan batı cephelerimize düşman tarafından hayati darbelere teşebbüs edilmesi ihtimali vardır. Kafkasya'da askeri vaziyet duraklama döneminde olup tarafımızdan kaybedilenlerin geri alınmasına teşebbüs mümkün değildir. Rusların içerdeki ahvali ve Avrupa'ya ihtiyaçları faal bulunmalarına pek elvermiyorsa da, herhangi bir sebeple Rusların buna teşebbüs etmeleri halinde bunu engellemek veya sınırlamak, bizim kuvvetimize tabi olmayan bir meseledir. Ruslar kendi hazırlıkları ve kendi vasıtaları oranında iş görürler ve bunların elverişli olmadığı yerde dururlar. Irak'ta İngilizler hedeflerine ulaşmışlardır. Dolayısıyla istilalarını daha ileri uzatmaları için siyasi, iktisadi veya askeri sebeplerin mevcut olmadığı kanaatindeyim. Bununla beraber, düşman

harekâtını uzatır ve başarılı olursa, mevcut kayıplarımıza mesela Musul'un da ilavesi, genel hayata bir kesin darbe mahiyetinde olamaz; denilebilir ki, genel vaziyet adeta değişmemiş olur. O halde, bu cephede bile biz beklemekten başka bir şey yapamayız.

Sina ve Hicaz cephelerinde düşman askeri ve siyasi hedeflerine henüz ulaşamamıştır ve anlaşıldığına göre bunun için büyük bir çabayla hazırlanmaktadır. İngiltere'ye hizmet eden bir İslam âleminin esası ve İngiltere nüfuzuna tabi bir Filistin Hıristiyan hükümetinin kurulması ve bu şekilde Mısır, Süveyş ve Bahr-i Ahmer'in[1] sonsuza kadar ele geçirilmesi ve Türkiye'yi son dini kuvvetlerinden ve en güzel yerlerinden uzaklaştırmak ve ayırmak hevesleri, İngiltere için adeta Harbi Umumi'nin hedeflerinden olacak kadar önemli, bizim için telafisi mümkün olmayan hayati darbelerden sayılmaktadır.

Özetle, batıda muhtemel yeni taarruzları beklemek ve Suriye sınırında açık ve hazırlıklı olan düşman asıl taarruzlarını başarısızlığa uğratmak, genel askeri vaziyetimizin şimdiki vazgeçilmez talepleridir.

Genel vaziyet bu halde iken mesela son kuvvetlerle Bağdat'ın geri alınmasını düşünmeye imkân yoktur; en kuvvetli düşman, daha kuvvetli ve daha hazır olarak Sina'dadır ve bu düşmanın çekilmesi beklenemez. İkincisi, Bağdat teşebbüsü için maddeten de imkân ve kuvvet yoktur. Bu işe teşebbüs edecek orduların bugünkü mevcutları pek zayıf ve kıymetsiz olup iki ay daha yürüdükten sonra –biraz abartmayla– hademeden ibaret bir kitle kalır. Düşmanın Bağdat'a trenle ve gemilerle getirip yetiştireceklerine şahdarla[2] ve deve ile karşı konulamaz. Kısacası, bu imkânsızlıklara en büyük delil, aylardan beri bir alayı iki gün yürütebilecek hazırlıkların halen yapılamamış olmasıdır.

4. Bu kısa genel bakıştan çıkardığım netice; artık her iş bitmiştir ve bulunacak bir çare kalmamıştır zemininde değildir. Böyle kötümser bir kanaatin, düşmanların ve tehlikelerin en vahimi olduğunu açıklamaya hacet görmem. Kurtuluş ve hayat imkânı vardır, ancak hedefe ulaştıracak tedbirleri bulmak lazımdır.

Acizlerine göre, bugün takip edilecek kararlar aşağıdakiler olmalıdır:

a. İçerde hükümeti takviye ve hayatı temin etmek (jandarmayı kuvvetli yapmak, memurları ve mümkün olduğu kadar adli işleri ve herhalde genel iaşe ile ticaret ve ekonomi işlerini düzenlemek), hiç olmazsa suiistimalleri asgari sınıra ve tahammül edilebilir bir dereceye indirmektir. O şekilde ki, memleket sağlam bir hareket üssü halinde bulunmalı. Harbin uzaması maazallah yeni kayıplara ve felaketlere sebep olsa da elimizde ve gerimizde kalacak bölgeleri ve ahaliyi herhalde dayanmaz ve çürük bir kitle halinde bulmamalıyız.

b. Askeri siyasetimiz bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi son ana kadar saklamak siyaseti olmalıdır. Bu siyaset, memleketimiz dışında bir tek Osmanlı neferi kalmasına tahammül edemez.

Sina cephesinin emniyette bulundurulmasının taarruzla mı veya savunmayla mı mümkün ve isabetli olacağı meselesine bugün karar verilemez. Çünkü düşman bugün orada insanca ve malzemece bizden üstün olup bizim bütün kuvvetlerimizi gönderebileceğimiz aylar boyunca beklemesi ihtimali, fennen pek azdır. Bizim kuvvetlerimiz

1 Kızıldeniz. (Y.N.)
2 Boynuzlu hayvan. (Y.N.)

gelmezden evvel, onun taarruz ederek karşısındaki kuvvet aleyhine kati bir netice elde etmeye teşebbüsü tabiidir. Bundan başka, bizim, cepheye kuvvet sevk edeceğimiz iki ay boyunca, düşman isterse, nakliye vasıtaları itibariyle daha çok kuvvet getirmeye muktedirdir. Dolayısıyla, düşman daha evvel taarruz etmediği halde dahi, bizim sevkıyatımız bittikten sonra, bugünkü üstünlüğünü artırmış bulunması ihtimal dahilindedir.

Kısaca, Halep'te bulunan kuvvetlerimizin Sina cephesine ne kuvvet ve kıymette ulaşacağı dahi bilinmediğinden, Sina cephesinin emniyeti için bugün uygulama alanına konulacak karar, özellikle 7. Ordu birliklerinin hemen güneye hareket ettirilmesi mahiyetinde olabilir. Bu kuvvetlerin daha sonra nasıl kullanılabileceğini bugün kesinlikle tayin etmeye –kuvvetlerimizi israf etmemek görüşü bir yana– harita üzerindeki askerlikçe dahi imkân yoktur.

5. 7. Ordu kıtalarının güneye hareket ettirilmesiyle meydana gelecek askeri karışımın her türlü olumsuz siyasi etkilerden uzak ve memleketin iç ve dış bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmesi ve sevk ve idaresinin en kestirme yolu şudur:

Bütün Suriye ve Hicaz, şimdiye kadar olduğu gibi, her hususta bir Müslüman Osmanlı'ya ait olur ve bunun emri altında olarak Sina cephesinin harekâtını bağımsız olarak diğer bir Müslüman Osmanlı üstlenir. İşte vatani çıkarlara en uygun şekil budur. General Falkenhayn'ın gelmesi ve onunla alelacele taahhütlere girişilmesi ve Kress'in daha önceden hak kazanmış olması, kısacası Almanları idare etmek gibi sebepler ve etkenler, vatani çıkarların gerektirdiği açık ve kesin şekillere mani olamaz inancındayım. Hayat ve memat meselelerinde olsun karar verme hakkından mahrum bulunduğumuzu zannetmiyorum. Bununla birlikte, benim bildiğim sebepler, Falkenhayn'ın kullanılması mecburiyeti uğrunda vatani çıkarları kısmen tehlikeye düşürecek derecede kuvvetli sayılmıyorsa ve Sina cephesinin Kress'in ve 7. Ordu Kumandanı'nın emri altında iki ordu tarafından müdafaası ve bu iki orduya Falkenhayn'ın kumanda etmesi icap ediyorsa, vatan çıkarları için bu şekilde hizmetten kaçınılamaz. Ancak, bu halde General Falkenhayn'ın bütün Suriye ve Hicaz'a kumanda eden kişinin emri altına girmesi, tartışmaya tahammülü olmayan bir meseledir. Bu halde, devlet gözünde en yüksek sorumlu bir Osmanlı olup bütün dahili ve siyasi kuvvetler onun elinde ve Falkenhayn özel olarak bir askeri kumandan vaziyetinde kalır. Sevk ve idarenin ana hatlarıyla beraber bütün geri hizmetler ve vilayetlerin ve aşiretlerin idaresi bizim memleketimizin bir öz evladının idaresi altında bulunur.

7. Ordu Kumandanlığı'nda kaldığıma göre, benim, bağımsız ve kanunen bütün arkadaşlarıma eşit bir ordu kumandanı iken bu şekilde ikinci ve üçüncü derecede bir kumandan vaziyetine düşmekliğim üzüntü verici olsa da, bu taraf vatani çıkarlar karşısında söylenmemiş olabilir. Ancak, bu takdirde dikkatten uzak tutulmaması lazım gelen nazik bir nokta vardır. 7. Ordu birlikleri tümüyle gidip, Kress'in birlikleri ile benim birliklerimin ayrılabilir bir hale gelmesine harp ahvali mani olabilir; yani daha biz nakliyata başladığımız andan itibaren düşman Sina cephesine taarruza başlar, bu halde gönderilen kuvvetlerin arzu edildiği gibi bir kumandaya bağlanmasına ahval elverişli olamayıp her gelen birliğin parça parça muharebeye ve birbiri ardından Kress'in kumandası altına girmesi icap edebilir. Bu hale göre, so-

nunda ordu karargâhı yalnız başına fazla ve işsiz bir şekle girip bütün birlikler parça parça Kress'e ait kalmış bulunur. Eğer harp vaziyeti bu hareket şeklini mecbur kılarsa, vatanın mukadderatı söz konusu olurken, ister istemez kendimin seyirci kalmama tevekkül ve tahammül edemem. Bu halde yapacağım iş, en ufak bir birliğimin müdahale ettiği cepheyi ve muharebe hatlarını kayıtsız şartsız kendi emrim altına almaktır; yani kuvvetlerim muharebe sebebiyle Sina cephesinde bir kumanda altında erimeye mecbur olursa, bu kumandan ancak ben olabilirim. Daha başlangıçtan itibaren bu noktayı görmüş ve bu kararı vermiş olmak lazımdır. Suriye'nin tamamının Falkenhayn'a verilemeyeceği meselesinde Almanları kırmak ve onların kuvvet ve gerekliliklerini ihmal etmek gibi bir görüşe bağlı olmadığıma itimat buyurmalısınız. İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla beraber kurtulmak zaruri ise de, Almanların bu zaruretten ve harbin uzamasından istifade ederek bizi sömürge şekline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetinin karşısındayım. Ve devlet ricalinin bu hususta hiç olmazsa Bulgarlar kadar bağımsız ve kıskanç olmalarını lüzumlu görürüm. Ayrı ve bağımsız olma sebeplerinde kıskanç olduğumuz Almanlarca gereği gibi anlaşıldığı gün onların bizi Bulgarlardan daha itibarlı göreceklerine sizi temin ederim. İyi idare edeceğim diye durmadan fedakârlıkta bulunmak, herhangi bir müttefike ve özellikle Almanlara merhamet ve ihsan telkin etmeyip, belki verdiklerimizden yüz kat fazlasına onları hırslandırır ve teşvik eder. Bugün Falkenhayn her vesilede herkese karşı Alman olduğunu ve elbette Alman çıkarını en fazla düşüneceğini söyleyecek kadar cesaretlidir. Halep'te, Fırat'ta ve Suriye'de Alman siyaseti ve Alman çıkarı ne demek olduğunu ve özellikle bu sözü sarf eden bir Alman konsolosu olmayıp yüz binlerce Türk kanı için karar vermek mevkiinde bulunan bir kumandan olursa, işin tamamen vatani çıkarlarımıza karşı cereyan edeceğini anlamamak mümkün değildir. Falkenhayn, geldiği günden beri aşiretlerin reislerine Alman teğmenleri göndererek doğrudan doğruya temas kurmaktadır ve "Araplar, Türklere düşmandır, biz Almanlar tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz" sözünü bizzat bana, bir Ordu Kumandanı'na sarf etmiştir. Irak harekâtının uygulanamaz olduğunu kendisi daha ilk günden beri anlamıştır. Irak hareketini, memlekete yerleşmesi için vesile olarak gördü. Hakikatte, ideali, bütün Arabistan'ı Alman idaresine almaktı. Nitekim planın ikinci safhasına başlamıştır. Irak hedefi tabiatıyla değişince Sina cephesinde bir taarruzu söz konusu etti. İki ay sonra taarruz veya müdafaa mı lazım olduğunun şimdiden kestirilemeyeceği, herkes gibi, onun gözünde de açıktır. Fakat, bugünkü taarruz sözü, bütün Suriye, yani Arabistan'ın idaresi altına girmesi için bir cazibe vesilesinden başka bir şey değildir. İki ay sonra ahval, taarruza elverişsiz olup, bütün kuvvetlerle Filistin'in müdafaası mümkün olursa, General Falkenhayn'ın dünyaya ve memleketimize karşı en büyük başarıyı kazanmış şekilde ortaya çıkacağına şüphe yoktur. Fakat bu halde, hükümet ve memleket takviyesi şartı şöyle dursun, memleket tümüyle bizim elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi haline girmiş olacaktır. Ve General Falkenhayn, bu maksat için, bizim borcumuz olan altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış olacaktır.

Kısacası, gerek mülki hükümetler ve gerek ahali içinde yapılacak işlerin sıradan bir memleket meselesi değil, en birinci bir memleket müdafaası meselesi olduğu bu devirde memleketin hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı nüfuz ve idaresi altına verilmesi, saltanat hayatını kesinlikle bozar ve ortadan kaldırır.

İşte, benim görüşlerim bundan ibarettir.

Bulunduğunuz mevki sebebiyle bunları anlatmakla vicdanım üzerindeki bir yükü kaldırmış olduğuma inanıyorum.

20 Eylül 1333 (20 Eylül 1917)

7. Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

20 EYLÜL 1917 TARİHLİ RAPORA EK*

(24 EYLÜL 1917)

Şifre
Kişiye özeldir

Halep'ten
24.9.33 (24 Eylül 1917)

20.9.33 (20 Eylül 1917) tarihli rapora ektir.

1. Sina cephesinde yapılacak bağımsız hareketin nasıl bir hareket olabileceği hakkındaki görüşüm aşağıdadır:

Sina cephesinde bugün var olan düşman kuvveti 10., 52., 53., 54., 60. ve 70. tümenlerle Fransız ve İtalyan kuvvetlerinden oluşan bir tümen, yedişer yüz tabur mevcutları ile toplam 60 bin ve süvari kuvvetleri ile toplam 70 bin kişiden ibarettir. Bizim bu cephede bulunan kuvvetlerimiz, 3., 7., 16., 26., 27., 53. ve 54. tümenlerle süvari tümeni ki, en son genel kuvvetlere göre ve cephede silah sayısıyla değil fakat bütün mevcutları ile 33 bin kişiden ibarettir ve ihtiyat kuvvetlerimiz olan Remle civarındaki 24. Tümen ile 19. ve 50. tümenlerin Halep'te mevcutları ve ikmal edilemeyeceği bildirilen 20. Tümen'in İstanbul mevcudu ve 1 800 piyadeden ibaret olan Alman kolunun kuvveti toplam 30 bin kişiden ibarettir. 59. Tümen'in kullanılamaz olduğu genel karargâhça bilinmektedir. İhtiyat kuvvetimizin Sina'ya en az yüzde 30 eksiğiyle varması ve her ay Sina cephesinin bir tümen kuvvetinde zayiata mahkûm olması sabit hakikatlerden olduğundan, bütün ihtiyat kuvvetlerimiz cepheye iki ay sonra 20 bin mevcut ile varabilecek, bugünkü Sina kuvvetleri beşer binden on bin zayiat vererek 23 bin kişiye düşecek, yani 7. ve 8. ordular toplam 43 bin kuvvetinde bulunacaktır. Düşmana yeni kuvvetler gelmediği durumda ve biz bütün kuvvetlerimizi birleştirdikten sonra aradaki oran 70'e karşı 43'tür. İki ay boyunca 70 binden düşmanın vereceği zayiat pek uzun yürüyüş ve sürekli firar şartlarına uğramadığından önemli değildir ve ikmal edilebilir kabul edilir. Alman batı cephesi dahil olduğu halde bütün cephelerde malzemece bize üstün olan düşmanın nakliye vasıtaları bakımından çok elverişli bulunduğu Sina cephesinde bugün ve gelecekte bize kesin üstünlük sağlayacağı aşikârdır. Bu hesaba göre, yeni ihtiyat kuvvetleri getirmediği halde 70

* Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayımlanmamış Bir Raporu", *Belleten*, Cilt: 20, Sayı: 80, Ekim 1956, s.619-632; Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.156-160; *Atatürk'ün Tanım, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1991, s.8-12; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize/ Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.241-243; *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Kasım 1998, Sayı: 22, s.10-13.
Raporu ilk kez yayımlayan Hikmet Bayur, raporun Enver ve Cemal Paşa'lara gönderildiğinin anlaşıldığını, Talât Paşa'ya gönderildiğine dair bir işaret olmadığını ve belgenin aslının Salih Bozok'ta olduğunu belirtmektedir. (Y.N.)

bin kişiye karşı elde edilmesi en büyük başarı olan netice, mutlak bir müdafaadan ibaret olabilir. Mesele muğlak değildir, halbuki düşmanın Mısır'da daha 64., 77., 78. tümenleri bulunmakta ve bir Hint Tümeni söylenmekte olduğu ve Sina cephesinde yeni bir tümenin görüldüğü 4. Ordu'nun raporlarında belirtilmiştir. O halde Osmanlı Devleti'nin, bugün toplayabildiği ve ayırdığı bütün kuvvetlerle Filistin'in adım adım müdafaasına koşmaktan başka alacağı bir karar olmadığı gibi memleketin içinde ve dışında başka iktisat edebileceği kuvvetleri de bu cepheye şimdiden yetiştirmek mecburiyeti vardır. Dolayısıyla bağımsız hareket deyimi hakikat dışı olup Eylül ayının bir iki günü için General Falkenhayn'ın gizli fikirlerini örtmek için kullandığı bir lâfızdan ibarettir.

2. Sina cephesinin, peyderpey varacak kıtalarla beraber müdafaasının sağlanmasının nasıl mümkün olacağı hakkında buradan çok bir şey söylenemez. Buradan görülecek ihtiyaç, kuvvetlerin bir an evvel güneye hareket ettirilmesi ve kuvvetlerinin mümkün olduğunca korunarak ulaştırılması ve ağır top ve külliyetli cephanenin ve tahkim malzemesinin aralıksız toplanması ve hazırlanması gibi genel işlerle sınırlıdır; cephede ise düşmanı sonradan hazırlanmış mevzileri zorlamaya ve yeni hazırlıklara ve çok zayiata mecbur edecek şekilde hazırlık yapmaya acil lüzum vardır. Yani müdafaa hazırlıkları ancak arazi üzerinde ve mahallinde kararlaştırılabilir işlerdendir. Peyderpey kuvvetlerin gelmesiyle cereyan edecek bir muharebenin gelecek safhaları evvelden tahmin edilemez. Şimdiye kadar bulunduğum vaziyetler sebebi ile kimse bu konuda benim kadar tecrübe geçirmiş değildir. Gerek Arıburnu'nda ve gerek Anafartalar'da doğrudan doğruya Osmanlı payitahtını bu sistemde, yani üstün kuvvetlere karşı peyderpey gelen kuvvetlerin kullanılmasıyla müdafaa mecburiyetinde bulunmuş ve İkinci Ordu'nun öncü kolordusuna kumanda ederken dahi[1] stratejik yayılmasını bitirmiş bir düşmana karşı kendi ordumuzun toplanmasını gizleme ve emniyete alma vazifesini yapmıştım.

3. Düşman taarruzundan evvel 7. Ordu'yu toplayabildiğimiz halde yalnızca bir müdafaa vazifesi olacak Sina cephesine bir grup ve iki ordu karargâhı sığmaz. Falkenhayn'a buraya gelir gelmez bunu söyledim. Böyle bir teşkilatın sığabileceği hakkında bana gösterdiği sevk ve idare şekli yalnız bir taarruz şekli idi. Yani şimdiki cepheyi örten bir ordu ve Birussebi ile güneyinden düşman müstahkem ordugâhının gerilerine taarruz eden diğer bir ordu vaziyeti idi. Durum, bu ihtimali imkânsız gösterince General Falkenhayn benim, "bir grup ve iki ordu lüzumsuzdur" görüşüme cevap vermemiş demek olur. Özellikle muhakkak olduğu üzere düşman taarruzda öne geçince mevcut olan ve gelecek olan kuvvetlerin yalnız bir kumandaya tabi olması münakaşa götürmeyen bir zorunluluktur. O halde Falkenhayn'ın kendisine de bir iş kalmayıp Kres bütün kuvvetleri kullanacaktır. Fennen ve memleket müdafaası bakımından bu durum ihmal edilemez. Arıburnu'nda bir tümen kumandanı iken parça parça gelen ve üç tümene ulaşan kuvvetlere kayıtsız şartsız kumanda ettiğim için ve keza acilen tayin edildiğim 16. Kolordu ile dahi Anafartalar'ın müdafaasına başladıktan sonra art arda gelen kolordularla toplam 11 tümene ulaşan orduyu kayıtsız şartsız kullanabildiğim için vazife yapmak mümkün olmuştu.

1 Kafkas cephesinde. (Hikmet Bayur'un notu.)

Memleketin hayatı pahasına olarak yeni bir uğursuz tecrübe mecburiyetine girmeye kanaatim müsait değildir. Evvelki görüşlerimde açıkça arz edip anlattığım bu ihtimale kararlar sırasında cevap verilmemektedir. Ve zaten bir bağımsız hareket perdesi altında Sina harekâtı, genel karargâha bağlı olan generale verilince buna cevap vermeyi tabii ki Falkenhayn'a bırakacaklardır. Falkenhayn bunları gördü ve bana cepheden bir kısmının şimdiden emrim altına verilmesini aracı kullanarak teklif ettiği gibi tarafımızdan taarruz edilmemesi muhtemel olduğunu da söylemiştir. Adı geçen, benim için gelecekte devamlı bir vazife olarak Birüssebi Garnizon Kumandanlığı veya Zahiriye Mıntıkası Fevkalade Kumandanlığı gibi vazifelerin belirdiğini gizlemeye ve yaldızlamaya çalışmaktadır.

Sina cephesine benim kumanda edebilmem için tecrübe eksikliği ve yeterlilik gibi bir görüşün ileri sürülemeyeceğini siz de teslim edersiniz. Çünkü Sina cephesinden daha tehlikeli olan Arıburnu'nu başarıyla ve bir küçük kumandan olarak atlatmış ve Anafarta'da 11 tümen ve bir süvari tugayını başarıyla ve İngiliz ordusunu yenilgiye uğratarak kullanmış, kısacası 10 tümenden ibaret 2. Ordu'yu sevk ve idare etmiş bir kumandan ne kadar aciz olsa, Sina vazifeleri için tecrübeli ve güvenilir derecesini kazanmıştır.

4. Evvelki görüşlerim esas itibariyle aşağıdaki gibi değişmektedir:

a. Sina cephesinin ihtiyacı, hakiki olarak tespit edilmeyip bağımsız hareket deyimiyle gizlenmektedir; yani aldatılmaktayız.

b. General Falkenhayn kayıtsız şartsız bir Osmanlının emrine verilmemektedir. Geri hizmetleri ve ihtiyaçların sağlanması gibi sebepleri durmadan şikâyet ile yabancı nüfuzunun Filistin'den kuzeye doğru durmadan genişleyeceğine şüphe yoktur. Kress Paşa'nın Sina harekâtı için geri hizmetlerinin bir Alman kurmayına verilmesini ve Rayak'tan güneye kadar bütün demiryolu işinin doğrudan doğruya Almanların idaresine verilmesini zaruri gösterdiğinden haberdarım.

c. Yukarıda tafsil ettiğim gibi müdafaa için esasen Sina cephesine bir grup ve iki ordu sığmaz ve kararlarda ve peyderpey takviyede de bağımsız vazifeyi benim üstleneceğim hakkında bir kayıt yoktur.

d. General Falkenhayn'ın Mayıs'tan beri memleketimizde bulunması memleket müdafaasına esaslı şekilde zarar vermiş ve Arabistan müdafaası için istifade edebileceğimiz beş önemli yaz ayını imha ve iptal ettirmiştir. Bu stratejik zararın telafi edilebilmesi Hakkın lütfundan beklenir. Askeri zararı bu olan adı geçenin siyasi zararını sınırlamaya bile imkân olmamıştır. Genel karargâhın emirlerine ve benim müdahalelerime asla aldırmamakta ve yürüyüp gitmektedir. Biz bir Kress'i, hak kazanmıştır diye, yerinden kıpırdatamıyoruz. Mesela Nablus civarında düşman taarruzunu durdurabilecek General Falkenhayn'a mutlak tabi olacağımız bence çok açıktır. Dolayısıyla, ne askeri ne siyasi, Falkenhayn'a asla güvenim yoktur. Onun emri altında ve mevcut kararlar altında vazife yapmak vatanım için asla faydalı bir hizmeti vaat etmez. Fakat vatanımın çıkarlarıyla beraber bizzat kendi şeref ve kabiliyetimin aşağılanmış olacağı ve beni artık memlekete hizmet edemeyecek bir va-

ziyete düşüreceği muhakkaktır. Dolayısıyla Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili sıfatıyla zat-ı devletlerine yazdığım bu görüşler ile bab-ı hükümetten[1] şahsıma ait aşağıdaki iki karardan birinin acilen verilmesini istirham ederim.

1. Falkenhayn asla Sina cephesinde vazife alamaz. Arabistan Başkumandanlığı emri altında olarak Sina'nın müdafaası yalnız 7. Ordu Kumandanı'na ait olur.

2. Ya da ben 7. Ordu'nun kumandasından affolunurum.

İstirhamlarıma acilen cevap verilmesini ve çünkü cevap verilmediği halde yakın olan zamanda kendi emri altında vazife yapmayacağımı General Falkenhayn'a tebliğ edeceğimi arz ederim.[2]

7. Ordu Kumandanı
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

1 Hükümet kapısı, hükümet dairesi. (Y.N.)

2 Başkumandan Vekili ve Savunma Bakanı Enver Paşa, bu tarihten sonra, Mustafa Kemal'e 29 Eylül ve 2 Ekim 1917'de iki yazı gönderir.
29 Eylül 1917'de gönderdiği yazı şöyledir:

"Şimdi aldığım yazınızdaki görüşleri biraz önce Cemal Paşa ile olan yazışmanızdan okumuştum. Gerek memleketin ve gerek ordunun bugünkü durumunu ben de aynı şekilde görüyor ve biliyorum. Fakat düşmanlarımızın da üç senelik muharebe neticesinde, bulundukları durum, bizimkinden iyi değildir. Rusya'nın girdiği ve daha sonra İtalya'nın gireceği durumlar, vaziyeti, bizim lehimize çok değiştirmiştir.

Sina cephesi hakkında verdiğim talimat evvelce 4. Ordu ile görüşülüp açıklanan maddelerin büyük bir kısmını halletmiş olduğu için, bunlar hakkında ayrıca bir şey söylemeyeceğim. Sizi eskiden beri tanıdığım ve takdir ettiğim için en zor zamanda ve en önemli vazifede bulunmanızı yurt yararlarına uygun bulmuş ve böylece padişahın iznini almıştım. 7. Ordu, büyük kısımlarıyla Sina cephesindeki Kress Paşa'nın 8. Ordusu yanında, 7. Ordu Komutanı sıfatıyla tam bir başarıyla hizmet vereceğinize eminim. Cenabı hakkın şimdiye kadar her yerde üzerimizden eksik etmediği inayeti rabbaniyesini ordumuza bundan böyle de bahşeylemesini ve zatıâlinize de yardımcı ve muin olmasını dilerim. Fikrimin teferruatını yakında orduya gelecek olan Cemal Paşa hazretleri anlatacaktır. İnşallah yakında görüşürüz." (Bkz. Genelkurmay ATASE Atatürk Arşivi, Kls. 33, Dos. 13-16/A, F. 19-56'dan aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.111-112.)

Enver Paşa'nın 2 Ekim 1917 tarihli yazısı ise şöyledir:

"100 kilometreden fazla uzunluğu bulunan Sina cephesinin iki bölgeye bölünmesini pek tabii bulurum. Dolayısıyla 7. Ordu karargâhının bu cepheye sığamayacağı hakkındaki değerlendirmenize iştirak edemem. Bundan başka Sina cephesinde bulunacak birliklerin harekâtını sevk ve idare etmekle görevlendirilmiş olan Mareşal Falkenhayn Paşa'nın söz konusu harekâtın başarıyla neticelenmesi için en doğru karar ve tedbirleri alacağına eminim. Bu hususta itimadına zatıâlinizin de iştirak buyurmanızı bilhassa rica ederim." (Bkz. Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayımlanmamış Bir Raporu", *Belleten*, Cilt: 20, Sayı: 80, Ekim 1956, s.632.) (Y.N.)

BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'YA*

(30 EYLÜL 1917)

Harbiye Nezâreti
Tahrirat Dairesi
Şifre Kalemi

Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine

Kişiye Özeldir.

Vazifeye bağlılığın yönlendirmesiyle hakikatin açılmasından ibaret olan yazımda doğruladığım gibi, zorluk ne kadar büyük olursa olsun memleketimizi selamete ulaştırabileceğimize olan itimadım sarsılmazdır. Sina cephesine bu kadar çok ordu karargâhı sığmayacağı hakkındaki acizane değerlendirmemin lütfen dikkate alınmasını istirham ederim. Zaten Müşir Paşa[1] sureti aşağıda yer alan emirde, 7. Ordu'yu halen kaldırmış olup, görev bölüşümü ve tertibata imkân bulamamakta ve bundan sıkılmaktadır. Dolayısıyla işin içinde bulunmasını lütfen arzu buyurduğunuz Yedinci Ordu Karargâhı, işin zorlamasıyla ve verilmiş olan emirle zaten işin dışına çıkarılmıştır. Düşman karşısındaki tertibatta suni teşkilattan sakınmak lüzumu nazar-ı devletlerine aşikârdır. Mesela daha Halep'e varışımda Remadiye cephesinin acizlerine verilmesini yazılı olarak teklif etmiştim. Birkaç gün sonra karar verileceğini bildirdiler, bir türlü karar veremediler; netice malumdur. Dolayısıyla işin zarara uğramaması, Müşir Paşa'nın suni tertibata mecbur olmaması ve asla suçum olmadığı ve teveccüh ve itimadınız lütfen devam ettiği halde, zevahiri okşayacağı için benim mevki ve şerefimin küçük düşürülmemesini nazar-ı devletlerine kemal-i hürmetle arz ederim. Emir buyrulduğu üzere Cemal Paşa hazretlerini bekleyeceğim arz olunur.

30.9.33 (30 Eylül 1917)

Yedinci Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* Belgenin fotokopisi ve çevriyazısı için bkz. Uluğ İğdemir, "I. Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler", *Belleten*, Cilt: 33, Sayı: 132, 1969, s.511 vd.; ayrıca bkz. ATASE Atatürk Arşivi, Kls. 33, Dos. 12-16/A, F. 19-57'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi IV ncü Cilt 2 nci Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.112.

1 Alman Mareşali Falkenhayn kastediliyor. (Y.N.)

BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'YA*

(3 EKİM 1917)

Harbiye Nezâreti
Tahrirat Dairesi
Şifre Kalemi

Başkumandanlık Vekâleti'ne

Kişiye Özeldir.

Müşir Paşa'dan[1] gelen bir yazının sureti ile cevabı aşağıda aynen arz olunur. Albay Von Dumez bir hastalık ziyareti münasebetiyle yanıma gelerek sözü edilen konuşma geçmiş idi. Bir ordu kumandanına gidip kendisine vazife bulmanın zor olduğunu ifade etmek, istifaya davet etmek ise de, Cemal Paşa hazretlerinin beklenmesi emirleriniz nedeniyle bu noktayı görmezlikten gelmiştim. Bunun üzerine Müşir Paşa'nın yazısı izzet-i nefsimi rencide ederek beni yanlış ve asabi bir adıma sevk edecek mahiyette idi. Buna verdiğim cevapta da fevkalade ölçülü olduğum lütfen yüksek tasdiklerine kavuşmuş olur. Ancak asla benim hatam olmaksızın beni sıfat ve resmi yetkilerimle istihdam etmeye imkân görmeyen veya niyet etmeyen, içinden hesaplı bir amirin elinden haysiyet ve şerefi kurtarmak mümkün değildir. Sonra bu gibi kışkırtıcı teşebbüslere karşı daima idareli bulunmak kabiliyetini de kendimde göremiyorum. Dolayısıyla hakkımdaki kararı devletlerinin süratle yazılmasını istirham ederim.

3.10.33 (3 Ekim 1917)

Yedinci Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* Belgenin fotokopisi ve çevriyazısı için bkz. Uluğ İğdemir, "I. Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler", *Belleten*, Cilt: 33, Sayı: 132, 1969, s.513 vd. Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1980, s.95 vd.; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, Dördüncü Basım, s.79 vd.

Enver Paşa, Mustafa Kemal'in bu telgrafına 6 Ekim 1917'de şu cevabı verir:

"Telgrafınızı aldım. Albay von Dumez ile olan konuşma ve Falkenhayn Paşa ile cereyan eden haberleşmeyi okudum. Bu konuşma ve haberleşmenin, Sina cephesinde Yedinci Ordu karargâhına yer bulunamayacağını düşündüğünüz ilk zamanlara tesadüf ettiğini zan ve tahmin ediyorum. Sina cephesinin Yedinci ve Sekizinci ordulara ne şekilde taksim edileceğini ve bu kuvvetleri nasıl kullanacağını Mareşal Falkenhayn Paşa'dan sormuştum. Bunun cevabını henüz almadım. Cevap gelinceye kadar şimdiki vaziyeti değiştirmek istemiyorum. Sizden de bir süre daha vaziyetin korunmasını rica ederim.

Enver"

Bkz. Uluğ İğdemir, "I. Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler", *Belleten*, Cilt: 33, Sayı: 132, 1969, s.515. (Y.N.)

1 Alınan Mareşali Falkenhayn kastediliyor. (Y.N.)

Suret

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Sina cephesinde bir ordunun kumandanı olarak istihdam edilmekte tereddüt ettiğinizi Albay von Dumez'den haber aldım. Bu tereddüdü haklı bulamayacağım. Diğer taraftan orada yerine getirilecek büyük ve zor vazife sırasında Yedinci Ordu'yu ancak bütün kalbiyle işi takip eden bir subay tarafından faydalı bir şekilde idare edebileceğime inanıyorum. Bundan başka hazırlıkların da ertelenmeksizin başlaması lazımdır. Sina cephesinde istihdamda tereddüt etmekte ısrar edip etmediğiniz hakkında süratle cevap verirseniz zat-ı devletlerine pek müteşekkir kalacağım.

Mareşal
Falkenhayn

Suret (cevap)

Yıldırım Grubu Kumandanlığı'na

Sina cephesinde her türlü yetkiye sahip bir ordu kumandanı olarak istihdam edilmekte tereddüdü gösterir bir şeyi kimseye söylemediğimi arz ederim. Hatırladığıma göre Albay von Dumez lütfen ziyaret için teşrif ettiği vakit bendenize, "bizi terk etmek istediğinize çok üzülüyorum" demişlerdi. Böyle bir şeyi düşünmedim cevabında bulunmuş idim. Söz arasında Grup'tan gelen emirle Yedinci Ordu'nun kaldırılmış olduğunu söyledim. Konuşma sırasında hakikaten şimdilik Yedinci Ordu'nun kaldırılmış olup bir vazife bulmanın zor olduğu ve cephedeki birliklere ve gideceklere tümüyle Kress Paşa'nın kumanda edeceği ve bana şimdilik yalnız On Dokuz ve Yirminci tümenlerden ibaret iki tümen kaldığı söz konusu olmuştur. İki tümenin bir ordu değil, bir kolordu olabileceğine dikkat çekince von Dumez bunu da onaylamışlardır. Bir kolorduya kumanda etmekliğim olmayacağı kanaatinde bulunmuştum. Bu konuşmayı Müşir Paşa'ya nakledebilir miyim? sorusuna karşı da tarafımdan, Müşir Paşa'ya bu ahval malumdur cevabı verilmiştir. Esas itibariyle konuşma bundan ibarettir. Şimdiye kadar tayin olunduğum vazifelerde ve Harb-i Umumî'de geçirdiğim hayatta vazife yapmada hevessizlik göstermiş ve özellikle yanlış karar ve icraat ile vatanıma zarar vermiş bir subay değilim. Bütün kabiliyetimi harcamak için hakiki bir orduya kumanda etmeye hazır ve böyle hakiki bir ordunun gösterilmesini beklemekte olduğumu arz ederim.

Yedinci Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'YA*

(4 EKİM 1917)

4.10.1333 (4 Ekim 1917)

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa Hazretlerine

Mareşal Falkenhayn Paşa hazretleri en son gönderdikleri bir mektupta bazı görüşlerini açıkladıktan sonra Sina cephesinde bir kumandayı kayıtsız şartsız üzerime almaya hazır olup olmadığımı kesin olarak bildirmemi tekrar emretti. Verdiğim cevabın suretini aşağıda aynen arz ediyorum:

Tuğgeneral
M. Kemal

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'na

4.10.1333 (4 Ekim 1917) tarihli emirlerinize cevaptır:

Pek mühim olan yüksek meşgaleleriniz arasında benim hiçbir kusurum olmaksızın ve ne şekilde ortaya çıktığını anlamaksızın gelişen bu haberleşmenin devamından dolayı yüksek aflarını istirham ederim.

Kayıtsız ve şartsız vazife yapmak her askerin tabii borcu olup alt rütbedekilerden her vazife için ayrıca bir taahhüt ve kefillik beklemenin alışılan bir durum olmadığı kanaatini arz etmeme müsaade buyurmaları kemal-i hürmetle rica olunur.

Bu hususta bilhassa bana karşı talepte bulunmaya bir vesile geçmediğine ve şimdiye kadar aldığım emirlerinizden hiçbirinin gecikmesini göstermem mümkün olmadığı için Sina cephesi hazırlıklarının geciktirilmeksizin başlaması hakkındaki düşüncelerin acizlerine ilgisi olmadığının lütfen kabul buyurulacağına inanıyorum. İşaret ettiğiniz taktik görüş ve ihtimallere nüfuz ve kumanda vaziyetini en iyi bir şekilde hal için zat-ı devletlerine imkân bırakmak suretiyle olsun hizmet sunabilmek maksadıyla acizleri ordu kumandanlığından kesin olarak istifa ediyorum.

Devam eden muharebeler ve daha evvelki günlerin icraatı ile ve dolaylı olarak yapılan imalarla çekilmekliğim lüzumunun lütfen daha evvel gösterilmiş olduğuna ancak şimdi intikal edebilmekteyim. Kavrayışımdaki gecikmeden dolayı kusurumun affını ve daimi olan hürmet ve itaat hislerimin lütfen kabulünü rica ederim Müşir Paşa hazretleri.

Tuğgeneral
M. Kemal

* Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1980, s.98-99; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, Dördüncü Basım, s.81-82.

MAREŞAL FALKENHAYN'A*

(7 EKİM 1917)

Pek Muhterem Müşir Paşa Hazretleri

Bahis konusu olan meseleler ve en son arz ettiğim aciz kararım hakkında dünkü tarihli mektubumla arz ettiğim açıklamadan başka bir maruzatta bulunamayacağımdan dolayı aff-ı devletlerini istirham ederim. Bendeniz için pek kıymetli olan teveccüh ve muhabbetlerinizin devamını ve fevkalade olan hürmetlerimin kabulünü ve zatıâlilerine şahsen daima hakiki bir hürmet ve muhabbetle bağlı kalacağıma emniyet buyurulmasını hasseten rica ederim muhterem Müşir Paşa hazretleri.

7.10.1333 (7 Ekim 1917)

Tuğgeneral
M. Kemal

* Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1980, s.101-102; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, Dördüncü Basım, s.84.

BAŞKUMANDAN VEKİLİ ENVER PAŞA'YA*

(7 EKİM 1917)

7.10.1333 (7 Ekim 1917)

Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine

6.10.1333 (6 Ekim 1917) tarihli yüksek emirlerini 7.10.1333 (7 Ekim 1917) öğleden sonra aldım. Falkenhayn Paşa'nın en son mektubuna cevap vermeyi zat-ı devletlerine danıştıktan sonraya bıraktım. Buraya gelmiş olan Cemal Paşa hazretleri de cevabın bir süre geciktirilmesini uygun görmüşlerdi. Fakat Falkenhayn, Cemal Paşa'nın burada bulunduğu dünkü gün bizzat beni huzuruna çağırarak cevap vermekte ısrar gösterdiğinden Cemal Paşa'nın da istifadan başka yapacak bir şey kalmadığına kanaat göstermesi üzerine bugün aynen arz ettiğim istifa yazısını dün akşam takdime mecbur oldum. Bunun üzerine, adı geçen, yazdıklarımı sözlü olarak da açıklamak üzere bugün yanına gitmemi emrettiyse de, sözlü tartışmanın uygun olmayan neticeler doğuracağını düşünerek yazı ile arz ettiklerimden başka vereceğim hiçbir açıklamam olmadığını ve bu hususta artık tartışma kabul edemeyeceğimi beyan ile davete gitmediğimi arz ederim.

M. Kemal

* Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1980, s.100-101; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, Dördüncü Basım, s.83-84.

BAŞKUMANDAN VEKİLİ VE HARBİYE NÂZIRI ENVER PAŞA'YA*

(18 KASIM 1917)

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Devletli Enver Paşa Hazretlerine

Dersaadet, 18.11.33 (18 Kasım 1917)

16.11.33 tarihli şifreli telgrafınıza cevaptır.

Ordu Sıhhiye Reisi yaptırdığı ameliyatın eksik olmasından ve tekrar ameliyatı gerektirecek bir halde rahatsızlandığından dolayı 7. Ordu'dan ayrılmamdan önce Sağlık Kurulu'nun verdiği raporla hava değişimine lüzum gösterilerek terhis edilmiş ve karargâh kumandanı meşru mazeretine dayanarak 7. Ordu dahilinde birçok subay gibi usul gereğince izin almıştı.

Beraberimde bir kurmay subayı aldığım hakkındaki ifade doğru değildir.

Ben yalnız yaverlerimi beraber aldım. Bunda da İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan ayrılışım sırasında İkinci Ordu'ya mensup olan adı geçeni beraber almak hususundaki emirlerinize bağlı kaldım. Bunlardan Yüzbaşı Salih Efendi[1] ölümle sonuçlanabilecek bir hastalığa yakalandığından tedavi altında bulunması için ve Teğmen Şükrü Efendi[2] harbin başından beri harp cephelerinden ayrılmamış olduğundan Manisa'da bulunan ailesince gösterilen mazeret üzerine izinli olarak terhis edilmişlerdir.

Kendilerine bu izni, kendilerini İkinci Ordu'ya mensup subaylar oldukları için, İkinci Ordu Kumandanı sıfatını taşıdığım zaman vermiştim.

Yanımda yalnız bir tek yaver[3] vardır. Bunu da Fevzi Paşa[4] hazretleri İkinci Ordu'nun yaverini beraberinde alıp gitmiş olduğu için, buna karşılık muhafaza etmiştim.

Yedinci Ordu'nun iki otomobilini beraberimde almadım. Hakikaten adı geçen Ordu'nun iki otomobili vardı. Bunlardan biri daha alındığı zaman kırık olduğundan ve her türlü teşebbüse rağmen nihayete kadar tamirine imkân bulunmadığından Ye-

* *Yeni Sabah*, 6 Aralık 1958, Sayı: 7097, s.3; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Birinci Baskı: 1972, İkinci Baskı: 1989, s.161-162; Sadi Borak, *Ata ve İstanbul*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983, s.60-61; Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, Ağustos 1998, s.101-102; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.12-13; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.244.

1 Salih Bozok. (Y.N.)

2 Şükrü Tezer. (Y.N.)

3 Cevat Abbas Gürer. (Şükrü Tezer'in notu.)

4 Fevzi Çakmak. (Y.N.)

dinci Ordu Karargâhının güneye hareketinde söz konusu kırık otomobili fazla bir yük olmaması için Halep'te 15. Kolordu karargâhında terk etmiştir. Diğer otomobil de lastiklerinin tamamen mahvolmuş bulunmasından kullanılmaz bir halde bulunuyordu.

Fevzi Paşa Halep'e varışında İkinci Ordu'nun otomobilini beraber alıp getirdiği için ve ben de İkinci Ordu'ya kumandan tayin edilmiş olduğumdan, söz konusu İkinci Ordu'nun otomobiline karşılık İstanbul'da lastik sağlanarak faydalanılabilir bir duruma getirilmesi mümkün olur görüşüne dayanarak söz konusu lastiksiz otomobili İstanbul'a getirmiştim. Fakat maalesef buna imkân bulamadığımdan işbu otomobil, ait olduğu İkinci Ordu'nun İstanbul'daki sevk memuruna teslim edilmiştir.

İstanbul'da nakliye vasıtası sağlanmasındaki zorluktan ötürü kendilerini burada icap ettikçe tanıdığım kişilerden rica ile sağladığım otomobilden istifade ettiğim arz olunur.

Ordu Kumandanı
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

ALİ FUAT (CEBESOY)'A MEKTUP*

(29 OCAK 1918)

29.1.34 (29 Ocak 1918)

Kardeşim,

Sina cephesinde başlayan Filistin askeri harekâtının kan ve heyecanla dolu safhalarında hasbel kader kaldırılıp def edilemeyen felaketli günler devam ederken gösterdiğiniz cesaret ve askeri kudrete, resmi ve muhtelif kaynakların raporlarına dayanarak, takip harekâtım sırasında vâkıf olmuştum. Daha sonra gelen subaylardan da sözlü bilgi alınıştım. En sonunda yüksek hizmetlerinizin tuğgeneralliğe terfiinizle resmen doğrulandığını ve ilan edildiğini işitmekle övünç duydum. Özel olarak tebrik eder, bu rütbede de vatanımızı kurtarmak uğrunda parlak başarılara ulaşmanızı dilerim. Falkenhayn Paşa ile Sina harekâtına dair ilk karar ve tedbirlerde ve sevk ve idare noktasında bugün bilinen, o gün için bir tasavvurdan ibaret olan feci hakikatleri devlet ricalimize de kabul ettirmek ve ona göre sevk ve tedbire muvaffak olmanın mümkün olamaması yüzünden 7. Ordu'yu ve ondan sonra da verilen 2. Ordu'yu kabul etmeyip İstanbul'a gelmiş olduğumu duymuşsunuzdur. Burada, pek aksi olarak rahatsızlıktan baş alamıyorum. Veliaht hazretleriyle Almanya seyahatine yataktan kalkıp gittim. Yirmi gün seyahat sırasında bir şey yok. Tam dönüşte trende yeniden hastalandım. Bir aydır gene yataktayım. Birinci ve Beşinci ordulardan Liman Paşa'nın idaresinde bir grup oluşturulması kararlaştırıldı. Bana Beşinci veya Esat Paşa ile değiştirmek suretiyle Birinci Ordu kumandanlıklarından birini teklif ettiler. Ben Beşinci Ordu'yu tercih ve kabul ettim. Fakat uygulama ertelendi. Bu mektubumu, eski arkadaşım, ordunuz sıhhiye reisi Hüseyin Bey'in hareketinden istifade ederek yazabiliyorum. Gözlerinizden öper ve yeni ve inşallah bundan sonra da İngilizlerin geri çekilmesiyle sonuçlanacak başarılarınızı işitmekle mesut olurum kardeşim.

Genel Karargâh'ta görevli
Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* General Ali Fuat Cebesoy'un Konferansı (Harp Akademisi'nde), *Yücel Dergisi*, Kasım 1945, Sayı: 109, s.84-85; General Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1958, s.9-10; General Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1967, s.65-66; Sadi Borak, *Ata ve İstanbul*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983, s.66; Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, İkinci Basım, Ağustos 1998, s.111; Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1980, s.136-137; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, Dördüncü Basım, s.113-114; *Harp Akademileri Özel Bülteni*, Kasım 1988, Sayı: 160, s.25.

ANAFARTALAR KUMANDANI MUSTAFA KEMAL İLE MÜLÂKAT*

(24-28 MART 1918)

* Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat*, 1930, İstanbul, Devlet Matbaası; *Anafartalar Hatıraları*, Sel Yayınları Atatürk Kütüphanesi: 3, 1955; Ruşen Eşref Ünaydın, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülâkat*, Varlık Yayınları, İstanbul, Ekim 1954; Ruşen Eşref, *Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor*, Metni Sadeleştiren: Şevket Rado, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü ve Çanakkale'nin 66. Yıldönümü Dolayısıyla Akbank Yayını, Apa Ofset Basımevi, 1981.
Ruşen Eşref (Ünaydın), bu görüşmeyi ilkönce 1918 yılında *Yeni Mecmua*'da yayımlamıştır. Mustafa Kemal'e ait olan kısımları bütünüyle, Ruşen Eşref'e ait olan kısımları ise özetleyerek sunuyoruz. (Y.N.)

BİRİNCİ SAFHA

Hayır efendim, düşünüyorum, size ne söyleyebilirim! Çünkü, bakın, bütün bu yığınlarla evrak hep o günlerin hatıralarını taşıyor.

Buyrun bir sigara... Bir şey yaparız.

Büyük kutuda bulunan Bafra maden sigaralarından bir tanesini aldım. Paşa küçük bir masanın üstünde duran çıngırağı bir iki defa çevirdi. Derhal kapının önünde şık bir er, mahmuzlarını birbirine vurarak kumandanın emrini beklediğini duruşu ile anlattı.[1]

Çocuğum bize iki kahve, sobanın da ateşine bakın.

Biraz sonra bize hitaben:

Bu defterleri kurcalayacak olursak içinden çıkamayız. İsterseniz sizinle bir özet yaparız, bu ancak böyle olur!

(...)

O halde derhal başlarız.

Başlamadan evvel dedi ki:

Tabii ki askeri sırlara temas eden noktaları size söylemeyeceğim. Bunlar ne sizi ilgilendirir, ne de okuyanlara bir fayda sağlar. Bunlar san'at adamları içindir ki tarih hepsinden bahsedecektir.

Bunun üzerine Paşa anlatmaya başladı.

Önce Sofya Elçiliği Askeri Ataşeliğinden buraya çağrılmış ve Tekirdağ'da 19. Tümeni kurmakla görevlendirilmiş ve bu kuvvetle Ece limanı, Seddülbahir ve Morto limanı arasındaki sahilin korunması görevini almış. Esasen Balkan Harbi'nden beri bu araziyi iyi tanırmış. Dedi ki:

Benim kanaatime göre düşman çıkarma teşebbüsünde bulunursa iki noktadan teşebbüs ederdi: Biri Seddülbahir, diğeri Kabatepe civarı!.. Ve benim bakış açıma göre düşmanı karaya çıkartmadan bu sahil parçalarını doğrudan doğruya müdafaa etmek mümkündü. Dolayısıyla, alaylarımı, böyle sahilden müdafaa edecek şekilde yerleştirdim. Bu vaziyet yaklaşık Şubat 1330 (1915).

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Maydos Mıntıkası Kumandanlığı sırasında cereyan eden önemli olayları şu şekilde özetledi: Düşman bir defa Seddülbahir'e ve Kumkale'ye asker çıkarmak teşebbüsünde bulunuyor. O zaman hep ağızlarda işitip okuduğumuz bir Mehmet Çavuş çıkıyor, toprağımıza ayak basan düşmanı tekrar denize atıyor.

1 İtalik yazılar Ruşen Eşref'e aittir. (Y.N.)

Düşman bu karaya asker çıkarmak teşebbüsünü neden denedi?

Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir. Bir de bildiğiniz 5 Mart (18 Mart 1915) vardır.

Ki asıl bizi ilgilendiren de odur Paşa hazretleri.

Fakat bu tamamen bir deniz hareketidir. Sahil müdafaası Cevat Paşa hazretlerinin emri altında bulunuyordu. Benim bu hareketle ilgilenmem, dolayısıyladır. Yalnız 5 Mart (18 Mart 1915) gününün sabahı Cevat Paşa hazretleri... Maydos'ta bulunan karargâhıma gelmişti. Kendisine Seddülbahir sahil bölgesindeki tertibatı göstermek üzere beraber Kirte'ye gittik. Oraya vardığımız zaman, düşman donanmasının Kirte ve Alçıtepe istikametlerinde açtığı ateşin altında kaldık.

O vakit ne yaptınız efendim?

Bunun üzerine bendeniz, söz konusu bölgenin korunmasıyla görevli 26. Alay Kumandanı'na icap eden sözlü talimatı verdim. Ve Cevat Paşa ile birlikte vazife başında bulunabilmek için Maydos'a döndük. Düşmanın yenilgisiyle neticelenen bu 5 Mart (18 Mart 1915) deniz muharebesinde kara bölgesinin korunması benim üzerimdeydi. O gün, düşmanın bazı gemileriyle sahili ateş altında bulundurmuş olmasından başka, üzerinde durmaya değer hiçbir şey olmamıştır. O gün, sahil bataryalarımızda bulunan askerler, subaylar ve kumandanlar cidden takdire değer bir fedakârlıkla, hani cesaretin, tevekkülün azami haddiyle sonuna kadar toplarını kullanmışlar, vazifelerini yapmışlardır. Düşünün ki, birçok çökmeler, infilaklar, yangınlar, zayiat arasında, daimi ateş karşısında, yıkıcı top atışları altında hiç titremeden vazifelerini yapmışlardır.

Düşmanın yenilgisiyle kapanan bu deniz olayından sonra, Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin, Fransızların boğazı yalnız donanmaları ile zorlayarak bir maksat elde etmekten ümidi kestiklerine hükmediyor ve mutlak tekrar sahile adam çıkarmak teşebbüsünde bulunacaklarına ihtimal veriyor. Bunun için, emrindeki birliklere "teyakkuzda" bulunmalarını emrediyor. Kuvvetinin artırılması için, gerekli yerlere resmi müracaatlarda bulunuyor. Kuvvetini artırıyor. Ve o bölge kumandanlığına Halil Sami Bey isminde başka bir kişi tayin ediliyor! O zaman yarbay rütbesinde bulunan Mustafa Kemal Bey de kumanda ettiği tümen ile icabında Gelibolu civarına, icabında Anadolu tarafına harekete hazır bulunmak üzere "genel ihtiyat" olarak bırakılıyor. Rumeli sahili bölgesinin korunmasına yalnız o albay beyin tümeni ayrılıyor.

Bu sıralarda, yani Mart ayı içinde Mustafa Kemal Bey'in tümeninden bir alay Çanakkale'ye geçiriliyor; fakat gene iade ediliyor. Mustafa Kemal Bey de bütün tümenini Bigalıköyü civarında bulundurmayı uygun görüyor. Tümeni, Beşinci Ordu'nun genel ihtiyatı olarak Bigalıköyü ve bunun güneydoğusundaki Maltepe, Mersintepe civarında bulunan konaklarla ordugâhlarına yerleşiyor. Kumandan aldığı emir gereğince, icabında Bolayır'a hareket etmeye, Çanakkale tarafına vapurla geçmeye hazır bir halde bulunuyor. Emir bekleyerek, bütün birliklerine talim ve terbiye yaptırıyor.

İşte o günlerden birinde, 12 Nisan (25 Nisan 1915) sabahı idi ki, Arıburnu'nda bir hadise cereyan etmekte olduğu, işitilen gemi toplarının sesinden anlaşılmıştı.

Bütün tümen birliklerinin harekete hazırlık derecesi artırıldı. Bir taraftan Maydos mıntıkası kumandanlığından bilgi beklemekteydim, diğer taraftan da ya kolordunun veya ordunun emrini... Yalnız tümenin süvari bölüğüne –bilgi toplaması için– Kocaçimen istikametine hareket etmesi emrini verdim.

Bu sırada idi ki, Üçüncü Kolordu Kumandanı Esat Paşa hazretleriyle Gelibolu'dan telefonla görüşülmüştür. Adı geçen de henüz durumun akışı hakkında açık bilgi edinememiş olduğunu bildirmiştir. Öğleden evvel saat altı buçukta idi, Halil Sami Bey'den gelen bir raporla düşmanın Arıburnu sırtlarına çıktığı anlaşılıyor ve buna karşı benden bir taburun söz konusu düşmana karşı sevki isteniyordu. Gerek bu rapordan, gerek Maltepe'de yaptığım özel gözetleme neticesinde bende oluşan kesin kanaat, öteden beri ileri sürdüğüm gibi, düşmanın Kabatepe civarında önemli kuvvetle karaya çıkmaya teşebbüsü, demek ki gerçekleşiyordu. Dolayısıyla, bu işin içinden bir taburla çıkmanın mümkün olamayacağını, herhalde evvelce tahmin ettiğim gibi bütün tümenimle düşman üzerine yürümenin kaçınılmaz olduğunu takdir ediyordum. Artık hiçbir şeyi beklemeyerek karargâhımın bulunduğu Bigalıköyü'nde ikamet eden Birinci Piyade Alayı ile dağ topçu bataryasının derhal harekete geçmek üzere hazır bulundurulmalarını, kumandanlarının da emir almak üzere yanıma gelmelerini bildirdim.

Yapraklarını durmadan ağır ağır çevirmekle meşgul olduğu defterinin sayfalarına dudaklarında tüten cigara dumanları arasından bakarak:

Altı maddelik bir emir not ettirdim, *dedi*. Bu emir, maiyet birlik kumandanlığına da bildirilecekti. Bundan başka Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na da telefonla arz edilmek üzere bir rapor yazdırdım. Vaziyeti, vaziyetimi ve teşebbüsümü anlattım.

Bundan sonra, birliklerini yürüyüşe hazır olarak toplamış bulunduran 57. Alay, –meşhur bir alaydır bu, çünkü hepsi şehit olmuştur– kumandanları ve baştabip ve bir yaverimle bir emir subayım beraber olduğu halde toplanma yerine gittim. Basit bir tertiple Bigalıderesi boyunca giden yol üzerinde alayı bizzat yürüyüşe geçirerek Kocaçimen tepesine yöneldim.

Yolda giderken kumandanlara olsun, baştabibe olsun gerekli sözlü açıklamayı yapıyordum. Takip ettiğimiz dereden bizi Kocaçimen'e ulaştıracak belirli bir yol olmadıktan başka Kocaçimen'e varmak için atlamaya mecbur olduğumuz saha da çok fazla fundalık, geçit vermez, kayalıklı derelerle doluydu. Bir yol bulup birliği sevke yardım etmesi için topçu taburu kumandanını görevlendirdim.

Siz ne ile gidiyorsunuz efendim?

Ben? Atla!.. Bu kumandanlar da atlarının üzerinde tabii... Biz hepimiz birliğin başında gidiyoruz. Onlar yaya gidiyorlar.

Bu kişi kayboldu. Ondan sonra batarya kumandanını görevlendirdim. Bu da başını alıp Kocaçimentepesi'ne kadar gitmiş, yardımından istifade edilemedi.

Yani zorluklar. Muharebenin kurşunlardan, güllelerden evvelki sıkıntıları?

Evet. Bizzat yol bulmak ve müfrezeyi oradan sevk etmek suretiyle Kocaçimentepesi'ne varıldı. Şimdi Kocaçimentepesi'ni düşünün: Kocaçimen, yarımadanın en yüksek tepesidir. Fakat Arıburnu noktası kör nokta içinde kaldığından buradan görülmüyor. Şimdi şu haritadan bakın.

Sir Hamilton'un raporunda bulunan haritalardan birine baktık. Bu, vaziyeti pek iyi anlatamıyordu. Paşa çıngırağı gene çaldı. (...) Asker, Paşa'nın askeri ceketindeki cepten haritayı alması için emir aldı. Beş on dakika sonra girdi. Bulamamış. Paşa gülümseyerek müsaade istedi. Bizzat kendi gitti.

Yalnız kaldığım müddetçe odayı seyrettim. (...) Büyük bir aynanın yanı başında asılı duran bir fotoğrafı dikkatimi çekmişti. Yeniçeri kılığında Mustafa Kemal Paşa. Tam o sırada kendisi, elinde haritalar, içeri girdi.

Evet, Sofya'da bir kıyafet balosu hatırası.

Ve 12 Nisan (25 Nisan 1915) muharebesine döndük. Paşa:

Dolayısıyla, anlıyorsunuz ki, orada denizde bulunan gemilerden ve zırhlılardan başka hiçbir şey görmedim. Düşmanın karaya çıkmış piyadesinin henüz oradan uzak olduğunu anladım. Erler o zor araziyi durmaksızın kat etmek yüzünden yorulmuş ve yürüyüşün derinliği çok fazla uzamıştı. Alay ve batarya kumandanına erleri tamamen toplayıp küçük bir istirahat vermelerini söyledim. Denizden görülmeyecek şekilde on dakika kadar duracaklar, sonra beni takip edeceklerdi. Ben de, arada bir Aptal geçidi vardır, o Aptalgeçidi'nden Conkbayırı'na gidecektim. Yanımda yaverim, emir subayım ve baştabip ile oralarda tekrar bulduğumuz dağ topçu taburu kumandanı olduğu halde evvela atlı olarak yürümeye teşebbüs ettik, fakat arazi elverişli değildi. Hayvanları bıraktık, yaya olarak Conkbayırı'na vardık.

Şimdi burada tesadüf ettiğimiz sahne en enteresan bir sahnedir. Ve olayın en önemli anı bence budur.

Paşa tekrar bir sigara yakıyor ve birkaç yaprak daha çevirdikten sonra, haritasını alıp şöyle izah ediyor:

Bu sırada Conkbayırı'nın güneyindeki 261 rakımlı tepeden sahilin gözetlenmesi ve korunmasıyla görevli olarak oralarda bulunan bir müfreze erlerinin Conkbayırı'na doğru koşmakta, kaçmakta olduklarını gördüm. Size şu konuşmayı aynen okuyacağım: Kendim erlerin önüne çıkarak:

-Niçin kaçıyorsunuz? dedim.

-Efendim, düşman! dediler.

-Nerede?

-İşte, diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler.

Gerçekten, düşmanın bir avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış, rahat rahat ileriye doğru yürüyordu. Şimdi vaziyeti düşünün: Ben kuvvetlerimi bırakmışım, erler on dakika dinlensinler diye... Düşman da tepeye gelmiş... Demek ki düşman bana benim askerlerimden daha yakın! Ve düşman, benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim çok kötü bir duruma düşecekti. O zaman, artık bilmiyorum, bir mantık muhasebesi midir, yoksa içgüdüyle midir, bilmiyorum;

Kaçan erlere:

-Düşmandan kaçılmaz, dedim.

-Cephanemiz kalmadı, dediler.

-Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedim.

Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile dağ bataryasının yetişebilen erlerinin "marş marş" ile benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir subayını geriye saldım. Bu erler süngü takıp yere yatınca düşman erleri de yere yattı. Kazandığımız an, bu andır.

Kolun başında bulunan bölük yetişti. Bu bölüğe cephanesiz bölüğü takviye ederek ateş açmasını emrettim. Yanıma gelmiş olan 57. Alay 2. Tabur Kumandanı Yüzbaşı Ata Efendi'ye bütün taburuyla bu bölüğü takviye ederek 261 rakımlı tepe üzerinden düşmana taarruz etmesini emrettim. Dağ topçu bataryasına Suyatağı'nda mevzi aldırarak düşman piyadesi üzerine ateş açtırdım. Dereye saptığından biraz geciken diğer bir tabur, kumandam üzerine açılarak taarruza katıldı. Bundan sonra idi ki, Alay Kumandanı'na bütün alayı ile benim gösterdiğim istikametlerde düşmana taarruz etmesini emrettim.

Siz o sırada nerede bulunuyordunuz?

Ben de bataryanın yanındaydım.

Bizim o ilk alay saat kaç sularında taarruza başladı?

57. Alay'ın taarruza başlaması... durun size söyleyeyim... (*defterine baktı ve*) öğleden evvel saat on sıralarında idi. O sırada 9. Tümen'e mensup süvari subaylarından Üsteğmen Mehmet Salih Efendi yanıma geldi. Ve 27. Alay'ın Kocadere batısındaki sırtlardan Kemalyeri üzerinde düşmanla muharebeye başladığını haber verdi. O subayla söz konusu alay kumandanına, düşmanın sol kanadına taarruz etmekte olduğumu, 27. Alay'ın da karşısındaki düşmana taarruz etmesini, henüz Bigalı civarında bulunan 19. Tümen ana kısmını Kocadere istikametine getireceğimi, bu emri kendisine getiren süvari teğmeni Salih Efendi'yi tekrar bana iade etmekle beraber benimle daima irtibatı muhafaza etmesini, muharebeyi Conkbayırı'ndan idare edeceğimi emrettim, bildirdim. Bigalı'da bulunan tümen kurmayına da emir atlısı ile bir emir gönderdim. Dedim ki:

"İzzettin Bey: 72. Alay Maltepe'ye yaklaşmasın. Sıhhiye bölüğü Kocadere'ye gelsin (hepsi). 77. Alay Kocadere doğusuna yaklaşsın. Ve bu raporu 3. Kolordu Kumandanı'na veriniz."

O raporu, askeri bir sakınca görmüyorsanız kopya edebilir miyim?

Hay hay, bunu verebilirim, yazınız...

"Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

Arıburnu kuzeyindeki sırtlar

12 Nisan (25 Nisan 1915)
Saat, dakika: 10.24 evvel

Düşmanın karaya çıkmış bulunan piyadesi Arıburnu ile Kabatepe arasında bir buçuk kilometre kadar bir cephedeki sırtları işgal etmiştir. 27. Alay düşmanı doğu cephesinde sekiz yüz metre mesafede işgal ediyor. Düşmanın tamamen sol kanadında altı yüz metre mesafeden taarruza başladım. Yalnız piyadeden ibaret olan düşmanı bir alay tahmin ediyorum. Muharebe devam ediyor. Bir saat kadar ateş muharebesinden sonra düşmanın 261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş olan kıtalarının geri çekilmeye başladığı görüldü."

İşte, raporun size verebileceğim kadar kısmı bu. Gene hikâyemize devam edelim, olmaz mı?

57. Alay, verdiğim emir üzerine şiddetle takip ediyordu. 27. Alay Kumandanı'ndan emrimin alınıp alınmadığına dair bir haber gelmedi. Bununla beraber gerek bizzat benim, gerek yanımdaki subaylardan gözetleme için ileri gönderdiklerimin gözetleme neticelerimizden bu alayın da taarruz etmekte ve ilerlemekte olduğunu anladım.

Pekiyi Paşa hazretleri, böyle bu kadar şiddetle hücum eden düşmanı bu kadar süratli bir şekilde geri çekilmeye mecbur eden etkenler nedir?

Evet, bu soruyu sormakta hakkınız var. Arz edeyim: Şimdi saat on bir buçuk evvel'den sonra vaziyet bence şu idi:

Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti, sekiz taburdan fazla idi. Şimdi bu sekiz taburluk kuvvet kendisiyle orantılı olmayan gayet geniş bir cephe üzerinde "261"e kadar kuzeyden ve Kemalyeri'nin bulunduğu sırtların batı yamaçlarına kadar doğudan ilerleyebilmişti. Fakat bu uzun cephe hattı, çok engelli birtakım derelerle kesik bulunuyordu; bu sebeple düşman kendi cephesinin hemen her noktasında zayıf idi. Conkbayırı kuzeyinde mevzi alan 19. Tümen'in seri dağ topçu bataryası Arıburnu çıkarma noktasını ateş altına aldığı için düşmanın henüz çıkarmaya devam ettiği kıtaların çıkarması hem zorluklara, hem de gecikmelere uğradı. 57. Alay'ın Conkbayırı ve Suyatağı hattından "261" istikametinde ve dar cephe ile yoğun olarak düşmanın çok nazik ve önemli olan sol kanadına yüklenmesi, iki taburdan ibaret olan 27. Alay'ın da Merkez tepe genel istikametinde geniş cephe ile düşmana atılması, düşmanı geri çekilmeye mecbur etmiştir.

Fakat bence bu taktik vaziyetinden daha önemli bir etken vardır; o da, herkes öldürmek ve ölmek için düşmana atılmıştı.

Bu öyle sıradan bir taarruz değil, herkesin başarmak veya ölmek azmiyle harekete hazır olduğu bir taarruzdur. Hatta ben, kumandanlara sözlü olarak verdiğim emirlere şunu ilave etmişimdir:

"Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar gelebilir."

Şimdi bu böyle, efendim. Fakat akşama kadar daha çok zaman vardı. Bu sıralarda idi ki, 9. Tümen Kumandanı'ndan haber getiren bir subay, düşmanın Kumtepe'ye kuvvet çıkarmaya başladığını ve orada kuvvetimiz bulunmadığını, 19. Tümen'ce bu tarafın göz önüne alınmasını, 9. Tümen Kumandanı'nın bütün kuvvetleriyle Kirte'ye gittiğini bildiriyordu.

Kumtepe, Kilidülbahir'e en yakın ve çok etkili bir noktadır. Burasını önemsememek bütün maksatları kayba uğratabilir. Dolayısıyla, derhal hatırıma gelen şey, Arıburnu'nda muharebeye katılan kuvvetleri taarruza devam ettirmek ve tümenin ana kısmıyla bizzat Kumtepe'ye yetişmek oldu. Buna dair icap eden emirler verildi. Fakat bizzat tümenin ana kısmıyla buluşmayı tercih ettiğim için hemen hareket ettim.

Kumandan hemen hareket ediyor. Ve Kocadere'de 77. Alay'a, ondan sonra da ...inci Alay'a ulaşıyor. Öğleden sonra saat bir sıralarında Maltepe'ye yaklaştığı sırada bazı seslerin kendi ismini çağırmakta olduğunu işitiyor. Bakıyor ki, Kolordu Kumandanı Esat Paşa ve maiyetindeki kurmaylar... Mustafa Kemal Bey, adı geçene gelmiş olan son raporu okuyor. Ve görüyor ki, bu rapor aynı zamanda kendisine de aitti ve biraz evvel gelip düşmanın Kumtepe'ye çıktığını haber veren subay, bu raporun özetini söylemiştir. Halbuki okuduğu yazılı rapora göre, düşmanın Kumtepe'ye çıktığı doğru değildir.

Bakınız, bu raporun sözlü olarak bildirilmesinde bir "Kumtepe'ye asker çıktı" cümlesinin ilavesi bütün taktik kararlarını değiştirebiliyor ve üstelik çok önemli bir şekilde değiştirebiliyor. İş bu şekilde anlaşıldıktan sonra, Kolordu Kumandanı Paşa hazretleri kararımı sordular.

Mustafa Kemal Bey de bütün kuvvetiyle Arıburnu'ndaki düşmana taarruza devam edeceğini arz ediyor. Kolordu Kumandanı Paşa kabul ediyor ve Mustafa Kemal Bey derhal yanından ayrılıyor; muharebe meydanına geliyor. 77. Alay, 27. Alay'ın solundan düşman sağ kanadına karşı taarruza geçiyor. Yedeklerini, sahra bataryasını gereken yerlere yerleştiriyor. Kendi de sağ kanada gidip oradan muharebeyi idare ediyor.

Bizimkiler o kadar ilerlemişler ki düşman çekilmesine devam ediyor, hatta bir kısmı sandallara binmekle meşgul imiş. Fakat akşam olmuş, gecenin inmesine kadar çeşitli emirlerle hücuma sevk edilmiş olan birlik kumandanları, Tümen Kumandanı'nın ısrarı üzerine, ta ki düşman tamamen püskürtülsün diye, saldırılarına devam etmişler ve çok da başarılı hücumlarda bulunmuşlarsa da düşmanı tümüyle süreememişler. Gece de pek ilerleyince muharebe kesilmiş. Bu ani sükûnet fırsatında düşman karaya yeniden asker çıkarmayı sürdürmeye başlamış.

Paşa:

Demek ki, 12/13 (25/26 Nisan 1915) gecesi vaziyet hakkında hiçbir taraftan açık bilgi alamıyorum. Gece karanlığından dolayı harp manzarasını gözümden kaybediyorum. Ve vaziyeti etrafıyla anlayabilmek için sabaha kadar cepheyi bizzat dolaşıyor, oradan, telefon merkezi yapılmasını emrettiğim Kocadere'ye geliyorum. Orada vâkıf olduğum yeni vaziyete göre sağ kanattaki ihtiyat kuvvetlerini alıp merkeze ve sol kanada yaklaştırıyorum. Kendim de daha sonra Kemalyeri adını alan merkezden muharebeyi idare ediyorum.

Arıburnu olayları yalnız bundan mı ibarettir?

Ne o, yoruldunuz mu? Daha bu, olayların başlangıcıdır. Benim Arıburnu'nda 12 Nisan (25 Nisan 1915) dahil gününden 4 Mayıs (17 Mayıs 1915) gününe kadar 23 günlük "Arıburnu Kuvvetleri" Kumandanlığım ve ondan sonra da bütün cephenin sağ kanadında tekrar yalnız 19. Tümen Kumandanlığını vardır. Bu müddet zarfında birçok harp olayları cereyan etmiştir. Biz yalnız en önemli günleri işaret edebiliriz.

Ve önünde duran sigara paketini uzattı, çıngırağı çaldı. Arkamızdaki mahmuz şıkırtısına:

Çocuk, bize iki kahve daha yapın, sonra da şu sobanın ateşi sönmesin, *dedi.*

Ve gene çalışmaya başladık:

Düşman 13 Nisan'da (26 Nisan 1915), yani geceden beri çıkarmaya devam ettiği kuvvetlerle yeniden birinci hattını takviye ediyor, evvela sol kanatla merkezde bulunan kıtalarımıza üstün kuvvetlerle taarruza geçiyor. Fakat birliklerimiz üstün düşman kuvvetinin süngü hücumundan kendini korumak şartıyla arada bir mesafe muhafaza etmek üzere yenilgiden korunuluyor. İşte bu şekilde 13 Nisan (26 Nisan 1915) günü, yenilmeden kazanılıyor.

Paşa dedi ki:

Bu, askerimizin en önemli şekilde fedakârlığı, kahramanlığı demeyim –çünkü Türklerin bundan daha fazla fedakârlık gösterdikleri günleri hatırlıyorum– herhalde sebat ve metaneti, subaylarımızın olsun, kumandanlarımızın olsun cesareti, azmi sayesinde kazanılmış önemli bir gündür. Diyebilirim ki, benim en zor vaziyetim 13 Nisan (26 Nisan 1915) günü idi. Çünkü, 5 İngiliz tugayına karşı duran kuvvetim, dünkü, yani 12 Nisan (25 Nisan 1915) günkü şanlı ve şiddetli atılışlar ve taarruzlarla zayiata uğrayan 57. Alay'dan, ikişer taburlu olan 27. ve 77. alaylarla, faydalanılamaz durumdaki 72. Alay'dan ibaretti. Hakikaten 12 Nisan (25 Nisan 1915) muharebesiyle Arıburnu cephesi başarısının temelini kuran, İngilizlerin bu cephede azmini kırıp planını mahveden, bu kuvvetti. 14 Nisan (27 Nisan 1915) günü iki alay kuvvetin daha emrim altına gireceği anlaşıldı. Bunun üzerine düşmana tekrar taarruza karar verdim.

13/14 (26/27 Nisan 1915) gecesini Kocadere köyünde geçirmiştim. Kesin kararımı tan ağarmasına yakın bir zamanda verdim. O zamanda ki, düşman, Kabatepe istikametinden Kocadere köyünü donanmasıyla ateş altına almıştı. İşte, icap eden taarruz emri bu ateş altında yazılmıştır. Bu emir, emir atlıları ile birlik kumandanlarına gönderildi. Sonra ben de bizzat Kemalyeri'ne gittim.

Saat yedi ile sekiz arasında sol kanat ve cephede taarruza başlandı. Bundan sonra idi, sağ kanatta da birliklerimizin taarruz hareketlerini görüyordum. Taarruz bütün cephe üzerinde başarıyla devam ediyordu. Düşman Kanlısırt'ta kaçarcasına geri çekilmeye başlamıştı. Kırmızısırt'ta da geri çekilmeye başladı. Saat 10'dan sonra sağ kanadımız da düşmana baskı yapmaya başladı, geri çekilmeye mecbur etti. Ve takibe koyuldu. Öğle sıralarındaydı ki, düşmanın Kanlısırt'ta geri çekilen kısımlarından geriye kalmış olanlar Kırmızısırt'ta da en son geri çekildikleri avcı hendekli mevzilerinde tüfeklerini bırakarak hemen hemen tümüyle siperlerinin önüne çıkmış, şapka, beyaz mendil, bayrak sallayarak teslim olmak istiyorlardı! Bütün bu manzaraları Kemalyeri'nden ben ve bütün maiyetim dürbünsüz olarak seyrediyorduk.

Bu aralık, gerek Tümen Kurmayı İzzettin Bey'den aldığım raporlardan, gerekse bizzat gördüklerimden anlıyordum ki, düşmanın Arıburnu doğusundaki sırtlarda hiçbir faaliyeti kalmamıştır. Sağ kanadımız karşısında düşman erleri sahile geri çekilmiştir.

Yalnız geri çekilme noktasına uzak kalan düşmanlar Kanlısırt'la Kırmızısırt'taki vaziyetlerinden dolayı, Merkeztepe'de kalmış olan kısımları da sağ kanadımızın Kömürkapıderesi ve Bomba sırtlarına kadar ilerleyerek özellikle Yükseksırt'ta aldıkları hâkim vaziyetten dolayı çekilmiyorlar, ister istemez direniyorlardı.

Düşmanın asıl direnmesi Yükseksırt'ın batısında ve Haintepe'de görülüyordu. En sonunda gece olunca, birliklerin fevkalade yorgun olduğu da anlaşılınca kazanılan başarıyla yetinildi. Muharebe durduruldu; tutulan, kazanılan hatlarda tahkimat yapılması emri verildi.

15 Nisan (28 Nisan 1915) günü görülen vaziyet şu:

Düşman sağ kanadımız karşısında Yükseksırt'ın sahile bakan kısmında, Kömürkapıderesi içinde yamaçlara tutunmuş bir halde, buna karşılık bizim birliklerimiz Cesarettepe'deki düşman doruk çizgisinde, bunun karşısındaki birliklerimiz de Edirnesırtı'nda, Kırmızısırt ve Kanlısırt'ta imiş. Doruk çizgisi tekrar tekrar düşman tarafından işgal edilmiş ve buna karşılık birliklerimiz söz konusu doruk çizgisinin doğusunda ve karşısında mevki tutmuş. Düşman gündüz de çıkarmaya devam ediyormuş. Karaya çıkarılan düşman kuvvetleri ileriye sevk edilerek ön hatlar takviye ediliyor, hatlar takviye edildikçe de genel vaziyetini düzeltebilmek için cephenin bazı noktalarında faaliyette bulunuyormuş. Bu faaliyetler sırasında, Kanlısırt yönünden düşman sol kanadımıza sabahtan beri baskı yapmaktaymış. Bu taarruzu durdurulmuş. O gün düşmanın dokuz nakliye gemisinden karaya dökülen askerinden başka sekiz nakliye gemisinin daha ufuktan kıyılara doğru yaklaşıp büyümekte olduğu görülüyormuş. Bizim birinci hattımız düşmanın iki yüz, üç yüz metre karşısında bulunuyormuş. Bu şekilde gittikçe yoğunlaşan düşmanın karşısında beklemektense, kesin neticeyi kazanmaya yetecek kadar kuvvet getirilmesi için Mustafa Kemal Bey üst kumandanlara maruzatta bulunmuş. İstediği kuvvetleri alınca cephesi genişlediğinden, çeşitli kumandanlarla sürekli ilişkide bulunmak zorlaşmış. Onun için cephesini çeşitli bölge kumandanlıklarına ayırmış.

16 Nisan (29 Nisan 1915):

Düşman sağ kanadımıza taarruz teşebbüsünde bulunmuşsa da durdurulmuş.

17 Nisan (30 Nisan 1915):

Sağ kanadımızdaki siperlerimize düşman taarruz etmiş. Fakat kıtalarımızın karşı süngü hücumlarıyla geri püskürtülmüş. Fakat tamamıyla yerleşen düşmanın yeniden önemli bir hücuma kalkışacağını muhtemel gören Mustafa Kemal Bey taze kuvvetlerle düşmandan evvel düşmana vurmayı kararlaştırmış. O zaman bölge kumandanlarını Kemalyeri'ne yanına çağırıp sözlü talimatlar vermiş.

O gün maiyetinde bulunanlara karşı söylediği sözlerden bazı kısımlarını bize vermesini kumandandan rica ettim ve şunları aldım: Zira taarruz emri vermeden evvel Mustafa Kemal Bey ruhlara hitap etmekten pek kuvvetli neticeler bekliyor. Onun için diyor ki:

"Düşmanın altı günden beri iki defa taarruz ederek sarstığımız ve arazinin engellerinden dolayı neticeye kadar şiddetli takip edememek yüzünden barınabilen kısımları himayesinde çıkarmakta olduğu ve fakat şimdiye kadar mahvettiğimiz kuvvetlerinin iki tümenden fazla olduğu anlaşılmıştır. Seddülbahir'de Kumkale tarafında da durum hemen hemen aynı olmuştur.

Karşımızda bulunan düşmanı bire kadar hepimiz ölerek mutlaka denize dökmemiz gerektiği vicdani kanaatindeyim. Vaziyetimiz düşmana göre zayıf değildir. Düşmanın manevi kuvveti tamamen mahvedilmiştir. Durmadan siper yaparak kendisine sığınacak bir yer aramaktadır. Siperleri civarına birkaç mermi düşmekle derhal kaçtığını kendi gözlerinizle gördünüz.

Düşmanı büsbütün kaçırmak için daha çok düşünmeye gerek yoktur. İçimizde ve kumanda ettiğimiz askerlerde Balkan utancının ikinci bir safhasını görmektense burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını katiyen kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissederseniz derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim.

Şimdiye kadar gösterdiğimiz başarıları tamamlamak için emrime verilen taze kuvvetler harp hattına gelmektedir."

Ve ruhları bu hitapla dolan kumandanlara, edecekleri taarruz hakkında lazım gelen emirleri veriyor, tertibatını da Kolordu Kumandanlığı'na arz ediyor. Kararı oraca da uygun bulunuyor.

Bunun üzerine 18 Nisan (1 Mayıs 1915) taarruzu oluyor ki, onun neticesinde ortaya çıkan vaziyet, Paşa'ya göre o günden sonraki hareketlerin hiçbirisiyle "değiştirilmesi mümkün olmayan vaziyet"tir.

Şöyle ki: Saat beş evvel'den itibaren bir taraftan topçularımızın ateş açması ile diğer taraftan yeni gelmiş olan 14. Alay'ın Boyun ve Merkeztepe'ye doğru ilerlemeye koyulmasıyla bütün cephe üzerinde topçu ve piyade muharebesi başlamış oluyor. Düşmanın karada yalnız bataryası varmış. Birliklerimizle düşman hatları arasında mesafe çok az olduğu için düşman bataryaları piyadelerimiz üzerine hiçbir tesir yapamıyorlarmış.

Yalnız düşmanın harp gemileri, özellikle Kabatepe yönünden muharebe hatlarımızın gerilerini şiddetli ve devamlı ateşler altında bulundurmaktan bir an geri kalmıyormuş.

Paşa'dan kendisinin bu muharebeyi nereden idare ettiğini sordum:

Ben bu muharebeyi Kemalyeri'nden idare ediyorum, *dedi.*

Çünkü o yerden bütün düşman mevzilerini, sağ kanattaki bazı kısımlar dışında kalan bütün düşman mevzilerini, sonra da hemen bütün birliklerimizin hareketlerini göz altında bulundurabilmesi mümkünmüş.

Paşa dedi ki:

Düşmanın şiddetli piyade ve mitralyöz ateşleri karşısında 14. Alay'ın taarruzu yavaş ilerlemekteydi. Yalnız dağ topundan ibaret olan topçumuz düşman siperleri üzerine atış yaparak piyademizin ilerlemesini himaye hususunda pek çok, ama fevkalade çok çalışmaktaydı. Sol kanat kuvvetlerimizin taarruzları da görülmeye

başladı. Saat 6.45 evvel'de 14. Alay'ın gerisinde bulundurulan 125. Alay'ın büyük kısmı Merkeztepe istikametinde 14. Alay'a yaklaştırılmıştı. Sol kanat kuvvetlerimizin daha ciddi taarruz etmesini, sağ kanat kuvvetlerimizin de taarruzla 14. Alay'a yardımda bulunmasını emrettim. Fakat saat 10.30 evvel'e kadar devam eden safhada düşmanı pek etkileyemediğimizi görüyordum.

Bunun üzerine tertibatta birçok ayrıntıya müdahale etmeye lüzum görmüş. Bu konudaki emirlerinin kumandanlara varmasına kadar, geriden sevk edilen takviye birliklerinin muharebe cephesine varışına kadar geçen zaman zarfında taarruzlarımızda bir durgunluk belirmiş, kumandanlardan bazıları taarruzun durdurulmasını, yahut hiç olmazsa geceye bırakılmasını rica etmekteymişler. Halbuki Mustafa Kemal Bey düşmanın hakikaten büyük bir baskı karşısında bulunduğunu bildiği için mutlaka taarruza karar veriyor.

Bu baskının mevcut olduğunu ne şekilde takdir edebiliyordunuz efendim?

Bir defa, bulunduğum yer pek elverişliydi. Bütün vaziyeti birlik kumandanlarının hepsinden daha iyi görebiliyordum. Sonra da çeşitli kaynaklardan bilgi alabiliyordum. Mesela düşman kumandanının "buraya imdat yetiştiriniz" tarzındaki bir telsiz telgrafını, müstahkem mevkide bulunan telsiz telgrafımız kapmış. Bunu bana bildirdilerdi. Dolayısıyla, başlanılan taarruza devam etmek gerekliydi. Düşmanın imdat kuvvetleri yetişmeden evvel taarruzumuzu kesin bir neticeye vardırmak lüzumu aşikârdı. Sonra düşmanı bir an evvel sahillerimizden atmak gayet vatani bir vazife idi.

Maksadımı birlik kumandanlarına bildirdim. Bu maksadın uygulanması için askerlerimizin süngüsünden başka güvenilebilecek hiçbir çare yoktu. Elimde bulunan bütün kuvvetler ileriye yaklaşmış bir halde idi. Bir hücum atılışıyla düşman mevzilerine girmeleri için borazanlarla, trampetlerle geriden şiddetli bir hücum emri verdirdim. Saat 4 sonra idi. Bütün cephede ileri hareketi canlandı. Özellikle Merkez grubu şiddetli hücumla ilerlemeye başladı. Doğrusu bütün birliklerimiz takdire değer bir şekilde ilerliyordu.

Sonra ne oldu efendim?

Birçok er bazı yerlerde düşman siperlerine kadar girmeyi başardı. Fakat asıl keşif avcı hatlarımız düşman siperlerinin yirmi otuz, hatta sekiz on metresinde durdu.

Bizim askerlikçe bu mesafede hâlâ muharebenin bitmemiş olması şaşılacak şeydir. Çünkü eski teorilere göre, bu mesafenin pek çok üstündeki bir mesafede muharebe neticesinin ortaya çıkmış olması gerekir. Halbuki düşmanın direnmesi ve ısrarı, kahraman askerimizin ölümden yılmaması, böyle burun buruna gelindikten sonra da daha aylarca müddet çok kanlı muharebe safhaları görmek imkânını muhafaza etmiş oluyor.

Bu muharebede böyle saat dörtte burun buruna gelmekle taarruz durdu. Fakat muharebe olanca şiddetiyle devam ediyordu. Ben tam bir ciddiyet ve şiddetle taarruz edilmesi, bu taarruzun ihtiyat ve istinat kuvvetleriyle iyi takip edilmesi şartıyla kesin neticenin kazanılacağına inanıyordum. Ve bu kanaatimde ısrarlıydım. Özellikle düşmana bu kadar yaklaşıldıktan sonra gecenin karanlığından istifade edilerek düşman siperlerine atılmak pek mümkün olacaktı. Gece yarısına kadar bazı tertibatla

meşgul olundu. Sonra bir gece hücumu yapılmasını emrettim. Fakat sabaha kadar devam eden duruma, ortaya çıkan vaziyete göre, düşmanın asıl mevzilerine girilemediği anlaşıldı.

Yirmi dört saatten beri devam eden muharebe askerin çok fazla yorulmasına neden olmuştu. Onun için verdiğim bir emirle taarruzu kestim. Fakat kazanılmış olan hattı tahkim etmekten, orada mıhlanıp kalmaktan başka vatanı kurtaracak çare yoktu. Dolayısıyla, gereken emri verdim.

Kıymetli bir harp tarihi vesikası olmak üzere Paşa'dan bu emrin son sözlerini aldım. Diyor ki:

> "Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler katiyen bilmelidir ki, bize verilen namus vazifesini tamamen yapmak için bir adım geri gitmek yoktur. İstirahat uykusu aramanın bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebediyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini hepinize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın hemfikir olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk belirtileri göstermeyeceklerine şüphe yoktur."

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün Arıburnu kuvvetlerini kapsayan kumandanlığı 4 Mayıs 1331 (17 Mayıs 1915) gününe kadar devam etmiş, bu müddet zarfında cereyan eden olaylar içinde, yer yer karşılıklı taarruzlardan başka hiç büyük muharebe yok. Fakat cidden kahramanlık sahneleri var. Mesela bakınız, Paşa ne anlattı:

Biz ferdî kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz. Yalnız size Bombasırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında mesafeniz sekiz metre, yani ölüm muhakkak, muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına hepsi düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, en ufak bir duraksama bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okuma bilenler ellerinde Kur'an'ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler şehadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren, hayret ve tebrik edilecek bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale muharebesini kazandıran, bu yüksek ruhtur.

Paşa, Arıburnu kumandanlığından ayrılıyordu. Fakat gece olmuştu. Ben de Paşa'dan ayrılmaya mecburdum! Kendisine pek çok teşekkür ederek, iki gün sonra diğer safhalar hakkında bilgi almak için tekrar ziyaret edeceğimi söyleyerek kahraman elini sıktım.

İKİNCİ SAFHA

Paşa gene aynı odada, gene aynı sivil lacivert elbise ile oturmuş, önündeki ayrıntılı haritadan son Alman taarruzunu takip etmekle meşguldü. Taarruz istikametlerini, tahmin ettiği neticeleri mesleğine âşık bir askerin açıklığı ve samimiyetiyle anlattı. Ve sonra:

Bugün ikinci safhadan bahsedecektik, öyle değil mi, efendim? *dedi.*

Bu ikinci safha harbin ikinci safhası değil, kumandanın o bölgede üstlendiği vazifelerden ikincisidir. Bu zamanda, Paşa bütün Arıburnu cephesine ait görüş belirtmek yetkisini kendinde bulamıyor. Ancak sağ kanatta 19. Tümen'in başında bulunduğu sırada cereyan eden en önemli hadise hakkında, yani 6 Mayıs'ta (19 Mayıs 1915) gerçekleşen genel hücum hakkında biraz bilgi verdi. Bu genel hücumda onun tümeni, karşısındaki düşman mevzilerine girmeyi başarmış.

7 Mayıs (20 Mayıs 1915)... O günü şöyle özetleyebiliriz:

Düşmanın Arıburnu'na kuvvetler çıkardığı görüldü. Bu kuvvetlerden birkaç tabur kadar Arıburnu cephesinin sağ kanat kuzeyinde bulunan Çataltepe'ye doğru gidiyordu. Yapılan keşif ve gözetlemelere göre de düşmanın, gene bu civarda, Balıkçıdamları kuzeydoğusundaki sırtlarda 100 metrelik küçük bir cephe üzerinde tahkimatı ve askeri görüldü. Benim tahmin edip Kuzey Grubu Kumandanlığı'na arz ettiğim gibi, bu civardaki tahkimat evvela küçük ölçüde kanlı muharebelere neden oldu. Sonra da Anafartalar genel harekâtının başlangıcını oluşturdu.

8, 9, 10 Mayıs (21, 22, 23 Mayıs 1915) günlerinde bizim tümenin cephesinde önemli hadiseler olmamıştı. 11. günü (24 Mayıs 1915) bir ateşkes imzaladık. Ölülerin defnedilmesiyle uğraşıldı.

12, 13, 14 Mayıs (25, 26, 27 Mayıs 1915) günleri de, hatta 15'te de (28 Mayıs 1915) işaret etmeye değer bir şey yok.

Bu durgunluk neden ortaya çıkıyor efendim?

Çünkü düşman yorgundur. Çok zayiat verdi. Önemli miktarda kırıldı. Ve benim anladığıma göre, artık Arıburnu'nda kesin netice almaktan vazgeçiyor. Ben bu durgunluğu ona yorumluyorum. Mayıs'ın 16. günü (29 Mayıs 1915) benim sol kanadımda bulunan tümen, ki o da bizimdir, hazırlanan birtakım lağımları tutuşturuyor. Onların tutuşmasıyla beraber düşmana bir baskın hücumu yapıyor.

17 Mayıs'ta (30 Mayıs 1915) işte demin bahsettiğimiz Çataltepesi, Halit ve Rizatepesi denilen yerde kanlı bir muharebe oluyor.

O tepeye niçin Halit ve Rizatepesi denmiş?

Orada Riza Efendi isminde ve Halit Efendi isminde, gayet kahramanca bir hücumu gerçekleştiren iki subay şehit olduğu için!..

Bu muharebeden sonra bir aralık benim Arıburnu'na karşı muhafazasını üstlendiğim cepheye ilaveten Anafartalar bölgesi dahilindeki Azmak'a kadar olan parça da sorumluluğum altına verildi. Fakat daha sonra bütün Anafartalar bölgesi doğrudan doğruya Esat Paşa hazretlerine bağlı olmak üzere Almanyalı Vilmer Bey'in kumandası ve sorumluluğu altına verildi.

18 de (31 Mayıs 1915) hep muharebe ile geçiyor.

22. günü (4 Haziran 1915) verilen bilgilere göre düşman, güney grubunda, yani Seddülbahir civarında Kirte bölgesine şiddetle taarruz etmekteydi. Dolayısıyla cephemizde de ciddi veyahut gösteri tarzında bir düşman taarruzunu beklemek, ihtiyata uygundu. Hakikatte o gün öğleden evvel bütün tümen cephesi düşmanın top, tüfek, mitralyözleri ile şiddetli ateş altına alındı. Düşman taarruzu gerçekleşti. Gerçi bütün cephede düşman başarısızlığa uğratıldı. Fakat Bombasırtı'nda iki siperimizi zapt ve işgal etti. 23 Mayıs (5 Haziran 1915) gününü, biz siperleri geri almakla geçirdik. Düşman geceden işgali başardığı bu siperlerdeki kuvvetini sabaha kadar yoğunlaştırmış ve aleyhimize kullanacak bir hale getirmişti. Fakat alınan tedbirler sayesinde ve özellikle 27. ve 57. alayların kumandanlarının, subaylarının ve erlerinin kahramanlıkları sayesinde o siperler içinde bulunan düşman tümüyle telef edildi. Bombalarla parça parça berhava oldular. Siperler elimize geçtiği zaman içerleri düşman cesetleriyle ağız ağıza doluydu. O, müthiş bir şeydi. İngilizlerden bir kişi bile kurtulmamıştı.

Bu muharebe cereyan ettiği sırada Kemalyeri'ne teşrif etmiş bulunan Talât Paşa hazretleriyle İsmail Canbulat ve Doktor Nazım Bey'ler o gün İngilizlerden aldığımız maddi muharebe hatıralarına da sahiptirler. Kiminde kurşun parçalamış bir İngiliz altını, kiminde ufak tefek nişanlar, dürbün parçaları filan vardır.

O gün siz de Kemalyeri'nde mi bulunuyordunuz?

Hayır, ben muharebe mahallindeydim. Kendileriyle telefonla görüştük. Bahsettiğim hediyeleri oradan gönderdim.

Düşmanın yalnız bu ufak muharebedeki zayiatı 3 000'den fazla tahmin edilmişti.

24 Mayıs'ta (6 Haziran 1915) düşman gene tümen cephesine taarruz etti. Hatta ufak bir siperimize de girdi. Fakat neticede tümüyle telef edildi. Gene dışarı atıldılar, mahvoldular.

26 ile 27'de (8/9 Haziran 1915) gene bir şey yok. 28 de (10 Haziran 1915) öyle.

29'da (11 Haziran 1915) düşman 31, 33, 34 numara verdiğimiz siperlere taarruz etti. Fakat çok zayiat vererek kovuldu. Bombasırtı'nda boyun noktasına komşu olarak 14 Nisan (27 Nisan 1915) günü taarruzundan sonra yapılan bu siperler Arıburnu cephesinde 7-8 metreden 10-12 metreye kadar düşmana yakın olan siperlerdi. Bu yakınlık ve sonra bu siperler üzerindeki hadiseler, diyebiliriz ki, kendilerine özel bir mevki ve tarihi bir şöhret kazandırmıştır. Bu siperlerin karşısında bulunan düşman siperleri, gerileri Korkuderesi'ne inen bir yarın kenarında inşa edilmiş olmaları itibariyle özel bir mahiyete sahiptir. Söz konusu siperlerdeki düşman daima ürkek bir halde idi. Bunun işte numaralarını söylediğimiz siperlerimize karşı faaliyetleri,

saldırıları, hemen hiçbir gece eksik olmazdı. Üstünden bombalar atılmakla, yeraltı lağım infilaklarıyla bu siperlerimiz adeta bir cehenneme çevrilmekteydi. Tabii karşımızdaki düşman siperleri de hemen aynı halde idi. Düşmanın bombalarından meydana gelecek telefatı azaltabilmek maksadıyla bu siperler üzerine kalaslar örttürmüştük.

Onlar bu kalaslara ikide bir "yanıcı sıvı şişeleri" atıyorlar, siperlerde yangın çıkarıyorlardı. Yoğun alevler ve dumanlar o siperlerin üstünden hiç ayrılmazdı. Tabii biz oralarda pek çok telefat vermekteydik. Fakat buna rağmen yiğit, mütevekkil askerlerimiz bütün bu yangın, lağım, bomba infilaklarına göğüs geriyorlar, imrenilecek bir dayanıklılık ve azimle yerlerini koruyorlar, düşmana karşılık veriyorlardı.

30, 31'den ve 1 Haziran'dan 16 Haziran'a kadar (12, 13, 14 Haziran'dan 29 Haziran 1915'e kadar) önemli hadiseler yok.

Fakat Mustafa Kemal Paşa 16 Haziran'da (29 Haziran 1915) tümeninin sağ kanadında cidden kanlı bir muharebe yapmış. Ve o günden itibaren 24 Temmuz'a (6 Ağustos 1915) kadar tümen cephesinde önemli hadise olmanuş. Yalnız 29 Haziran'da (12 Temmuz 1915) gene düşman bir kısım cephemize taarruz etmiş ve püskürtülmüş. 24 Temmuz (6 Ağustos 1915) günü, tümeninin cephesine topçu ateşi başlamış. Bu ateş evvelce alışılanlar derecesindeymiş. Ancak öğleden sonra şiddetini giderek artırmış. Düşman ...nci tümen cephesinde ve Mustafa Kemal Bey'in tümeninin sol kanadında bir taarruz hazırlığı ima eder şekilde, şiddetli topçu ateşi kullanmaktaymış. Hakikaten hemen arkasından Kanlısırt'ta taarruza geçmiş. Ve teşebbüsünde kolayca başarı kazanmış. Muharebe bütün cephe üzerinde, hem de pek şiddetli olmak şartıyla gece de devam ediyormuş. Paşa'nın cephesinin gerisinde, Anafarta bölgesi dahilinde bulunan Ağıldere civarında sürekli piyade ateşleri işitiliyormuş.

Düşman gece yarısından yarım saat sonra Paşa'nın tümenine taarruz eder. Ve bütün siperlerimizde, hatta gerilerimizdeki bölgelerde vasıtalarının azami derecesini kullanır: yağlı paçavralar, yeraltı lağım infilakları, çeşitli türde bombalar! Kara ve deniz topçuları tümenin cephesini durmadan sarsmaktaymış.

Saat 1.10 evvel'de Mustafa Kemal Bey birliklerinin dikkatini şu şekilde çekmiş!

> "Genel vaziyet çok önemlidir. Kumandanlardan, subaylardan her zamankinden fazla fevkalade uyanıklık ve fedakârca çalışma isterim."

Sonra saat 3.30 evvel'de de başka bir emirle düşmanın bütün teşebbüslerini kıracak teyakkuz gereğini tekrar etmiş.

25 Temmuz (7 Ağustos 1915) günü saat 4 evvel'den itibaren düşman topçusu azami faaliyetle ateş ediyormuş. Siperlerimizle gizli yollarımız da önemli bir şekilde yıkılmaya devam ediyormuş. Saat 4.45 evvel'de düşman tümen cephesine hücuma kalkmış. Fakat bütün hücumları askerimizin metaneti sayesinde az bir zaman içinde noksansız mahvedilmiş. Düşmanlarımız dehşetli zayiata uğramışlar, hatta bazı siperlerimize girmeyi başaran kısımları orada siperler içinde telef edilivermişler.

Aynı gün saat beşe doğru düşman sağ kanadımız aleyhine ikinci bir hücum yöneltmişse de, bu da püskürtülmüş. Düşman, hücumlarını çok ısrarlı olarak sürdürmekteymiş. Paşa gülümseyerek dedi ki:

Hatta subaylarının sopalarla erleri sıkıştırarak pek çok defa siperlerden çıkarmaya çalıştığı görülüyordu.

Pekiyi Paşa hazretleri, düşmanın tümeniniz istikametinde bu derece uğraşmaktaki maksadı neydi?

Vallahi, diyemeyiz ki düşmanın 19. Tümen cephesine yaptığı bu hücumlardan maksadı bir gösteriden ya da bu yöndeki kuvvetlerimizi tespit etmek ya da Ağıldere yönünden sevk ve istihdamı önlemekten ibarettir. Hayır!.. Bence düşmanın asıl maksadı, genel harekâtının kesin hedefi olan Kocaçimen silsilesine, aynı zamanda 19. Tümen'i de geri atmak suretiyle ulaşmaktan ibaretti. Tümen cephesinin genel vaziyete göre taşıdığı önem, "Arıburnu-Kocaçimen" istikametini kapatması itibariyle taşıdığı önem, benim tahminimi haklı gösterebilir. Düşman, tümene yaptığı hücumlara üç dört tugaydan aşağı kuvvet ayırmamıştı. İlk hücumda verdiği büyük zayiata rağmen hücumu yenilemesi, tümen cephesinde takip ettiği amacın ciddiyetine gayet açık bir delildir. Düşmanın tümen cephesinde başarısızlığa uğramasının sebebi, sahra obüs bataryalarıyla iki harp gemisinden yapılan 14, 15 saatlik sürekli bir bombardıman altında birliklerimizin metanetlerini ve mevkilerini korumalarından ileri gelmişti. Bunda, günlerden beri tahkim edilip sağlamlaştırılan siperlerimizin sağladığı faydayı da unutmayın.

Burada önemli bir satırbaşına geçeceğiz.

Buyurun efendim.

Tümen cephesine yöneltilen hücumları, size açıkladığım gibi, gerçi püskürtülmüştü; fakat tümen için, bütün Arıburnu vaziyeti için daha büyük bir tehlike baş göstermiş oluyordu.

Bu tehlike ne idi?

Bu tehlike, Ağıldere bölgesinden Şahinsırt'la Conkbayırı'na ilerlemekte olan düşmandı!

Bu tehditkâr hareket, bütün Arıburnu cephesinin düşmesine neden olabilecek bir mahiyetteydi. Bu istikamete karşı, tümen, kendi gücü ve yetkisi dairesinde icap eden tedbirleri almıştır. Fakat, asıl tedbirlerle, yani genel bakış açısıyla uygulama ve tertibatla Kuzey Grubu Kumandanlığı ciddi bir şekilde uğraşmaktaydı.

Paşa bu sırada çıngırağı çaldı. Kapının önündeki mahmuz şıkırtısına yeniden kahveler ısmarladı. Birer sigara daha yaktık.

Hakikaten, önemli kuvvetlerin öğleden sonra Conkbayırı cephesine yöneltildiği öğrenilmişti. 26 Temmuz (8 Ağustos 1915) günü düşman pek erkenden, anlatılması mümkün olmayan bir şiddetle ilerledi. Gerek Arıburnu cephesindeki obüs ve sahra toplarıyla gerekse denizdeki harp gemileriyle Conkbayırı'nı ateş altına aldı. Bu sırada bazı raporlar aldım ki, Conkbayırı vaziyetini pek memnuniyet verici olarak anlatmıyordu. Bu raporlardan başka Kurmay Başkanı'nı ve yaveri bizzat Conkbayırı ve Şahinsırt civarına gönderdim. Vaziyeti tetkik ettirdim. Vaziyetin vahim olduğu kesindi. Düşman Kocaçimen'i ve Şahinsırt'ı işgal etmişti. Kendim de bizzat bulunduğum tümen gözetleme yerinden Conkbayırı'ndaki hücum dalgalarını

görüyordum. O istikametten gelen düşman mermileriyle karargâhımdaki subaylardan yaralananlar vardı. Düşman diğer taraftan Suvla limanından da, onun güneyindeki sahillerden de asker çıkarmıştı. Bir taraftan da taarruz ediyordu.

Bugüne kadar Anafartalar bölgesi, Kuzey Grubu Kumandanlığı'na bağlıydı. Ve Kuzey Grubu Kumandanlığı tarafından idare edilmekteydi. O gün emir ve kumandada bir değişiklik yapıldı. Saros Grubu Kumandanı Albay Fevzi Bey'in Conkbayırı ve Kocaçimen'deki kıtaları da kumandası altına alarak "Anafartalar Grubu" adıyla bir grup oluşturulduğu resmen bildirilmişti. Conbayırı'ndaki büyük tehlikeyi yakından görüyor ve çok üzülüyordum. Onun için Kuzey Grubu Kumandanlığı'na şu tarzda maruzatta bulundum:

> "Conbayırı'ndaki vaziyetin henüz dikkat çekici ve nazik olduğu anlaşılıyor. Bu hususta Ordu Kumandanı'nın ciddi surette dikkatlerini çekmeye yardım buyurmanızı memleketin selameti adına istirham ederim."

Bu anda bütün büyük kumandanlarda bir asabiyet vardı. Ordu Kumandanı Liman Paşa hazretleri tarafından Kâzım Bey telefonda benimle görüştü. Görüşümü sordu. Vaziyetin nezaketini söyledim, dedim ki: "Daha bir an vardır. Bu anı da kaybedecek olursak bir genel felaket karşısında kalmamız pek muhtemeldir." Vaziyetin genelleşmiş olduğunu, Anafartalar'da çıkmış ve çıkmakta olan düşman kuvvetlerini göz önüne almak, ona göre genel tedbirler almak gerektiğini, sevk ve idareyi birleştirmek ve sağlamak için bütün kuvvetlerin bir kumanda altında, vasıtasız bir kumanda altında bulunmasından başka çare kalmadığını söyledim.

26/27 (8/9 Ağustos 1915) gecesi saat 9.30 sonra'da idi ki, Kuzey Grubu Kumandanı, Ordu Kumandanı Liman von Sanders Paşa hazretleri tarafından Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na tayin edildiğime dair olan emri bildirdi. Aynı emirde, hemen hareket ederek 27 Temmuz'da (9 Ağustos 1915) yapılması emredilmiş olan taarruzu uygulamam da vardı. Bu emir üzerine 27. Alay Kumandanı Şefik Bey'i 19. Tümen Kumandanlığı'na vekil bıraktım. Yanıma tümen baştabibi Hüseyin Bey'i aldım.

Niçin?

Hasta idim çünkü... Yaverim Kâzım Efendi o gün şehit olmuştu. Rasim Efendi adında diğer bir süvari subayını da aldım. Dört aydır o yerde, yani ateş hattından 300 metre geride cesetlerin kokmasıyla bozulmuş bir hava teneffüs etmekteydim. O gece saat on birde, zindan gibi zifiri karanlıklar içinde oradan çıkınca ilk defa temiz bir hava karşısında bulundum. Fakat bu güzel havayı karanlıklar ve belirsizlikler içinde teneffüs etmek nasip oluyordu.

Paşa hazretleri, benim anladığıma göre siz henüz ne düşman kuvvetinin derecesini, ne de başına yeni tayin edildiğiniz bizim kuvvetlerimizi biliyorsunuz. Fazla olarak da, dediğiniz gibi, bu karanlık ve belirsizlik içinde meçhullere doğru gidiyorsunuz. Bu kadar ağır bir sorumluluğu nasıl bir düşünce ile kabul ediyorsunuz?

Gerçi böyle bir sorumluluğu üstlenmek, takdir buyurduğunuz gibi, basit bir keyfiyet değildir. Fakat ben, vatanım mahvolduktan sonra yaşamamaya karar verdiğim

için bu sorumluluğu iftiharla üstlendim. Ve hemen saatlerce mesafe uzakta bulunan Çamlıtekke karargâhına hayvanla hareket ettim. İşte bu şekilde benim Arıburnu ile olan kumanda ilişkim sona ermiş oluyor.

Bu görevinden ayrılırken orada bulunan silah arkadaşlarına karşı ne türlü duygular beslediğini sordum. Kaderimizle sıkı sıkıya ilgili olan bu muharebeler sırasında bütün ordunun, küçük erden büyük kumandana kadar vazifesini ne şekilde anladığını, ne şekilde yaptığını bilmek istiyordum.

İşte Mustafa Kemal Paşa'nın cevapları:

İngilizler Arıburnu çıkarmasında, bu cephedeki muharebelerde kumandanlarının, askerlerinin gösterdikleri cesareti, metaneti, cengâverlik meziyetlerini fevkalade bir takdir lisanıyla anıp ilan etmektedirler. Fakat düşünün ki, bütün muharebe vasıtalarıyla mükemmel şekilde donanmış olarak büyük bir inat ve azimle Arıburnu sahillerine ayak basan düşmanımız, gene o sahil kenarlarında kalmaya mecbur olmuştur. Dolayısıyla subaylarımız, askerlerimiz vatanperverlik ve dindarlık hisleriyle, milli özelliklerinden gelen yiğitlikleriyle bu derece kuvvetli bir düşmana karşı payitaht kapılarını korumakla cidden iftihar verici bir mevki kazanmışlardır. Kumanda ettiğim bütün birliklerin subaylarını ve erlerini birer birer takdir ederim. Bu yüce maksat uğrunda canlarını kahramanca feda eden mukaddes şehitlerimizi derin ve sonsuz bir hürmetle anarım.

ÜÇÜNCÜ SAFHA

Cidden sizi yorduk. Bu hikâyeler uzadıkça uzadı. Olaylar o kadar çok, o kadar önemlidir ki, bilmem hangisini atlasak!

Yorulmam efendim... Özellikle böyle milletin hayatıyla ilgili olan bir meseleyi dinleyip bütün okuyuculara da aktarabilmek benim için büyük ve samimi bir zevktir.

Pekiyi. O halde kahvelerimizi içer içmez başlarız.

Gece karanlığında yerinizden çıkıyor ve yeni görevinize gidiyordunuz.

Evet, gecenin karanlığından dolayı yol bulmakta birçok sıkıntı çektikten sonra 27 Temmuz (9 Ağustos 1915) 1.30 evvel'de Gümbürdek bayırının güneyinde bulunan Grup karargâhına vardım.

Taarruz tanyeri ağarırken başlayacaktı. Vaktim pek azdı. Herkesin bilgisinden istifade etmek için bütün kurmay heyetini yanıma çağırdım. Benim bu anda anladığıma göre, düşmanın Kireçtepe, Kükürtlüpınar, Sülecik, Mestantepe hattında –ki düşman miktarı kesin olarak bilinmiyor– önemli fakat gene miktarı bilinmeyen diğer kuvvetlerinin de Kocaçimen eteklerinde ve Conkbayırı'nda bulunduğu ve durmadan Kemikliler'e çıkarmaya devam ettiği anlaşılıyordu. Ben de kuvvetlerimi ona göre tertip ettim. Fakat henüz telefon irtibatı yoktu. Gerekli kumandanlara emirleri birer subayla tümenlere yolladım. Bu subaylar aynı zamanda haber ve irtibat subayı olacaklar, bana bizzat doğrudan doğruya rapor vereceklerdi. İşte o subaylardan biri de budur...

diye yaverini gösterdi.

Yaveri, tıknaz, esmer, az bıyıklı, hem sert hem de itaatkâr bakışlı genç bir yüzbaşıydı.[1] *O anda incelenen evrakı tasnif etmekle uğraşıyordu. Paşa devam etti.*

Telefon tesisi, sıhhiye ve iaşe işleri için de gerekli emirleri verdim. Kendim de taarruzu bizzat idare etmek için saat 4.30 evvel'de Çamlıtepe kuzeyindeki tepelerde bulunan gözetleme yerine gittim. 12. Tümen'in taarruz harekâtına başlamış olduğunu gördüm. 7. Tümen kıtalarının hepsini göremiyordum.

27 Temmuz (9 Ağustos 1915) 5.50 evvel'de 12. Tümen, taarruzunun ilerlediğini ve tertibatını raporla bildiriyordu. 7. Tümen'den de taarruza başlandığına dair bilgi alındı. Taarruz her iki tümende başarıyla devam etti. Artık o günkü muharebenin çeşitli safhalarda sevk ve idaresi için verilmiş emirlerle alınmış raporlar vesair uygulama ayrıntılarından vazgeçelim de neticeyi söyleyelim: Suvla doğusunda bulunan düşmanın bir kolordusu ve Büyük Anafarta istikametinde de bir tümen kadar kuvveti

1 Cevat Abbas (Gürer). (Y.N.)

mağlup edilmiş ve tamamen elverişsiz bir vaziyete atılmıştır. Ben mağlup düşmanın bu derece üstünlüğünü gördükten sonra kazanılan başarıyla yetindim. Taarruzu durdurdum. Elde edilen siperlerin tahkim edilmesini, orada yerleşilmesini emrettim.

Bu kadar üstün olduğunu söylediğiniz bir kuvvet böyle bir gün içinde neden mağlup oldu?

Bunun cevabını en iyi Hamilton'un kendi raporunda okuyabilirsiniz! Benim o gün gördüğüm sebep şudur: Düşman çeşitli kollarla toplu düzende ilerliyordu. Bu yürüyüş kolları önlerinde henüz ne hiçbir varlığa ne de hiçbir faaliyete rastlamayacaklarını sanıyorlardı. Onun için önlerinde hafif avcı hattı bulundurmakla yetinmişlerdi. Bir taraftan kuvvetli ve fedakâr avcılarımızın hâkim sırtlardan inerek söz konusu düşman kollarının başlarına atılmaları, bir taraftan da topçularımızın isabetli şarapnellerinin yanaşık düşman kolları üzerine tesir etmesi, düşmanda disiplini de, manevi kuvveti de, kumandayı da bozdu. Baş taraftan püskürtülen hafif avcı hatları bu sebeple geriden takviye edilemedi. Düşman da tümüyle gözlerini geriye çevirmek ve kaçmak yolunu tercih etti. Hakikaten düşman kolordusundaki kumandanların etkili olmadığını da Hamilton daha sonra itiraf etmiştir. Fakat benim garibime giden tarafı, Hamilton'un bizzat kendisi oraya geldiği halde emrini gene uygulatamamış olmasıdır. Herhalde Hamilton da dahil olduğu halde İngiliz kumandanları arasında çok müzakere, çok tereddüt olması ve özellikle sorumluluk korkusu, bize kendilerini mağlup etmek fırsatını vermiştir. Hakikaten sorumluluktan korkan kumandanların hiçbir zaman gereken kararı veremediklerini, bunun neticesinde ise acı felaketler ortaya çıktığını ben de çeşitli zamanlarda görmüşümdür.

O gün elde edilen başarı çok memnuniyet vericidir. Fakat genel vaziyetin iyileştirilmesi, korunması ve netice olarak payitahtın tamamen emniyetli bir şekilde muhafazası bakış açısıyla beni henüz tatmin etmiyordu. Çünkü düşman üç gündür Arıburnu ile Azmak arasında başkaca önemli kuvvetlerle yaptığı arka arkaya ve fedakârca hücumlar sayesinde Conkbayırı ve Şahintepe'de mevcut tehditkâr vaziyete sahip bulunuyordu. Hakikaten Hamilton bütün Kocaçimen silsilesine sahip olmak bakış açısıyla Conkbayırı'nın ele geçirilmesini başarısının başlangıcı sayıyor, bu mevzii harekâtının ekseni olarak görüyordu.

Conkbayırı ve Şahintepe'nin korunması için benim kumandayı alışımdan evvel orada muharebe eden askerlerimizin çok büyük kahramanlık ve fedakârlık gösterdiğini tam bir takdirle yâd ederim. Ancak şunu da ilave etmeye lüzum görüyorum ki; bu birlikler çok fazla zayıflamış ve yorulmuş bulunuyordu. Fakat yeniden iki piyade alayının emrim altına gireceğine dair olan bilgi, beni, vakit geçirmeksizin yeni icraatta bulunabileceğime dair ikna etmiş oluyordu. 27 Temmuz (9 Ağustos 1915) günü öğleden sonra saat üçte Conkbayırı ve Kocaçimen bölgesinde bulunan 8. ve 9. Tümen kumandanlıklarına telefonla dedim ki: "Bu gece Conkbayırı'nda kendilerinden büyük faaliyet talep edeceğim iki piyade alayı için orada bulunan birlikler vasıtasıyla hiç olmazsa sıcak bir çorba hazırlatmaya imkân bulmanız çok uygun olur."

O günkü muharebeyi idare ettiğim yeri terk edip Çamlıtekke'deki karargâhıma gelirken yolda Liman Paşa hazretlerinin yaverleri adı geçen tarafından beni tebrik etmek üzere geliyordu. Adı geçenin de karargâhıma gelmiş bulunduğunu haber verdi.

Conkbayırı'nda düşmana yapmayı tasarladığım taarruzun yakından hazırlanması ve idaresi için bizzat hemen oraya hareket etmek üzere kendisinden ayrıldım. Adı geçen beni bizzat ateşin içine girmekten korumayı düşündü. Fakat başka türlü de, yapılacak hareketin neticesinden emin olmayacağımı takdir ederek uygun gördü. Kurmayımla birlikte Çamlıtekke'den Kocaçimen istikametine yöneldik. Düşmanın bir tayyaresi tam tepemize geldi ve bizi takibe başladı. Artık zaruri olarak yanımdaki heyetin hepsi sağa sola açılmak mecburiyetinde kalmış, bunun neticesinde yollarını şaşırarak ve karanlığa kalarak ertesi güne kadar bana ulaşamamışlardı.

Ben, benden ayrılmayan süvari ihtiyat subaylarından Zeki Efendi ile tuttuğum yolu takibe devam etmeyi zaruri gördüm. Kocaçimen üzerinden Conkbayırı'na gitmek istedim. Fakat bu yol İngilizler tarafından tutulmuş olduğu için ateşe maruz kaldım. Daha güneyden dolaşarak Conk sırtının doğu yamaçlarında bulunan ...nci tümen karargâhına vardım. Birliklerin dahili durumlarını inceledikten sonra bana hazırladıkları çadıra çekildim. Zaten gece de olmuştu. Gerekli emirleri verdim. Taze kuvvetleri bekliyordum. Bu kuvvetler ise, yukarıda bahsettiğim iki alaydı. Bunlardan birisi pek geç gelebilmiş, diğeri ertesi gün ancak başarı sağlandıktan sonra gelebilmiştir. Bu sebeple kumandanlar ve kurmaylar, kuvvete dikkatimi çektiler; gerçi hakları vardı. Fakat ben başarıyı kuvvete sahip olmaktan çok elimizde bulunan kuvvete kararlılık ve şiddet vermekte ve onları benim tasarladığım gibi kullanabilmekte görüyordum. Geçirilecek zaman bizden çok düşmana yarayacaktı. Onun için bütün görüşlere rağmen kesin olarak taarruz edecektim. Hazırlanmaları bitince bana bildirmelerini birliklere emrettim.

Pekiyi, bu az kuvvetle ne türlü bir hücum tertip edecektiniz?

Gayet basit!.. Conkbayırı'ndaki ve Şahintepe'deki düşman karşısında duran kuvvet ...nci tümene aitti. Yeni gelecek alaylar bu hattın gerisinde ve hemen yakınında toplu harp safı düzeninde mevki alacaklardı. Hareket tanyeri ağarırken başlayacaktı. Hiçbir tüfek, top ve bomba patlamaksızın süngü ile, düşman üzerine atılmak!

Fakat siz, anladığıma göre kaç gündür uykusuz kalıyorsunuz. Hiçbir yorgunluk duymuyor muydunuz?

Tabii duyuyordum. Ve bu muharebe yorgunluğunu hiç olmazsa telafi ederek ertesi gün hücum anında zinde bulunabilmem için çadırımda yalnız kaldım. Fakat buna imkân var mıydı? Birçok sebeplerle, birçok kişi yanıma gelmek mecburiyetinde kalıyordu. Aynı zamanda bütün Grup cephesinin çeşitli kısımlarından heyecanlı raporlar alıyordum. Mesela, düşmanın Ece limanı önünde gösteri için dolaştırmakta olduğu boş gemileri görmesi üzerine İngilizlerin söz konusu limana asker çıkarmakta olduğunu bildiren raporlar gibi... Geceyi işte bu şekilde geçirmiş bulunuyoruz.

Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü hücum 28 Temmuz (10 Ağustos 1915) günü yaklaşık saat 4.30 evvel'de başlıyor. Hücumu seyretmek üzere Paşa da asker ve kumandanlarla buluşuyor.

Tanyeri ağarmaya başlamış, ortalık aydınlanmaya yüz tutmuş. Fakat Paşa hücum anının gecikmekte olduğunu görüyormuş.

Halbuki bu gecikme biraz daha uzayacak olursa ortalık tamamen açılacak, bizim yoğun bir yığın halinde bulunan hücum birliklerimizi düşman görecek, karadan ve denizden sayısız topların bombardımanına maruz kalacaktık. Belki de bu bir felaket olacaktı.

Mustafa Kemal Bey derhal oradaki kumandanlarla beraber hücum saflarının önüne geçmiş. Askere düşmanın kaçmaya hazırlandığını, fakat buna müsaade etmeyeceğimizi söylemiş. "Bunun için benim ileriden kırbaç sallayarak vereceğim işaret üzerine hemen hepiniz düşmana atılacaksınız" *demiş. Beş on adım ileri yürüdükten sonra işaretini verince subayların ve erlerin tereddütsüz bir aslan atılışıyla düşmana saldırdıklarını görmüş. Bu hücumun karşısında düşmanın tümüyle ezildiğini, hiç silah kullanmak fırsatına vakit bulamamış olduğunu anlamış.*

Ortalık açıldıktan sonraydı ki, düşman hakikaten Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti. Denizden, karadan büyük çaplı topların çeşitli cinste mermileri Conkbayırı semasında bitmez tükenmez yıldırımlar oluşturuyordu.

Buraya kadar konuşmamızı sakin bir vaziyetle dinleyen Yüzbaşı Cevat Bey, Paşa'nın yaveri, kalın, sertliği hoşa giden bir sesle, "Bu şarapnel misketlerinden bir tanesi Paşa'nın göğsünü okşamıştır!" dedi.

"Nasıl?" dedim.

Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan subay, "Efendim, vuruldunuz" dedi. Ben böyle bir söz yayılırsa askerimizin manevi kuvveti üzerinde yapacağı etkiyi düşündüm.

Elimle subayın ağzını kapadım.

"Sus" dedim.

Cevat Bey devamla: "Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafında tam saatinin bulunduğu cebe isabet etmiştir. Saat parça parça oldu. Fakat o darbe Paşa'nın göğsünde hafif bir leke bırakmaktan başka ileri geçememiştir" dedi.

"O saat sizin için tarihi bir saattir. Görebilir miyim efendim?" dedim.

O saatin kalıntısını bu muharebeden sonra Liman Paşa hazretleri hatıra olarak aldılar. Bana da kendilerinin aile asalet armasını taşıyan saatlerini verdiler.

Pekiyi, siz bu yaranızla uğraştığınız sırada askerleriniz ne yapıyordu? Hücuma devam ediyor muydu?

Tabii. O kahramanlar, başlarında fedakâr subayları olduğu halde, durdurulması imkânsız atılışlarıyla ilk düşman hattını bire kadar boğdular. Bundan başka önlerine rastlayan, yardıma gelen bütün düşman birliklerini perişan ettiler. Hatta bizim bazı kısımlarımız boş buldukları istikametlerden denize kadar gitmişlerdir. Bence maksada ulaşılmıştı. Karşımda bulunan İngilizleri tümüyle imha etmeye kalkışacak kadar, şartları elverişli görmüyordum. Onun için verdiğim emirle taarruzu kestim.

Conkbayırı'nda ve Şahintepe'de yerleştik kaldık. Bu muharebede düşmana binlerce ölü, binlerce yaralı verdirdik. Birçok silah aldık. O cephede bulunan makineli tüfeklerini ele geçirdik. Birçok da esir alındı.

Bu hücumumuz Sir Hamilton'u bazı abartılı anlatımlara sevk etmiş. Bunu sonra, raporunu okuduğum zaman anladım. *(Raporu açıp orada bir sayfa arayarak:)* Bakınız, adı geçen diyor ki: "Askerlerini biz, mevcut bütün toplarımızla topa tutturmuşuz." Bu doğru değil, tabanca bile attırmadım. Çünkü, attırsaydım o zaman baskın tarzında yapmak istediğim hücum başarılı olamazdı. Zaten onun askerleriyle benim askerlerim değil, bizzat benim ve kumandanlarımın onlarla arasındaki mesafe 15-20 adım idi. Bu kadar yakın mesafede düşman hattına topçu atışına imkân olmayacağını uzmanlar bilir, özellikle gece vakti... Bir de Hamilton iki taburunun boğazlanıp yere serildiğinden bahsediyor. Bu doğrudur. Fakat bizim 28 Temmuz'da (10 Ağustos 1915) Conkbayırı'nda yaptığımız hücumla mağlup ettiğimiz İngiliz kuvveti Arıburnu ve Damakçık bayırı arasındaki bölgede bulunan bütün kuvvetleridir. Bu harp meydanında şan ve şeref kazandıklarından bahsettiği General Kayley, bütün kurmaylarıyla beraber ölen General Baldwin, tehlikeli şekilde yaralanan General Koper nelere kumanda ediyorlardı, yalnız iki tabura mı?

Bununla birlikte, Sir Hamilton'un askerimizin hücumunu anlatmadaki maharetini pek takdir ederim. Doğrudur! Onun kullandığı deyimleri kullanarak diyebiliriz ki, bu muharebede askerlerimiz İngilizler için o gün bir afet oldular. Önlerinde durmaya yeltenenleri cansız yere serdiler. Conkbayırı tepesinin zirvesini tamamen tarayıp temizledikten sonra, gene Hamilton'un deyimiyle söylüyorum, kovanından çıkan arı sürüleri gibi güç halle yakalarını muhakkak bir ölümden sıyırabilen öteki kollar üzerine saldırdılar. "İngilizler için bu derece ümitsiz ve kan dökücü olan muharebenin ayrıntıları asla ve asla kâğıt yaprakları üzerine konamaz. Türkler birbiri ardınca muharebe meydanına atıldılar. Ve Allah'ın adını zikrederek hakikaten çok yiğitçe, aslanca harp ettiler" diyor. Bu hücumlara karşı duran İngiliz erleri, oldukları yerde telef oldular.

Ha, bir şey daha söylemeli. Hamilton askerimizin cenk meydanında yorulmuş oldukları, tükenmiş oldukları zehabında bulunuyor. Aldanmıştır zavallı. Bizim askerimiz hücum için vermiş olduğum emirde olduğu gibi, tayin ettiğim hatta durmalarına dair olan emrimi de aynı itaat ve çabayla uygulamaktan başka bir şey yapmamışlardır. Bu muharebenin daha fazla ayrıntısını gene Hamilton'un raporunda okumak mümkündür. Onun için, biz bu kadarla yetinebiliriz. Yalnız şunu diyeyim ki, 28 Temmuz'da (10 Ağustos 1915'te) gerçekleşen Conkbayırı muharebesi, Anafartalar başarısının en şanlı safhasıdır.

29, 30, 31 Temmuz'da, 1 ve 2 Ağustos'ta (11, 12, 13 Ağustos, 14, 15 Ağustos 1915'te) büyük ölçekte hadise yoktur. Olanlar da sizi ilgilendirmez.

3 Ağustos (16 Ağustos 1915) Muharebesi (Kireçtepe)

Kireçtepe, Anafartalar muharebe cephesinin sağ kanadında çok önemli bir mevzidir. Düşman 2 Ağustos (15 Ağustos 1915) günü akşam saat 6.30 sonra'da bir tugay kadar kuvvetiyle Grubun sağ kanadına saldırmış ve Kireçtepe'nin bazı kısımlarını zapt etmişti. Fakat aynı gece birliklerimiz tarafından yapılan karşı taarruzla Kireçtepe mevzisi geri alındı. Düşman 3 Ağustos (16 Ağustos 1915) günü daha üstün kuvvetlerle tekrar Kireçtepe'ye taarruz etti. Düşmanın çok ciddi olduğu anlaşılan bu

taarruzuna karşı yakından ve bizzat tedbir almak üzere söz konusu cephe gerisinde Turşun köyündeki tümen karargâhına gittim. Kireçtepe muharebe meydanına kâfi miktarda kuvvetlerin hızla toplanması lüzumu ortaya çıkmıştı. Onun için yararlanılabilecek birlikleri getirmek suretiyle, öğleye kadar 12 tabur toplamayı başardım. Getirilen kuvvetler durmadan muharebe hattına yürüyorlardı. En sonunda, kurmaylarımdan icap edenlerle beraber bizzat ben de muharebe hattına yaklaşmak lüzumunu hissettim. Bulunduğum yerden muharebe hattına giden tek bir yol vardı. Bu yol hep sahil yakınından geçiyor, düşmanın sahile yaklaşmış olan iki torpidosu tarafından durmadan ateş altında bulunduruluyordu. Bu sebeple ileri hareket eden bütün birliklerin durmuş olduğunu gördüm. Hayvandan indim, kolun başına ve durulmak zorunda kalınan noktaya geldim. Hakikaten oradan ileri geçmek, ölümle kesin olarak temas etmek demekti. Halbuki bugün bu birliklerin ileri geçmesi lazımdı. Evvela ben yalnız olarak koşar adımla geçtim. Arkamdan ve birbirinden aralıklarla Kurmay Başkanı ve yaverlerim geçtiler. Ondan sonra, duran birliklerin kumandanlarına "Geçeceksiniz" dedim. Parça parça koşmak suretiyle istenen birlikler geçirildi. Bu muharebenin neticesinde düşman hareketi sonuçsuz bırakıldı, evvelkinden daha hâkim bir vaziyet alındı.

4 Ağustos'tan 6 Ağustos'a (17 Ağustos 1915'ten 19 Ağustos 1915'e) geçeceğim. Hatta isterseniz 8 Ağustos'a (21 Ağustos 1915) geçeceğim. O gün, yani 8 Ağustos'ta sabahtan itibaren düşmanın bir taraftan diğer tarafa asker sevk etmekte ve gemilerden bazı kıtalar çıkarmakta olduğu görülüyordu. Bununla beraber cephede sükûnet vardı. Öğleden evvel Küçük Anafartalar batısında bulunan birliklerin yanına gittim, tertibatta bazı değişiklikler yaptım. Karargâha dönüşümde vaziyeti daha şüpheli görüyordum. Onun için, ihtiyatta bulundurduğum tümenlere derhal silah başına etmelerini telefonla emrettim. Bu sırada idi ki, gittikçe artan top sesleriyle beraber düşmanın taarruza geçtiği anlaşıldı. Bu taarruz Küçük Anafarta köyünün genel olarak batısında bulunan tümenlerimize, Yusufçuk tepesi, İsmail oğlu tepesi ve Azmak ile Kayacık ağılı arasındaki sahaya karşıydı. Taarruz edilen cepheye sevk edilebilecek kuvvetler Turşun köyü kuzeybatısındaki 9. Tümen ile Sivli köyü civarında bulunan 6. Tümen ve 8. ve 4. tümenlerin ihtiyat kuvvetleriydi. 9. Tümen evvela harekete geçirildi. 7. Tümen'i Sülicek ve İsmailoğlu tepesi bölgelerinde takviye etmesini, diğer bir tümenin Küçük Anafarta üzerine yürümesini, diğer tümenlere, düşmanın topçuları ile taarruz etmekte olduğu istikametleri ateş altına almalarını, kısacası bütün cephede icap eden tedbirlerin alınmasını emrettim. Ancak, düşmanın hücum ettiği tepeye gönderdiğim ihtiyat kuvvetleri varıncaya kadar zaman geçecekti. O zamanı kazanmak gerekiyordu. Elimde bir süvari tugayı da vardı. Bu süvari birliğinin varlığı bende şöyle bir hatıra uyandırdı:

Fransızlar Seddülbahir cephesinde piyadelerinin hücum hatları önünde bir süvari kıtasını, yayılmış olduğu halde bizim hattımıza saldırmışlardı. Bu Fransız süvarilerinin ateş karşısında korkusuzca ölüme koşmaları hoşuma gitmişti. Bu hareketi cidden şövalyece[1] bulmuştum. Piyadenin önünde bir perde yapıyorlar ve ötesi yok işte, ölüme kucak açıyorlar, arkalarındaki piyadeyi korumak için kendilerini feda ediyorlardı. Bu ne resmi yapılacak cesaret ve fedakârlık tablosudur!

1 Metinde "şövalöresk". (Y.N.)

Dolayısıyla, derhal bizim süvari alayı kumandanı Bey'i yanıma çağırdım. İsmailoğlu tepesine taarruz eden düşmanı aynı tarzda bir hareketle durdurmasını kendisine emrettim. Çok kıymetli bir süvari kumandanı olan bu arkadaşımız bütün soylu cesaretini bu münasebetle gösterdi. Bana istediğim zamanı kazandırdı. Düşmanın deniz ve kara topçuları İsmailoğlu tepesi ile Azmak deresinin kuzey ve güneyindeki mevzilerimizi şiddetle bombardıman ediyordu. Henüz tamamlanmamış olan siperlerimiz barınılmaz bir hale geliyordu. Özellikle Yusufçuk tepesine birçok düşman bataryası ateşlerini yoğunlaştırmışlardı. Düşman bütün cephe üzerine piyadesiyle de taarruz ediyordu. Topçularımızın, piyadelerimizin tam bir metanetle açtıkları ateş sayesinde bütün bu cephelerdeki düşmanın ilk taarruzu telefat ile püskürtüldü. Öğleden sonra 4 ile 4.50 sıralarında tahminen bir tümen kadar düşman kuvvetinin birbiri ardından birkaç kademe olan Lâletepe'den ilerlemekte olduğu görüldü. Bu düşman kuvvetleri Mestantepe ve Kayacıkağılı'na doğru yanaşıncaya kadar pek çok telefat verdi. Ve birçok defa durmak zorunda kaldı. Bazı kısımları darmadağınık bir hale geldi. Fakat herhalde ilk taarruzu yapan düşmanı birlikleri takviye edildi. Ve ikinci defa olarak tekrar taarruza kalktı. Bu defa da Yusufçuk tepesine karşı yapılan hücum def edildi. Yalnız bir jandarma bölüğümüzün geriye çekilmesi üzerine orası derhal takviye edilerek bir süngü hücumu ile düşman o noktadan da atıldı. Düşman saat 6 sonra'ya doğru taarruzunu üstün kuvvetlerle ve erleri İngiliz soylularından oluşan ikinci süvari yaya tümeni ile üçüncü defa olarak tekrar Yusufçuk tepesine girdi. Tarafımızdan birinci hatlar takviye edilerek yaptığımız taarruzla düşmanı o tepeden attık. Hâkimiyet bizde kaldı. Düşmanın Azmak güneyinde yaptığı taarruzlar da püskürtüldü. Bu şekilde 8 Ağustos'ta (21 Ağustos 1915) düşmanın en azından biri taze olmak üzere üç tümen ile yaptığı taarruz neticesinde on beş yirmi bin kadar zayiatı oldu.

Düşmanın maksadı bence Kayacıkağılı, İsmailoğlu ve Yusufçuk tepelerini zapt ederek cephemizi yarmaktı. Ve bu hattın içinden doğuya ilerleyecekti. Hakikaten çok büyük azim ve inatla durmadan taarruzlar yaptı. Birliklerimizin ve başlarında bulunan kumandanlarla subaylarımızın metanetleri, fedakârlıkları sayesinde düşmanın hücumları göğüs göğüse, süngü süngüye karşılanarak imha edildi. Başarı neticesi de bizde kaldı.

Paşa, General Hamilton'un raporundaki, aynı güne rastlayan olayları hikâye eden sayfaları yüksek sesle okudu ve bana dedi ki:

Görüyor musunuz, işte, o da bu yenilgiyi kabul ediyor. Yalnız düşünmediği zorlukları bu yenilginin sebebi olarak gösteriyor. Halbuki benim ve birliklerimin içinde bulunduğumuz zorluklar, muhakkak ki onlarınkinden daha az değildi. Ve kendi ifadesine göre, "üç tümenden de fazla olduğu anlaşılan ve hele damarlarında bir damla İngiliz kanı dolaşan her bir ferdi iftiharından titretecek derecede yüce bir manzara" arz ettiğini söylediği İngiliz soylular tümenini mağlup etmek için benim kullandığım kuvvetlerin miktarını Hamilton harp tarihinde okuyacağı zaman, Türk askerlerini, Türk subay ve kumandanlarını herhalde bu İngiliz tümeninin yüceliğinden daha yüksek bulacaktır. Bundan eminim. Sir Hamilton söz konusu tümen erleri için diyor ki: "Bu derece güzide erlere bu zamanın muharebelerinde pek ender rastlanır." Bunu böyle kabul edersek, o halde bizim 34. ve 64. alaylarımızın –ki onları mağlup etmiştir– erlerine dünyanın hiçbir ordusunda rastlamak ihtimali olmadığı itiraf edil-

melidir. Yalnız Sir Hamilton'u parlak gayesine ulaşmaktan alıkoydukları için İngiliz Kumandanı'nın "Türkler ikinci yaya süvari tümeninin, gırtlaklarına yapışıp hadlerini bildirmekten kendilerini kurtardıkları için pek talihli imişler" sözünü pek bayağı bulurum. Ve buna karşılık şu cümleyi kullanma yetkisini kendimde bulurum: İngiltere'nin iftihar ettiği ikinci Mavend yaya süvari tümeni erlerinin temiz kanlı ve mert Türk kahramanları karşısında dayanamadıkları, bence bizim için daha iftihara değer. Hakikaten Türkler insan takatinin üstünde bir kudret göstermişlerdir.

Şimdi gelelim 13 Ağustos (26 Ağustos 1915) muharebesine. Anlıyorsunuz ki, sekizden on dörde (21 Ağustos'tan 27 Ağustos 1915'e) kadar olan günlerin hadiselerinden söz etmeye lüzum görmüyorum.

14 Ağustos (27 Ağustos 1915) Kayacıkağılı Muharebesi

O gün düşman yoğun topçu ateşiyle Kayacıkağılı cephesinde bulunan tümenimizi ateş altına alarak oradaki siperlerimizi dövmeye başlamış. Bu ateş öğleden sonra saat dörtte büsbütün şiddet kazanmış. Buna gemi topçuları da katılmaktaymış. Mustafa Kemal Bey, düşmanın o cepheye bir taarruz hazırlamakta olduğuna kesin olarak karar vermiş. Oradaki tümen kumandanına, böyle bir taarruza karşı hazırlanması için gerekli emri vermiş. Aynı zamanda mümkün olan bütün topçularına da o istikamette ateş açtırmış. İhtiyat tümenlerinden birine de hazırlık emri verilmiş. Hakikaten düşman söz konusu cepheye hücum etmiş.

Mustafa Kemal Bey oradaki tümen kumandanından açık haber alamadığı için kendisine telefonla şu emri veriyor:

> "İlerideki kuvvetleri kullanacak kimsenin orada bulunmadığını anlayarak üzülüyorum. Herhalde birinci hatlar sıklaştırılmalı. Düşmanın hücumu halinde derhal süngüyle karşılanacak şekilde ihtiyat taburları birinci hatta yaklaştırılmalı. Bunun böyle yapıldığından ben emin olmalıyım. Rica ederim icraatınızı hemen bildiriniz."

Aynı zamanda demin bahsettiği ihtiyat tümenini de o cepheye hareket ettirmiş. Kurmaylarından Pertev Bey'i de haber subayı olarak oraya göndermiş. Almakta olduğu haberler eksikmiş. Bununla beraber düşmanın siperlerimize girmiş olduğuna kanaat getirmiş.

Tümen kumandanının verdiği haberlerle vaziyet aydınlanmıyordu. O kadar ki, bu tümen kumandanına güceniyordum. Saat 6.15 sonra'da da kendisine şu emri verdim:

> "Ben şu haberi bekliyorum: Siperlerimize giren düşman mahvedilmiş, düşman siperlerine askerlerimiz girmiştir. Bundan başka hiçbir haber bence önem taşımamaktadır."

İşte bu emri verdim.

Netice ne oldu efendim?

Bu emirden sonra gelen raporlarda da açıklık yoktu. Bunlarda, hareketin hava iyice karardıktan sonraya bırakılmasına müsaade etmem talebinde bulunuluyordu. Bunun üzerine yeni bir emrimde dedim ki: "Düşmanın püskürtülmesi için gecenin olmasını bekleyerek bir an bile kaybetmek katiyen doğru değildir. Düşman da karanlıktan istifade ederek fazla takviye birlikleri alır. Çabuk hareket ederek düşmanı hemen püskürtmeniz istenir. Gönderdiğim takviye birlikleri ile irtibat kurunuz. Onları cephe gerisine yaklaştırınız ve bana bildiriniz."

Bu tümen cephesinde o gün ve bütün gece sabaha kadar defalarca kanlı boğuşmalar olmuş. Neticede, düşman maksadını elde etmekten mahrum kalmış. Bundan başka, bizim için çok parlak bir başarı denecek derecede de fazla zayiata uğramış.

14/15 (27/28 Ağustos 1915) gece yarısından sonra düşman Mestantepe'den Yusufçuk tepesine taarruza teşebbüs etmişse de piyade ateşlerimizle bu da bertaraf edilmiş.

Paşa dedi ki:

İşte bu Kayacıkağılı muharebesinden sonra artık ciddi hiçbir muharebe olmamıştır. Bu uzun süre zarfında gerek biz, gerekse düşman tahkimat ve tertibatla uğraştık. Anlattığımız bütün bu muharebelerde düşman çok büyük zayiata uğradığı ve bizim hâkimiyetimiz altında kalmaktan kurtulmadığı için bütün ümitleri kırıldı. Ben 27 Kasım'da (10 Aralık 1915) rahatsızlandım.

Demek her gün sarsıp emellerinden uzaklaştırdığımız düşmanınızın kaçtığını görmediniz!

Hayır! Fevzi Paşa[1] hazretlerini yerime vekil bıraktım. İstanbul'a geldim.

Kaçış haberini nerden aldınız efendim?

Zannederim on gün sonra, İngilizlerle Fransızların topraklarımızdan kaçtığını İstanbul'da işittik. Daha sonra Kurmay Başkanımın buna dair verdiği rapora dayanarak. İngilizlerin bu hareketini açıklamak için, başka kelime aramaya lüzum görmüyorum, deyimin tam anlamıyla kaçtılar; kaçtılar diyeceğim. Bu, kendilerince başarılı bir kaçıştır.

Şişli, 28 Mart 1334 (28 Mart 1918)

1 Mareşal Fevzi Çakmak. (Y.N.)

FENERBAHÇE KULÜBÜ DEFTERİNE YAZI*

(3 MAYIS 1918)

Fenerbahçe Kulübü'nün her tarafta takdir edilen çalışmalarını işitmiş ve emek verenleri tebrik etmeyi vazife edinmiştim. Bu vazifenin yerine getirilmesi bugün olabilmiştir. Takdir ve tebriklerimi buraya kaydetmekle kıvanç duyuyorum.

3.5.1334 (3 Mayıs 1918)
Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* Dr. Rüştü Dalaroğlu, *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi*, İstanbul, 1957; Halûk San, *Belgeleri ile Türk Spor Tarihinde Atatürk*, Türk Spor Vakfı Yıl: 2, İstanbul, 1981, s.44-45; V. Necdet Anğ, *Atatürk İçin Yazılanlar (1967-1968)*, Derleyen: Nurettin Menekşe, Ankara, 1967, s.21; *Atatürk'ün Hatıra Defterlerine Yazdıkları*, Derleyen: Utkan Kocatürk, Ankara, 1971, s.5; Sadi Borak, *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünde Resimlerle Atatürk*, Başak Kitabevi, İstanbul, Kasım 1973, s.162.

RUŞEN EŞREF (ÜNAYDIN)'A ARMAĞAN ETTİĞİ FOTOĞRAFIN ÜZERİNE YAZI*

(24 MAYIS 1918)

24 Mayıs 1918

Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleketim ve milletim hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, ahlaksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkı ile ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir. İşte, azizim Ruşen Eşref Bey, sizi, ben, bu kutsal partinin[1] doğal üyelerinden görüyorum. Gün geçtikçe daha önemli hizmetlerinizi bekliyorum. Bugünden çok yarınların şükran ve alkışlarına aday olan sizi bugünden tanıyabilmekle memnunum.

M. Kemal

* *Belleten*, Cilt: VII, Sayı: 28, I. Teşrin 1943, Özel Sayı, iç kapak; Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.16; Sadi Borak, *Ata ve İstanbul*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983, s.73; Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, Ağustos 1998, s.124; P. Alb. (E) Fethi Zapsız, "Kemalizmin Temel Düşünceleri Tarihi İnkilâplar ve Türk Milliyetçiliği'ne Toplu Bir Bakış", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk*, Türkiye Muharipler Derneği Yayınları, Ankara, 1981, s.287.

1 El yazısı metinde "hizbin" şeklindedir. (Y.N.)

DOKTOR RASİM FERİT (TALAY)'A MEKTUP*

(5 HAZİRAN 1918)

Doktor Rasim Ferit Beyefendi'ye

5 Haziran 1918

Azizim Doktor,

İstanbul'a dönmüş olduğunuzu kabul ederek bu mektubu yazıyorum.

Sizce bilinen rahatsızlığım, burada Doktor Buyes'in tavsiyesiyle müracaat ettiğim Profesör Zuckerkandl tarafından da aynen kabul edildi. Kolibasilden başka bir şey bulunmadı. Cottage Sanatoryumu'na girdim. Profesör bizzat tedavi ediyor.

Üç hafta burada kaldıktan sonra üç hafta kadar da "cure" için bir hamama gitmeyi tavsiye ediyor. Rahatım çok iyidir. Istırabım yoktur.

Eşyalarımın hepsi kayboldu, çırılçıplak kaldım. Cevad'ın[1] işini ne yaptınız? Kendisinden aldığım telgraftan tam bir anlam çıkaramadım. Daha açık bir cevap beklerim.

Gözlerinizden öperim kardeşim.

Üç hafta zarfında "Cottage Sanatorium Vien" adresiyle yazınız.

Mustafa Kemal

* Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Üç Mektubu", *Belleten*, Cilt: 24, Sayı: 93, Ocak 1960, s.130-132; Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Ekim 1980, s.127-129; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, s.62-63 ve s.74; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, Dördüncü Basım, Mart 1998, s.105-106.
Mektup Viyana'dan postaya verilmiş ve 13 Haziran'da İstanbul'a varmıştır. Zarfın arka yüzünde, Latin harfleriyle ve Mustafa Kemal'in el yazısıyla, "Moustafa Kémal Pacha/ Cottage Sanatorium" yazısı vardır. (Y.N.)

1 Cevat Abbas Gürer. (Y.N.)

BEHİÇ (ERKİN) BEY'E MEKTUP*

(28 HAZİRAN 1918)

Telgrafınızı aldım, hasseten teşekkür ederim. Osmanlı ordusundaki yeni değişiklikler pek parlaktır. Ayrıldığım gün, garda, Enver Paşa hazretleri 9. Ordu'yu teklif etmişti. Ben de neticeyi sıhhatime ertelemiştim. Böylesi daha iyi oldu.

(M. Kemal)

* Prof. Dr. Afetinan, *Ellinci Yılda Tarihten Geleceğe,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk Dizisi No: 20, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.8; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri,* Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.312.

KARLSBAD'DA GEÇEN GÜNLERİM*

(30 HAZİRAN 1918-28 TEMMUZ 1918)

Prof. Dr. Ayşe Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII. Dizi - Sa. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
Afetinan'ın açıklamasına göre, hatıra defterleri 6 tanedir, toplam 158 sayfadır ve altıncı defterin yalnız bir sayfası doludur. Karlsbad anıları, ne yazık ki kesilip biçilerek yayımlanmıştır. Bütün çabalarımıza rağmen, kesilen bölümlere şimdilik ulaşılamamıştır. (Y.N.)

30 Haziran 1918-1 Temmuz 1918

30 Haziran 1918 Pazar günü öğleden sonra saat 7.30'da Karlsbad istasyonuna varıldı. İstasyonda gelişimi bekleyen otel kapıcısının getirdiği arabaya eşyalarımızı da yükleyerek, hazırlanmış bulunan ikametgâha gelindi.

Cottage Sanatorium doktorlarından Markotein'in Karlsbad'da bulunan dostu Doktor Vermer'e yaptığı tavsiye üzerine, adı geçen tarafından bulunan ikametgâh adeta özel bir evden ibarettir. İsmi Rudolfs Hof olan bu ikametgâh otel Pupp binalarının bitişiğinde ve büyük hamamın karşısındadır. Doktor Vermer söz konusu evde benim için bir salon, bir yatak odası, bir uşak odası (emir erim Şevki için) ve hamamdan ibaret kısımları haftalığı 140 krona tutmuş. Ben ilk bakışta memnun olmadım. Pupp ve buna benzeyen büyük ve debdebeli binaların şaşaası ve söz konusu binalardaki haşmetin yanında, hemen bitişiğinde onlara oranla basit kalan bu benim yeni ikametgâhım o kadar cazip görünmedi. Yarım saat sonra, aynı zamanda beni tedavi etmesi de kendisine yazılmış bulunan Vermer geldi.

İkametgâh konusunda neşesizliğimi gizleyemedim. Elli bir yaşında, henüz evlenmemiş olan doktor, ciddi ve tecrübeli bir konuşmayla bana dedi ki:

-Sen buraya ciddi bir kür yapmak için mi geldin, yoksa lüks ve debdebeli gürültüler içinde zevk etmek, yorulmak için mi? Ne istiyorsunuz, işte, sakin ve rahat bir apartman! Şimdi müsaade ediniz, sizi muayene edeyim ve hareket şeklinizi çizeyim. Göreceksiniz ki, dediğim şeyleri harfiyen takip edince başka bir şey düşünmeye vakit bulamayacaksınız.

Ben, artık sözü uzatmadım. Doktor vazifesini yaptı ve sonunda takip edeceğim programı yazıp bıraktıktan sonra, yine görüşürüz dedi gitti.

Program şudur:

Küçük açıklama		
Mahallinde bir bardak bu sudan içilecek	7 h.	Marksbrün
"	7 20	Mühlbrün
Sabah kahvaltısı	8 20	Thé ou Coffé, Cacao, 20 oufs, beure
Birer gün dönüşümlü	10-11	Bain de houe (Moor)
kompres evde,	11-12	Compresse de boue (Moor)
Öğle yemeği	12-1	Poisson-Viand-légumes, Fruit, Compote, mehlspeise, krattoni
Dinlenme		Repos.
Bir bardak su	3 1/2	ou 6 h Mühlbrün
Küçük yemek sabah kahvaltısı gibi	4-5	Comme le matin

Akşam yemeği	8 h	Poisson, poulet, omelette, entremets, compot, légumes laitage (riz ou semoule au lait)
Yatarken bir bardak su	10 h	Telsenquelle froid

Doktor gıda meselesini belirlerken ekmek söz konusu oldu.

-Tabii beraberinizde un getirdiniz... dedi.

-Hayır dedim.

-O halde, burada ekmek bulamayacaksınız. Çünkü burada hükümet yalnız yerlileri doyurmak mecburiyetindedir. Yabancıları değil.

-Öyle ise, doktor, benim burada oturmama imkân yoktur. Hemen yarın memleketime döneyim. Bizim memleketimizde yabancılar yerlilerden daha çok yiyip içmektedirler. Ben de hükümetim nezdinde yabancılara ekmek verilmesinin önlenmesini teklif edeyim.

Neticede doktor bizzat un veya ekmek bulmayı üstlendi.
Muayene sırasında yaşımı sordu. 36-37 yaşında olduğumu söyledim. Hayretle:

-Pek çabuk general olmuşsunuz. Sizin memleketinizde sizin yaşınızda başka genç general var mıdır?

Harbiye Nâzırımız da gençtir dedim. Bu soru karşısında kaldığım zaman, 21 sene Mısır'ın Kahire'sinde bulunmak ve Arapçayı anadili gibi konuşmak tecrübe ve tetkikatında bulunmuş olan ve bu itibarla Doğu'yu, doğuluları az çok tanımış olduğuna şüphe olmayan Doktor Vermer'in, içinden, "Zavallı Türkiye bu çocukların eline düşmek için ne hale gelmiş bulunmalısın!" dediğini hisseder gibi oldum.

-Doktor, dedim; bizim ordumuzda ihtiyar generaller de vardır. Benim ve emsalimin pek genç kabul ettiğiniz yaşta general oluşumuz, herhalde, ahval ve fevkalade hadiselerin, yapılmasını bize nasip ettiği önemli vazifelerin vatana çok faydalı oluşundandır.

Gece

Rudolfs Hof Direktrisi ihtiyar madamın buldurduğu bir iki kap yemeği yedikten sonra, ertesi gün alışkın olmadığım kadar erken kalkacağımı düşünerek yattım. Kapıcı saat 5.30'da kaldıracaktı. Saat 7'de su içilecek yerde bulunabilmek için 1-2 saat evvel kalkmaklığımı ihtiyatkâr buldum.

Tren yorgunluğuna rağmen derhal uyuyamadım. Apartmanın genel ve iç vaziyeti ve burada kalıp kalmamak fikri zihnimi işgal ediyordu. Salona bitişik küçük bir oda dikkatimi çekmişti. Bu odanın da ilavesiyle apartmanı genişletip biraz düzenledikten sonra alabileceği şekli düşünüyor, bir taraftan Imperial ve Pupp otellerinin azametli hayatına karışmak, diğer taraftan bu kuytu yerde, sükûnetli apartmancığın içinde keşfedilmeden kalmak hususlarının mücadelesini dinliyordum. Nihayet dalmışım.

1 Temmuz 1918, Pazartesi

Evin, Josef adındaki kapıcısının, hiç anlaşılmaz bir aksanla kapıyı vurarak bir şeyler söylemekte olduğunu işitmekle uyandım. Akşamdan tenbih ettiğim için uyandırdığını hatırladım:

-Ya, ya! diye seslendim.

Bu kadar erken kalkmaya alışmamış olan erim Şevki de, yatağını zorlukla terk ederek geldi. Tıraş etti. Fakat bu erkenciliğin mahmurluğunu bertaraf edebilmek için hemen bir hamam almak gerektiğine kani oldum. Onun da hazırlanmasını bekledim. Nihayet tuvaletimizi tamamlayarak saat 7'de evden çıkabildim. Josef bize yol gösterecekti. Direktris'in ödünç verdiği su bardağı elinde olduğu halde Şevki de beraberdi.

10 dakikada Marksbrün'e geldik. O civarda bütün sokaklar kadehleri ellerinde erkek ve kadınlarla doluydu. Ben de, Josef vasıtasıyla kadehimi doldurttum ve herkese uyarak yudum yudum içmeye ve aynı zamanda Mühlbrün istikametinde yürümeye başladım. İki kaynak arasında 500 adım kadar bir mesafe vardır. Ben birinci kadehi içtikten sonra 20 dakikalık zamanı kazanmak için yürümeye devam ettim. İkinci kaynaktan da kadehimi doldurttuktan sonra kapıcıya izin verdim. Şevki de sivil olarak, iki kaynak arasındaki sahada dolaşmaya devam ettik. Kadehim bittikten sonra Şevki'ye verdim ve onu eve gönderdim. Ben saat 8'e kadar dolaştım. Diğer bir kaynağın bulunduğu binanın içinden müzik sesleri işitiyordum. Oraya girdim. Girişten sonra ortasından şelale şeklinde sıcak su fışkıran bir havuz, etrafında buhar ve su serpintilerinden saçlarını ve elbiselerini beyaz empermeabl şapka ve mantolarla koruyan genç, güzel çehreli kızlar, ellerinde pek uzun saplı ve bu saplar üzerinde hareket eden maşrapalarla su dağıtıyorlar, daha ileride gayet uzun bir salon, halk müzik nağmelerine uyarak sağdan sola devrediyor, bazı kimseler de kenarlarda ve ortadaki banklara oturmuşlar... Ben de devre karıştım.

Saat 8'e yakın sabah kahvaltısını yapmak için otel Pupp'ın lokantasına gittim. Bahçede oturdum. 21 numaralı güzel bir kızcağız, ne istediğimi sordu! Tereyağı yok, ekmek yok, şeker yok, süt yok. Şekersiz çay, iki yumurta, bal getirdi. Erim cebime yolda ufak bir parça kuru ekmeği sokmuş, onunla meseleyi hallettik. Oradan eve gittim.

***

Yeni Fikir... Karar

Salonun bitişiğindeki odayı açtırdım. Küçük, fakat bir büro şekli alabilirdi. Direktris'in uygun görmesiyle, bütün evin odalarını ve eşyalarını gördüm ve dedim: "Bu odayı da alacağım, burada benim tarif edeceğim gibi bir büro ve diğer salon ve yatak odam vesairede benim isteyeceğim şekilde tefrişat ve tertibat yapar mısınız?" Uzlaştık ve derhal erim ve ben bizzat çalışmak suretiyle, bütün evin kız erkek hizmetçilerini çalıştırarak isteneni sağladım ve benim apartmanın ev ile olan bitişik girişini de bir sanatkâr getirterek bir perde vasıtasıyla kestim. Burada kalmak kararı verilmişti.

Doktorun programı gereğince, bir kadın saat 10'da kompres yapmak üzere büyük bir kese içinde çamur getirmişti. Evin düzenlenmesiyle uğraşma, kompresi saat 12'ye

erteledi ve pek aceleye geldiği için, ancak, programımı daha ilk günden büsbütün bozmamak için uygulanmış oldu. Faydasının derecesini Allah bilir, ben herhalde bir şey anlamadım; öğle yemeğinin sağlanmasını düşünüyordum.

Bir saat sonra da Pupp'ın restoranına gittim. Bütün masalar dolu. İki kişilik küçük bir masanın yanında durdum. Boş olan bu masanın da üzerinde herhalde rezerve edilmiş olduğunun yazılı olduğunu anladım. Fakat anlamamazlıktan gelerek, o sırada oradan geçen Herr Obert'e "Rezerve midir?" dedim. Almanca olarak, "Saat 1.30 için" dedi. Anlamamazlıktan geldim, "Fransızca bilir misiniz?" dedim. "Evet" dedi, aynı şeyi Fransızca tekrar etti, "Fakat siz o zamana kadar yemeğinizi bitirirsiniz" dedi. Hemen oturdum. Bu defa cebimde getirdiğim ekmekle iyi bir yemek yedim. Herr Obert'e fazla pourboire verince lokantanın adı geçeni, "Yarın kaçta teşrif edeceksiniz? Yarım en uygunudur" dedi. Uygun gördüm. İsmimi, daha doğrusu masayı ayırmak için künyemi sordu, söyledim. Adamcağız, "Ekselans akşam için emriniz..." "Gelmeyeceğim" dedim. Hakikaten akşam yemeğini Imperial'de yemek istiyordum. Daha orasını görmemiştim. Öğlenden evvel odaların düzenlenmesi sırasında uğrayan Dr. Vermer'i de davet etmiştim.

Eve geldim, saat 3'e kadar istirahat ettim. Evin düzenini ve sükûnetini görünce, bu sükûnetten istifade etmek tarafları hatırıma geldi. Almancayı, bildiğimi de unutmak suretiyle terk etmiştim. Fakat şimdi istediğimi Almanca anlatamadığımdan kızıyordum. O halde Almanca öğrenmeye derhal başlarım. Direktris'e, doktora, her önüme gelene erkek veya kadın bir Almanca öğretmeni bulmalarını söyledim.

Aynı sükûnetin verdiği huzura dayanarak günlük hayatımı bu şekilde zapt etmeye karar verdim.

Saat 3.30'da Mühlbrün'e gittim ve bir bardak içtim.

Pupp'ta yaptığım sabah kahvaltısından hiç memnun olmadığım için bu hususu evde temin ettirdim. Saat 4'te evde hazırlanan Yavsé'yi yedim ve soyunup yatak odasında chaise long'a uzandım.

Saat 6 ile 7 arasında Albay Emin Bey geldi. Bu sırada kalkmış, Şevki'ye tıraş oluyordum. Tuvalet bitti. Biraz konuştuk, saat 7'den sonra doktor da geldi. Beraber Imperial'e gittik. Yemek yedik.

Otelde Cemal Paşa hazretlerinin hanımlarıyla ve Emin Bey'in eşi hanımla ve akrabalarından daha bir hanım ve bu hanımın iki kızı ve daha bir hanımla tanıştık. Yemekten evvel salonda biraz oturduk. Yemekten sonra hanımlara veda edip hemen ayrıldık. Doktor bir yere kadar eşlik etti. Yalnız olarak eve geldim. Saat 11'e kadar Revolte[1] adında, André Beaumier'in sanatoryumda başladığım romanını okudum. Bugünü yarın yazacağım. Şimdi birkaç sayfa daha kitap okuduktan sonra yatmak istiyorum. Saat 11.15'tir.

2 Temmuz, Salı

Sabah saat 7'den saat 8'e kadar dünkü gibi iki kaynaktan su içtikten sonra evde kahvaltı ettim. Saat 10'da Kaiserbaad'a gittim. Çamur banyosu yaptım. Eve döndüm ve biraz istirahat ettim. Bu sırada Albay Emin Bey geldi. Onunla beraber Restaurant

1 Ayaklanma. (Y.N.)

Pupp'a kadar yürüdük, o oradan hamama gitti. Ben de öğle yemeği için lokantaya girdim. Saat yarımı geçiyordu. Eve dönerken Sansoussie gazinosu istikametinde biraz yürüdüm. Çiçekçi bir kadına rastladım. Birkaç buket kırmızı ve beyaz karanfil ve adını bilmediğim diğer bir çiçek aldım. Fakat sonra bunlar için bir vazo lazım olduğunu düşündüm. Tam yanı başımda bir mağazaya girdim. Büyük, küçük dört vazo aldım. Eve geldim, çiçekleri vazolara Şevki ile beraber yerleştirdim. Vazoları salona, büroya dağıttım. Sonra soyundum, saat 3'e kadar yattım. Uyuyamadım. Daha giyinmeden Direktris geldi. İstediğim Almanca öğretmeninin geldiğini haber verdi. Öğretmeni salonda bekleterek giyindim.

Almanca öğretmeni Paula Klemm Fransızca olarak, "Efendim, bir öğretmen istetmişsiniz, konuşma için mi, yoksa gramer mi okuyacaksınız?.."

-Evet istedim, dedim. Fakat ne okuyacağımı bilmem...

-Benim kitaplarım vardır. Size gramer kitabı getirdim, oradan okuruz.

-Matmazel, dedim, ben senelerce okulda gramer okudum, lektür yaptım, resitasyon ezberledim; fakat Almancayı öğrenmedim. Şimdi Almanca öğrenmek istiyorum.

-Öyle ise, efendim belki, biraz konuşma ve dikte...

-Pek güzel, fakat Almanca yazarım, dikteye ihtiyacım yok. Konuşmaya gelince, Almanca olarak, dedim ki, onu her gün her yerde mecburen yapmaktayım. Ancak bildiğim kelimeleri tekrardan ibaret kalıyor. Maksadımı söyledim, Almanca öğrenmek. Bunun için ne yapmak gerekeceğini siz belirleyiniz. Bana kalırsa evvela siz beni imtihan edin, ondan sonra kararınızı verirsiniz... Büroya geçtik.

Fransızcadan Almancaya bir sözlük vardı. (Langenschaidts Taschen - Wörterbücher.) Başka Almanca kitabım yok. Bunun Almanca yazılmış girişini okudum. Das vorliegende französischen... ete. (Vorliegende)yi biliyorum, dedim. İzah etti; anlayamıyorum dedim. Ve sonunda Almanca-Fransızca sözlüğü açtım, onun bulamadığı Fransızca karşılığını buldum. Şimdi anladım dedim. Görülüyor ki, kadıncağıza karşı pek müşkülpesent bulundum ve işi zamana bırakıp, biraz düşünmek istedim. Kendisine haber göndereceğimi söyleyerek görüşmeyi tamamladık.

Otel Imperial'de Akşam Yemeği

Saat 6'da Mühlbrün'de bir kadeh içtim, Yavaş yavaş Imperial Baum'a geldim. Imperial'e çıktım. Otelin salonunda saat 7.30'a kadar yalnız oturdum. Akşam için bir masa rezerve edilmesini garsonla haber gönderdim. Emin Bey, iki defa, bana gelmişti. Onu ve tanıştığım hanımları ziyaret etmek bir vazife idi. Kapıcının yanına gittim. Telefonla Emin Bey'e yalnızca kendilerini ziyaret için geldiğimi söyledim (otelin durumunu göz önüne alarak) beni salonda mı kabul edersiniz dedim. Hemen ineceğini söyledi. Ben de salonda eski yerime gelip, bekledim. Biraz sonra Emin Bey geldi. Ardından eşi olan hanım indiler...

Emin Bey, Malinoff hakkında bilgi ve fikrimi sordu. Ben, dört sene evvel, Sofya'da bir sene devam eden askeri ataşeliğim sırasında Malinoff'u; zeki, uyanık, kıymetli bir şahsiyet olarak tanımıştım. Malinoff, Rus taraftarıdır. Radoslavof kabine reisi olduğu ve Avusturya siyaseti takip ettiği hengâmede, kral Malinoff'u daima kabul ederek iltifat ediyor ve iyi muamelesiyle idare ediyordu.

Bulgaristan'da, çeşitli partilerin muhalefeti, birbiriyle mücadelesi ile beraber, aralarında, adeta memleket ve milletin hakiki menfaatleri karşısında tabii ve özel bir uzlaşma vardır. Memleketin selameti, milletin refah ve saadeti hangi siyaseti, hareket tarzını gerektiriyorsa, o siyasetin sahipleri o günün yöneticisi olur. Muhalifler icabında bu hususta yardım bile ederler. Harb-i Umumî ilanında, Bulgarların Ruslarla beraber olması veyahut tarafsız kalması için uğraşan Malinoff, Radoslavof'un Avusturya siyasetinden ayrılmasını engelleyemedi. Fakat Radoslavof'un da başarısı, körükörüne harbe girmeyip, cidden Bulgar yüksek menfaatlerini azami derecede koruyacak fırsatı beklemesindedir. Almanların Avusturya kuvvetlerini takviyesiyle gerçekleşen taarruz neticesinde Sırbiye hemen mahvolmak derecesine yaklaştığı zaman, Bulgarların bu fırsatı kaçırmaları doğru değildi. Rus taraftarlığı bu vaziyette memlekete faydalı değildi. Bulgar ordusunu, galip Alman ve Avusturya kuvvetleriyle çarpıştırarak Ruslara yardım etmektense, galip ordularıyla beraber yürüyerek vatanı genişletmek elbette daha kolay ve faydalı bir neticeydi. Balkan muharebesi ardından, Sırpların Yunanlılarla birlikte Bulgaristan'a saldırmalarıyla oluşan millet kinini de böyle bir hareketi alkışa değer gösterebiliyordu. İşte o zaman bu vaziyeti değerlendiren Malinoff hakikatte durdu. Fakat gerek o ve gerek Radoslavof ve Kral pekâlâ düşünüyorlardı ki, memleketin bu şekilde hazırlayacağı başarı ve bunun neticesi olacak olan menfaatlerin korunması için, Almanlara ve Türklere karşı vaziyet almak lazım gelirse de bu safhanın da aktörü Malinoff olur.

Ben, bu hakikati keşfetmiş idim. Bulgarlara karşı daima tedbirli ve ihtiyatlı hareket lüzumuna inanıyordum. Hatta Cemal Paşa'ya Silvan'dan yazdığım bir seri mektuplarımla da, Bulgaristan hakkında bu bakış açısından bahsetmiştim.

Biz muharebesiz Karaağaç ve civarını verdik. Romanya barışında, Dobruca'ya karşılık bunun ve Trakya'nın da iadesini talep etmek istedik. Enver Paşa Ludondorf'a yardım etmesi için rica etti. Ludondorf bunu acayip buldu. Bulgarları gücendirmenin doğru olmadığını cevaben bildirdi. Yalnız Karaağaç'ın iadesi belki söz konusu olabilirdi. Bulgarlar buna da razı olmadıkları gibi, ben eminim, onlar Midya-İnoz hattına kadar isterler.

Bence, Bulgarlardan arazi istemek için, evvela İstanbul ile Edirne arasında Boğaz'ın müdafaası için diyerek, bir ihtiyat ordusu oluşturmak gerekirdi. Bugün İran'ın istilası için bir dokuzuncu ordu oluşturulması mümkün olunca benim dediğime imkân olması gerekir. Yoksa sözle Bulgarlar yer vermezler. Bu hususu göz önüne almamakla, Bulgarların aleyhimizdeki hislerinin bir an evvel ortaya çıkmasına ve bize karşı ilk fırsatta tehlike olmalarına sebebiyet verilmiş olur. Malinoff'tan büyük dostluk beklenmemelidir. Zaten Radoslavof'tan da beklemek safdillik idi.

Almanların bize gerek bu hususta ve gerek memleketimizi İngiliz istilasından kurtarmada, yardımlarının derecesini mantıken meydana çıkarabiliriz. Benim bu hususta daima olumsuz neticelere varan kanaatlerim, Veliaht hazretleri ile gerçekleşen seyahatimiz münasebetiyle gerek İmparator ve gerek Hindenburg ve Ludondorf'la olan konuşmalarla doğrulanmıştır.

Bir devletin yetkilileri kendi insani hislerine bağlı olarak, devlet meselelerini halledemez, o yetkiye sahip değildir. Memleket kimsenin malikânesi değildir. Yalnız, biz Türkler memleket ve milletin idaresini elimize aldığımız zaman, kendi şahsi işlerimizde gösterdiğimiz cömertliği, devlet meselelerini ve işlerini yabancılarla çözerken kural olarak alıyor, bir çocuk gibi aldanıyoruz.

Cemal Paşa'nın Biraderi Kemal Bey

Ben Cemal Paşa'nın biraderi olduğunu bilmiyordum. Genç bir teğmen, kordonlu yanımıza geldi. Bu subayı dün gece de görmüştüm. Kendisini şimdiye kadar nasıl tanıyamamış olduğumu sordum. 1323'te (1907/1908) Selanik'te olduğunu söyledi. Ben de tam bu tarih'te Şam'dan Selanik'e gelmiş ve Cemal Paşa ile, kurmayların küçük odasında Fethi Bey de dahil olduğu halde, arkadaşlık etmiştim.

Cemal Paşa Binbaşı, ben ve Fethi Bey Kıdemli Yüzbaşı[1] idik. Bunları hikâye ve ilave ettim: Cemal Paşa o zaman büronun kahramanı, bize çömez diyorlardı. Hakikatte ben çömez değildim: Okuldan çıktıktan sonra iki sene birliklerde staj yapmış ve birkaç ay Şam'da Kurmay Dairesi'nde büroda çalışmıştım. Fakat her yerin eskisi, yeni gelene acemi, çömez gözüyle bakar, ben de, isyan etmeksizin sobanın arkasında köşeye sıkışmış masanın üstünde, her gün yığın yığın bulduğum paperassi çalakalem çıkarmaya çalışmakla çömezlik çilesini dolduruyordum. Fakat isyan uzak değildi. Bir gün Cemal Paşa... Bu sırada Madam Cemal Paşa geldi. Konuşma başka vadiye döndü. Bir taraftan müzik sesleri de fazla söze yer bırakmıyordu. Yemek zamanı geldi. Hanımefendi, beni sofrasına davet etti. Bir masa hazırlattığımı söyledim. Ne önemi var dediler madem yalnızsınız!

Beraber yemekten sonra salonda bir süre daha görüşüldükten sonra müsaade istedim. Hafif yağmur yağıyordu. Saat 10.30'da eve geldim. Saat 11.30'a kadar kitap okuduktan sonra yattım. Okumaya devam ettiğim kitap, hep Revolte'dir. Çabuk bitmiyor. Yatmadan evvel Telsenquelle suyundan bir kadeh içtim. Bu suyu şişe içinde kapıcı getirmişti. Birdenbire uyuyamadım. Sağa sola çok döndüm. Zihnim meşgul idi. Bugün sabahleyin uyandığım zaman, uyuyup uyuyamadığımın farkında değildim. Herhalde bir dalgınlık geçirdim.

***

3 Temmuz, Çarşamba

Saat 6'da kalkmayı düşünürken saat 7'de kalktım. Şevki beni kaldıracaktı, halbuki ben onu kaldırdım, hiddetlendim. Şevki'ye çıkışmaya başladım. Şevki tıraş edi-

1 Metinde, "Kolağası". (Y.N.)

yordu. Mahmurluktan, benim çıkışmamdan büsbütün şaşırdı. Usturayı sol bıyığımın yanında yanağıma bastırdı. Kan başladı, dindirmek mümkün değil, asabiyetim arttıkça arttı. Çabuk gideyim derken şimdi kanı dindirememek yüzünden tamamen gecikiyordum. Nihayet, şap, pudra, kolonya... Kan durur gibi oldu. Acele acele Şevki ile beraber Marksbrun'a gittim. Şevki kadehi dolu olarak alacağı yerde, boş olarak bırakmak istiyor. Kızlar alay ederek, gülerek gideceği yeri gösteriyor. Orada daima hazır duran polis, beni ve Şevki'yi tanımış olduğundan yardım etmek maksadıyla fakat Şevki'nin kolundan tutarak, bir çocuk gibi kadehi vermek lazım olan yere götürüyor. Şevki ben görmüyor muyum diye polise tabi olarak yürüdüğü sırada, yan yan benim bulunduğum tarafa bakıyor. Nihayet dolu kadehle geldi, kadehi aldım, suyu orada yavaş yavaş içtim. Bugün geciktiğim zamanı adeta her şeyde kullanarak telafi etmek istiyorum. Su bitince boş kadehi Şevki'ye verdim ve Mühlbrun'a gidip, orada beni beklemesini söyledim. Her gün beraber giderdik, bugün o kadar asabi bulunuyordum ki, Şevki'nin yanımda yürümesinden hiddetleniyordum. Yavaş yavaş yürüyerek Mühlbrun'a yaklaştım. Şevki yeni bir azara yer bırakmamak için, kaynağın önünde kalabalığın içinde ayak burunları üzerinde yükselerek beni gözetliyordu. Benim yaklaşmam üzerine, hemen kadehi doldurdu ve tam zamanında elime verdi. O kadehi de bir iki ufak yürüyüş ile içmekte iken bir arkadaşla beraber Celal Bey'e –eski İzmir Polis Müdürüne– rastladım. Onlarla bir iki kelime görüşürken, Selanik Askeri Rüştiyesi'nde sınıf arkadaşlığı ettiğim Mahmut Efendi adında Selanikli bir efendi gülerek ve uzaktan "O! Kemal'ciğim nasılsınız" diye gayet laubali bir tavırla yanaştı. Bu efendi, erimi görmüş, kim olduğumu sorarak benim burada olduğumu anlamış, iki defa ikametgâhıma gelmişti. Bir defasında yoktum. Bir defasında kabul etmemiştim. Albay Emin Bey'e de benden, benimle sınıf arkadaşlığından bahsetmiş olduğunu adı geçen bana söylemişti. Ben diğer kişilere size mani olmayayım dedim, hadi suyunuza... ve Mahmud Efendi –Nasılsın bakalım arkadaş. –Teşekkür ederim, bir iki defa gelmişsin. Yalnız mısın? Nerede oturuyorsun?

Mahmud Efendi eşiyle beraber olduğunu, valide veya kayınvalidesi vesair aile efradı da bulunduğunu eliyle işaret ederek, şu otelde diye ikametgâhını da söyledi. Ben bu evi görmüş olmak için, sizin ikametgâhınızda benim için bir yer bulabilir miyiz dedim. Evet deyince –Pekâlâ, gidelim dedim. Adi bir otel, –Dur, dedi. Bizim matmazeli çağırayım! Geçkince fakat tatlı yüzlü bir fam de şambr geldi. Mahmud Efendi bana hitaben –Almanca görüş! dedi. Ben Almanca görüşemem. –Ben de hiç. –O halde! –Bilmem.

Ben, kıza benim Almancamla maksadı anlattım. Tabii görünürdeki maksat. Çünkü ben evin dış manzarasına bakarak kararımı vermiştim. Bir iki oda gördüm. Kızla beraber görüştük. Yine beraber çıktık.

Ekmek meselesini söz konusu ettim. Un bulabileceğini söyledi. Onun tanıdığı yerden bir kilo tereyağı sipariş ettik. O da benim ikametgâhımı görmek üzere bizim eve gittik. Tabii pek hoşuna gitti. Ona alaturka bir kahve içirdim. O sırada ben kahvaltımı yaptım.

İlk Araba Gezintisi

Josef şapkası elinde, salona girdi. Araba hazır dedi! Pencereden baktım. Büyük bir lando. Vakit geçirmemek için bu arabaya bindim. Posthof, Kaiserpark, Freundschafts – Saal ve bundan biraz daha ileriye kadar gittim.

Manasız Üzüntü

Asker elbisemi giydim. Saat 7'de Impérial'e gittim. Daha henüz salonları temizliyorlardı. Pelerinimi garde de rob'a bıraktım. Otelin bahçesinde epeyce dolaştım. Canım sıkılıyordu. Bir aralık yağmur yağmaya başladı, tekrar otele girdim. Bu defa salonda oturdum. Henüz kimse yok. Saat 8 oldu. Müzik başladı. Yemek salonuna geçtim. Obert'e hazırladığı yeri sordum. Dün tenbih etmiştim. –Buyrun, Albay Efendi! dedi. Adam dış görünüşümüze bakarak demek ki ancak albaylık rütbesi veriyordu. General olduğumu anlatmaya kalkışmak bir mesele... Sesimi çıkarmadım. Bir küçük masaya oturttu. Yemekten sonra, bu masanın her vakit akşam yemekleri için bana ayrılmasını söyledim. Ve kendimi de tanıtmak için kartımı verdim.

Moustapha Kémal Pacha Arméefuhrer

Herr Obert'in bütün bu ayrıntılı karta rağmen bizi Albay efendilikten başka bir şey olarak görmediğini ve Pacha'nın, adı geçenin gözünde tahminini değiştirmediğini Arméefuhrer'in[1] de delilini hiç düşünmediğini zannederim. Çünkü ertesi günü masa üzerine bıraktığı Bestelt[2] levhasının altında kurşunkalemle şu isim yazılıydı: Monsieur Kemal Pacha.

Yemekten sonra salona geçtim. Dört koltuklu bir masa önünde oturdum. Çok kalabalık vardı. Otelin üç salonu da açıldığı halde garsonlar şurdan burdan buldukları masaları, sandalyeleri getirerek otelin misafirleri için hazırlıyorlardı. Ben, bu dar vaziyette, tek başıma dört koltuğu atıl bırakıyordum. Otel misafiri olmadığım halde buna hakkım var mıydı? Biri gelip bana –Efendi, sizin burada oturmaya hakkınız yoktur. Oturmak hakkına sahip olanlar ayakta kalıyorlar... dese ne cevap verebilirdim!.. Hemen kalkıp gitmek ve bir daha bu otele gelmemek hatırıma geldi. Fakat Madam Cemal Paşa ve arkadaşları ve Emin Bey'le hiç olmazsa vedalaşmak istiyordum. Bir de yarın akşam için de bir masa emretmiştim. Hatta Doktor Vermer'i davet etmiştim. Kısacası bir sıkıntı, bir üzüntü, bir garabet bütün benliğimi istila etmişti. Bir noktayı halletsem sanki müsterih olacaktım.

"Burada yemek yemeye, oturmaya hakkım var mı?" Bu zorluğumu ertesi günü Doktor Vermer'den hallettim. Evet! Bu otelin lokanta ve salonu herkese açıktır. Otelde konaklayanlara mahsus olduğu şimdiye kadar söz konusu olmamıştır.

Madam Cemal Paşa ve ona eşlik edenler yemek salonundan gelirken yanımdaki masadan geçtiler, görüştüm. Bizim masanın dört koltuğundan yalnız altımda olanı kalmıştı. Hanımlar için yer yoktu. Hep beraber başka masaya gittik. Hüseyin Cahit

1 Arıneefuhrer: Ordu Komutanı. (Y.N.)
2 Bestelt: Ayrılmış, rezervasyon. (Y.N.)

Bey ve beraberindeki –birisi eşi olacak– iki hanım da aynı masaya geldiler. On bir Türk... Geniş bir daire oluşturduk. Herkesin bakışı bizim üzerimizdeydi. Madam Cemal Paşa hepimize birer dondurma ısmarladı. Biraz sonra ben kısa bir veda ile hemen ayrıldım. Yağmur yağıyordu. Sıkıntılı bir halde eve geldim. Biraz okudum ve yattım.

4 Temmuz 1918, Perşembe

Program gereğince sabah saat 7'de Marksbrun önünde kadehimi içiyorum, kadehi yarıladıktan sonra yudum yudum hem içiyor ve hem de Mühlbrun'a doğru yürüyorum. Yağmur yağdığı için açık olan şemsiyemle başımı koruyor, paltomun ıslanmasını önleyemiyordum. Muşambamı Şevki'ye vermiştim. O da arkamdan geliyordu. Su bitti, adımlarımı sıklaştırdım. Hızlı hızlı, adeta asker yürüyüşüyle yürüyordum. Herkesin durup bana baktığını ve gülmekte olduklarını gördüm. Yürümeye devam etmekle beraber etrafıma, geriye bakınıyordum. Bir de ne göreyim. Benim Şevki hemen bir iki adım mesafe ile bana ayak uydurmuş, yere kadar uzanan benim muşambam içinde kendinden geçmiş, kollarını sallayarak beni takip ediyor. Talimhane meydanında acemi erlerin yürüyüş talimi sırasında uygulanan şekillerinden biri... Ben de gülmeye başladım.. –Ne yapıyorsun? –Hiç efendim, dedi. Zaten Mühlbrun'a gelmiştik.

Bugün banyo günüydü. İhtiyar hamamcı çamuru kaç sıcaklık derecesinde hazırlayacağını bilmek istiyordu. Bana sormadan kendisi otuz derece değil mi! dedi ve uzaklaştı. Halbuki 28-29 olacaktı. Düzeltmeye imkân kalmadı. 30 derecelik çamurun içine girdim. Yirmi dakika sonra hamamcının gelmesi için zile bastım. Gelen yok! Bir daha, bir daha, bir daha... On dakika oldu gelen giden yok. İhtimal dedim, numaralarda bir karışıklık var. Artık tahammülüm de kalmadı. Çamur teknesinin içinde ayağa kalktım, çamurdan bir adam... Kan ter içinde kaldıktan sonra ihtiyar gözüktü... Diğer su teknesi içinde temizlendikten sonra şezlong'a uzandım, dehşetli ter başladı. Saat 11 olmuştu. İhtiyar tekrar göründü. Efendim zamandır, bir madam bekliyor dedi. Madamı bekletmemek için acele terli terli çıktım. Rutubetli ve soğuk havanın temasıyla hemen başım ağrımaya başladı. Eve geldim, salonda soba yanıyordu. Oradaki şezlong'a uzandım. Bugün yemek yemek için lokantaya gidecektim. Fam de Şambr'ıma Pupp'tan yemek almasını söyledim. Yemek zamanına kadar uzanmış olduğum şezlong'da Révolte'e devam ederek bazı satırları tekrar ediyordum. Bazılarının altını çiziyordum.

[...][1]

Doğal Dertleri de Göz Önüne Alan ve Ona Göre Müşterilerini Memnun Etmeyi Düşünen Bir Doktor

Saat 11.30'a doğruydu, hafifçe kapıyı vurduktan sonra Vermer beni salonda şezlongun üzerinde kitap okurken buldu. Paltosunu çıkarmaksızın şapkası elinde olarak yanımdaki koltuğa oturdu.

1 Afetinan tarafından herhangi bir açıklama yapılmadan "....." şeklinde boş bırakılan bölümlerdir. Muhtemelen kesilen bölümleri göstermektedir. (Y.N.)

5 Temmuz 1918, Cuma

Bugün sabahleyin her zamanki gibi rahatsız olmadım. Şevki dün satın aldığımız termosları kaynaklardan doldurup getirdi, ben de yatağımda içtim. Ufak bir tuvaletten sonra saat 7.30'da dünkü hatıraları kaydetmek üzere bu masanın başına geçtim. Cemal Bey ve arkadaşı geldiler. Bürodan çıktım. Onlardan özür diledikten sonra pijamalı bir kıyafette salonda kabul ettim. Cemal Bey:

-Herkese, yeni padişah ömür versin dedi!

Birdenbire şaşırdım. Ne var, ne oldu, dedim.

-Bilginiz yok mu? Padişah vefat etti!

-Teessür ve teessüf ederim, dedim.

Bu kişiler bu sözlerimle ne demek istediğimi anlayamadılar. Hakları vardı. Çünkü ben, ne ölen padişah'a acıdığımdan ve ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olacağından etkilenmiş değildim. Teessüf ettiğim yanı, İstanbul'da bulunmayışımdı. Fakat bunun için de neden teessüf ettiğimi kendim de takdir edemiyordum. Hakikaten padişahın değişmesi bir memleket ve millet için çok büyük bir hadisedir. Ben, veliaht hazretlerini Almanya seyahati münasebetiyle pek iyi tanımıştım. Aramızda bir dereceye kadar hususiyet ve samimiyet de oluşmuştu. Gönlüm onun tahta geçmesinin ardından bizzat tebrik mi etmek istiyordu. Acaba bunun için mi teessüf ediyordum! Hayır, zannederim bu da değil! Kendisiyle başlamış olan münasebeti azami derecede ilerletmek fırsatı elimdeyken, gönlü tok davrandım. Bir defadan başka ziyaretine gitmedim. Hatta bu defa İstanbul'dan ayrılırken veda bile etmedim. İşte teessür bundan ileri geliyor. ...

Cemal Bey ve arkadaşına karşı da teessürlerimi gizleyemedim. Fakat açıklama yapmadım. Onlar giderken Albay Emin Bey girdi. Onunla da aynı zemin üzerinde görüştük. Hiç olmazsa telgrafla tebrik edeyim dedim, bununla beraber alacağımız ilk gazete ayrıntılarına bıraktım.

Bugün kompres zamanı tam bu buhranlı havadisin alındığı sıraya rastladı. Unuttum ve ilk defa programın bir noktasından sapmış oldum.

[...]

Emin Bey akşam Imperial'de görüşmek üzere gitti. Ben de öğlen yemeği için çıkmak üzere giyinmeye başladım. Doktor geldi, yatak odasına girdi. Ona Padişah'ın vefatını ve yeni padişah'ın bana sevgisini söyledim.

-O halde hemen gitmek mi istiyorsunuz, dedi.

-İyi olduktan sonra dedim.

Teklifim üzerine doktor öğlen yemeğini beraber yedi.

[...]

Siyah bir elbise giydikten sonra Imperial'e gidecektim. Emin Bey'e telefon etmek istedim. Evin telefonunun üçüncü katta olduğunu şimdi öğreniyordum. O katın güzel fam de şambrı Anna beni asansörle yukarı çıkardı.

[...]

Imperial'de, girişte Emin Bey'i bekliyor gördüm. Biraz konuştuk. Altıncı Sultan Mehmed'in tahta geçtiğine dair telgrafı okuduk. Cemal Paşa ile aramızda bir şey olduğundan bahsedildiğini işitmiş. Evet dedim, açıklamaya başladım. Eşi geldi. Onun önünde bazı noktaları geçmek üzere olayı tamamen hikâye ettim. Yemek zamanı gelmişti, ayrıldık.

[...]

6 Temmuz 1918, Cumartesi

Sabah saat 7'de birinci ve saat 7.20'de ikinci kadehi yatakta içtim. Sabah kahvaltısını saat 8'de aldıktan sonra saat 10'a kadar kitap okudum. Bugün hamam günüydü. Banyo aldıktan sonra saat 12.30'a kadar evde bulundum. Kitap okumakla meşgul iken, harp kahramanlarının resimlerini içeren, Almanya, Avusturya, Türkiye, Bulgaristan'a ait dört cilt bir eserin, Avusturya Savunma Bakanlığı tarafından çıkarıldığını ve benim alacağımı tahmin eden, Pupp'ta oturan Ahmet Paşa tarafından gönderildiğini ifade eden bir madam geldi. Bu sırada Emin Bey de gelmişti. Kadınla anlaşamadık. Saat yarıma doğru Emin Bey'le beraber çıktık, o banyoya, ben lokantaya gittim. Yemeğe oturduğum sırada Doktor Vermer geldi. Beraber yemek yedik.

[...]

Yemekten sonra eve geldim, soyundum. Biraz kitap okuyayım dedim. Uzanmış olduğum şezlongun üzerinde uyumuşum.

Uyandığım zaman Selanikli, rüştiyede sınıf arkadaşlığı ettiğim Mahmud Efendi geldi. Yarın Viyana'ya dönecekti. Benim hayatımla ilgileniyor göründü. Rüştiye hayatından beri görmediğim bu çocukluk arkadaşıma hayatımı ve maceramı hikâye ettim. Nişanlarımı görmek istedi. Gösterdim. O gittikten sonra tıraş oldum. Asker elbisesi giydim. Hoşuma giden bir Bulgar nişanımı, Avusturya nişanımın üstüne boynuma taktım. Bu gece Emin Bey ve eşi hanımefendi tarafından Imperial'de dine'ye davetliydim. Saat 7'de evden çıktık, yarım saat kadar Posthof istikametinde yürüyüş yaptım. Saat 8'e yakın otele geldim, yemek yedik. Daha sonra iç salonda saat 10.30'a kadar konuştuk. Ondan sonra eve geldim. Saat 12'ye kadar kitap okudum. Sonra yattım, uykum kaçtı. Tekrar yatağın içinde doğruldum. Bir sigara içtim. Tekrar yattım. Yine uyuyamadım. Tekrar bir sigara içtim. Saate bile bile bakmıyordum. En nihayet uyumuşum.

Akşam yemeği sırasında hep askerlikten bahsettik; ben biraz Arıburnu ve Anafartalar'dan, biraz da Bitlis, Muş cephelerinden bahsettim.

Hanımefendi, asker kızı, asker eşi, asker kardeşi olduğundan, bu hikâyelerden zevk alıyordu.

Kumandanların en büyük cesareti, sorumluluktan korkmamalarıdır, dedim. Hakikaten sorumluluğun ağırlığını ben kendi nefsimde tecrübe ettim. Namuslu ve şeref sahibi bir kumandan için ölüm hiçbir zaman hatıra gelmez; onu düşündüren, icraatının isabet ve isabetsizliğidir. Tam tersine, geri çekilme manevrası için kumandada çok büyük karar isabeti, görüş sağlamlığı olması lazımdır. Bizim ordumuzu

felaketlere sevk eden çoğunlukla geri çekilme manevrası için azim ve karar sahibi kumandanlarımızın yokluğu olmuştur. Üstün düşman taarruzu karşısında çoğunlukla kumandanlar, askerin kendi kendine mevkilerini terk ettikleri zamana kadar karar vermekten çekinirler ve sonra da geri çekilmeyi bir kabahat ve askeri kabahatli görürler.

Hanımefendi, bir muharebeden sonra muzaffer bir kumandanın dolaşması kim bilir ne kadar zevkli olacak dedi?.

Bunu onaylamakla beraber, –Bendenize, dedim, askerlik hayatımda en çok zevk duyduran, Muş cephesinde Sekizinci Tümen ile yaptığım geri çekilme manevrasındaki başarı olmuştur. Bu hareketin değerini evvela hiç kimse takdir edememiştir. İstanbul'dan ve benden evvel Ordu Kumandanı olan İzzet Paşa hazretlerinden gelen telgralarda bir bozgun ve felaket mi olduğundan ve bu uğursuz durumdan sonra düşmanın nerelere kadar gelebileceğinden, daha ne kadar kuvvet istediğimden bahsediliyordu. Bu telaşta adı geçenin hakkı da yok değildi. Çünkü ben yaptığım manevranın benim içinde bulunarak, görüp takdir ettiğim gerekçelerini açıklamaya vakit bulamıyordum ve daha doğrusu hareketimin hafifletici nedenleri, tamamen bilim ve tekniğe dayalı olduğu kanaati beni, "şunun veya bunun için tümeni çekiyorum..." demeye tenezzül ettirmiyordu. Sadece vaziyet şu kararı icap ettirdi diyor ve aynı zamanda uyguluyordum. Düşmanın beş misli üstün kuvveti karşısında arkadaşım Mehmet Nuri Bey'in tümeni katiyen mağlup olmadan ve tersine pek şanlı muharebeler yaparak, adeta bir manevra meydanında talim ettiriyor gibi, 3 gün birinci ilk bulunduğu mevzide muharebe ettirdikten sonra, Tarkos hattına ve oradan da bir gece manevrasıyla daha geriye ikinci bir hatta çektim.

Düşman bizi mağlup ettiğine inandı, daha fazla takip etmedi. Karşımda dağınık üç grup halinde tertibat aldı. On gün sonra Bitlis cephesinde de beraber olmak üzere burada yaptığım taarruzla düşmanı mağlup ve perişan ederek Muş'u zapt ettim. Aynı günde Bitlis'i de zapt etmiştim.

Benim için böyle bir örnek göstermek lazımdı. Çünkü aksi takdirde yaptığım geri çekilmenin iddia ettiğim önem derecesi anlaşılmayacaktı.

Cesaret hakkında daha görüşülüyordu. Dedim, –Bilirsiniz, kitaplarda, bir yerde gayet cesur olan asker, diğer bir yerde ürkek ve tersine bir yerde ürkeklik göstermiş bir askeri birliğin diğer bir yerde cesur olabileceğini okudum. Ben daima askeri yaratılışa, ruh haline ve maneviyata çok dikkat ederim. Hakikaten bu durumu birçok defalar ben de gördüm. Bunun çeşitli etkenleri ve yönlendiricileri olabiliyor. Kumandanların durumu, ünü, kalp kuvveti ve kendilerine olan güvenlerinin derecesi çok büyük önem taşımaktadır.

Arıburnu'nda, Mahmut Efendi adında Şamlı veya Halepli bir tabur kumandanı vardı. Bu benim kumanda etmiş olduğum 19. Tümen'in bir alayında bulunduğu için zayıf kalpli olduğunu hissetmiştim. Bu kişi, bir gün, ilk Arıburnu'nun kanlı muharebeleri sırasında, doğrudan doğruya bana gönderdiği bir raporunda, taburu yerinde tutmak mümkün değildir. Bunun yerine güvenilir diğer bir tabur göndermezseniz felaket muhakkaktır. Derhal adı geçeni karargâhıma çağırdım. –"Mahmud Efendi! dedim. Senin taburunu tanırım, gayet kıymetli ve kahraman bir taburdur. Korkan sensin ve bütün maiyetinin senin gibi korktuğu kuruntusuyla kaçacaklarını kabul ediyorsunuz.

Dolayısıyla düşmanın taarruzunda iddia ettiğin felaket olursa taburunun cesaretsizliğinden değil, senin korkaklığından olabileceğini şimdiden kabul ediyorum. ..... Taburunuz bulunduğu mevkiden kıpırdamayacaktır!..."

O günün gecesi düşman hakikaten üstün kuvvetlerle 3 defa bu tabura taarruz etti Siperlere kadar geldi. Kısmen siperlere girdi. Her defasında ateşle ve süngüyle Mahmud Efendi düşmanı attı. Ve sonra bana başarısını büyük memnuniyetle dolu bir raporuyla yazmıştı. Raporunda Mahmud Efendi'nin adeta mağrur cesaretli bir kumandan olduğu hissediliyor. Bu kişi sonra iyi kumandanlık etti. Alay kumandanı oldu...

Anafartalar Grubu Kumandanlığı'nın nasıl ve ne vaziyette bana verildiğini hikâye ettim. Liman Paşa, Esat Paşa, Enver Paşa ile bazı vaziyetlerimizi söyledim.

Yemekten sonra oturduğumuz salon, dans salonunun bitişiğinde idi. Gayet zarif, latif birkaç genç kadın smokinli erkeklerle dans ediyorlardı. İki salon arasındaki büyük camlı kapı, köşede işgal ettiğimiz fotöylerden bu tekrarlanan ve sürüp giden Vonstep'leri seyre pek müsaitti.

-Ne güzel dedim. Dansı çok sevdiğimden ve askeri ataşelik zamanımda birinci valsörlerden sayıldığımdan bahsettim.

Hanımefendi de kızlık hayatında çok dans ettiğinden ve dansı sevdiğinden bahsetti ve sonra ilave etti...

-Bu hayatın bizde yerleşmesi ne kadar zor...

Dedim ki, ben her zaman söylerim, burada da bu vesileyle arz edeyim, benim elime büyük yetki ve kudret geçerse, ben sosyal hayatımızda arzu edilen inkılâbı bir anda bir "Coup"[1] ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira, ben, bazıları gibi halkın anlayışını, önde gelenlerin anlayışlarını yavaş yavaş benim anlayışım ölçüsünde düşünme ve tasarlamaya alıştırmak suretiyle bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar yıllık bir yüksek öğrenim gördükten, medeni ve sosyal hayatı inceledikten ve hürriyeti elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra neden sıradanların seviyesine ineyim? Onları kendi seviyeme çıkarayım; ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Bununla beraber bu meselede incelenmeye değer bazı noktalar vardır. Bunları iyice kararlaştırmadan işe başlamak hata olur.

Ben henüz bekâr bir adamım. Benimle, evli bir kişinin bu konudaki muhakeme tarzı arasında fark olabilir. Fakat bu hususta tamamen tarafsız olmak ve basit hislerden uzaklaşmak lazımdır. Şimdi, şunu demek istiyorum. Ahlak, her sosyal zümrenin anlayışına göre başka mana, başka renk, başka maksat gösteriyor gibidir.

Mesela bizde, iffet ve ismet çok büyük ve sıkı kurallara bağlıdır. Bir Avrupalı bu kuralları tanımıyor... Onun bizim gözümüzde tamamen ahlaksız, onların gözünde biz tamamen vahşi...

Dolayısıyla iki felsefeden birini tercih etmek lazım geliyor. Asli ve tabii haline dönüş fakat daha süslü, daha insani erkek ve kadın tamamen hür ve bağımsız ve yaşadıkça hiçbir belirli bağımlılığa tabi olmayacak... Fakat insanlığın devamı, toplumun refahının sağlanması, genel düzenin korunması için kanunlar, kurallar olacak, bunlara uyulacak.

1 Coup: Darbe. (Y.N.)

Veyahut olgunlaşan her erkek ve her kadın kendine her bakımdan eşit olan bir eş buluncaya kadar temizliğini koruyacak ve bulduktan sonra teşekkül edecek çift bir ocak oluşturacak... Taraflardan biri ölünceye kadar veyahut şimdiye kadar geçerli kurallar ve şeri kanunların izin verdiği vasıtalar altında ayrılıncaya kadar erkek karısına, kadın yalnız kocasına manen, fikren, maddeten varlığını hasredecek...

Eşlerde, dışarıya taşabilecek duyguları ve eğilimleri boğmak için tedbir alalım: İslamiyette uygulanmakta olan tesettür, kadınların kocalarından başka erkekle katiyen temasa gelmemeleri ve dış hayata sahip olmamaları, bir dereceye kadar kadınları durdurur, fakat erkekler için, bugünkü medeniyet zemininde bir engel icat etmek zor... Gerçi onları ciddi ve sürekli çalışma içinde bulundurmak suretiyle meşgul etmek hatıra gelir. Pek güzel, o kadar ciddi ve yorucu çalışmadan sonra, son asrın ilerlemesi ve medeniyetin ışıklarıyla ve dimağı aydınlanmış bir erkek, işinden doğru evine gelip kapanmak suretiyle yarın için icap eden zevk ve çalışma kuvvetini kazanabilir mi? ... Biraz hava, biraz müzik, biraz tiyatro, kısacası bir hayat arzu etmez mi?... Bu doğal ve medeni gerekleri tatbik ederken yanında karısı bulunmazsa, bu eksiği telafi etmek lazım gelmeyecek mi? Çünkü bir erkek için kadın huzurundan, kadın sözünden, kadın refakatinden mahrum bulunmak bir eksikliktir, bu mutlaka tatmin olunur. Fakat evde erkeksiz kalacak kadın için erkek ihtiyacı aynıdır. ... Ruh ihtiyacıdır ve önemli olan budur. Sonra, bu derece sıkı şartlara bağlı olarak yaşayacak kadınlarımızın hayat hakkında, medeniyet hakkında, hürriyet hakkındaki fikirleri, ihtisasları ne olabilecektir?

Hatıra gelir ki, biz kadınlarımıza çocukluklarından itibaren evleninceye kadar yüksek okullarda bilim öğretir, dil eğitimi yaptırırız. Evlendikten sonra bütün bu bilgi servetiyle kocasını, ocağını süsleyip sevindirmesini de öğretiriz. Fakat evleneceği seneye kadar, bu kadar eğitimi nerede vereceksiniz ... Okullarda mı? Bir defa görgü ve eğitim ana kucağında başlar; ikincisi, erkekler de böyledir, okuldan insan mükemmel bir model olarak çıkmaz; hayata, medeniyete ve her şeye ait hakiki ve yoğunlaşmış eğitim, kanaatler ve görüşler, okuldan ve genel hayata bizzat ve fiilen katıldıktan sonra ve insanlarla, memleketler işleriyle temas ederek, inceleyip bilgi edinerek kazanılır ve okul eğitimi, öğretimi ve görgüsü, erkek olsun kadın olsun, insana, genel ve ortak hayata ilk adımı atmak için bile çoğunlukla yetersizdir. Erkek gibi kadın da, kadınlığını, kadınlığın mevkiini, hakiki ve ortak hayatın önemi içinde birçok hatalardan, sevaplardan sonra takdir edecek ve dengesini bulabilecektir. Mesele bu açıdan incelenirse ve sonra bir erkek ilk gençlik ve delikanlılık döneminden başlayarak, hayatının her döneminde, ömrünün her anında işlediği ve işlemek eğiliminde bulunduğu –yürürlükteki ahlaki kurallara uymayan– hareketlerin, mantığın dışına çıkmamak şartıyla, onun fazilet ve ciddiyet sahibi bir adam olmasını önlemediği ve tersine bu hareketlerin hayatta tecrübe olarak görüldüğü ve ancak böyle bir adamın, kadını tanımanın, bir kadını mesut etmenin, bir kadınla mesut olmanın yollarını en iyi bilebileceği göz önüne alınırsa, aynı tecrübeleri geçirmemiş bir kadının kocasına edeceği muameleyi, onun bütün ruhsal, duygusal, maddi ihtiyacını hakkıyla tatmin edeceği nasıl mümkün ve kabul görülür.

Atalarımızın, Osmanlı yiğitlerinin evlenme usulü mağrur erkeklerin tercih edeceği bir tarzdır. Bir Osmanlı için, o da her emir ve işaretine hazır, varlığını yalnız ken-

disine hasretmiş veya etmeye mecbur kalmış bir veya daha çok kadın vardır. Koca yiğit, bunlarla ancak zamanında meşgul olur. Sonra atı vardır, silahları vardır. At ve silahla yaptığı askerlik sanatı, zaferleri ve ganimetleri kendince eğlendirmeye kâfidir.

[...]

Fakat zannediyorum, artık bugün kadınları büyük babalarımızın müthiş bakışları altında sinmiş olduğu gibi bulunduramayacağız.

[...]

Kısacası, netice: Bu kadın meselesinde cesur olalım. Vesveseyi bırakalım... Açılsınlar onların dimağlarını ciddi bilim ve fenle süsleyelim. İffeti, fenni sağlıklı olarak açıklayalım. Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede önem verelim. Sonra şahsi ilişkiye gelince, tabiat ve ahlakımıza uygun karı arayalım ve onunla evlenme şartlarımızı açık ve kesin kararlaştıralım. Ona, uymakta kusur edince, onun gereğini yapalım. Kadın da böyle hareket etsin..!

***

7 Temmuz 1918, Pazar

Bugün öğlen yemeğini Restaurant Pupp'ta Cemal ve Hüsnü Bey'lerle beraber yedikten sonra, alaturka birer kahve içmek için benim apartmanıma geldik. Kahveler içilirken, ben kendilerine bu hatıra defterimi okudum.

6 Temmuz hatıralarının sonundaki kadın meselesiyle ilgili olan satırlardan sonra, Cemal Bey –Sonra! dedi. Onlar bir şey söylediler mi? –Kayda değer başka bir fikir söz konusu olmadı, dedim. Bununla beraber, benim bu yazılarımdan çıkarılan fikir de, belki, biraz elastikidir. Meseleyi radikal bir şekilde çözmüyor ve ben bunun başka türlü ifâdesini araştırmak istemiyorum.

Cemal Bey, icraat konusunda sıradan anlayışlara uymanın her zaman doğru ve lazım olmadığını pekiştirmek için Adana'da polis müdürlüğü sırasındaki bazı icraatını söyledi. Ben de, aynı noktaya temas eden bazı işlerden, Diyarbekir'den bahsettim.

[...]

Şimdiye kadar akşam yemekleri için Imperial'e gittikçe ya asker elbisesi ile bulunuyor veya caket atay yahut siyah renkli bir sivil elbise giyiyordum. Halbuki buranın sakinlerinin büyük tuvaletleri, erkeklerinin smokinli bulunmaları bana da sivil gittiğim zaman smokinimi giymeyi tercih ettirirdi.

Bu gece yemekten sonra Emin Bey ve eşi Hanım, Cemal Paşa'nın biraderi Kemal Bey ve Seyfi Bey'in eşi Mebruke Hanım ile bir müddet görüşüldü. Son zamanda Madam Cemal Paşa da bizim masaya gelmişti. Hüseyin Cahit Bey, Madam Cemal Paşa'nın bulunduğu diğer salonda onunla beraber bulunuyorlardı. Hüseyin Cahit Bey'le her tesadüfümde selamlaşıyor ve birkaç kelime görüşüyoruz. Fakat herhalde aramızda eski ve sıkı bir dostluğun olmadığını Emin Bey fark etmiş ve bana daha yemekten evvel, Hüseyin Cahit Bey'le tanışmıyorsunuz galiba demişti. Ben de, o kadar değil, bununla beraber kendisiyle tanışmak benim için faydalıdır. Kendisi herhalde memleketimizin güzide şahıslarından biridir, karşılığında bulunmuştum.

Hüseyin Cahit Bey'in Altın Kalemi

Hürriyetin İlanı'ndan sonraydı. Bir gece, askeri kulüpte olağanüstü bir toplantı yapılacağını akşamüzeri işitmiştim. Halbuki, ben askeri kulübün yönetim kurulu üyelerinden olduğum için, benimle beraber yönetim kurulunu oluşturan Kerim Bey (şimdi Kolordu Kumandanı Kerim Paşa) ve Cemil Bey (Kurmay, Birinci Kolordu Kurmay Başkanı) ve Ali Şevket Bey'in (şimdi Arnavutluk subayı, binbaşı, kendisini Viyana'da gördüm. Avusturya ordusuna bağlı ve bu ordunun üniformasını taşıyor) bilgimiz olmadan böyle bir toplantının yapılmaması lazım gelirdi. Kulübün yönetmeliği gereği böyleydi. Şundan, bundan durumu araştırdım, buna karar ve emir verenin doğrudan doğruya Ordu Kumandanı Hadi Paşa olduğunu ve Kurmay Başkanı Ali Paşa'nın bizzat uğraştığını anladım.

Akşam, zamanı geldiğinde, ben de toplantı salonuna girdim. Salon büyük, küçük rütbeli subay ve kumandanlarla tamamen doluydu.

Bazı subaylar, birbiri ardından konuşma yapıyorlar, herkes alkışlıyor. Söylenen sözlere dikkat ettim, Ali Paşa'ya sordum, toplantıyı ve alkışlanan sözlerin içeriğini anladım. Yazar, meşhur Hüseyin Cahit Bey'in altın kalemi...

O günlerde Yunan gazetelerinden biri yazdığı bir makalede Osmanlı Ordusu hakkında hakaretamiz kelimeler kullanmış... Hiç kimse buna karşı ses çıkarmamış, yalnız Hüseyin Cahit Bey Osmanlı Ordusu'na yöneltilen bu hakareti kalemiyle reddetmiş, bu hareket subayların takdirine mazhar olmuş, kumandan nezdinde teşebbüste bulunmuşlar, Cahit Bey'e Selanik'teki subaylar adına bir hediye verilmesi düşünülmüş, bunu kararlaştırmak ve sağlamak için, subaylardan gerekli parayı toplamak için, işbu toplantı yapılmıştı...

Şimdi Tahsin Efendi'nin, gayet ateşli ve tantanalı bir nutku alkışlanıyordu. Tahsin Efendi benim sınıf arkadaşımdı. Yüzbaşı iken istifa etmiş veya emekli edilmiş ve Selanik'te Silâh gazetesini çıkarıyordu. Bu gazete, okuyanlarca bilindiği üzere, mahalle kahvehaneleri müdavimlerini galeyana getiren mahiyette manalı manasız sözler, fikirlerle doluydu... Tahsin Efendi, "Silâhçı Tahsin" lakabını almıştı. Bu lakap, iki farklı adlandırmadan ortaya çıkmıştı. Bazıları Silâh gazetesinin adeta atıp tutmalar yayıncısı olmasıyla alay edercesine ve diğer bazıları... Cahiller, bu gazeteyi mahalle kahvesinde biri yüksek sesle okuyup diğerleri dinlediği zaman adeta ateşlendikleri ve Tahsin'in, palikaryalara veya Moskoflara savurduğu ağırca küfürlerin düşmanların ciğergâhına bir tüfek, bir silah mermisi gibi tesir etmekte olduğundan asla şüphe etmedikleri için takdir etme ve cesaretlendirme makamında bu "Babayiğit"e "Silâhçı" demişlerdi. Bunun şahsını, ahlakını, ruhunun kuvvetini tanımayanlar yazılarını okudukları zaman kendisini hakikaten milliyet sevdası ve vatan aşkıyla kalbi yanan ve ateşin sevkiyle millet ve vatan için ölümler arayan bir kahraman zannedebilirlerdi. Aklı olanlar için cehalet ve şarlatanlığı takdir etmek tabii ki zor değildi... Fakat köylerde, kasabalarda hatta büyük şehirlerde cahiller için Tahsin, milliyet ve vatanperverliğin bir sembolü idi. Bence de zavallı garip bir tip idi.

Biçarenin akıbeti pek feci olmuştur. 1913'te Sofya'da askeri ataşe olarak bulunduğum sırada, bir gün Silâhçı Tahsin'i, sırtında acayip bir sivil elbise, ayaklarında ihtimal subaylık zamanından kalmış bir çizme olduğu halde sefarethanenin önünde gördüm.

-Hayır ola, Tahsin Bey! dedim. Burada ne arıyorsunuz, ne vakit geldin?

-Dün geldim, dedi. Sizi arıyordum. Görüşmek istiyorum.

-Buyurun, dedim. Ben sefarethaneye girmek üzere gelmiş iken vazgeçtim. Tahsin Bey'le beraber kendi ikametgâhıma gittik. Ben Sofya'da Boulouvard Ferdinand'da bütün Sofya arabalarınca "Numiero Trissisedim" denmekle tanınan güzel bir evde ikamet ediyordum...

Enver Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa adı altında bir teşkilat kurmuştu. Bunun gayesi Osmanlı memleketi haricinde, Makedonya'da, Kafkasya'da, Mısır'da, Afrika'da. Acemistan'a, Türkistan'da, kısacası Osmanlı milli emellerinin olabileceği her yerde özel maksatlar takip etmek...

Bağdat'ta, İngilizlerle muharebede mağlup olduğu için üzülüp intihar eden Süleyman Askerî Bey bu konuda Enver Paşa'nın en ileri yardımcılarından bulunuyordu.

Bu Teşkilât-ı Mahsusa'nın en faal şubesi, Makedonya ile uğraşanı idi. Bir aralık, İstanbul'da, Bulgar komite reislerinden bazıları ile yapılan görüşmeler neticesinde bir (Makedonya) Komitesi oluşturulmasına ve birlikte çalışmaya karar vermişler... Süleyman Askerî, bu maksat için, Sofya'da, adeta bir temsilci gibi sık sık hazır bulunuyordu. Süleyman Askerî Bey'in Basra Vali ve kumandanlığına tayininden sonra, benim arkadaşım olan ve arkadaşları arasında Solak İbrahim olarak bilinen bir kişi hemen aynı vazifenin yerine getirilmesi için Sofya'ya gelmişti.

İstanbul'da, her kahramanım diyeni komiteye alıyor ve Makedonya'ya geçmek üzere Sofya'ya gönderiyorlardı. Silâhçı Tahsin Bey de böyle gelmişti. Bu zavallı her işi Silâh gazetesinde cahilleri aşk ve galeyana ve fakat hareketsiz bir takdire sevk eden makaleleri yazmak gibi bir vazife yapacağını hayal ederek Sofya'ya kadar gelmiş. Burada Makedonya'ya geçmek, dağlarda eşkıyalık etmek, silahı gazetesinin başlığından eline almak ve kullanmak lazım geleceğini anlayınca, Tahsin yapamayacağı bir işe sevk edilmiş ve İstanbul'da sefalet ve ıstırabını şurada burada söylemekten doğan sakıncasının önlenip uzaklaştırılması maksadıyla İstanbul'dan kandırılarak çıkarılmış olduğunu anlar... Şimdi ne yapayım? dedi.

-Arkadaşlarınla beraber gideceksin, ayağına çarığı geçirecek ve eline mavzeri alacak, siyasi maksadınız ne ise onu elde edinceye kadar çalışacaksın dedim.

-Ben evvela, siyasi maksadın ne olduğunu anlamadım. Kimse bana bir şey anlatmadı. Ben böyle körü körüne dağlarda dolaşamam, İstanbul'a döneceğim dedi.

-İstanbul'a dönemezsin dedim.

-Niçin! dedi.

O zaman bağlı olduğu komitenin bir yönetmeliği olup olmadığını ve bunu okuyup okumadığını sordum. Hemen cebinden bir nüsha çıkardı.

-Bu mu? dedi.

-Evet! dedim, bunu okuyunuz. Ben de bu vesile ile öğrenmiş oldum.

Tahsin Bey birinci maddeden başlayarak yüksek sesle okumaya başladı. Bilmem kaçıncı madde idi, biraz daha dikkatli ve bir defa daha okumasını söyledim. Öyle yaptı, fakat benim çıkardığım manayı o kavrayamadı. Tekrar okuması ve anlaması için, "Anlayamadım. Bir daha!" dedim...

Bu madde, komiteye dahil olanlar sözlerinden dönerlerse haklarında uygulanacak cezayla ilgiliydi ve Tahsin Bey'in bu meseleye dikkatini çektim.

-Ne demek dedi. Bunun benimle ne ilgisi olabilir. Bana yemin de ettirmediler. Ben İstanbul'a gitmekle yeminimden dönmüş olmayacağım ki.

Tahsin meseleyi benim gibi kavramıyordu. Halbuki, Tahsin İstanbul'a giderse, komite tarafından idam edileceğine hüküm veriyordum. Çünkü yeni kurulmuş olan bu komite, teşkilatında ciddiyet ve yönetmeliğin yürürlüğünde şiddet uygulamak isteyecektir.

Bunu bilakis göstermek için Tahsin'den hafif bir av olamazdı. Fakat ben daha fazla açıklama yapmak, görüş belirtmek ve aydınlatmaktan kaçındım. Çünkü Tahsin'in yaygaracı olduğunu biliyordum. Bu maddeye bir defa daha ve ciddi olarak dikkatini çektikten sonra sessiz kalmayı tercih ettim.

-Ben, dedi, mutlaka İstanbul'a gidip bu kişilerle anlaşacağım. Fakat hiç param yoktur. Rica ederim, bana yalnız yol parası veriniz.

Eski okul arkadaşıma bu kadar az bir para vermek benim için pek tabii ve önemsizdi. Fakat evvela seyahatini kolaylaştırmamak ve ikinci olarak benim yardımımla İstanbul'a döndüğünün yayılmasına yer vermemek için –Peki, istediğiniz kadar para vereyim, fakat İstanbul'a gitmek için değil... Ve zaten yanımda para yoktur. Sefaretteki kasada muhafaza ediyorum dedim.

-Merak etmeyiniz, ben, İstanbul'a yalnız vaziyeti daha iyi anlamak ve yine dönmek üzere gideceğim dedi.

O sırada Sobranya'da mebus arkadaşım İsmail Hakkı Bey geldi. Tahsin'in de arkadaşıydı. İsmail Bey'den ödünç alabilirsin dedim. Ve o şekilde para meselesi halledildi. Zannediyorum bir gün sonraydı, Talat Paşa (o zaman Bey) Sofya'ya gelmişti. Tahsin sefarette herkesin önünde adı geçenin yanına geldi ve yüksek sesle kendinden ve vaziyetten ve mantıksızlıktan bahsetti. Talat Paşa adı geçeni daha fazla söyletmemek için salona aldı, yalnız görüştüler... Kendisine İstanbul'a dönmeyip, kendisi oraya gittikten ve icap edenlerle görüştükten sonra, Fethi Bey vasıtasıyla vereceği telgrafın içeriğine göre hareket etmesini söyler.

Talat Paşa'nın dönüşünden sonra da Tahsin birkaç gün daha bekler. Nihayet hiçbir haber verilmediğinden İstanbul'a hareket eder.

Beş on gün sonra, İstanbul gazetelerinde üzücü bir olay okuyorum.

Silâhçı Tahsin Bey'in ruhsuz cesedi bir çuval içinde mezarlıkta bulunmuştur. Merhumun Allah taksiratını affetsin...!

Gelelim Cahit Bey'in altın kalemine: Bu zavallı Tahsin alkışlanan jestlerinin, bazılarına pek etkili gelen açıklama tarzının bütün kuvvet ve kusursuzluğuyla diyordu ki:

"Ordu, bütün bu koca kahraman Osmanlı ordusu, bütün bu Viyana surlarına kırmızı sancaklar diken kahraman ecdadımızın hayırlı oğulları Yunan palikaryalarının alaycı kahkahaları karşısında kahrolmuştu. Bir adi Atina paçavrası dün, bizi, aslan Osmanlı subaylarını karalayan, hakaret eden sütunlarıyla Atina sokaklarında, Pire rıhtımında ta Girit'imizin, Venizelos hempalarının pençesinde kalan Hanya'sında, burada bu hürriyet kaynağı olan mukaddes Türk memleketi Selanik'imizin Hürriyet Meydanı'nda kucak kucak dağıtılıyordu. Kimse, evet kimse, ordunun haysiyetli alnına atılan bu çamur, bu terbiyesizlik parçasını görmek bile istemedi. İşte Hüseyin Cahit Bey, o muhterem yazarımız, o büyük vatanperverimiz bunu derhal gördü, duygulandı, üzüldü, kalemine sarıldı ve alçak palikaryalara cevap verdi. Ordunun şan ve haysiyetini savundu. Ona elbette altından bir kalem lazımdır! Bunu da ordu takdim edecektir."

İstisnasız herkes bu ateşli sözleri dinliyordu.

Ben, Ordu Kumandanı, Kurmay Başkanı vesair ordu ileri gelenlerinin huzurunda, Yüzbaşı Tahsin Efendi'nin veyahut Silâhçı Tahsin Bey'in Askeri kulübün harp oyununa, sanata ait konferans üyelerine ayrılan salonda bu hatipliğinden memnun olmadım. Bunu askeri disiplin, askeri terbiyeye aykırı buluyordum ve bir taraftan böyle bir toplantıya ve bu hareket tarzına müsaade etmek aczinde kalan Ordu Kumandanı'na kızıyordum.

Tahsin Bey'e cevap vermek üzere ayağa kalktım:

"Tahsin Efendi, dedim! Yunan gazetelerinde ordumuza yöneltilmek istenilen hakaretin ne olduğunu henüz bilmediğimi itiraf ederim. Burada bulunanlar arasında, benim gibi bu konuda henüz gafil kalmış kişilerin bulunduğu muhtemel olmamakla beraber, evvela bir defa bu noktanın aydınlatılmasını sizden rica ederim!"

Halbuki Tahsin Bey'in bu konuda esaslı bir bilgisi yokmuş, başka kimse de sesini çıkarmadı.

Ben devam ettim:

"Eğer bir Yunan gazetesi hakikaten Osmanlı ordusuna hakaret etmişse, bunu, Hüseyin Cahit Bey'in bir makaleyle cevap vermesi kapatamaz. Meseleyi daha ciddi halletmek lazım gelir. İhtimal ki, hükümetimizin bu konuda usul dairesinde teşebbüs etmesi lazımdır. Bundan fazla olarak tamamen ordunun üzüntüsünü ve galeyanını göstermek için ise, bence Cahit Bey'in makalesinin hiçbir tesir edici hükmü yoktur. Fevkaladelik şöyle olur, mesela zatıâliniz gibi kahraman bir ordu mensubu, kalkar Atina'ya gider ve kendi adına ve hesabına ve fakat Osmanlı ordusunun hakaret kabul etmez bir parçası sıfatıyla, o hakaret makalesini yazan yazarı ve yayımlayan gazete müdürünü, kısacası bu hakareti yönelteni veya yöneltenleri ya düelloya davet eder veyahut bunu kabul ettiremeyeceğini anlarsa, doğrudan doğruya tepeler ve kendisini teslim ederek, Osmanlı ordusunun şeref ve haysiyeti uğrunda her türlü sonuca razı olur. Bence Hüseyin Cahit Bey'e en çok Üçüncü Ordu adına bir teşekkür telgrafı çekmek ve bu hareketi nedeniyle yapılan bu ateşli toplantıya katılan ordu subaylarının takdir duygularını bildirmek kâfidir."

Bununla beraber altın kalem için para toplamaktan vazgeçmediler. Ancak netice olarak fiilen uygulanan, bir telgraf çekilmesi oldu zannederim.

Mebruke Hanım'ın Görüşü

Seyfi Bey'in eşi Mebruke Hanım diyor ki, –Bütün genç kızlarımız biraz fazla eğitim ve öğretim gördükten sonra annelerini beğenmiyorlar. Onları adî görüyorlar. Ben buna çok kızarım. Bence anneler, kızlarını kendi seviyelerinden fazlaya çıkacak derecede eğitime devam ettirmemelidirler. Varsınlar cahil kalsınlar...

Dedim ki:

-Hanımefendi! Bu çok tabiidir. Yüksek seviyede olan, kendi seviyesinden bilgi olarak düşük olanı beğenmez. Fakat, bu durumun aslında takdir edilip teşvik görmesi gerekmez mi? Her yeni yetişen kendinden eskisini beğenmeyecek kadar yükselirse, o zaman, ancak o zaman yeni kuşaklar birbirinden kademe kademe yüksek seviyede bir soy zinciri oluşturabilir ki, insanlığın ilerlemesinin gayesi de budur. Onun için genç kızlarımızı ve genç erkeklerimizi fikren, ilmen maziye bağlı bırakmak, belirli bir geri sınırının ilerisine geçmelerini önlemek fikrini tercih etmeyelim ve dikkatinizi çekip sizi gücendiren bunlar yalnız bizde değil, her millette böyledir. Marcel Prévaurt'un bir kitabından hatırımda kaldı. Yazarın acemi rolü oynadığı bir genç kıza yazdığı ilk mektupta diyor ki, evlenmeden önce, henüz bir genç kız iken, gördüğün eğitim ve öğretim ve kazandığın fikir seviyesine göre artık ebeveyninin sana nasihat edecek ve yol gösterecek kültür seviyesinin altında olduklarını göz önüne alarak benden, bu maksadı sağlayacak mektuplar istemiştin.

Bu noktayı belirttikten sonra yazar mektubuna devam ederek diyor ki, evlendikten sonra artık hayat ortağının, sana her bakımdan bir meşale olabileceği değerlendirmesiyle amcanın mektuplarına ihtiyaç duymadın. Fakat bu yeni hayatın ilk safhasını yaşadıktan sonra, amcana müracaat etmiş oluyorsun. Marcel Prévaurt'un bu tarzdaki görüşünden, kocasının da bu kadını tatmin etmediği anlaşılıyor.

Zemini latifeye çevirmiş olmak için sözü değiştirdim, dedim ki, benim de en çok üzüldüğüm memleketimizde eğitim görmeden yetişen hanım kızlarımız, bizi beğenmiyorlar. Hatta işittiğime göre son zamanlarda, görünüşte din değiştiren Alman subaylarına varanlar da varmış. Gerçi bunun da tabii görülmesi lazım. Ben de gençken, mutlaka Avrupalı bir kızla evleneceğim diyordum. Bizim kızlarımız hatırıma bile gelmiyordu. Onları, eğitimleri, görgüleri ve sosyal alışkanlıkları itibariyle eş olamaz bulurdum. Fakat evlilikte uyumun sağlanabilmesi ve devam edebilmesi için olması gereken şartlar incelenip anlaşıldıktan sonra, dini, milliyeti, çevreden aldığı görgü, ahlakı, alışkanlıkları farklı iki insanın birleşmesindeki garabet kadar dikkati çeken bir şey olmadığı kolayca anlaşılıyor.

Bu münasebetle, arkadaşım Doktor Rasim Ferit Bey söz konusu oldu. Doktorun eşi bir Fransızdır. Muharebe münasebetiyle, çocuğunu doğurmak için gittiği Paris'te bulunuyor. Gerçi Madam Rasim Bey pek iyi huylu, gayet kıymetli bir kadındır. Fevkalade de güzeldir. Kocasını da çok sever, Rasim Ferit de onun için ağlar... Mebruke Hanım da doktoru tanıyor ve eşi için ağladığını biliyormuş. Epeyce övdük. Evlilik

hayatından ve özellikle Mebruke Hanım'ın amcası ve benim de Sofya arkadaşım olan Cevdet Bey'den, onun sosyete âlemindeki maharetlerinden bahsettiğimiz sırada Madam Cemal Paşa da bizim yanımıza gelmişlerdi. Söze katılarak dedi ki:

-Cevdet Bey, Sofya'yı altüst etmiş fakat zavallı eşi ne kadar üzüntü çekiyordu.

-Fakat, dedim, Cevdet Bey'in eşine çok fazla sevgisi var.

Madam Cemal Paşa:

-Sevgisi yok, dedi, hürmet ediyor.

-Hayır, dedim, hürmet de ediyor, sevgisi de var.

-Hayır, hayır dedi.

O zaman yine M. Prévaurt'un yazılarından bir cümle hatırıma geldi, söyledim.

-Le mariage est une chose, l'amour est une autre chose (Evlenme bir şeydir, aşk başka bir şeydir). Bununla demek istiyordum ki, aşk ve sevda yoktur demek istiyorsunuz. Halbuki evlilikte bunun varlığı mutlak değildir.

Bunun üzerine Madam Cemal Paşa dedi ki:

-Paşa, ben seni evlendirmeyeceğim.

-Ben de zaten bu konudaki tereddütlerimi halletmeden evlenmek niyetinde değilim. Zaten daha şimdi hanımefendi –Mebruke Hanım– 31 yaşında bir ihtiyardan bahsediyordu. Ben de 36, 37 olduğumdan evlenecek zamanım geçmiş demektir.

Yatağımda Uyku Daveti

Yatağa girdikten sonra uyku getirsin diye tabl de nui üzerinde küçük elektrik lambasının hafif ışığının yardımıyla kitap okuyorum...

Yüksek öğrenim görmüş, dünyayı kendine dar gören genç bir kız, bir okulda felsefe öğretmeni olan amcasından "socialisme"[1] hakkında açıklama yapmasını istiyor. Öğretmen, genç kızı kütüphanesine götürür, İngilizce ve Almanca bilip bilmediğini soruyor, olumlu cevap aldıktan sonra, ona buna dair 10, 15, 20 ve hatta daha fazla cilt kitap verebilecekti. Fakat kitap seçimi konusunda zorluk çekiyor. En nihayet profesörün parmakları bir kitabın üzerinde duruyor, –İşte diyor, bütün budalalıkların başlangıcı budur.

İhtiyar, bu ifadesini şöyle düzeltiyor:

-Bu, sonraki budalalıkların başlangıcıdır. Çünkü sivil ahmaklık bir kaynaktan akmaz. Genç yaklaşıyor ve şunu okuyor: Karl Max. "Le capital" ve amcasına

-Bunu bana ödünç verir misiniz? diyor.

1 Sosyalizm. (Y.N.)

-Hayır, hayır... Biraz sonra ihtiyar şöyle diyor: Socialisme en budalaca bir fikirdir. Individiualisme[1] de böyledir. Çünkü evvela socialisme optimiste'dir.[2] İşte onun asıl saflığı burada! Socialisme zannediyor ki, bir gün dünyada her şeyi en iyi bir şekilde düzenleyecektir. Ben, çok öğrenmek isterdim, socialisme bu ümidi nereden alıyor. Eğer bu dünyada herhangi bir konunun düzeltilmesine işaret gibi, fakat göz önüne alınacak bir şey seçsem, bunun herhangi bir devamlı kanun veyahut inisiyatife tabi olduğunu da ispat etmek gerekir.

Kız bunun üzerine amcasına:

-O halde siz conservateur'sünüz.[3]

İhtiyar bağırarak:

-Conservateur mü? Asla! Durmadan değişmeye mahkûm olan bu evrende, bir şeyi muhafaza etmek nasıl mümkün olur? Conservateur'ler o adamlardır ki, nehrin suyunu elleri içinde muhafaza etmek isterler, onların parmaklarında bir parça çamurdan başka bir şey kalmaz.

Genç kız:

-O halde, conservateur değilseniz révolutionnairsiniz[4] dedi.

Profesör:

-Hayır, canım!...

-O halde socialiste.[5]

Profesör şu şekilde cevap veriyor:

-Conservateur değilim, çünkü eskimiş ve kırılmış bir âlemi muhafaza edemem. Revolutionnaire değilim. Çünkü hoşuma gitmeyen ve zaten yalnız başına değişen bu âlemde hiçbir şeyi değiştirme gücüne sahip değilim. Socialist değilim, değişmeyi olmadan evvel görme gücüne sahip değilim ve socialisme'in ikinci safdilliği de şudur: Bu cüretkâr kendini etkili zanneder. Üçüncü budalalığı, socialisme projelerini düzensizliğe takdim eder ve rastlantıya düzen vereceğini iddia eder. Hiçbir adam olamaz ki, bir etkiye sahip olsun. Ve bazı kimselerin etkileri daima düşündüklerinden başka türlü şekil alır.

Maziye bağlı kimseler vardır. (néant-nan) Hava muhafazakârları. Geleceğe bağlı kimseler vardır: Hava peygamberleri, şimdiki zamanda yaşayan şekil değiştirmiş yokluk kalıyor (Hiç).

Bunun üzerine genç kız diyor ki:

-Siz hiçbir şeye inanmıyorsunuz! Ha evet, inanıyorsunuz, hiçe! Lakin, hiçe inanmak, kesinlikle hiçbir şeye inanmamanın aynı değil midir?

1 Bireycilik. (Y.N.)
2 İyimser. (Y.N.)
3 Muhafazakâr, tutucu. (Y.N.)
4 Devrimci, ihtilalci. (Y.N.)
5 Sosyalist. (Y.N.)

İhtiyar sakince başını sallıyor ve "hayır, hayır" diye mırıldanıyordu.
Kız:

-Niçin "hayır, hayır" diyorsunuz?

İhtiyar, "Puf!" dedi, güvensizlik ve belirsizlik içinde!...
Kız:

-Bana öyle geliyor ki, siz bu belirsizlik içinde pekâlâ "evet, evet..." de diyebileceksiniz...

[...]

Bugün, ilk Almanca dersi alınmıştır. Birinci Almanca öğretmeniyle anlaşamadıktan sonra, ikincisi bulundu. Bu, kavrayış sahibi gibi görünüyor.

8 Temmuz 1918, Pazartesi

Her günkü gibi doktorun programı takip edildi. Fazla olarak saat 3'ten sonra da Emin Bey'le beraber bütün tertibat ve dairelerini gezdik. Saat 5'ten sonra araba ile Kayzerpark'a gittik. Sonra [...] Bugün akşam yemeğini Pupp'ta yedim.

Bugün kayda ve incelemeye değer, aşağıdaki meseleler var, fakat vaktim olmadığı için yalnız not etmekle yetiniyorum:

1. Cemal Paşa'nın mevkii, takip ettiği hayat tarzı için servet kaynağı.
2. Talat Paşa'nın Cemal Paşa'ya soğuk davranması! Sebebi ne olabilir?
3. Enver Paşa bana karşı ne politika izliyor. Buna karşı ne karar vermeliyim.?
4. Yeni padişah ne gibi vaziyetler alabilir.?

9 Temmuz 1918, Salı

Ramazan Bayramı'nın birinci günü.

İlk defa olarak Karlsbad'ın Furtnu Bad denilen yerinde banyo yaptım. Saat 10'dan saat 12.30'a kadar öğretmenle birlikte büyük bir araba gezintisi yaptık. Aieh'te bir çini fabrikasını ziyaret ettik. Beraber yemek yedik. Sonra evde uyudum. Saat 4'te üzerimde hissettiğim ağırlığı atmak için bir banyo aldım. Ondan sonra bayram tebrikine gelen Cemal ve Hüsnü Bey'lerle görüştük!

1. Osmanlı Devleti nasıl bir siyaset takip etmelidir.
2. Türklük mefkûresi.
3. Arabistan, Türkistan hakkında vesair milletler hakkında takip edilecek bakış açısı ne olmalıdır?
4. Devletimizin ileri gelenlerinin memleket hakkındaki kavrayışları. (Cavit Bey)
5. Aşârın toplanma usulleri, Emanet, İhale, maktûiyet (Mısır'da...)
6. İsmail Hakkı Paşa meselesi.
7. Cemal Paşa meselesi.

10 Temmuz 1918, Çarşamba
11 Temmuz, Perşembe

Bu iki günde neler olduğunu yazmayacağım. Birçok hatıralarım gibi bunların da unutulanlara karışmasında ne kötülük var. Yalnız şu kadar diyelim ki, insanlar hakikati daima gizlerler.

12 Temmuz 1918, Cuma

Sabahleyin saat 9.20'de ancak kalkabildim. Bugün su içmek, hamam almak konularında program altüst oldu. Akşamüzeri yalnız yürüyerek birkaç saat gezintiden sonra Vaisshaupt lokantasında yemek yedim. Eve dönerken ev sahibesini ve kızını gördüm. Yarın gece Cour faus'taki Concert'e davet ettiler? Evde soyundum, çalışacaktım. Bir Fransız madamının bir mösyö ile beraber geldiğini kapıcı haber verdi. Salona kabul ettirdim. Tekrar giyindikten sonra yanlarına çıktım. Bu kadın iki gün evvel Almanca öğretmeninin takdim ettiği İsviçreli bir âmâ idi. Fransızca dersi veriyordu. Genç güzel bir kadın, gözleri tatlı bir mavilikte, âmâ olduğu fark edilmiyor. Bilgili. Alman, İngiliz, Fransız milletlerinin ilerlemesi hakkında birçok fikir ileri sürdü. En sonunda, kendisinden Fransız lisanında istifade etmek istediğimi söyledim. Haftalığı 100 krona uzlaştık. Yarın saat 11.30 Haus York'ta Sıblassberg. Bu madamın evine gideceğim. Beni bu âmâ kadından Fransızca ders almaya sevk eden etken nedir? Okuyamaz, yazamaz, yazılan şeyi görüp düzeltemez... O halde bu nasıl bir öğretmen olabilir...

Bu kadın gayet güzel bir aksanla ve Almanca görüşüyor. [...]

13 Temmuz 1918[1]

Sabah saat 8'de uyandım. 20 dakika arayla içmek zorunda olduğum [...] suyunun birinci ve ikinci bardağı arasındaki 20 dakikalık zaman içinde Şevki beni tıraş etti, banyomu yaptım. Bütün tuvaletim bittikten sonra büroya geçerek Fransızca bir kitaptan biraz okudum ve Almanca dersini çalıştım. Bugün, kendisinden Fransızca dersi alacağım Madam Heiniche'ye gitmem gerekiyordu. 11.30 ders için kararlaştırılmış zamandı. Tam o saatte orada olmak için evden 11'de çıktım. Ağır bir yürüyüşle, bir çeyrekte Madam Heiniche'nin mağazasına vardım; mağazadan bir çocuk beni evin 3. katında bulunan daireye götürdü.

Çocuk, "Burası beyefendi" demekle yetinerek giriş kapısının önünde benden ayrıldı.

Madam Heiniche beni dairesinin salonunda bekliyordu. Beni nezaketle kabul ederek pencerenin yanına konmuş olan koltuğa oturmaya davet etti. O da önünde yuvarlak bir masanın bulunduğu divanda yerini aldı. Ben, üç katın merdivenlerini çıkarken yorulduğum için nefes nefese olmaktan kendimi alamıyordum. Görmemesine rağmen soluk almam dikkatini çekmişti: Sayın General, bu zahmetli merdivenler sizi yordu değil mi? Ve aniden konuşma konusunu değiştirerek:

1 13 Temmuz Cumartesi, 14 Temmuz Pazar günlerindeki yazılar tamamen Fransızca yazılmıştır. (Afetinan'ın notu.)

-Yanılmıyorsam beyefendi henüz evli değil! Acaba bir Avrupalı kadınla mı yoksa sizin milletinizden bir kadınla mı evlenmek isterdiniz?

-Fark etmez diye cevap verdim.

Hakikatte düşüncem, evlenirsem bir Türk kadınını tercih edeceğim yolundaydı. Fakat gücenebileceği uzun bir konuşmaya girmemek için evlenme konusundaki konuşmayı kesmeyi tercih ettim.

Askerlik hayatım hakkında bana sorular sordu; kendisine askerlik hayatımı kısaca anlattım.

Balzac'ın eseri olan "la Peau de chagrin"i getirmiştim, telaffuzumu düzeltmesi ve bilmediğim kelimeleri açıklaması için birkaç sayfa okumak istedim.

O, konuşmaya devamı tercih ederken, kendisine bu Fransızca dersinden ne beklediğimi açıkladım.

-Beyefendi, düzelteceğiniz hiçbir şey yok, Fransızcayı güzel telaffuz ediyorsunuz ve bilmediğiniz kelimeler için de sözlüğe bakınız, acaba sözlüğünüz var mı?

-Öyleyse Madam? diye sordum.

Bu soruya kulak vermedi ve devam etti.

Bir saatlik bir konuşmadan sonra Madam Heiniche'den ayrıldım. Ertesi gün öğleden önce saat 11'de bana gelecekti.

Vaisshaupt'ta yemek yedikten sonra Pupp ve Muhlbrün arasında dolaşıyordum.

14 Temmuz 1918, Pazar
Elbogen'e Bir Gezinti

14 Temmuz 1918, Pazar, saat 4 buçukta evde Matmazel Brandner'i bekliyordum. Dün Karlsbad'ın güneybatısında 15 kilometre uzaklıkta bulunan ve eski şatosuyla tanınan Elbongen'e otomobille gitmeye karar vermiştik.

Otomobil dün ısmarlanmıştı. Karlsbad şehrinden kalabalığın içinden geçerken saat 5'ti. Otomobil Eger nehir kıyısındaki yolu takip ediyordu. Donitz'i Tich'i arkamızda bıraktık, Hans Heiling restoranına yaklaşıyorduk, Matmazel Brandner Türk ordusuna ilgi duyar gibi görünüyordu. Bana ordularımızın sayısı ve mevcutları hakkında soru sormuştu.

Cevaplarımda yeterince kuvvetli ordularımız bulunduğunu açıkladım.

-Bu beni çok şaşırtıyor! dedi. Türkiye 1911'den beri hiç durmadan harp ediyor. Bir harpten sonra diğeri onu takip etti, değil mi? Türk-İtalyan harbi, Balkan harbi ve sonra da 4 yıldır süren bu Harb-i Umumî. Türkiye'nin her türlü kaynağının, özellikle ordunun hemen hemen tükenmiş olduğu düşünülebilir! Harp sahalarında öldürmek için bu kadar insanı nerede buluyorsunuz?

O zaman kendisine dedim ki:

-Öyleyse bana müsaade edin de size izah edeyim:

Türk-İtalyan harbi sırasında Türkiye kendi kuvvetlerini kullanamadı. Biliyorsunuz ki İtalyanlar harp ilan etmeden bizi yakaladılar. Deniz yolunu kestiler. Osmanlı Afrikası, ordusuz, İtalyan kuşatmasına bırakıldı. İtalyanlar, hiç engelsiz, Trablusgarp'ı, Bingazi'yi, Derne'yi ve Akdeniz kıyısı şehirlerini işgal ettiler. Şayet İtalyan silahlı kuvvetleri bir sene boyunca, baştan barışa kadar dövüştülerse onları döven düzenli ordu değildi, hayır Matmazel, bunlar sadece çöl göçmenlerinin başındaki birkaç Türk kumandanıydı.

Bizzat ben oradaydım ve Cyrénaique Derne kuvvetlerine kumanda ediyordum. Görüyorsunuz ki, Matmazel, bu harpte Türk ordusuna hiç dokunulmamıştır.

Balkan harbi ise Türk ordusunun katıldığı bir harp değildir. Bu bambaşka bir şeydi, bir bozgundu! Fakat Türk ordusunun bozgunu değildi, hayır hiç değil, bu Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz kumanda heyetinin geri çekilmesiydi.

Balkan kuvvetleri, bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye'ye hâkim olan şahısların bilgisizliğine borçludur.

Denilebilir ki, bu harp de Türkiye için bir sürprizdi. Ordu birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman hücumları karşılanmıştı.

Büyük ve hakiki Türk ordusu oluşturulamamıştı. Öyle zamanlar olmuştur ki, milleti orduya çağırmak yerine birlikler terhis edilmiştir. Bütün iktidarı ellerinde tutan birkaç şahsın bilgisizliği, cesaretle müdafaa edilebilecek kabiliyetteyken ve kabiliyette olan bir orduyu kullanamadan, memleketin en kıymetli kısmını düşmana ikram etti. Bugünkü harp çıkmadan önce, Türkiye'nin yeniden eski durumuna gelmesi için, sadece bir sene bulunduğu bir hakikattir. Böyle kısa bir zamanda büyük bir şey yapılamayacağı aşikârdır. Fakat her şeyden kuvvetli olan zaman, gençliği eskinin yerine geçirmek için, olay olarak, uygun zamanı sağlamıştı.

Genç bir subay olan Enver, Avrupa Türkiyesi'nin kaybının bir neticesi olan donuk dönemden faydalanarak, Harbiye Nâzırı olarak Osmanlı ordusunun başına geçti. Orduya ilk ve en büyük hizmeti, orduyu o eski kumaş parçalarından kurtarması olmuştur.

Aklın eline geçtikten sonra, ordu öylesine çabuk çehresini değiştirdi ki, Çanakkale'de İngilizleri yenerek, Galiçya'da Avusturyalılara yardım ederek, Makedonya ve Romanya'da müttefiki ordularla muzafferane işbirliğinde bulunarak, kıymetini çabucak göstermede gecikmedi.

Kısacası Matmazel, eğer Türkler bu Umumî Harbe girmemiş olsalardı, müttefiklerin lehinde görünen bugünkü askeri durum tam tersini gösterirdi diye iddiada bulunmakta bir sakınca görmüyorum.

Türklerin Çanakkale'deki zaferlerini gördükten sonradır ki, Bulgaristan Türk dostlarıyla beraber harbe girmek lüzumuna inanmıştır.

Eğer Hindenburg Türk ordusunun yardımıyla Galiçya dağlarında ilerleyen Rus hücumlarını geri çevirmeseydi, Hindenburg, Hindenburg olamazdı.

Eğer Kafkasya'da, Mezopotamya'da, Filistin'de nihayet bütün Türkiye hudutlarında, Türk ordusu önündeki Rus, İngiliz ve Fransız kitlelerini tutmamış olsaydı ve eğer Türkiye memleketinin bazı kısımlarını feda etmeseydi, Alman ordusunun bugünkü gibi dayanabilmesine inanılır mıydı? Matmazel, hayır! Bu hakikatin Türklerin büyük bir kısmı tarafından bile bilinmemesi ne kadar esef vericidir!

15 Pazartesi, 16 Salı, 17 Çarşamba, 18 Perşembe, 19 Cuma, 20 Cumartesi

6 günlük macerayı günü gününe yazmanın kolayı bulunamadı.

Bugünler zarfında Almanca dersine son verildi. Madam Corbétie ile tanıştık. Vermer de beraber olmak üzere ilk gece Imperial'de yemek yedik.

[...]

Imperial'de Cavit Bey ve Pertev Paşa ile görüştüm. Madam Cemal Paşa'ya bir ziyaret... 20'de Emin Bey gitti. Kâzım Bey'le görüşme.

İstanbul'a gitmek fikri uyandı.

21 Temmuz 1918, Pazar

Sabahleyin saat 8'de uyandım. Bir kadeh su içtim. Evde hamam aldım. Çamur banyosu çok yorgunluk verdiği için, doktorun fikrine müracaat etmeksizin, ondan vazgeçtim. Saat 11'e kadar kahvaltı ve tuvaletle vakit geçirdim.

[...]

Saat 7.30'da Kâzım, Emin Bey ve eşini bekliyorum. Kendilerini bu gece Pupp'ta yemeğe davet ettim.

22 Pazartesi 1918

Saat 10'da Berlin garına gittim. Madam Cemal Paşa'yı uğurlamak için.

[...]

Hanımefendi, Hüseyin Cahit Bey'le birlikte geldi. Hüseyin Cahit Bey çok ciddi ve bir bakıma yabancı bir tavır gösteriyordu. Trenin hazırlanması beklenirken adı geçen, "Almanlar taarruzu berbat ettiler" dedi. "Tabii" dedim, "Trop de Zel!... Ben bu taarruzun durdurulacağını pekâlâ tahmin ediyordum, fakat geri çekilmeyi beklemiyordum."

Tren geldi. Hanımefendiyi uğurladıktan sonra gardan Hüseyin Cahit Bey'le beraber çıktık. Bana buyurun dedi; mükellef bir otomobil bekliyordu. Benim arabam var dedim. Beraber gitmek arzusunu gösterdi. Erimi araba ile gönderdim. Ben otomobile bindim. Bu otomobil Prens Burhanettin Efendi'ninmiş. Otomobilde şunlar görüşüldü.

Külman, "Umumi Harbin askeri vasıtalarla çözümlenmesi zamanı geçmiştir, siyaset işe karışmalıdır" dediği için çekilmeye mecbur edildi. Askerler ordunun meseleyi çözebileceği iddiasını fiilen göstermek için, bu son taarruzu yaptılar. Fakat bununla kendi kendilerini yalanlamış oldular. Bundan sonra taarruzi hareketten çok, müdafaa vasıtalarına önem vermek Almanlar için daha önemli görünüyor. Amerika'dan bir milyon askerin iki ay evvel Paris'e geldiğini ve bir milyonun nakil halinde olduğunu ve daha bir milyonun hazırlandığını işitmiştik.

Almanların bu son devredeki kısmi başarıları bence inisiyatifi düşmanlarına bırakmamış olmalarından kaynaklanıyordu. Bütün cephede büyük bir üstünlüğe sahip olmadıkları halde, bir küçük kısım üzerinde –ki hasmın bilmediği– çok üstün kuvvet toplamak suretiyle ve hızlı hareket ederek düşmanı şaşırtıyordu. İnisiyatifin İngiliz ve Fransızların eline geçmesinden korkarım. O zaman durum tersine döner.

Avusturyalıların bundan sonra bir şey yapacaklarını zannetmiyorum, zaten bu son taarruzu da yapmaları hataydı. İhtimal ki, Almanların zoruyla yapmışlardır.

[...]

Rusların yeniden canlanmaları ve İngilizlerle beraber olmaları bence ihtimalden uzak değildir. Bulgarların da siyaseti dikkat edilecek noktadır.

Avusturya'nın iç durumu, İttifak partisinin askeri mukavemetini kırabilecek mahiyet alabilir.

–Rahmi Bey Nâfia Nezâreti'ni[1] kabul etmemiş.

Hakikaten, muharebe münasebetiyle bayındırlıkla ilgili bir şey yapmak mümkün değildir. İhtimal Rahmi Bey bu yönünü düşünerek bu konudaki teklifi reddetmiş olur.

-Ben, Rahmi Bey'in herhalde, Heyet-i Vükelâ'ya[2] dahil olmasını uygun görüyordum. Gerçi bayındırlık işleri itibariyle şimdilik geleceğe ait planlar hazırlamaktan başka bir şey yapılamaz. Fakat Heyet-i Vükelâ'da bulunmak suretiyle, kabinenin memleketin bütününe bakma hakkı itibariyle faydalı olabilirdi. O, Canbolad'lar gibi zeki ve metin kişiler kabinenin keyfi hareket etmesini önlerdi.

İzzet Paşa hazretlerinin başyaverliğe tayinini ben anlamlı buluyordum. Çünkü adı geçen yaver olamazdı. O halde bu ad altında adeta Padişah'ın askeri müşaviri, Kurmay Başkanı bir vaziyet almış oluyor. Kendisinin fikirlerinden istifade edilir. Herhalde maceracılığı sevenlerden değildir.

Mühlbrun köprüsünde, Hüseyin Cahit Bey otomobilde beni yalnız bıraktı. O, orada eşini aramak üzere indi. Otomobil beni ikametgâhıma bıraktı.

[...]

Bu gece 27 Temmuz Pazar, Viyana'ya dönmeye karar verdim.

[...]

27 Temmuz 1918, Cumartesi

Sabah saat 8.30'da istasyona geldim. Trenin hareket zamanından 1.30 saat evvel. Çünkü, kapıcı henüz bilet almayı, icap eden muameleyi düzenlemeyi başaramamıştı.

Tren tam saat 10'da hareket etti. Yalnız bir kompartımanda bulunuyordum. Büyük bir yorgunluk hissediyordum. Saat bire kadar kitap okudum. Sonra yemek yedim ve yattım, saat 4'e kadar uyudum. Ondan sonra Viyana'ya varıncaya kadar kitap okudum. Saat 8.30'da varıldı. Otel Bristol'e verilen telgrafta bir otomobil göndermesi bildirilmişti. İstasyonda buna rastlamadık. İki araba tuttum, birine eşyalar ve Şevki, birine de ben bindim ve otele geldik. Otele varışımda otomobilin gönderildiğini söylediler; fakat ben bulamadım ve istifade edemedim... – Otelin kapısında rastladığım, Cemal Paşa'nın biraderi Teğmen Kemal Bey'le çıktık. Benim hiç iştahım yoktu, yalnız romla karışık bir çay içtim ve Kemal Bey gittikten sonra bir hamam alarak yattım.

1 Bayındırlık Bakanlığı. (Y.N.)
2 Bakanlar Kurulu. (Y.N.)

Fransa devriminin büyük generallerinden:

Desaix, Lecourbe, Moreau, Gauvian - saint Cyr'in özgeçmişleri idi. Bütün bu güçlü generaller, Napolyon'un kin ve düşmanlığını çekmişlerdi.

Karlsbad'da geçen günlerimin hatıralarını tamamen ve olduğu gibi bu defterlere geçiremedim. Bunun iki sebebi var. Birincisi, lüzumu kadar yazı yazmak için vaktim olmadı; ikincisi, her düşündüğümü, her yaptığımı, yani bütün fikirlerimi ve hayatımla ilgili sırları bu defterlere nasıl emanet edebilirdim? Hatta bu yazdıklarımı bile bir gün, ihtimal pek yakın bir günde yok etmeyecek miyim? Şimdiye kadar hep böyle olduğu içindir ki, hatıralarımı toplayan bir derlemem yoktur. Gelecekte sessiz ve tamamen tarafsız bir vaziyette ve bir köşede kendi âlemimde yaşamayı başarırsam, ihtimal o zaman hayat hatıralarımı yazmak benim için bir meşgale olacaktır, çünkü hayatımın her safhasını bütün ayrıntılarıyla hafızamda tutabiliyorum, yalnız tarih, gün, isim hatırımda kalmıyor. bunları da ihtimal başka bir vasıta ile sağlarım.

Karlsbad'da ettiğim istifade beklenen derecede değildir. Rahatsızlıklarımın belirtileri henüz mevcuttur.

***

Viyana, 28 Temmuz 1918, Pazar

Saat 7.30'da uyandım. Üzerimde adeta rahatsızlık derecesinde bir kırgınlık var. Kendimi üşütmüşüm gibi öksürüyorum. Yataktan çıkmadan evvel bir çay istedim. Sakarin getirmişlerdi. Şeker için Şevki'yi uyandırttım. Çayı içtikten sonra tıraş ve tuvaletle 8.30'a kadar vakit geçti. Ondan sonra salona geçtim. Karlsbad'da geçen günlerimin hatıralarını beşinci defterin sonunda kapadım. Şimdi, Viyana'da geçecek bu birkaç günlük hatıra için yeni bir defter, bu defteri açıyorum. Viyana'da, otel Bristol'de geçen dün gece yeni aldığım Fransızca kitaplardan birine başlamak istedim. Hemen hepsinin başından birkaç sayfa okudum, fakat devam için hiçbiri üzerinde karar veremedim. Le Baron de Batz'ın "Vers l'echafand", Francois chal Raux'un "Les origine de l'egpedition d'Egypte", J. Patouillet'nin "Ostrovski" hakkındaki kitabı. Hep gözden geçirdim.

***

LÜTFİ SİMAVİ BEY'E MEKTUP*

(19 TEMMUZ 1918)

Karlsbad, 19 Temmuz 1918

Muhterem Beyefendi,

Başmabeyinciliğe tayin buyrulduğunuzu büyük bir sevinçle haber aldım. Zat-ı şahanenin hakkınızdaki sevgi ve itimatları bence de bilindiğinden zaten bunu bekliyordum. Cenabı Hak bu suretle padişahın yakınında bulunmanızı vatan için hayırlı ve uğurlu etsin.

Padişahın tahta çıkması ve bayram münasebetleriyle atebe-i seniyeye[1] vuku bulan tebrikat ve tazimatımın arz edilip edilmediğini bilmiyorum. Çünkü o zaman zat-ı devletlerinizin henüz Berlin'de bulunduğunuzu tahmin ediyorum.

Efendimizin tahta çıkmaları, bendenizde vatanımızın ve milletimizin saadet ve selameti bakımından fevkalade ümitler uyandırdı. Sultan merhumun[2] ebedi kaybından üzüntü duymakla beraber, vatanın, milletin, ordunun oyuncak olmaktan kurtulacağı kanaati bu üzüntüyü ortadan kaldırmıştır.

Birlikte yapmış olduğumuz Almanya gezisi sonundaki rahatsızlık en sonunda bendenizi Karlsbad'a kadar sevk etti. Elhamdülillah iyileştim. Beş on güne kadar İstanbul'a dönmek düşüncesindeyim.

Bağlılık ve tazimat-ı çakeranemin zat-ı şahaneye arzını rica eder ve zatıâlilerinize takdim-i ihtiramat eylerim beyim.

Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1970, s.99; Lütfi Simavi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972, s.379-380; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, s.112; Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.150; Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, Cilt: 18, Alioğlu Yayınevi, yayım yılı yok, İkinci Baskı, s.10638-10639.

1 Osmanlı padişahlarının sarayı. (Y.N.)

2 Sultan Reşat. (Y.N.)

TEVFİK FİKRET'İN AŞİYAN'INI ZİYARET VE DEFTERE İMZA*

(19 AĞUSTOS 1918)

19 Ağustos 1918, Pazartesi. Hatırlama ziyaretinde bulunmakla kıvanç duyan Fikret hayranları.

M. Kemal Süleyman Nazif Fâik Âlî

Eğilmeyen bir başın manevi huzurunda hürmetle eğiliyorum.

Muslihiddin Âdil Râsim Ferid

* Prof. Dr. Âfetinan, "M. Kemal, Tevfik Fikret'in Aşiyanında", *Belleten,* Cilt: 32, Sayı: 128, Ekim 1968, s.579 vd; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları II", *Belleten*, Cilt: 54, Sayı: 211, Aralık 1990, s.1175; Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Ağustos 1998, s.137.
Borak, el yazısının Fâik Âlî (Ozansoy)'a ait olduğunu belirtmektedir. (Y.N.)

DOKTOR RASİM FERİT (TALAY)'A MEKTUP*

(27 AĞUSTOS 1918)

Kardeşim Doktor,

Dün akşamüzeri Halep'e vardım ve geceyi burada geçirdim. Bugün de burada kaldıktan sonra akşam Güneye hareket edeceğim. Seyahat ve burada karşılanma pek parlak olmuştur. Her an sizi hatırladım ve tabii ki hatırımdan çıkmanızın ihtimali yoktur. Gözlerinizden öperim.

Bütün tanıdıklara selam ve saygılar. [...][1]

Mustafa Kemal

* Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Üç Mektubu", *Belleten*, Cilt: 24, Sayı: 93, Ocak 1960, s.133-134; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, s.107.

1 Burada, Hikmet Bayur tarafından, "Hususi özde iki satır konulmamıştır" notu düşülmüştür. İlgili bölüm, mektubun fotokopisinden de çıkarılmıştır. (Y.N.)

DOKTOR RASİM FERİT (TALAY)'A MEKTUP*

(11 EYLÜL 1918)[1]

11 Ağustos 1918, Nablus

Kardeşim Rasim Ferit,

Nablus'a geldim. Suriye'yi baştan başa bir daha etüt ettim, muharebe hatlarını baştan başa gezdim. Kumandan, subay, erlerimizi gördüm. Gözlemlerimin sonuçları şöyle özetlenebilir: Suriye genellikle acınacak bir duruma gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok. İngiliz gizli teşkilatı her tarafta faaliyet halinde, halk hükümetten nefret ediyor, bir an evvel İngilizlerin gelmesini bekliyor. Düşman, birlikler ve vasıtalar bakımından kuvvetli, biz onun karşısında pamuk ipliği.

İngilizler şimdilik muharebeden çok propaganda ile bizi kazanacaklarını zannediyorlar, her gün tayyareleri ile bombadan çok bildiriler atıyorlar ve daima Enver ve ortaklarından bahsediyorlar. Bu mektubu getiren Kurmay Yarbay Arif'ten[2] bildirileri isteyip okuyunuz.

Ruşen Eşref Bey'e ve eşi hanıma mahsus selam ve ihtiram.

[...][3]

Benim burada ıstırabım çoğaldı. Yaverliğin saçma olduğunu zannederim. Hasretle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

* Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Üç Mektubu", *Belleten*, Cilt: 24, Sayı: 93, Ocak 1960, s.136-137; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, s105.

1 Mektupta tarih yanlışlıkla 11 Ağustos diye atılmış, büyük olasılıkla 11 Eylül 1918. Mustafa Kemal'in Halep'e varışı 26 Ağustos 1918, karargâhının bulunduğu Nablus'a gitmek üzere Halep'ten ayrılışı ise 27 Ağustos 1918 tarihindedir. Nitekim Bayur ve Borak da tarihin yanlış atıldığını saptıyorlar ve doğrusunun "11 Eylül 1918" olması gerektiğini belirtiyorlar. (Y.N.)

2 İzmir suikastıyla ilgili olarak idama mahkûm edilen ve karargâhında bir ayı bulundurması dolayısıyla "Ayıcı Arif" diye anılan kişi. (Hikmet Bayur'un notu.)

3 Mektubun fotokopisini de yayımlayan Hikmet Bayur, bu bölümle ilgili olarak, "Buradan sonra birkaç satırlık hususi özde yönler vardır" notunu düşmüştür. Bu bölüm, fotokopiden de çıkarılmıştır. (Y.N.)

3. VE 20. KOLORDULARA EMİR*

(19/20 EYLÜL 1918)[1]

8. Ordu'nun durumunun dikkati çeken bir şekil aldığı, bu ordunun bir raporunda, bu gece sol kanadı Der İstiya olan bir hatta çekileceğinin açıklandığı... Böyle bir hareket yapıldığı takdirde, geride hazırlamış olduğumuz savunma mevziine göre cephe değişimini nasıl düşünüyorsunuz? İhtiyaten bildiriniz. Doğal ki, bu yolda Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı'ndan verilecek direktife göre gereken emirler ordudan verilecektir.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 5/7815, Kls. 4523, Dos. H-19, F. 1-40'tan aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.631.

1 Tarih belirtilmemekle birlikte, yukarıda belirtilen kaynak, bu emir özetini, 19/20 Eylül 1918 gecesi olaylarını ele aldığı bölümde yayımlamıştır. (Y.N.)

7. ORDU'NUN ÇEKİLMESİ HAKKINDA RAPOR*

(19/20 EYLÜL 1918)[1]

8. Ordu, 22. Kolordu'nun Kılansuva üzerinden çekilmek zorunda kalması dolayısıyla, Tayibe ve Tulukerem sırtlarında direnilmesini emrettiğini bildirmektedir. Sol kanat grubu da, 19/20 Eylül 1918'de birliklerine, sol kanadı Dirsita olmak üzere çekilme emri verdiğini bildirmiştir. Buna, ben de ordunun bu gece Küfrü Hars-İskafa-Tima-Kobalan-Elmuki-886-Vadii Ebuzrekâ hattına çekilmesini emrettim. Bundan sonraki harekât hakkında yüksek görüşlerinizin bildirilmesini rica ederim.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Atatürk Özel Kutu 7, Dos. Z-10, Fih. 1-13'ten aktaran: *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.84.
Rapor, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'na, 4. ve 8. ordulara gönderilmiştir. (Y.N.)

1 Yukarıda belirtilen kaynakta belgenin tarihi açık olarak belirtilmemekle birlikte, içeriğinden 19/20 Eylül günlerinde yazılmış olabileceği anlaşılmaktadır. (Y.N.)

7. ORDU'YA EMİR*

(20 EYLÜL 1918)[1]

1. Düşman piyadesinin, 7. Ordu'ya taarruzları zaman zaman kesilmek üzere devam etmektedir. Kuvvetli İngiliz süvarisi, 8. Ordu'nun kanat ve gerilerinde bulunmaktadır.

2. 8. Ordu'da genel durum, 20 Eylül'den daha geride, sol kanadı Surra'nın hemen güneydoğusundaki tepede olmak üzere bir mevzi almayı gerektiriyor.

3. 7. Ordu, buna göre şu hatta çekilmeye karar vermiştir: Surra-Şeyh Selman Farisi-Şeyh Mahna el Fevka-Avrerta-Hırbet Ebu Riza- Vadii Samu kuzey sırtları-Um Hilal batı ve güney sırtı-Karn Sartabe.[2]

4. Bölgeler arasında ara hattı:

a. 8. ve 7. ordular arasında: Ferata doğusu-Surra doğusu-Beyti Ode'nin doğusu-Yasit doğusudur.

b. 3. ve 20. kolordular arasında: Keryut doğusu-Akrabe batısı-Beyti Hasan batısıdır.

c. 4. ve 7. ordular arasında, eski ara hattı geçerlidir.

5. Emir alınınca, muharip kıtalar harekete başlayacaklardır.

6. Hareketler, mümkün olduğu kadar düşmana hissettirilmeyerek yapılmalıdır. Bundan başka asıl mevziin ilerisindeki önemli noktalar piyadeyle işgal edilmelidir.

7. 3. Kolordu, sağ kanadındaki 8. Ordu birlikleriyle ve 20. Kolordu, sol kanadındaki 4. Ordu birlikleriyle irtibatın korunmasından sorumludur. Ayrıca 20. Kolordu, El Mağruk'tan[3] kuzeybatıya giden Vadii Fara'yı örtecek ve emniyette bulunduracaktır.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 7, 7-1, 7-2'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.641-642; *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.85.

1 Tarih bulunmamakla birlikte, yukarıda belirtilen kaynaklar, bu emri, 20 Eylül 1918 olaylarının ele alındığı bölümde yayımlamıştır. (Y.N.)

2 Burada belirtilen yer adları, *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)* adlı kitapta şu şekildedir: "Surra-Şeyh Süleyman Farisi- Şeyh Madülfevka-Averte-Akrebe-Hırbe-i-Eburıza-Vadi-i Samur kuzey sırtları-Ümmül Hilâl güneybatısı-Kumu Sertabe." (Y.N.)

3 *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)* adlı kitapta, "Mağrume". (Y.N.)

8. Cephane ikmalindeki güçlük dikkate alınarak birlikler, her çeşit araçlardan faydalanıp yanlarına fazla cephane alacaklardır. Kullanılmayan malzeme yok edilecektir.

9. Artçılar, düşmanın harekâtını geciktirmek ve güçleştirmek için, yollar üzerinde tahripler yapacaklardır.

10. 7. Ordu Karargâhı, Beyti Hasan'da kurulacaktır. Karargâhın ne zaman hareket edeceği ayrıca bildirilecektir.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE[1] TELGRAF*

(21 EYLÜL 1918)

Geciktiren idam edilir.

Düşman süvarilerinin Samah'a kadar ulaştıkları anlaşılıyor, 8. Ordu kalmamıştır. 7. Ordu'yu Vadii Fara kuzeyine çekmeye çalışıyorum. Ordu henüz düzenini korumaktadır; ancak yiyecek ve cephane meselesi düşündürücüdür. 4. Ordu henüz taarruza uğramamış, sağlamdır. Bisan'ı tutturmaya çalışıyorum. Her halde kuzeyden bu noktaya kuvvet yetiştirilmesi hayat ve memat meselesidir. Ben karargâhımla, ordunun merkezi gerisinde sözünü ettiğim vadide, Beyti Hasan'dayım. Grup Kumandanlığı ile irtibat yoktur.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 13'ten aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.656; Em. Kur. Alb. Şükrü Erkal, "Sina-Filistin Cephesi'nde Mustafa Kemal (Atatürk)", *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1989*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara, 1989, s.77; *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.87.

1 Erkânıharbiye Riyaseti: Kurmay Başkanlığı. (Y.N.)

4. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(21 EYLÜL 1918)

7. Ordu'nun gerisinde bulunan ve düşman elinde kalan Bissan'ın yüce ordunuzdan gönderilecek bir kuvvetle emniyet altına alınarak, Şeria Nehri batısındaki orduların kurtarılması himmetinize kalmıştır. Bu yoldaki imkânın, değerli ordunuzca bildirilmesini rica ederim.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Atatürk Özel Kutu 7, Dos. Z-10, Fih. 1-31'den aktaran: *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.87.
Yazı, Mustafa Kemal tarafından Beytihasan'dan telefonla gönderilmiştir.
Mustafa Kemal, 21 Eylül gününün ilk saatlerinde aldığı şifreli bir yazıyla, "olağanüstü hizmetleri dolayısıyla Padişahın Fahri Yaverliğine seçildiğini" öğrenmiştir. Bkz. *Aynı eser*, s.87, dipnot. (Y.N.)

7. ORDU BİRLİKLERİNE EMİR*

(21/22 EYLÜL 1918)[1]

1. Genel durum, mümkün olan süratle ordunun Vadii Fara kuzeyine geçerek Bisan dolaylarına ulaşılmasını zorunlu kılmaktadır.

2. 8. Ordu kısımları, Nablus'un beş altı km. kadar batısında olup, bu kısımlar da Tubas üzerine çekilecektir.

3. 3. Kolordu, harekâtını 8. Ordu'ya uydurarak Telleuze-Tümmün güneyi hattına çekilecektir.

4. 20. Kolordu, harekâtını 3. Kolordu'ya uydurarak Beyti Hasan-Bisan şosesi iki tarafına çekilecek ve Şeria Grubu ile irtibatını göz önünde tutacaktır.

5. 3. Kolordu, Tubas istikametinde yollanması mümkün olmayan sahra bataryalarını, vakit ve zamanla 20. Kolordu emrine verecektir.

6. Birinci derecede önemli olan husus, eldeki yiyecek maddeleri ve cephane bitmeden Bisan dolaylarına varılmak zorunda bulunulduğu düşüncesidir. Buna göre yürüyüş hızını azaltan ve taşınması güç olan her şey yok edilebilir.

7. Her türlü imkâna başvurularak irtibatın korunması ve sürdürülmesi elzemdir.

8. Bu emir alınır alınmaz icraata başlanmalıdır. Ancak 20. Kolordu'nun 3. Kolordu'dan önce şimdiki mevziini bırakması sakıncalıdır.

9. Ordu Karargâhı, Beyti Hasan'dadır.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 15, 15-1'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.652.

1 Tarih belirtilmemekle birlikte, yukarıda belirtilen kaynak, emri, "7. Ordu'nun 21-22 Eylül 1918 Durumu ve Harekâtı" başlıklı bölümde yayımlamıştır. (Y.N.)

7. ORDU'YA EMİR*

(22 EYLÜL 1918)

Bissan'da düşman süvarisi vardır. Buna karşı Beyti Hasan-Bissan yolu üzerinden gönderilen bir müfreze ile makineli tüfek ve topçu ateşi açılmıştır. Kuzeydoğudan Bissan üzerine bize mensup kuvvetlerin yanaştığına dair belirtiler vardır.

Bissan'daki düşmanı doğudan sıkıştırmak üzere, Şeria doğusuna geçirdiğim müfreze bugün (22 Eylül 1918) güneşin batmasıyla birlikte güneyden kuzeye hareket edecektir.

20. Kolordu cephesindeki düşmanın kuvveti ve yaptığımız baskının durumuna göre, güneye karşı bir kısım kuvvet bırakarak diğer kuvvetiyle Bissan doğrultusunu sıkıştırmak veya Şeria doğusuna geçmek hususlarında serbesttir. 3. Kolordu, 20. Kolordu'ya göre harekâtını düzenleyecektir.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Atatürk Özel Kutu 7, Dos. Z-10, Fih. 1-38'den aktaran: *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.87-88.

YILDIRIM ORDULAR GRUP KUMANDANLIĞI'NA YAZI*

(22 EYLÜL 1918)

7. Ordu, emirlerin gereğine göre, birçok mevzide düşman taarruzlarını geri atarak Vadii Fara hattı kuzeyine çekilmiş olup kuzeye çekilmeye devam etmektedir. Ancak, düşman Bisan kesimini elde etmiştir. Ordunun kurtarılması kuzeyden ve 4. Ordu'dan Bisan'a gönderilecek kuvvetlere bağlıdır. Ben karargâhımdaki 800 kadar silahlıyla bu gece Bisan'a yürüyeceğim. Karargâhım Bisan'ın 25 km. güneyindedir.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 13-1'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.668; *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.90.
Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle) adlı kitapta, bu şifre raporun, Başkumandanlığa ve 4. Ordu Kumandanlığı'na gönderildiği belirtilmektedir. Aynı kitapta "Bisan" yerine "Bissan" kullanılmaktadır. (Y.N.)

7. ORDU'YA EMİR*

(23 EYLÜL 1918)

1. 7. Ordu ve 7. Ordu emrine giren birlikler Bissan ve Aclun yörelerindeki düşmanla temastan kaçınarak, bu iki yer arasından geçip İrbit üzerinden kuzeye çekilmeye devam edeceklerdir.

2. Harekete engel olacak her araç imha edilmelidir.

3. Her kıta, kasalarda bulunan paralarını subayların üzerinde taşıyarak onlarla ihtiyaçlarını satın almak ve yaşantısını kurmak zorundadır.

4. 7. Ordu Karargâhı, bu gece, Şeria Vadisi doğusundan İrbit'e doğru hareket edecektir. Ondan sonra, Der'a veya Der'a-Hırbe arasındaki kesimden Şam'a hareket düşünülmektedir. Bundan sonraki hareketlerinizi buna göre düzenleyiniz.

5. 20. Kolordu'nun, bu emrin bir örneğini 3. Kolordu'ya göndermesini rica ederim.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Atatürk Özel Kutu 7, Dos. Z-10, Fih. 1-45'ten aktaran: *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.92.
Yukardaki kaynakta, emrin saat 14.00 sıralarında yayınlandığı belirtilmektedir. (Y.N.)

7. ORDU'YA EMİR*

(25 EYLÜL 1918)

1. 7. Ordu, El Müzeyrip-Dera hattına toplanacaktır.

2. 3. Süvari Tümeni ile 24. Tümen, 3. Kolordu emrine verilmiştir. Bu birlikler, 26 Eylül akşamına kadar El Müzeyrip'te toplanacaktır. 3. Kolordu Kumandanı'nın, aynı zamanda El Müzeyrip'te bulunmasını uygun görüyorum. 3. Kolordu'nun İrbit üzerine yürümekte olan kısımları, kolordu karargâhının hareketini geciktirmemelidir.

3. 20. Kolordu, yarın akşama kadar Dera ve kuzeybatısında toplanacaktır. Dera'daki Alman Asya Kolu, 20. Kolordu emrine verilmiştir.

4. Ordu karargâhı, yarın El Ramte üzerinden Dera'ya gidecektir.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 18-4'ten aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.679.

25 EYLÜL 1918 TARİHLİ ORDU EMRİNE EK*

İrtibat[1] ambarında bol miktarda yiyecek maddesi vardır. Kolordular, süvari tümeni, 24. Tümen ve bütün birlik ve teşkiller buradan en az dört günlük yem ve yiyecek alacaklar ve taşıt araçları, muhtelif şekillerde daha fazla yiyecek maddesini kendi harekât bölgesine götürmeye çalışacaklardır.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 18-11'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.679-680.

1 "İrbit" olmalı. (Y.N.)

3. SÜVARİ TÜMENİ'NİN RAPORUNA CEVAP*

(25/26 EYLÜL 1918)

Raporunuzu[1] okudum. Nasıl hareket edeceğiniz ekli ordu emrinde açıklanmıştır. İrbit'te iaşeniz sağlanmıştır. Her ihtimale karşı yanınızda bulunmak üzere şimdilik 20 altın lira gönderiyorum. Müzeyrip'e varışınızı ve harekâtınızı ve 3. Kolordu Kumandanı Albay İsmet[2] ile işbirliği yaptığınızı bana bildiriniz.

* *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*. IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.680.

1 3. Süvari Tümeni'nin, Hamd'ın güneybatısından yazdığı 25 Eylül saat 15.00 işaretli raporunda; "Erhabe, Mezarköy, Der Yusuf, Hacfiye'de düşman bulunmadığı; Dera'nın Türk birlikleri ve perakendeleriyle dolu olduğu; 20. Kolordu, 26., 53. ve 16. ve diğer tümenlerin geri kalanlarının, bugün Aclun-Huvare (Havara) yolunu izlediği; bu kıtalarla, Zübya (Züybe)'dan çıkardığı keşif koluyla, Harekle Harabesi civarında ve ikinci kez Hamd'ın hemen doğusundan geçen şosede temas edildiği; ordunun sol kanadında henüz tehlike görülmediği; düşmanın, tümeni şimdiye kadar güneyden takip etmediği; Aclun-Dera yolunun (hariç) batısındaki yollardan kuzeye doğru takibe imkân görülmediği; bazı Bedevi çetelerinin yalnız buldukları perakendelere saldırdıkları; Almanların yanında tercümanlık yapan bir Yahudi'nin, Almanlara, İngilizler tarafına kaçacağını söylediği için süvari tümenine teslim edildiği; ekmek ve arpa bulunamadığı; bazı perakende kıtaların götürmekte oldukları kasaplık sürülerden kendilerine yetecek kadarını bırakarak gerisini tümene almak suretiyle etle beslemeye çalışıldığı; orduların döküntüleri, köyleri silip süpürerek geçtiği için, buğday, un, arpa tedarik edilemediği, ne madeni ve ne de banknot beş parası olmadığı için Arapların da bir şey göstermedikleri, parayı görürlerse besin maddelerini gömdükleri yerlerden kuşkusuz çıkaracakları; mümkünse bir miktar para yollanması; 7. Ordu'nun İrbit'ten hangi yolu izleyeceği ve 25/26 Eylül gecesi nerede olduğunun bildirilmesi" yazılmıştı. Bkz. *Aynı eser*, s.680. (Y.N.)

2 İsmet İnönü. (Y.N.)

GRUP KUMANDANLIĞI'NA*

(26 EYLÜL 1918)

1. 7. Ordu askeri görevini namusuna bağlı olarak yapmış, önce Fara Vadisi kuzeyine çekilmiş ve sonra Bissan'ı işgal etmiş olan düşman atılamadığından, doğuya çark ederek Bissan ile Dir Telamar arasından Şeria Vadisine geçmiş ve İrbit-Edon ve bunun doğusundaki Husn hattında ve 26 Eylül 1918 akşamı Der'a ve Müzeyrip hattında toplanmıştır. Ben de, Edon'da bulunan karargâhı Der'a'ya naklettim.

2. Dağılmış olan 8. Ordu'nun dağınık erleri ve kurtulabilen bazı küçük birlikleri, kolordular tarafından toplanmıştır.

3. Düşman Şeria Vadisi doğusunda genellikle ciddi bir faaliyet göstermemektedir. Anladığıma göre, düşman ordusu asıl kuvvetleriyle doğrudan doğruya Şam ve Riyak hattına yürüyor.

4. Bundan sonrası için aşağıdaki harekete karar verdim:

7. Ordu Der'a ve Müzeyrip'ten Şam doğrultusunda hareket edecektir. 4. Ordu Der'a üzerinden 7. Ordu'yu izleyecektir.

5. 7. Ordu'nun kuvveti şudur: 20. Kolordu 2 000 muharip piyade ve yüz makineli tüfek, iki dağ bataryası. 3. Kolordu yaklaşık olarak aynı mevcuttadır.

6. Şam doğrultusunda hareketim hakkındaki emirlerimi arz ederim.

7. Ben, karargâh ve kolordularımla birlikte hareket edeceğim. Şahsen bir an önce yüksek şahsınıza Şam'a ulaşmaklığım lazımsa, emir buyurulmasını istirham ederim.

Ordunun harekâtı, Ordu Kurmay Başkanı tarafından arz edilecektir. Kendisi bu maksatla Şam'a gönderilmiştir.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Atatürk Özel Kutu 7, Dos. Z-10, Fih. 1-66'dan aktaran: *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.97-98.

GRUP KUMANDANLIĞI'NA*

(26/27 EYLÜL 1918)

7. Ordu 26/27 Eylül gecesini, 20. Kolordu'suyla Der'a kuzeyinde, 3. Kolordu'suyla Müzeyrip dolaylarında geçirmektedir. Ordu, yarın demiryolunu takip ederek, karadan Şam doğrultusunda yürüyüşe geçecektir. Ben, Ordu ile birlikte hareket edeceğim. Daha önce Şam'a gelmem istenirse, emir buyurulmasını rica ederim.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Atatürk Özel Kutu 7, Dos. Z-10, Fih. 1-58'den aktaran: *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.96.
Aynı kaynakta, bu şifre telgrafın 26/27 Eylül 1918 gecesi ve Der'a'dan çekildiği belirtilmektedir. (Y.N.)

GRUP KUMANDANLIĞI'NA*

(27 EYLÜL 1918)

Bugün, 27 Eylül 1918 saat 10.30'da Der'a'dan ayrılarak kolordularımla bir hizada Şam'a hareket ettim. İvedilikle emirlerinizi Der'a-Hicaz hattı doğrultusunda göndermenizi arz ederim.

* *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.96-97.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE RAPOR*

(29 EYLÜL 1918)

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne

29 Eylül 334 (29 Eylül 1918)

18/19 Eylül 1918'de başlayan muharebe sonunda 8. Ordu'nun uğradığı ani durum üzerine, çekilmek zorunda kalan 7. Ordu, çok büyük bir baskı altında Fara[1] Vadisi kuzeyine çekilmeyi başardığı sırada, düşman Bisan'ı tutarak ordunun çekilme hattını kesmiş bulunuyordu. Bu engeli ortadan kaldırmak mümkün olmayınca, Ordu'yu batıya cephe aldırıp muharebe ederek Şeria Vadisi'nin doğusuna geçirmede ve oradan da Aclun Dağı üzerinden kuzeydoğuya yönelerek Dera-Müzeyrip hattını tutmada başarı sağlanmıştır. Bundan sonraki kararım Ordu'yu Kuneytra[2] üzerinden Şam güneyine çekmek ve Dera-Şam istikametini 4. Ordu'ya bırakmaktı. Fakat başından sonuna kadar Grup Kumandanı'nın talimat gönderememesi ve 4. Ordu Kumandanı'nın her iki ordunun da Şam'a gitmesine dair verdiği bilgi üzerine, ordumu, İngiliz süvarisi ve Arap asilerle muharebe ederek bugün (29 Eylül 1918) Şam güneyindeki Kisve'ye getirdim. Burada bugün Liman Paşa hazretlerinden aldığım emir üzerine, bu kuvvetleri Şam'ın savunması için Cemal Paşa'nın emrine bırakıp, Rayak[3] cephesinin kumandasını almak üzere bu gece trenle oraya hareket edeceğimi arz ederim.

Yaptığım incelemeye ve Cemal Paşa ile görüşmemden çıkarabildiğim sonuca göre, kendisini Şerif ile anlaşmakta serbest bırakmanın hiçbir sakıncasını görmüyorum. İngilizler, bize kuvvet toplamak için fırsat bırakmaksızın taarruzlarını ciddi olarak sürdürürlerse, Şam'ın elde tutulabileceğini şüpheli görürüm.

Bana göre daha esaslı tedbir, Kuzeyden gelen kuvvetlerle bu kuvvetlerin emniyetle yetişebilecekleri Rayak kuzeyinde esaslı bir savunma hattı tutmak ve Beyrut-Rayak-Şam hattı güneyinde, mevcut kuvvetlerle bir perde hattı kurmakla yetinmek uygun olur düşüncesindeyim.

Bu itibarla da, arz ettiğim askeri tedbirlere, Şerif ile azami şartlar içinde hemen anlaşmaktan ibaret siyasi tedbirlerin de eklenmesinin uygun olacağı kanısındayım. Cemal Paşa'nın açıklamasına göre bu ihtimal daha birkaç gün için mevcuttur.

7. Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal

* *Atatürk*, Genelkurmay Harp Tarihi Encümeni Başkanlığı, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.20-21 (114 Sayılı *Askeri Mecmua*'nın Fevkalade Nüshası); Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 21, 21-1'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.690-691; *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.100-101.

1 1939 basımı kaynakta "Ferha" şeklindedir. (Y.N.)

2 1939 basımında "Kunaytire". (Y.N.)

3 1939 basımında "Riyak". (Y.N.)

YILDIRIM ORDULAR GRUP KUMANDANI'NA VERİLMEK ÜZERE GRUP KURMAY BAŞKANI'NA NOT ETTİRİLEN RAPOR*

(29 EYLÜL 1918)

28 Eylül tarihli Grup emrini bugün öğleden sonra Şam'a varışımdan sonra okudum. Bu gece yarısına kadar hazırlanabilecek olan katarla, hemen yüksek emirleri yerine getirilecektir. Şam'da toplanan kuvvetleri yakından gördüğüm için Rayak cephesinde faydalanılabilecek birliklerin sayısı hakkındaki düşüncelerimi 29 Eylül'de sözlü olarak bildireceğim. 8. Ordu'dan kurtarılan 125. Alay'ın hemen karadan Rayak istikametinde hareketini, 3. Kolordu Kumandanı'na emrettim. 3. Süvari Tümeni'ne de hemen hareket etmesinin emredilmesini, tümene kumanda etmek üzere Süvari Albayı Mehmet'in de beraber getirilmesini rica ettim. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın şimdilik serbest olarak emrim altında bulunması uygun olacaktır. Çünkü yerine atanan Albay Selahattin, kolordunun emir ve kumandasını üzerine alacaktır.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 20-1'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.691.

7. ORDU'YA EMİR*

(1 EKİM 1918)

Rayak'tan[1]
1.10.334 (1 Ekim 1918)

Ordu Emri

1. 20. Kolordu Kumandanı Fuat Paşa Hazretleri Baalbek'e giderek bir himaye mevzii seçecek ve bugün Rayak'tan oraya hareket ettirilecek olan Yarbay Mümtaz Bey müfrezesiyle bu mevzii hazırlayıp işgal edecektir. Rayak-Baalbek yolu üzerinden gelecek bütün birlikler adı geçenin emrine girecektir.

2. Yarbay Mümtaz Bey müfrezesi (iki menzil taburu, 19 makineli tüfek ve üç bölük, 264 No.lu bataryadan 2 on buçukluk top, Baalbek'teki Binbaşı Selim Bey'in jandarma taburu) bugün öğleden sonra Rayak'tan şoseyi takip edip Baalbek'e giderek Fuat Paşa Hazretleri'nin emrine girecektir.

3. Albay Oppen Grubu (43. Tümen ve Oppen Müfrezesi) daha henüz katılmayan birlikleri toplamak için mevcut durumunu mümkün olduğu kadar koruyacak ve Şam-Rayak demiryolu güzergâhının Zidani'den korunmasını göz önünde tutacaktır. Fakat düşmanla temas halinde ciddi muharebeyi kabul etmeksizin Rayak üzerinden Baalbek civarındaki himaye mevziine çekilecek ve orada Ali Fuat Paşa Hazretleri'nin emrine girecektir.

4. 3. Kolordu Kumandanı Albay İsmet Bey, ordu numarası dikkate alınmaksızın, temasa geleceği bütün kuvvetleri emri altına alacak ve kendisi Rayak üzerine hareket edemediği takdirde Şam-Nebek[2]-Humus istikametinde çekilecek ve orada yeni emrimi bekleyecektir.

5. Rayak Mıntıka Müfettişi Rayak istasyonunda bulunan fazla cephane, mühimmat ve önemli maddelerin Humus'a nakline şimdiden başlayacak ve ondan sonra fazla araç, cephane ve silahları Baalbek kuzeyine gönderecek ve istasyonda bulunup nakli mümkün olmayan her şeyin imhası için şimdiden tedbir alacaktır.

6. Ordu karargâhı bu tertibatın alınmasına kadar Rayak istasyonu binasında kalacak ve ondan sonra Baalbek'e gidecektir.

7. Ordu Kumandanı
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* *Atatürk*, Genelkurmay Harp Tarihi Encümeni Başkanlığı, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.21-22 (114 Sayılı Askeri Mecmua'nın Fevkalade Nüshası); Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 22'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi, IV ncü Cilt 2 nci Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.705-706.

1 1939 basımı kaynakta "Riyak". (Y.N.)

2 1939 basımında "Nebik". (Y.N.)

YILDIRIM ORDULAR GRUBU KUMANDANI'NA*

(1 EKİM 1918)

Bugün, Ordu'ya verdiğim talimatın bu durumda uygulanmasının mümkün olmadığı bildiriliyor. Sözü edilen kısımları, orduların halini ve durumun bugünkü şeklini yakından bilmem itibariyle sözle açıklayacak olursam, sizinle tam olarak fikir birliğine varacağımıza asla kuşkum yoktur. Aslında benim emrettiğim hususlar, düşmanın baskısıyla kendiliğinden meydana gelecektir. Yeter ki bu takdirde kıta kumandanları yapacaklarını daha şimdiden bilsinler. Her halde verdiğim emirle bana yüklenen görev, güneyden gelen kıtaları kendi savunma hattında tutmaktan ibarettir ki, bu da yerine getirilecektir. Ancak, güneyden kıta halinde hiçbir birlik gelmemektedir. Panik halinde gelenlerinse. durdurulup düzene sokulması ve muharebe hattına gönderilmesi düşmanla temasın kesilmesiyle, çekilmekle mümkün olacaktır. Emrimde bildirdiğim şekilde hareket edilmediği takdirde, bundan sonra orduya bir şekil vermeye dahi imkân kalmayacağını büyük bir itaatle arz ederim.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 22-2, 22-3'ten aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.707-708; *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, ATASE Yayınları, Ankara, 1980, s.102.

7. ORDU'YA EMİR*

(5 EKİM 1918)

1. 7. Ordu, emrinde bulunan Alman teşkilatı (Oppen Grubu) ve güney istikametinden gelen (hangi orduya ait olursa olsun) perakende teşkilat, subay ve erler, taşıt araçları, gereç ve donatım, Tammun-Vuzuhi hattında durdurularak toplanacak ve düzene sokulacaklardır.

2. Ordu'ca oluşturulan düzenleme kurulu, ekli 1 numaralı çizelgede gösterilmiştir. Alman birliklerinin düzenlenmesi için de, Ordu 1. Şube Müdürü Binbaşı Bekret, bu emre göre gereken tertip ve teşkilatı yaptıracaktır.

3. Osmanlı teşkilatının Tammun (hariç)-Vuzuhi İstasyonu hattında ve Alman teşkilatının Tammun (dahil) batısında kurulacak ordugâhlarda düzenlenmesi uygun olur. Baş Menzil Müfettişliği, mümkün olduğu kadar çok çadır, zeminlik malzemesi, kazma ve kürek ve mutfak gereçleri gönderecektir. Civar köylerden ancak teşkil edilmiş birliklerin iskânı için faydalanılabilir.

4. Düzenleme Kurulu, güneyden yaya olarak veya trenle gelecek bütün teşkilatı ve perakendeleri Tammun-Vuzuhi İstasyonu hattının kuzeyine geçirmeyecektir. Gelen toplu veya perakende birlikler, subaylar, erler, fenni araçlar ve donatımı kayıt ve sınıflandırmak için oluşturulacak kurullar, büyük çaba harcayacaktır. Bu kurulların oluşturulmasına düzenleme kurulu emrine verilen karargâh ve kurullar yetmediği takdirde ilk katılacaklardan faydalanılabilir.

5. Tasnif sürdürülürken aynı zamanda teşkilatın da çabuklaştırılması elzemdir.

Ordu'ya mensup teşkilatın gelişine kadar tertiplenmiş birliklerin oluşturulmasıyla beraber, her an elde muharebeye hazır mümkün olduğu kadar çok birlik bulundurulması göz önünde tutulacaktır.

6. Piyade birlikleri, 150'şer mevcutlu üçer bölükten, mekkârecisi ve tabur erkânıyla beraber toplam 500 insan ve 50 hayvan mevcudunda tertiplenmiş taburlar halinde teşkil edilecektir. Bunlara birden itibaren numara verilmelidir. Makineli tüfek bölükleri, altışar tüfek üzerine tertip edilmelidir. Bölüğün mevcutları 100 er ile 50 hayvan civarında tutulmalıdır. Topçu ve diğer sınıf erlerinden piyadede kullanılmaya elverişli olanlar bu sınıfa verilmelidir.

* Genelkurmay ATASE Arşivi, No: 4/11122, Kls. 3705, Dos. 28, F. 25-8'den aktaran: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, IV ncü Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.710-712.

7. Subayların taburlara verilmesinde eski birlikleri dikkate alındığı halde, örneğin bir tümen veya alaydan olan subayların aynı birliğe verilmesi sonra da kendi birliklerinin gelmesi halinde teşkilatın süratle tamamlanması sağlanmalıdır.

8. Taşıt araçlarıyla gelen erlerin büyük bir kısmı, cephede kullanılmaya elverişlidir. Bunların bünyece zayıf erlerle değiştirilmesi ve hayvanların başına nizami sayıda er bırakılması ve ağırlıklarıyla sürüklenip gelen erlerin teşkilat içine herhalde alınması lazımdır.

9. Perakende olmayıp birliklerin parçası halinde bulunan kısımların dağıtılması yerine birleştirilmesi faydalıdır.

10. Baş Menzil Müfettişliği, Tammun'daki iaşe merkezini bir menzil noktası haline koyacağı gibi Vuzuhi İstasyonu'nda ayrıca bir menzil noktası açmaktadır. Aynı istasyonda bir istasyon kumandanlığı kurulması Baş Menzil Müfettişliği'nden rica olunur.

11. Halep şehrinde ve istasyonlarında görevli olmayan subaylarla küçük birlikler ve perakendeleri toplatıp Vuzuhi'ye göndermeyi 2. Ordu üzerine almıştır.

12. Düzenleme Kurulu, bugün (5 Ekim 1918) Vuzuhi'ye giderek teşkilatını yapmaya ve süratle faaliyete geçmeye başlamalıdır.

13. Kurul, her günkü çalışma sonucunu bir raporla orduya bildirecektir.

14. Ordu Karargâhı, şimdilik Baron Oteli'ndedir.

HALEP'TEN İSTANBUL'A ÇEKTİĞİ TELGRAF*

(7 EKİM 1918)

Eylül on dokuzuncu gecesi düşman evvela Yedinci Ordu'ya taarruz etmeye başladı. Düşmanın iki taarruzunu durdurdum. On dokuz sabahı batı tarafımızda bulunan Sekizinci Ordu[1] kısa bir düşman taarruzu karşısında birkaç saat içinde dağıldı. Bundan dolayı Yedinci Ordu'nun sağ kanadı ve geri çekilme hattı tamamen düşman tarafından tutuldu. Doğumuzda bulunan Dördüncü Ordu[2] hissizliğin azamisini gösterdi. Elzem olan yardımdan kaçındı. Buna rağmen her tarafta düşmanla muharebe ederek, güneye olan cephemi batıya çevirerek ve Vadi-i Şeria nehrinden orduyu geçirerek Aclûn Dağı dahilinde ve Der'a-Mezrip hattında ve oradan namus ve şerefle gerek İngiliz birlikleriyle ve gerekse Şerif birlikleriyle muharebe ede ede Şam'a kadar gittim. Orada Liman Paşa'nın emriyle Şam'ın korunması için ne yazık ki Cemal Paşa'nın emri altına bırakarak kendim de Riyak cephesini tutmak ve orada elde edeceğim kuvvetleri düzenlemekle görevlendirildim. Cemal Paşa da, Şam'ı Rabu Boğazı'na kadar geldiğinden habersiz kaldığı düşmanın küçük kuvveti karşısında kendi ordusuyla beraber benim ordumu da terk ederek yalnız başına Riyak'a geldi. Ben bundan sonra Riyak'ta teşkil ettiğim kuvvetleri kuzeye kaydırarak Şam'da kalan kuvvetlerin de İsmet Bey'in[3] emri altında olarak kuzeye hareketini emretmek için vasıta buldum. Şimdi üç günden beridir orduyu yeniden Halep güneyinde toplamakla meşgulüm. Düşmanın bilinen üstünlüğü karşısında ve bizim ordu adı altında tutulan beş-altışar bin erimizin çekilmesi tabii idi. Fakat bu çekilme daima bir şekil muhafaza edilerek uygulanabiliyordu: Enver Paşa gibi bir ahmak genel harekât sorumlusu olmasa idi ve burada beş-on bin kişilik bir askeri topluluğun başında ilk top sesinde ordusunu bırakıp kaçan ve kendini kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye beriye sığınan kumandan bulunmasa idi, hiçbir askeri vaziyeti takdir edemeyen bir Dördüncü Ordu Kumandanı bulunmasa idi... Ve bunların başında muharebenin ilk gününden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir Grup Karargâhı olmasa idi...

Bu andan sonra, artık barıştan başka yapılacak bir şey kalmamıştır...

7 Teşrinievvel 334 (7 Ekim 1918), Halep.

Mustafa Kemal

* Subhi Nuri, "Harb-i Umumi'de Gördüklerim", *İleri* gazetesi, 4 Teşrinisani 1340 (4 Kasım 1924); Murat Bardakçı, *Şahıbaba/ Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan Yayıncılık, İstanbul, Dördüncü Basım, Aralık 1998, s.91-92.
Yukardaki kaynaklarda, telgrafın kime çekildiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. (Y.N.)

1 Komutanı, Cevad Paşa. (Y.N.)

2 Komutanı, Mersinli Cemal Paşa. (Y.N.)

3 İsmet İnönü. (Y.N.)

PADİŞAHIN BAŞYAVERİ NACİ (ELDENİZ)'E TELGRAF*

(11-13 EKİM 1918)[1]

Padişahın Başyaveri Naci Beyefendi'ye,

Çok gizli.

Talât Paşa kabinesinin felç olmuş bir halde olduğunu, Tevfik Paşa hazretlerinin bir kabine oluşturmakta zorluklarla karşılaştığını haber alıyorum. Ordular muharebe gücünden yoksun ve zaten mevcut kuvvetler müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir. Düşman her gün daha elverişli ve ezici şartlar kazanmaktadır. Müttefiklerle olmadığı takdirde ayrı olarak ve mutlaka barışı sağlamak lazımdır ve bunun için kaybedilecek bir an bile kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin tamamen elden çıkması ve devletimizin telafi edilemez tehlikelere uğraması ihtimal dışı değildir. Muhterem padişahımıza olan sadakat ve bağlılığım ve vatanımın selametini sağlamak itibariyle arz ederim ki, Tevfik Paşa hazretleri hakikaten zorluklarla karşılaşmışlarsa, sadaretin derhal İzzet Paşa hazretlerine verilmesi ve onun da, esası Fethi,[2] Tahsin,[3] Rauf,[4] Canbulat,[5] Azmi,[6] Şeyhülislâm Hayri ve benden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Adı geçen kişilerin oluşturacağı kabinenin vaziyete hâkim olabileceği düşüncesindeyim. Tevfik Paşa hazretleri size isimlerini saydığım kişilere müracaat ettiği takdirde kolaylık sağlayabilir zannederim. Uygun ise bu kişilerin şevketmeab efendimize arzını rica ederim.

Ekim 1918

Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

* Hikmet Bayur, "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu ile Padişaha Bir Başvurması" *Belleten*, Cilt: 21, Sayı: 84, Ekim 1957, s.561-565; Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara, 1990, s.164-165; Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 63/17436'dan aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.13-14.

1 Belgenin üzerinde yalnızca Ekim 1918 tarihi bulunmaktadır. Hikmet Bayur, telgrafın 11-13 Ekim 1918 tarihleri arasında Halep'ten çekilmiş olabileceğini belirtmektedir. (Y.N.)

2 Fethi Okyar. (Hikmet Bayur'un notu.)

3 Tahsin Özer. Erzurum'da ve Suriye'de valilik, Cumhuriyet döneminde milletvekilliği yapmıştır. (Hikmet Bayur'un notu.)

4 Rauf Orbay. Hamidiye Süvarisi, Bahriye Nazırı. (Hikmet Bayur'un notu.)

5 İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Cumhuriyet döneminde İzmir suikastı dolayısıyla idam edilmiştir. (Hikmet Bayur'un notu.)

6 Çeşitli valiliklerde ve emniyet işlerinde bulunmuştur. (Hikmet Bayur'un notu.)

YILDIRIM ORDULAR GRUBU ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(30 EKİM 1918)

Raco
30.10.34 (30 Ekim 1918)

Çok aceledir.
262

Yıldırım Ordular Grubu Erkânıharbiye Riyaseti'ne

Bugün öğleyin Adana'ya otomobille hareket edeceğimin Mareşal Paşa hazretlerine arzını rica ederim.

Padişahın Fahri Yaveri
7. Ordu K.
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 691; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.1.

YILDIRIM ORDULAR GRUBU KUMANDANLIĞI'NA*

(30 EKİM 1918)

Raco'dan
30.10.34 (30 Ekim 1918)

Şifre

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'na

Adana'ya hareketim hakkındaki telgrafa ektir (262 sayılı telgrafa):

Yokluğum sırasında Ordu Kurmay Başkanı Raco'daki karargâhımda adıma işleri ve muameleleri yürütmekle beraber askeri harekât bakımından Fuat Paşa Katma'daki karargâhından Kolordu Kumandanlığı vazifesine devam etmekle beraber bana vekâlet edeceği arz olunur.

Padişahın Fahri Yaveri
Yedinci Ordu Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 692; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*. T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.1.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(31 EKİM 1918)

Şifre
I
542

Sadrazam Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne

Mareşal Liman von Sanders Paşa hazretleri, yazılı bildiriminize dayanarak beni Adana'ya çağırmış ve bugünden itibaren Grubun kumandasını bana vermiştir. Yedinci Ordu Kumandanlığı vekâletini Yirminci Kolordu Kumandanı Tuğgeneral Ali Fuat Paşa'ya bırakarak Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı vazifesinin yapılmasına başlanmışsa da bu konuda sizden henüz bir emir ve irade alınmamış olduğu arz olunur.

31.10.34 (31 Ekim 1918)

Padişahın Fahri Yaveri
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 690/C; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,* T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s. 1.

7. ORDU KUMANDANLIĞI VEKÂLETİ'NE
2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(31 EKİM 1918)

Adana
31 Ekim 1918

Gizli ve kişiye özeldir.
Aceledir.
Numara: 3

Yedinci Ordu Kumandanlığı Vekâleti'ne
İkinci Ordu Kumandanlığı'na

Başkumandanlık Kurmay Başkanlığı'ndan gelen telgraf örneği[1] yukarıdadır. (Mütarekename'nin imzalandığına dair.)

Yedinci Ordu'nun ileri hattının ve keşif bölgesinden bu gece çıkarılacak sabit keşif kolları vasıtasıyla bölgeye hâkimiyetin emniyet altına alınması ve sabit keşif kollarımızın düşmanla çarpışmaktan kaçınmaları lazımdır. Reyhaniye ve Harim'deki noktalarımızla ve İskenderun güney sahilindeki gözetleme postalarımızla muhabere edilerek bunların da mutlaka yerlerinde kalmaları sağlanmalıdır.

Düşman tarafından gönderilecek görüşme memurlarının iyi karşılanmasıyla beraber size mütareke şartları tebliğ edilinceye kadar uygun şekilde meşgul edilmeleri rica olunur.

Grup Kumandanı
Padişahın Fahri Yaveri
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 699; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.2.

1 "Sadrazam ve Başkumandanlık Erkânıharbiye Reisi Ahmet İzzet" imzasıyla, 31 Ekim 1918 saat 16.20'de Genel Karargâh'tan Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'na çekilen 2677 numaralı telgraf şöyledir:

"Bugün 31 Ekim 1918 öğleden geçerli olmak üzere İtilaf devletleriyle mütareke imzaladık. Adı geçen devletlerin temsilcileri durumu Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan ordularının kumandanlarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şartlarına kesin olarak uyulması. Bu tebliğin alındığının bildirilmesi lazımdır. Ayrıntılar ayrıca bildirilecektir."

Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 698. (Y.N.)

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(31 EKİM 1918)

Adana
31.10.34 (31 Ekim 1918)

Fevkalade aceledir.

Numara: 545 Harekât

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne

Mütarekename'den söz edilen 31 Teşrinievvel 34 (31 Ekim 1918) tarihli ve 2677 numaralı telgraf 31.10 34 (31 Ekim 1918) öğleden sonra 6.45'te Gruba ulaşmış, icap edenlere de durum tebliğ edilmiştir.

Mütareke şartlarının yazılı olarak bildirilmesini beklediğim arz olunur.

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı
Padişahın Fahri Yaveri
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 700; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.2.

7. ORDU ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(1 KASIM 1918)

Adana
1.11.34 (1 Kasım 1918)

1
Şube
543

Yedinci Ordu Erkânıharbiye Riyaseti'ne

1. Yedinci Ordu Karargâhında Süvari Binbaşısı Ferhat Bey'in emri altında özel olarak oluşturulan Süvari, Piyade ve Mitralyöz bölükleri adı geçen Ferhat Bey'in emri altında olarak zatıâlinize not ettirdiğim gibi karadan Islahiye istikametine hareket ettirilecektir. Ferhat Bey demiryolu güzergâhında varacağı her istasyondan Grup Kurmay Başkanlığı'na bilgi verecektir.

2. Halep Menzil Müfettişliği Karargâhından oluşturulan Süvari ve Piyade takımları mevcutlarının süratle bildirilmesi. Söz konusu takımlar Yedinci Ordu karargâhına bağlı kalacaklardır.

3. Raco ile İslahiye arasında yürüyüşte bulunduğu tahmin edilen Grup Muhafızı 33 mevcutlu süvari takımı ile altı tüfekli makineli tüfek bölüğü süratle buldurularak Raco'ya getirilecektir. Söz konusu müfrezenin nasıl kullanılacağı Erkânıharbiye Riyaseti'nden sorulacaktır.

Padişahın Fahri Yaveri
7. Ordu Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 702; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,* T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.3.

YILDIRIM ORDULAR GRUBU BİRLİKLERİNE EMİR*

(1 KASIM 1918)

Adana
1.11.34 (1 Kasım 1918)

3
553
Şifre

İkinci Ordu Kumandanlığı'na
Yedinci Ordu Kumandanlığı'na
Baş Menzil Müfettişliği'ne
Adana Hat Komiserliği'ne
Bağdat Hattı İnşaat Kıtaları Kumandanlığı'na
Adana Menzil Müfettişliği'ne

Ordularda bulunan esas jandarma subay ve erlerinin asli mesleklerine iadeleri Nezâret-i celîlenin[1] emri gereğidir. Bu iade keyfiyeti Grup'ça neticelendirilmek üzere ordular ve menziller harp düzeninde bulunan veya harp düzeninde bulunmadığı halde geri çekilme sebebiyle ordular ve menziller bölgelerine giren bu gibi esas jandarma subayları, küçük subaylar ve erlerin 5.11.34 (5 Kasım 1918) akşamına kadar Gruba telgrafla bildirilmesi tebliğ olunur. 2., 7. ordulara, Baş Menzil Müfettişliği'ne, Adana Hat Komiserliği'ne ve Bağdat Hattı İnşaat Kıtaları Kumandanlığı'na.

M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.* E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 703; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,* T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.3-4.

1 "Bakanlık yüksek katının" anlamında. (Y.N.)

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(1 KASIM 1918)

Adana
1.11.34 (1 Kasım 1918)

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı
Menzil ve İkmal Şubesi
3
Numara
548

2. Ordu Kumandanlığı'na

Şimdi memleketlerine nakledilmekte olan, dört senedir beraber harp ettiğimiz Alman ve Avusturya subay ve erlerine her türlü yardım ve kolaylığın sağlanması ve Türk misafirperverliği örneğinin her vesile ile gösterilmesi, bilhassa eşya ve malzeme devir tesliminde yanlış anlamalara meydan verilmemesi tamimen tebliğ olunur.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*. E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 704; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.4.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(2 KASIM 1918)

Şube 3
561
No.
4

Adana
2.11.34 (2 Kasım 1918)

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına

Her ne kadar mütareke şartları Grupça bilinmiyorsa da, bu mütarekeyi bir terhisin takip etmesi muhtemel olduğundan, Grubun bu konudaki bakış açısını aşağıda arz ediyorum:

1. Terhis için yalnız doğum tarihleri esas alınarak kayıtsız şartsız terhis emri gelecek olursa; Ordunun terhisinde, esirlerin naklinde, kısacası terhisin memleket içindeki bütün görevlerde doğuracağı büyük düzensizlikler ortaya çıkacak ve bu düzensizlik Türk erlerden kayıp vermek suretiyle neticelenecektir. Dolayısıyla; terhis emriyle beraber bütün demiryolu memurlarının, yakıt ve yiyecek işleri memur ve işçisinden ihtiyat subaylarının terhis edilmeyecekleri ve bunların daha sonra terhis edilecekleri, ancak demiryolu memurlarının maaşlarının bir kat artırıldığı ve er ödeneğiyle çalıştırılmakta olan bütün demiryolu yakıt işçilerine birer veya ikişer lira maaş verileceği kaydının açıkça belirtilmesine emir buyurulması.

2. Terhis edilen erler her ne kadar bir noktaya kadar kafile ve birlik halinde gidecek ve menzil hatlarında doyurulacaklar ise de, memleketin her tarafında menzil hatları ve iaşe tertibatı olmadığından, erlerin menzil hattından ayrılarak yalnız başına gitmeye mecbur olacağı yerlerde iaşesini sağlayabilmek için, günlük harcirah katık parası gibi hesaplanmak üzere terhis edilen her ere birliği tarafından kayıtsız şartsız iki lira ve bir miktar erzak verilmesinin emir buyurulması.

3. Demiryolu hatlarının kabiliyetleri sınırlı olduğundan ve bu sınırlı kabiliyetli hatlar üzerinde hem binlerce askerin hem de esirlerin çeşitli yerlere nakli mümkün olamayacağından İtilaf devletleriyle imzalanan mütareke şartlarında esirlerin iadesi ve yükleme iskelelerine sevkleri için geçecek zamanın çok olarak hesap edilmesinden irade buyurulması istirham olunur.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 707; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.4-5.

4. Şimdiye kadar olduğu gibi, ajanslar, resmi ve gayri resmi basın ve matbu evraklar ikide birde terhisten bahsedecek olursa, sarf edilen mesaiye rağmen asker arasında disiplinin sağlanmasına imkân bulunmayacağı ve demiryolu nakliyatı sebebiyle her erin naklini beklemeyerek memleketine kavuşmak emeliyle firar etmesi muhtemel olduğu, Rusya ve Bulgaristan'da görülen bu durum bir de ordumuza bulaşırsa, muvazzaf hizmetler itibariyle orduda kalması gerekenlerin bile dağılması gibi neticeler karşısında kalınacağını dikkatlerinize arz ederim.

5. Maruzatım kabul buyurulduğu takdirde, terhis edilecek askerimizin memleketine kadar süratle ve sağlıklı olarak gitmesi ve ve orduda kalanların disiplinli bir kuvvet olarak kalması sağlanacak, aksi takdirde birçok salgınlar, iaşesizlikler, disiplinsizlikler yüzünden memleket ve ordu büyük kayıplara uğrayacaktır Efendim.

Grup Kumandanı
Mustafa Kemal

DURUM RAPORU*

(2 KASIM 1918)

2.11.34 (2 Kasım 1918)

Kısım 2
562

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına
Altıncı Ordu Kumandanlığı'na
Sekizinci Ordu Kumandanlığı'na
Baş Menzil Müfettişliği'ne

Arz edilecek bir şey yoktur.

Yıldırım Ordular Grubu'nun güney bölgesinde birlikler Kışlaçayı güneyi-Küçük Avvare-Reyhaniye-Diribalut-Basut-Ukbiye-Diricemal-Telrifat-Defterdar-Ahterin İstasyonu genel hattındadır. Bu hattın ilerisinde bazı noktalarda keşif kollarımız bulunmaktadır.

İngiliz birlikleri de Küfrübaş, İnadan, Küfrüsahra mevkileriyle Müslimiye civarındadır. Dolayısıyla İngilizlerle yakından temas olmadığı gibi henüz görüşme için de bir müracaat olmamıştır.

M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 708; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*. T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.5.

DEMİRYOLLARININ YENİDEN TEŞKİLATLANDIRILMASI HAKKINDA EMİR*

(2 KASIM 1918)

Memleketin geçirdiği nazik devirler sırasında, Almanların terk ettiği demiryolu hatlarını azami kabiliyetle işletebilmek, ordunun ve milletin kabiliyetinin de genel ölçüsü olacaktır. Dolayısıyla, Yıldırım bölgesi dahilindeki demiryollarının bu gayeye ulaşması için aşağıdaki teşkilatın uygulanmasını emrederim:

1. Ereğli-Katma hattı ve bu hatta bağlanan şube hatları Yıldırım demiryolları hatlarıdır. Bu bölgenin Konya'ya kadar genişletilmesi Genel Karargâh'a yazılmıştır. Bu hatların genel ahvalinin düzenlenmesi, işletilmesi, Hat Kumandan ve Müfettişliği'ne aittir. Hat Kumandan ve Müfettişi, İnşaat Kıtaları ve Kumandan Müfettişliği de sorumluluğunda kalmak üzere, Kurmay Albay Fuat Ziya Bey'dir. Karargâhı Adana'da bulunacaktır. Yeni vazifesi gereği teşkil edeceği şubeler için gerekli olan subay ve memurları bizzat seçecek ve Grup emriyle bunları alacaktır.

2. Hat Kumandan ve Müfettişliği emri altında:

a. Bütün hat sivil memurları ve çalışanları,

b. Adana Hat Komiserliği,

c. Onuncu Demiryolu Bölüğü ve Şam Demiryolu Alayı'ndan teşkil edilen tertiplenmiş bölükle bütün alayın subayları ve hat üzerinde daha sonra gerekli görüp yapacağı askeri teşkilat,

e. Şimdi istasyonlarda bulunan bütün yükleme ve boşaltma birlikleri.

h. Hat üzerinde bugün ordulara mensup olarak bulunan bütün hat muhafız birlikleri.

3. Nakliyat işi bugünlerde inşaattan daha gerekli ve önemli olduğundan inşaatçılar ellerindeki araç ve kişilerden işletmeye azami yardımı sağlayacaktır.

4. Hat Kumandan ve Müfettişliği'nin yetkileri ve ilişkide bulunacağı makamlar:

a. Hat Kumandan ve Müfettişliği'nin doğrudan doğruya bağlı olduğu makam, Yıldırım Ordular Grubu'dur. Başka makam emir veremez. Ancak Ereğli ve bölgenin Konya'ya kadar genişletilmesi halinde daha kuzeyindeki hatlarla ortaklaşa işletmenin düzenli olması için Genel Karargâh Üçüncü Şube ile irtibatta bulunur.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 709; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.6-7.

b. Hat Kumandan ve Müfettişliği hattın bütün durumundan sorumlu memurları değiştirmeye, tayin etmeye ve cezalandırmaya yetkilidir. Hat Kumandan ve Müfettişliği bir tümenin yetkilerine sahiptir.

c. Hat Kumandan ve Müfettişi, Vilayet Başkanlığı tarafından yönetilen Mahrukat[1] Dairesi'nde ikinci başkandır. Ve yakıt sağlanmasından Gruba karşı sorumludur.

5. Sivil nakliyatın yapılması, askeri nakliyatın iznine tabidir. Ve bu düzenleme Hat Kumandan ve Müfettişliği'ne aittir.

6. İşbu emir İkinci, Yedinci Ordulara, Baş Menzil Müfettişliği'ne, Albay Fuat Ziya Bey'e, Demiryolu Alayı Kumandanlığı'na, Adana Hat Komiserliği'ne, Demiryolu İdaresi'ne, Adana Menzil Müfettişliği'ne, Adana Vilayet Makamı'na tebliğ edilmiş ve bilgi için Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti katına arz edilmiştir.

Padişahın Fahri Yaveri
Y.O.G. Kumandanı
Mustafa Kemal

1 Mahrukat: Yakıt. (Y.N.)

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(2 KASIM 1918)

Adana
2.11.34 (2 Kasım 1918)

Yıldırım Ordular Grubu K.
Menzil ve İkmal Şubesi
3
Numara
559

2. Ordu Kumandanlığı'na

1. Birçok malzeme vesaire teslim edecek Alman birlikleri kaldırılmış olan karargâhlarını bulamayarak Gruba başvurmakta, kaldırılan Adana Karargâhı memurları ise Almanların eşya vesaire teslim etmediklerini Gruba gelerek bildirmektedir.

2. Diğer taraftan Alman Veterineri Binbaşı Sime Bey, Grup Başveterinerine yalnız Yenice'de Alman birliklerinden 1 200 hayvan teslim edileceğini bildirmiştir.

3. Bu anlaşamamazlık ve tertibatın uygulamalı olarak yapılamaması sebebiyle birçok düzensizlik doğmasına, eşya, malzeme ve hayvanların kaybına meydan verilmemesi gerekir. Bunun için kaldırılan karargâhlarına mensup oldukları ordular ve menziller tarafından Grubun 30.10.34 (30 Ekim 1918) tarih ve 3/528 numaralı emri hiçbir tereddüt ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde tebliğ edilmeli ve buna ayrıca açıklayıcı talimatlar eklenmelidir. Kaldırılan karargâhlar göze çarpacak yerde kurulmalı ve Türkçe, Almanca yazılarla yerleri belli edilmelidir.

Kaldırılan karargâhların civarında, alınacak eşya ve malzeme için depo binaları, hayvanların, araba ve otomobillerin toplanacağı park yerleri bulunmalıdır. Bazen kaldırılan karargâhların alacağı, mesela sıhhiye malzemesi o karargâhın mensup olduğu Sıhhiye Müfettişi; eşya ve teçhizat, erzak mensup olduğu Levazım Heyeti taraflarından kendi ambar ve depolarına getirilmelidir. Kısaca her türlü tafsilatın tespit ve emredilmesine imkân olmadığından, teslim ve tesellümde düzenin sağlanması için ne yapılması gerekiyorsa yapılması ilgililere düşer.

Kaldırılan karargâhların o gün teslim aldıkları her şeyi Grup Üçüncü Şube'ye telgrafla bildirmeleri önemle tebliğ olunur.

Padişahın Fahri Yaveri
Y.O.G. Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 711; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.7-8.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(2 KASIM 1918)

Adana
2.11.34 (2 Kasım 1918)

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı
Menzil ve İkmal Ş.
3
Numara
551

2. Ordu Kumandanlığı'na

1. Kıymeti milyonlara varan birçok teknik malzeme Almanlardan teslim alınmaktadır. Bunlar arasında bilhassa otomobillerin idaresi ve işletilmesi Grubun en önemli ihtiyacıdır. Bunu sağlayabilmek için, bütün birliklerdeki şoför, tamirci ve otomobilden anlar subayların ayrılmasıyla bu emrin tebliğ edildiği her makamda birer otomobil müfrezesi oluşturulması ve ardından kollara dağıtımları yapılmak üzere müfreze kuvvetlerinin Gruba bildirilmesi.

2. Bugün çeşitli kumandanlıklar tarafından kullanılan her binek otomobiline ancak birer şoför verilecektir. Bunlarda mevcut fazla şoförlerin de oluşturulacak müfrezelere katılması tebliğ olunur.

3. İkinci, Yedinci Ordulara, Baş Menzil Müfettişliği'ne, Adana Menzil Müfettişliği'ne, Bağdat Hattı İnşaat Kumandanlığı'na, Adana Hat Komiserliği'ne tebliğ edilmiştir.

Padişahın Fahri Yaveri
Y.O.G. Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 713; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.8.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(2 KASIM 1918)

Adana
2.11.34 (2 Kasım 1918)

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı
Menzil ve İkmal Ş.
3
Numara
552

İkinci Ordu Kumandanlığı'na

Grup bölgesindeki bütün esirlerin milliyetleri ve şimdi ne ile uğraştıkları, nerelerde bulundukları belirtilmek üzere miktarlarının süratle Gruba bildirilmesi tebliğ olunur. İkinci, Yedinci ordulara, Başmenzil Müfettişliği'ne, Adana Hat Komiserliği'ne, Bağdat Hattı İnşaat Kıtaları Kumandanlığı'na tebliğ edilmiştir.

Padişahın Fahri Yaveri
Y.O.G. Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 712; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.9.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(3 KASIM 1918)

3.11

Şifre
Şube
I
564
Numara
6

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına

C - 2.11.34 (2 Kasım 1918) tarih ve 1036 numaralı çok acele telgraf.[1]

Grup bölgesinde İtilaf tayyareleri mütareke imzalandığı tarihten beri uçmamışlardır. Mütareke şartları arasında İtilaf birlikleri harp faaliyetinde bulundukları takdirde karşılık verilmeyeceğine dair bir kayıt olmadığından, böyle bir harp faaliyeti olduğunda tarafımızdan karşılık verileceği tabii ise de, ateş yasaklandığına göre bu konudaki emirlerinizin yazıyla bildirilmesi arz olunur.

Padişahın Fahri Yaveri ve
Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 706; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.9.

1 "Erkânıharbiye Reisi Ahmet İzzet" imzasıyla Yıldırım Grubu Kumandanlığı'na gönderilen telgraf şöyledir:

"Bazı yerlerde İtilaf Devletleri tayyarelerine ateş edildiği bildiriliyor. 31 Ekim 1918 öğleden itibaren İtilaf Devletleriyle mütareke imzalamış olduğumuzdan şartlarına kesin olarak uyulması tekrar tamim olunur."

Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 705.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(3 KASIM 1918)

Adana	Numara	Numara
3.11.34	18	565
(3 Kasım 1918)		Acele Şifre

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına

1. Mütareke şartlarını içeren emirlerinizi aldım. Her ordunun kendine ait hususları derhal uygulaması emir buyuruluyor. Uygulamaya başlanabilmesi için, pek genel olan bazı maddelerin açıklanmasına mecburiyet gördüm. Söz konusu maddeleri sırasıyla arz edeceğim:

2. Madde 10: Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali hakkındaki maddenin açıklanması lazımdır. Toros tünelleri denilen tüneller en son açılan iki tüneldir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalin içeriği, o bölümdeki demiryolunun işletilmesini de kapsamakta mıdır? Yoksa muhafaza tertibatından mı ibaret kalacaktır? Büsbütün ayrı bir grup oluşturan Amanos tünelleri bu kapsamda mıdır? Toros tünellerini tutacak işgal kuvvetlerinin miktarı nedir ve nereden gelecektir?

Suriye sınırını, Suriye vilayetimizin kuzey sınırı saymakla beraber bu hususta başkaca bir bakış açısı ve karar var ise bildirilmesi lazımdır. Suriye'de terk ettiğimiz ve bizimle irtibatı olan hiçbir birlik yoktur. Hicaz'da bir seferi kuvvetimiz vardır. Onunla da telsizle bile irtibatımız yoktur. Kilikya havalisinin Adana vilayetinin mühim bir kısmını kapsadığı biliniyorsa da sınırı bilinmemektedir. Bunun açıkça belirtilmesi gerekir.

3. Terhise ilişkin kesin kararların öteki uygulamalarla çok fazla ilgisi vardır. Şartname'nin 20. maddesinde belirtilen talimat nereden ve ne zaman alınacaktır? Bu hak tamamıyla hükümetimize mi, yoksa Müttefikler'e mi aittir?

4. Mütareke şartlarından her ordunun kendine ait hususları derhal uygulaması emir buyurulduğuna göre, Müttefikler'le birlikte düzenlenmesi gereken hususlarda Müttefikler'in müracaatı beklenmeksizin tarafımızdan heyetler gönderilerek görüşmeye başlanması mı istenmektedir? Arz edilen maddeler hakkında gerekli açıklama alınıncaya kadar orduca alınmasına gerek görülen tedbirleri aşağıda arz ederim:

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Mart 1959, Sayı: 27, Vesika No: 714; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s.232-233; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.1, Baha Matbaası, İstanbul, 1965, s.225-226; Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.137-138; Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri/ Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara, 1990, s.180-181; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.14-16; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.9-10.

1. Yalnız görüşme heyetleri oluşturulması.

2. Grup bölgesindeki sahillerde yerleştirilip terk edilmiş olan torpilleri taramak veya etkisiz duruma getirmek hususunda istenecek yardımı karşılamak için bir deniz müfrezesinin hazırlanması.

3. Harp esirleriyle Ermeni esir ve tutukluların nakline ait tertibat.

4. Kadroları en genç erlerden doldurulmak üzere kuvvetli bir tümen kurulması ve jandarmanın takviyesi.

5. Fazla askeri malzeme ve maddelerin Toros kuzeyine nakli ve hiçbir şekilde tahrip olmasına meydan vermeyecek tedbirlerin alınması.

6. Demiryolu işletme işlerinin, Alman sivil memurların çıkarılacağı göz önüne alınarak düzenlenmesi. Grup, bu hususta İstanbul'dan azami yardım bekler.

7. Terhis edilecek kuvvetlerimize ait teçhizat, silah, cephane ve başka araçların toplanıp saklanmasına ait tertibattan ibarettir.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Ordular Grubu K.
M. Kemal

GRUP EMRİ 2*

(3 KASIM 1918)

Adana
3.11.34 (3 Kasım 1918)

Şube 3
Numara 580

Şifre
Çok Gizli
Numara 20

Grup Emri 2

Tebliğ edilen mütareke şartlarına göre mahalli olarak alınacak kararlar için, İtilafçılarla görüşmeye mecbur olacak ast düzeydeki kumandanlar ne kadar kararlı olarak ve çevreyi görerek görüşmeleri idare ederlerse o şartların ağırlığı nispeten hafifler.

Eğer bu görüşmeler idare edilemezse şartlar gittikçe bizim için daha ağır şekillere girer. Ve içinden çıkılmaz değerlendirmelere sebep olur. Şimdiden her türlü görüşmeye hazırlanmış bulunmamız gerekir. Bunun için aşağıdaki hususlara dikkat edilmesini rica ederim:

1. Suriye sınırı, Suriye vilayetinin kuzey sınırı sayılmalıdır. Bu sınır Lazkiye kuzeyinden Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzanır.

2. İskenderun, Antakya, Cebelsem'an, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep halkının dörtte üçünün Arapça konuşan Türk olduğu her vesileyle hatırda tutulmalı ve her davada bu esas alınmalıdır.

3. Mütareke şartlarında yeterli açıklık olmadığından ayrıntılarla ilgili şartlar açıklığa kavuşuncaya değin karaya bir işgal kuvveti çıkartılmaması daima göz önünde tutulmalıdır.

4. Toros tünellerinin İtilaf birlikleri tarafından muhafaza edileceği yazılıdır Bu birliğin nereden geleceği açık değildir. Adana Hat Kumandanı ve Müfettişliği bu tüneller İtilafçılar tarafından işgal edilse dahi, aynı zamanda onlarla beraber bizim as-

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.Ü. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 715; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Cilt: I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s.51; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.16-17; Taha Toros, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*, Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Kültür Yayınları Dizisi No: 1, Adana, 1981, s.2-3; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.11-12.

kerin de kalmasının teminine çalışılacağından emri altına verilen muhafız birliklerinin... terhis edilemeyecek en genç erlerinden mesela 310, 316 (1894, 1900) doğumlulardan iyi subaylar kumandasında iyi birlikler oluşturulmasına çalışmalı ve şimdiden vazifeleri hakkında açık talimatlar vermelidir.

5. İcabında İtilafçılarla görüşmeler yapmak için aşağıdaki kişilerden oluşan görüşme heyeti 5.11.34 (5 Kasım 1918) Adana'da toplanmış olacaktır.

15. Kolordu Kumandanı Tuğgeneral Ali Rıza Paşa.

12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey.[1]

Grup Sıhhiye Müfettişi Albay İbrahim Tali Bey.

Vilayet Yabancı İşleri Müdürü.

6. İkinci Ordu, Grup bölgesindeki sahillerde yerleştirilip terk edilmiş olan torpilleri taramak veya etkisiz duruma getirmek için deniz müfrezesini hazırlayacak ve fakat talep olmaksızın torpilleri taramayacaktır.

7. Almanlardan eşya teslimiyle görevli olan kaldırılmış karargâhlarının görevleri gelecekte çok önemli bir şekle gireceğinden bu heyetlerin kalıcı olacak şekilde durmadan takviye edilmeleri gerekir.

M. Kemal

8. 2., 7. ordulara, Adana Vilayeti Makamına, Adana Hat Kumandan ve Müfettişliği'ne tebliğ edilmiştir.

1 Fahrettin Altay. (Y.N.)

41. TÜMEN KUMANDANLIĞI'NA*

(3 KASIM 1918)

3.11.34 (3 Kasım 1918)

Telefonla olamazsa
acele şifre

41. Tümen Kumandanlığı'na

Mütarekename şartları doğrudan doğruya Tümen'e tebliğ edilmiştir. İkinci maddeye göre torpiller hakkında İtilaf devletlerinin Osmanlı sularındaki bütün torpil mahalleriyle torpil ve kovan mevzileri ve başka mevkiler gösterilecek ve bunları taramak veyahut etkisiz duruma getirmek için talep olduğunda yardım edilecektir.

Ancak bu münasebetle İtilaf devletlerinin karaya asker çıkarmaları kaydı yoktur. Bununla birlikte, bu durum hükümetten sorulmuştur. Başkaca bir yazılı bildirim yapılıncaya kadar söz konusu madde hükümlerine tamamen uyulması zaruridir.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Orduları Grup Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 716; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.12.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(3 KASIM 1918)

Osmanlı Padişahlık Ordusu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara

Adana'dan Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne
Gelen 568 Numaralı Şifredir

1. Bugün 3.11.34 (3 Kasım 1918) öğleden evvel saat onda bir Fransız torpido muhribi İskenderun Limanı'na gelerek görüşme istemiş, bunun üzerine torpidoya giden Mevki Kumandanı ile Liman Reisi'ne Mütareke şartlarının ikinci maddesi gereğince torpilleri tarayacağından yerlerinin gösterilmesini ve torpiller tarandıktan sonra şehre bir askeriye müfrezesi çıkarmayı teklif etmişlerdir. Mütareke şartlarının ikinci maddesinin harfiyen uygulanması tabii ise de, bu münasebetle karaya asker çıkarmaya dair Mütarekename'de bir kayıt bulunmadığından müsaade edilmemiş ve görüşme memurları geldikleri gemiyle dönüp gitmişlerdir.

2. Dün 2.11.34 (2 Kasım 1918) ve 562 numaralı raporda Grubun güney bölgesindeki birliklerinin bulunduğu hattı arz etmiştim. Bu hattı tekrar ederim: Kışlaçayı güneyi, Antakya, Küçük Avvare, Reyhaniye, Dirbalut, Basut, Soganek, Akibe, Dircemal, Telrifat, Defterdar, Ahterin istasyonu ve söz konusu hattın ilerisinde bir tarafsız bölge kararlaştırmak için İngilizler tarafından henüz bir müracaat olmamıştır. 3.11.34 (3 Kasım 1918)

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Ordular Kumandanı
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 720; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*. T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.12-13.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(3 KASIM 1918)

Osmanlı Padişahlık Ordusu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara

Adana'dan Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne
Gelen 435 Numaralı Şifre

Tebliğ edilen Mütareke şartlarına göre bütün Yıldırım bölgesindeki esirlerin trenlerle Dersaadet'e nakli gerekirse çok zaman kaybına ve Grupça elzem olan başka nakliyatın gecikmesine neden olacaktır. Bunlar deniz yoluyla nakledilirse Grubun çok büyük kazancı olacaktır. Bunun için Mersin iskelesinden binmeleri uygun olan yaklaşık üç bin, İskenderun'da binmeleri uygun olan yaklaşık bin kadar esir vardır. Altıncı Ordu esirleri de bu istikamette sevk edilirse bunların da İskenderun iskelesi miktarına eklenmesi gerekir. Bu hususta gerekenin yapılmasına müsaade buyurulmasını ve neticenin bildirilmesini rica ederim. 3.11.34 (3 Kasım 1918)

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grup K.
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 723; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.14.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(3 KASIM 1918)

3.11.34	Numara	Kaydedilmiştir
(3 Kasım 1918)	22	3
		595

2. Ordu Kumandanlığı'na — Telefon

C-
3.11.34 - 2139

İkinci Ordu sahillerinin diğer bölgelerinde de bu gibi tekliflerin olması tabiidir. Mütareke şartlarının ast kumandanlara tebliğinin araştırılması ve her vaziyete cevap verebilecek şekilde icap edenlere talimat gereği verilmesi ve her bölgede her subaya görüşme yetkisi verilmeyerek, icabında belirli bölgeler için belirli görüşme memurları tayini ve fakat bunlara da uygulama konusunda kesin yetkiler verilmemesi rica olunur.

M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 724; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.14.

TESLİM ALINAN YÜK OTOMOBİLLERİ HAKKINDA*

(3 KASIM 1918)

438 Mükerrer/7 Kaydedilmiştir 3
80 637

Adana
3.11.34
(3 Kasım 1918)

2. Ordu Kumandanlığı'na
7. Ordu Kumandanlığı'na
Başmenzil Müfettişliği'ne

Telefon
Telgraf

Ludlof
Tiller'e

Çok aceledir.

Teslim alınan yük otomobillerinden ordularda mevcut şoför bölgelerine göre ancak tarafımızdan işletilebilecek olanları ordular tarafından alıkonulacaktır.

Kalan otomobillerin Almanlar tarafından Konya'ya ve Ereğli'ye kadar götürülmesi ve Konya ile Ereğli'de mahalli noktaları ve kaldırılan karargâhları tarafından teslim alınması önemle tebliğ olunur.

2. ve 7. ordulara, Başmenzil Müfettişliği'ne, Yarbay Tiller ve Binbaşı Ludlof Bey'lere tebliğ olunmuştur.

M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 725; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.15-16.

7. ORDU KUMANDANLIĞI'NA

(4 KASIM 1918)

H.

4.11.34 Saat 11.00 evvel
(4 Kasım 1918) Ş.I Numara
571

Acele Şifre

7. Ordu Kumandanlığı'na

Altıncı Ordu'nun 3.11.34 tarihli raporunun[1] içeriğini önemle göz önüne alarak tedbirler alınmasını, aynı durumun ordu kısımlarından hiçbirinin başına gelmemesi için icap edenlere gerekli uyarıda bulunulmasını rica ederim.

Söz konusu rapor alınmamışsa bildiriniz.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grubu Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 717 ekinde.

1 "6. Ordu Kumandanı Ali İhsan" tarafından Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'na sunulan raporda özetle şöyle denmektedir:

"Bu sabah İngiliz Süvari Tümen Kumandanı yanıma geldi. Musul'u işgal ve Irak'taki garnizonların teslimi Mütareke hükümlerinden olduğundan Musul'daki birlikleri ve ambarları bütün müesseseleri teslim alınak için emir aldığını ve bu emre dayanarak birliklerine Musul'u dışarıya bağlayan yollarının çıkışını tutmak için emir verildiğini tebliğ etti. (...) Adı geçen, Irak İngiliz Ordusu Başkumandanı'nın tayyare ile gönderdiği bir haritayı da gösterdi: bu haritada Irak'ın sınırı Siirt, Osmaniye ve Birecik'ten dolaşıyordu. (...) bu teklifleri üstlerime arz edeceğimi söyledim..."

Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 717. (Y.N.)

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(4 KASIM 1918)

Osmanlı Padişahlık Ordusu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara

Adana'dan Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne
Gelen Şifredir

Çok aceledir.

Altıncı Ordu'nun 3.11.34 (3 Kasım 1918) tarihli raporunu okudum. Grubun bazı kısımlarını Altıncı Ordu vaziyetine sokmamak için, mütareke şartlarının bazı maddelerinin açıklanması hakkındaki 3.11.34 (3 Kasım 1918) ve 565 numaralı maruzatımın cevabını makine başında beklediğim arz olunur. 4.11.34 (4 Kasım 1918)

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 727; Mustafa Onar. *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*. T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.15.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(4 KASIM 1918)

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı
Menzil ve İkmal Şubesi
3
Numara
599

Adana
4.11.34
(4 Kasım 1918)

2. Ordu Kumandanlığı'na

1. Yıldırım Başmenzil Müfettişliği kaldırılmıştır.

2. Yıldırım Grubu'nun yalnız bir menzil müfettişliği olacak ve bu menzil müfettişliğinin karargâhı Adana'da bulunacaktır.

3. Menzil Müfettişliği'ne 23. Tümen Kumandanı Albay Bahattin Bey, söz konusu tümen kumandanlığı da üzerinde olacak şekilde tayin edilmiştir. Menzillerde bugün mevcut olan çalışır ve çalışmaz durumdaki bütün vasıtalar ve teşkilat adı geçen kumandanın emrine girecek ve Bahattin Bey sözlü talimatlarım dairesinde Yıldırım Menzili'nin teşkilatını yapacaktır.

4. Bu emir İkinci, Yedinci ordulara, Maraş, Toros Mıntıka müfettişliklerine, Adana Menzil Müfettişliği'ne tebliğ edilmiştir. Adana'ya varışında Başmenzil'e de tebliğ edilecektir.

Padişahın Fahri Yaveri
Y.O.G. Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 732; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.16.

İSKENDERUN HAKKINDA BİRLİKLERE EMİR*

(5 KASIM 1918)

Şube I
577
Çok acele şifre
Numara
14

Adana
5.11.34
(5 Kasım 1918)

7. Ordu Kumandanlığı'na
41. Tümen Kumandanlığı'na
3. Kolordu Kumandanlığı'na

1. 20. Kolordu'nun ileri hattında zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak büyük kısmıyla ve İngilizlere göstermemek için gece yürüyüşüyle evvela Katma ve Subaşı civarında toplanması ve daha sonra İslâhiye'ye gelmesi uygun olur.

İngiliz görüşme memurlarıyla temasa gelen subayların kuvvetten kesinlikle bahsetmemeleri ve gerekirse Ordu Karargâhı'nın çok uzaklarda bulunduğu şeklinde durumu idare etmeleri, imza altında haberleşme durumunda, gerekirse tümen kumandanlarının bile imzalamayıp Ordu Kumandanlığı'ndan alınan emre dayanılarak görevlendirilen Temsilci Subaylar'ın imzalaması lazımdır.

20. Kolordu'dan ileri hatta bırakılacak kuvvetler 4.11.34 (4 Kasım 1918) tarih ve 304 numaralı şifredeki görüşlerinize uygun olarak daha sonra 24. Tümen'den bir kuvvetle değiştirilebilir.

2. İngilizlerin çeşitli bahanelerle İskenderun'a asker çıkararak 7. Ordu birliklerini zor duruma sokmak istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek için, 3. Kolordu İskenderun'a kuvvet çıkarılmasını, 20. Kolordu için birinci maddede belirtilen harekât sona erinceye kadar gerekirse ateşle dahi engelleyecektir.

3. 7. Ordu Karargâhı'nın hemen Adana'ya sevki gerekmektedir.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grubu K.
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 737; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.18-19.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(5 KASIM 1918)

Mülakat I
Numara
16

Adana
5.11.34
(5 Kasım 1918)

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına

1. Bugün 5.11.34'te (5 Kasım 1918) Yedinci Ordu'ya gelen İngiliz görüşme memurları Mütarekename şartlarına göre Halep kuzey ve kuzeybatısındaki Osmanlı Ordusu'nun kendilerine teslimini talep etmiştir. Emirlerinize göre burada kendilerine verilecek esirlerin iade şekli hakkında yapılan görüşme talebimize cevaben de 3 İngiliz subayı Kefrialtun'a gelerek aynı hal tekrar etmiş ve bu şekilde Halep'te İngiliz ordusuna teslimi şarta bağlanmış İtilaf esirleriyle Osmanlı birliklerinin iaşelerini düzenlemek için, mevcut sormuşlardır.

Cevap olarak, ancak Lazkiye-Hanşeyhun hattının güneyinde Suriye'de kalmış Osmanlı birlikleri için, mütareke icabı teslim söz konusu olabileceği, Halep kuzey ve kuzeydoğusundaki orduların ancak barış durumuna geçişlerinin düşünülebileceği temsilcilerimiz tarafından ileri sürülmüş ve İngiliz subayları bu cevabı üstlerine bildireceklerini söyleyerek geri gitmişlerdir.

2. 4.11.34 (4 Kasım 1918) akşamı İngilizlerin İskenderun'u işgal etmek hususundaki tekliflerine, Tümen Kumandanı cevap olarak, İskenderun'un işgaline müsaade edemeyeceğini ve yüklü olarak gelecek vapurların mecburen limanda bekleyeceğini, torpillerin taranmasına yardım edileceğini ve fakat her ne şekilde olursa olsun, İskenderun Halep yolunun işgaline engel olunacağını cevaben bildirmiş ve bu görüşme için karaya gelen İngiliz subayı bu cevabı üstlerine bildirmek üzere torpidoya dönmüştür. İngiliz görüşme memurunun ifadesine göre, 6.11.34'te (6 Kasım 1918) İskenderun'a erzak dolu vapurlarla İskenderun'u işgale memur askeri kuvvetler gelecektir..

3. 5.11.34 (5 Kasım 1918) öğleden sonra saat dörtte İskenderun Limanı'nda tarafımızdan gösterilmesine lüzum görmeksizin torpil arayan İngiliz vapurlarından sandallarından birisi bir patlama neticesinde batmıştır. Tarafımızdan Torpido Kaptanı'na teessür beyan edilmiştir.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 735; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.16-17.

4. İslâhiye civarlarında faaliyete geçen bir Ermeni çetesinin takibi için 7. Ordu'dan takip müfrezeleri sevk edilmiştir.

5. Altıncı Ordu gibi bir oldubittiye getirilmemek için, 20. Kolordu'nun ileride zayıf ileri karakollar terk ederek bir gece yürüyüşü ile ve İngilizlere sezdirmeden İslâhiye'ye çekilmesini ve 20. Kolordu'nun bu harekâtı sona erinceye kadar İskenderun'da İngilizlerin karaya çıkmasının gerekirse ateşle önlenmesini emrettiğim arz olunur.

M. Kemal

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(5 KASIM 1918)

Numara
17

Adana
5.11.34
(5 Kasım 1918)

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'ne

Çok acele şifre

C. 4/5.11.34 (4/5 Kasım 1918) tarih 567/1505 numaralı emirleriniz.

1. Toros tünelleri işgal kuvvetlerinin miktarı İngiliz Kumandanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor. Bu kuvvet mesela icabında bütün Anadolu'yu hükmü altına geçirecek derecede dahi olursa müsaade edilecek midir?

2. Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten yazılmış bir maddedir buyuruluyor ve sonraki cümlelerle cephede bulunan birliklerin bu konuyla ilgisinin olmayacağı açıklanıyor. Benim anladığıma göre, söz konusu maddenin İngilizler tarafından bizi aldatmak için yazdırılmış olduğuna ve Osmanlı Hükümeti[1] temsilcilerinin imzalarını koydukları Mütareke şartlarının taraflarca başka başka anlaşıldığına şüphe kalmamıştır. Çünkü yine aynı maddede, cephede bulunan birliklerin Suriye kıtasında bulunmadığı görüşüne karşı İngilizler bu geceki (5/6.11.34) (5/6 Kasım 1918) raporla ayrıntıları arz edileceği gibi, Suriye kıtasında bulunuyor diye Yedinci Ordu'nun teslimini teklif etmişlerdir.

Gerekirse bildirileceği belirtilen Kilikya sınırını sormaktan maksadım, bu tarihi ismi ve bunun sınırını resmen kabul eden hükümetimizin, bu bölgeyi gösteren İngilizce atlasta, "Kilikya" bölgesinin doğusunda, Suriye kuzey sınırının Maraş kuzeyinden geçtiğini dikkate alıp almadığını anlamaktı. Çünkü bana göre, Adana ismi yerine Kilikya tarihi ismini kullanan İngiltere Hükümeti'nin Suriye sınırını da Kilikya kuzey sınırının doğuya uzatılmasından ibaret kabul ettiğinde şüphe yoktur.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 736; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s.235-237; Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, Baha Matbaası, İstanbul, 1965, s.228-229; Sebahattin Selek, *Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Örgün Yayınları, İstanbul, 1970, s.71-72; Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.139-140; Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseril Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara, 1990, s.181-182; *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.18-19; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.17-18; *Atatürk'ün Anıları*, Yayına Hazırlayan: Dr. İsmet Görgülü, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1997, s.142-144.

1 Metinde, "Hükümet-i Seniye". (Y.N.)

Bu zan, Irak sınırının İngiliz Kumandanı tarafından 6. Ordu Kumandanı'na gönderilen haritada Siirt'ten geçtiğinin gösterilmiş olmasıyla da doğrulanıyor. İngilizlerin birkaç günden beri İskenderun'a asker çıkarmaktan ve Halep'te milyonlarca erzak varken oradaki kuvvetlerini beslemek için erzak yığmaktan bahsetmeleri de, İskenderun'un, Kilikya bölgesini gösteren haritada Suriye ve Kilikya sınırları üzerinde bulunuşundandır.

Çok ciddi ve samimi olarak arz ederim ki, Mütareke şartları arasında yanlış anlamaları giderecek tedbirleri almadan orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır.

M. Kemal

ALMANLARIN BIRAKTIKLARI MALZEMEYİ YAKTIKLARI VE TAHRİP ETTİKLERİ HAKKINDA*

(5 KASIM 1918)

53
614

Adana
5.11.34
(Kasım 1918)

2. Ordu Kumandanlığı'na
7. Ordu Kumandanlığı'na
Adana Menzil Müfettişliği'ne
Toros Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne

Karapınar'da Grup Karargâh Üçüncü Şube'ye
Adana Hat Kumandanı ve Müfettişliği'ne
Konya Geri Menzil Müfettişliği'ne

Almanların binek ve yük otomobillerini benzin dökerek yaktıkları, bıraktıkları malzemeyi vakit buldukça tahrip ettikleri, haberleşme hatlarını bozdukları haber alındı.

Bunu engellemek için, her kumandan her menzil memuru civarında bulunan bütün Alman malzemesine el koyacak ve hiçbir şeyin tahribine meydan vermeyecek ve evvelce verilen emir gereğince otomobiller, Konya'ya ve Ereğli'ye gitmelerine meydan verilmeyerek bulundukları yerde teslim alınacaklardır. Bu gibi malzemeyi tahrip edenler tevkif edilecektir.

Adana Hat Kumandanı ve Müfettişliği demiryolu hattı üzerindeki bütün sınai imalat yerlerini ve tünelleri etkili bir şekilde koruyacak ve buralardan son hareket edecek Alman Demiryolu Bölüğü Kumandanı'na, eğer sınai imalatta en küçük bir tahribe meydan verilirse yollarda bulunan bütün Alman trenlerinin durdurularak içindekilerin harp esiri sayılacakları tebliğ edilecektir.

2. ve 7. ordulara, Adana Hat Kumandanı ve Müfettişliği'ne, Adana Menzil, Toros ve Konya Mıntıka Müfettişlikleri'ne, Karapınar'da Grup Üçüncü Şube'ye tebliğ edilmiştir.

M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1959, Sayı: 28, Vesika No: 738; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.19.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(6 KASIM 1918)

Numara	Adana
579	6.11.34
Şifre	(6 Kasım 1918)

Geciktiren idam edilir.

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına

Altı saat ara ile alınan biri açık diğeri şifreli 5.11.34 (5 Kasım 1918) tarihli iki telgrafınızın içeriğini ve şifreli olanı da çözmek için durup düşünmeye lüzum gördüğümü itiraf ederim.

İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan faydalanmak istemeleri haklı değildir.[1] Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep vilayetinde ve yalnız Halep şehrinde milyonlarca erzak olduktan başka Mütareke Şartnamesi'nin 21. maddesine göre hakikaten Halep'teki İngiliz ordusuna iaşe bakımından yardım etmek gerekirse, pek çok erzak bulunan Kilis, Antep havalisinden özel tedbir ve tertiplerle erzak satılabilir. Sizi temin ederim ki, maksat Halep'teki İngiliz ordusunu beslemek olmayıp İskenderun'u işgal, İskenderun-Kırıkhan-Katma yoluyla hareket ederek Antakya-Dircemal-Ahterin hattında bulunan 7. Ordu'nun geri çekilme hattını kesmek ve bu Ordu'yu, 6. Ordu'ya Musul'da yaptığı gibi, teslim olmaktan kaçamayacak bir vaziyete sokmaktır. İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün Islâhiye'de faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir. İngiliz temsilcisinin centilmenliğini ve buna karşılık bu şekilde gönül alma yoluna gitmeyi anlamak ve takdir etmek nezaketinden uzak bulunduğumu arz ederim. Yunanistan'ın[2] faaliyet sahasına çıkarılmasını sağlamakla İngilizlerin İskenderun'da ve İskenderun-Halep yolu üzerinde yerleşmelerindeki mantık ilişkisini anlayamadığım gibi, bu konuda hoşgörülü olmayı da tersine çok sakıncalı görüyorum.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 743; *Türk İstiklâl Harbi I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s.60-61; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt: 1, Baha Matbaası, İstanbul, 1965, s.231-232; *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.19-20; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.20-21; *Atatürk'ün Anıları*, Yayına Hazırlayan: Dr. İsmet Görgülü, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1997, s.146-147.

1 "Sadrazam ve Başkumandanlık Erkânıharbiye Reisi Ahmet İzzet" imzalı ve 5 Kasım 1918 tarihli yazıya gönderme yapılıyor. Ahmet İzzet, bu yazısında, İngilizlerin "İskenderun'dan istifade etmek istemelerini haklı bir talep" olarak görmekte ve bu talebin kabul edilerek, durumun İngiliz Suriye Ordusu Kumandanlığı'na bildirilmesini istemektedir. Ahmet İzzet, 6 Kasım 1918'de gönderdiği diğer bir yazıda, İngilizlerin "nazikâne" davranışlarından söz etmektedir. Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika No: 740, 742 ve 743 Mükerrer. (Y.N.)

2 Başkumandanlık Erkânıharbiye Reisi Ahmet İzzet'in yazısındaki "Bu teminatın" sözcükleri, şifreye çeken kişi tarafından "Yunanistan'ın" şeklinde okunmuştur. Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika No: 743 Mükerrer. (Y.N.)

Dolayısıyla, keyfiyetin taraf-ı devletlerinden İngiliz Suriye Ordusu Kumandanlığı'na tebliğine yardımcı olmakta mazurum. İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizlerin ateşle engellenmesini ve 7. Ordu'ya bugün bulunulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak büyük kısmını Katma-Islâhiye istikametinde hareket ettirerek Kilikya sınırına geçirmesini emrettim.

İngilizlerin aldatıcı muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden fazla haklı ve nazik gösterecek ve buna karşılık gönül alıcı emirleri uygulamaya yaradılışım elverişli olmadığından ve halbuki Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti'nin görüşünü uygulamadığım takdirde birçok itham altında kalmam tabii olduğundan, kumandayı hemen teslim etmek üzere yerime tayin edeceğiniz kişinin süratle tebliğinin emredilmesini hasseten istirham ederim.

M. Kemal

Şifre edilmiştir. 6.11.34 (6 Kasım 1918) 3 evvel'de telgrafhaneye gönderilmiştir.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(6 KASIM 1918)

Adana
6.11.34
(6 Kasım 1918)

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına

Şifre
C. 5.11.34 (5 Kasım 1918) tarih ve 600/1557 No.lu şifreye.

3.11.34 (3 Kasım 1918) tarih 579 No.lu şifreli yazıyla yaptığım teklifler, İkinci ve Yedinci ordular karargâhlarının kaldırılmasıyla kolorduların doğrudan doğruya Gruba bağlanmasıydı. Bu teklifim sonradan uydurulmuş bir teklif olmayıp işlerin ve muamelelerin süratle yapılması ve sağlanmasına ait pek ciddi ve pratik görüşlere dayanmaktaydı. Şöyle ki: Bugün her iki ordunun genel hal ve vaziyetlerine hâkim olan ve muameleleri yürütmede ustalaşan karargâh, Grup karargâhıdır. Ara yerden bir emirle ve bir anda ordu karargâhlarını çıkarıp kolorduları Gruba bağlamakla muamelelerde hiçbir duraklama olmayacak ve tersine zaman ve uygulanmasında sürat kazanılmış olacaktı. Zamanı geldiğinde Grup karargâhı ile İkinci Ordu karargâhı da kaldırılarak, barış dönemine, sürekliliği istenen kolordularla geçilmiş olacaktı. Grup karargâhı ile İkinci Ordu karargâhını kaldırıp bütün işleri Raco'da bulunan 7. Ordu karargâhına devretmek kadar sakat bir şey olamaz. 7. Ordu'nun emri altına giren çeşitli karargâhlardan gerekli kişileri alıp istenene uygun yeni bir Yedinci Ordu karargâhı oluşturmak ise hiç olmazsa birkaç günlük zaman isteyen yeni bir teşkilattır. Grup karargâhına Yedinci Ordu karargâhı adını vererek basit bir şekilde işi kapatmak yönü düşünülmüş ise de, bu da doğru değildir. Çünkü Grup karargâhını oluşturan yönetim vardır ki, bunlar mevkilerini ordu karargâhlarındakilerin mevkilerine göre bir kademe yüksek görmektedirler. Arz edilen şekle karşı özür göstermeleri muhtemeldir. Bununla birlikte Grubu ve iki ordudan birini kaldırmak amaçlanıyorsa, kaldırılacak ordunun karargâhı esaslı bir şekilde teşekkül etmiş olan İkinci Ordu olmayıp, sonradan uydurularak teşekkül etmiş Yedinci Ordu ka-

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 746; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.21-22.

rargâhıdır. Dolayısıyla bugün emrim altına verilmiş olan birliklerin işlerindeki ve muamelelerindeki selameti düşünerek yeni teşkilat hakkındaki, Nezâretinizin emrini de uygulamakta mazur olduğumu arz ederim. 3.11.34 (3 Kasım 1918) tarihli yazımda belirtildiği gibi, Yıldırım Grubu adı altında teşkilat uygulanmasına müsaade buyurulmadığı takdirde, bakış açısı Nezâretinizin görüşüne uyan teşkilatın uygulanması için kumandanın uygun görülecek kişiye verilmesini istirham.

M. Kemal

Saat 3 evvel.

2. ORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(6 KASIM 1918)

I III
Gizli yazı

Adana
6.11.34
(6 Kasım 1918)

2. Ordu Kumandanlığı'na

5.11.34 (5 Kasım 1918) tarihli yazınıza cevaptır.

Yeni teşkilat hakkındaki Nezâret emri Grup'ça da alınmıştır.
Bu konuda Nezâret katına maruzatta bulunulduğundan cevap geldiğinde durum arz edilecektir.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grubu Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 745/b; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.22.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(6 KASIM 1918)

Şifre
579 Harekât

Adana
6.11.34
(6 Kasım 1918)

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına

C-4/5.11.34 (4/5 Kasım 1918) 567/1505

Hicaz Seferi Kuvvetleri Yıldırım'ca bilinmektedir. Maan'da ve Suriye'nin başka bölgelerinde kalmış birlikler olup olmadığı meçhuldür. Var ise bunlara Mütareke şartlarının ve başka bilgilerin Yıldırım tarafından tebliğine imkân yoktur.

Esasen Mütareke'den evvel Hicaz Seferi Kuvvetleri'ne emir ve bilgilerin tebliği için mevcut telsizlerle lüzumu kadar çalışılmış ve mümkün olmadığı görülünce Seferi Kuvvetler'e mahsus emirlerin Dersaadet'ten tebliğine müsaade buyurulması 13.10.34 (13 Ekim 1918) tarihli şifreli yazıyla istirham olunmuştu. Buna göre doğruca yüksek makamınızdan tebligat yapılmasını arz ederim.

M. Kemal

11.20 evvel

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 741; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.22.

YILDIRIM BİRLİKLERİNE EMİR*

(7 KASIM 1918)

Numarası
589

Acele şifre
Yazıyla

Adana
7.11.34
(7 Kasım 1918)

3. Kolordu Kumandanlığı'na
41. Tümen Kumandanlığı'na
2. Ordu Kumandanlığı'na
20. Kolordu Kumandanlığı'na
12. ve 15. Kolordulara (bilgi için)

5.11.34 (5 Kasım 1918) tarih ve 577 numaralı şifreli emrin birinci maddesinde 20. Kolordu'ca uygulanması istenen hareket son bulmuş olduğundan, ikinci maddedeki İskenderun'a kuvvet çıkarılmasını ateşle önlemeye ait olan vazife kaldırılmıştır. Bundan böyle eski yazılı bildirimler doğrultusundaki devlet siyaseti esas alınarak İngilizlerin Mütarekename şartlarına aykırı ve düşmanca olsa bile vukubulacak bütün teşebbüslerine karşı kesinlikle silah kullanılmayıp eski yazılı bildirimler doğrultusunda bir taraftan protesto edilmekle beraber diğer taraftan gerekli siyasi teşebbüslerde bulunmak üzere keyfiyetin hemen Gruba bildirilmesi lüzumu tebliğ olunur.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grubu K.
M. Kemal

Saat 12.30 sonra.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 747; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.23.

SADRAZAM AHMET İZZET PAŞA'YA*

(7 KASIM 1918)

Şifre

Numara
27

Adana
7.11.34
(7 Kasım 1918)

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

C. Şifreli iki maruzatıma cevap olan 6.11.34 (6 Kasım 1918) tarihli şifreye.

1. İskenderun'a çıkacaklara karşı silah kullanılması hakkında verdiğim 5.11.34 (5 Kasım 1918) tarihli gizli emrin ilgili maddesini aynen arz ediyorum:

> "İngilizlerin çeşitli bahanelerle İskenderun'a asker çıkararak 7. Ordu birliklerini zor duruma sokmak istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek için, 3. Kolordu İskenderun'a kuvvet çıkarılmasını, 20. Kolordu için birinci maddede belirtilen harekât sona erinceye kadar gerekirse ateşle engelleyecektir."

Emrin birinci maddesi ise, 20. Kolordu büyük kısmının Katma-Subaşı kuzeyine geçmesine aittir.

Bu hareket son bulmuş olduğundan silah kullanılması hakkındaki emrin de uygulanma zamanı geçmiştir. Bununla beraber, emirleriniz üzerine oradaki kumandana yeniden özel talimat verilmiştir.

2. Dünün günahlarının mirası olan bugünkü elverişsiz vaziyetten devletimizi kurtarmak konusunda başarı umulan siyasi teşebbüslerde yardımcı olması için Cenabıhakka bütün ruhumla yalvarırım.

Cephedeki harekât ve ilişkilerin tarafımdan yürütülmesine gösterilen emniyetin samimiyetine şüphe etmem ve bu samimiyet ve teveccühe itimadımın derecesi memleketin kurtarılması hususunda acizane sorumluluğuma verilecek vazifelerin uygulanması fiiliyatında ortaya çıkacaktır.

* Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 748; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s.241-242; Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.144-145; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.314-316; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.23-24; *Atatürk'ün Anıları*, Yayıma Hazırlayan: Dr. İsmet Görgülü, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1997, s.149-151.

3. Şimdiki durumun nezaketini bütün kapsamıyla ve çok açık bir şekilde takdir edebileceğime olan kuvvetli emniyetinizin ortadan kalkması kadar bana üzüntü verecek bir şey olamaz. Vazife yaparken mutlaka memleketin selametini amaçlayan icraat tarzımın ve bunun gerektirdiği bazı istirhamların tartışma ve gecikme sebebi mahiyetinde anlaşılmamasını hasseten rica ederim.

4. Grup karargâhının Yedinci Ordu karargâhı vaziyetini alması ile yeni teşkilat hakkındaki emirlerinize Yedinci ve İkinci ordular karargâhları kaldırılarak yalnız Grup karargâhının bırakılması hakkındaki maruzatım tamamen uygun düşmüştür.. Aradaki fark sözden ibaret kalmıştır. Yıldırım Grubu adı, öteki bütün sebepler ve görüşler bir yana, bugün kumandam altında bulunan birliklerin ve her türlü kısımlarının geçmişe ait birçok girift muameleleri ile tamamen barış dönemine geçilinceye kadar Yıldırım Grubu ile ilişkinin kesilmesinde şimdilik birçok zorluk vardır. Yedinci Ordu da önünde sonunda kaldırılmaya mahkûm bulunduğundan bunun şimdiden kaldırılmasıyla gelecekte de bir tarihi ad olarak herhangi bir kumandanlığa dönüştürülerek korunabilecek ve bugün de manevi etkisi büyük olan Yıldırım Ordular Grubu unvanının Yıldırım Grubu şeklinde korunmasına müsaade etmenizi istirham ederim.

M. Kemal

Sa: 2.30 sonra.

GRUP EMRİ*

(7 KASIM 1918)

Yıldırım harekât şubesi
1
591

Adana
7.11.34
(7 Kasım 1918)

Grup Emri

1. 24. Tümen 20. Kolordu emrine girecektir. Kolordu, bu tümenin ihtiyatındaki kısımlarıyla henüz Katma güneyinde bulunan 20. Kolordu birliklerini değiştirecektir. 24. Tümen. 11. Tümen bölgesindeki kuvvetlerini alacaktır.

20. Kolordu ile 15. Kolordu'yu ayıran sınır Hupnik Çayı'dır. Bu çay 20. Kolordu bölgesine dahildir. 11. Tümen Raco, Birinci Tümen Islâhiye civarında toplanacaktır.

2. 41. Tümen 15. Kolordu'ya bağlanmıştır. Bu tümen İngilizlerle cereyan edecek hususları doğrudan doğruya Gruba bildireceği gibi, bu konuda gerekirse doğrudan doğruya da Grup'tan emir alabilecektir. 15. Kolordu karargâhının İskenderun'un yakın bir mahalline nakli arzu edilmektedir.

3. 3. Kolordu karargâhı Adana'ya gelecektir. Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Bey 15. Kolordu'ca İskenderun vaziyeti için gerekli tedbirler alınıncaya kadar İskenderun'da kalacaktır.

4. Cerablus köprüsü ve başındaki müfreze Ayıntap Mıntıkası Kumandanlığı emrine girecektir.

5. 20. Kolordu Kumandanı 7. Ordu karargâhından alıkoyduğu subaylarla Kolordu karargâhını takviye edecektir. Ordu Levazım Başkanı yerine uygun birisi gönderilip menzilce yaptığı vazife, halefi tarafından üstlenilinceye kadar Kolordu'da kalacaktır.

6. Bu emir 3., 20., 12., 15. Kolordularla, Adana Hat Kumandan ve Müfettişliği'ne, menzil şubelerine tebliğ olunur.

Padişahın Fahri Yaveri
Y.G. Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 749; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.25.

SADRAZAM AHMET İZZET PAŞA'YA*

(8 KASIM 1918)

Şifre
Numara
34

Adana
8.11.34
(8 Kasım 1918)

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

Bugün Halep'ten gelen görüşme memurlarının 20. Kolordu görüşme memurlarına Edlip civarında bize mensup bir çetenin faaliyette bulunduğu ve bunların araştırılarak önlenmesi için bir memur gönderilmesini teklif etmiş ve kendilerine bunların bize ait olmayıp urbandan müteşekkil oldukları cevaben bildirilmiş olduğu belirtilmiştir. Edlip'in Halep'in 50 kilometre güneybatısında olduğu ve bizden bir çetenin orada faaliyette bulunmasının hatıra dahi gelemeyeceği muhakkak iken İngilizlerin böyle bir meseleyi söz konusu etmelerinden maksatları düşündürücü görülmüştür. Bundan İngilizlerin bize karşı davranışlarında hiçbir ciddeyet ve samimiyet olmadığının çıkarılabileceği arz olunur.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grubu Kumandanı
M. Kemal

Saat 7.45 Sonra.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 751; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.26.

SADRAZAM AHMET İZZET PAŞA'YA*

(8 KASIM 1918)

Adana
8.11.34
(8 Kasım 1918)

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkındaki 8.11.34 (8 Kasım 1918) tarihli emriniz alındı. İskenderun Limanı'ndan ve Halep şosesinden faydalanabilecekleri hakkında İtilaf hükümetlerinin yaptığı ilk müracaatlarına sert ve soğuk bir cevap verilmiş olunduğu hakkındaki zehab-ı devletlerinin doğuş sebebi anlaşılmamıştır. Çeşitli sebep ve bahanelerle İngilizlerin İskenderun'u işgal etmek için yaptıkları ilk ve son müracaatlarına oradaki kumandanımız tarafından verdiğiniz talimata uygun olarak verilen cevap pek ziyade nazikâne ve Osmanlı Hükümeti'nin bize tebliğ ettiği Mütareke Şartnamesi kapsamına ve sizin emirlerinize tamamen uygun olduğu Grup belgelerine dayanılarak iddia olunur. Bu konuda sert ve soğuk cevap alındığının Britanya Hükümeti'nin temsilcileri tarafından dahi söylenmiş olduğuna dair bir kayıt ve işaret yoktur. Dolayısıyla İngilizlerin dehşetli bulduğunuz en son cevaplarının sebeplerini başka yerde aramak lazımdır. Ve giderek bütün memleketimizi istilaya kadar varabilecek olan böyle dehşetli cevapların tekrarlanmasına şüphe olmadığından arz ettiğim sebeplerin derin düşüncelerle muhakeme edilmesi lüzumunun arzını vazife sayarım. Halep'te bulunan İngiliz kumandanı istifade etmelerini istedikleri İskenderun-Halep şosesini emniyet altında bulundurabilmek için birliklerimizin Kilis-Payas hattının kuzeyine alınmasını İngiliz Başkumandanlığı'nın İstanbul'a teklif ettiğini ve zaman kaybına yer vermemek üzere Halep-İskenderun şosesinin şimdiden keşfine müsaade edilmesi lüzumunu bildirmiştir.

6. Ordu Kumandanı'nın 7.11.34 (7 Kasım 1918) tarihli raporunu da herhalde görmüşsünüzdür. Bu raporun içeriğine göre İngilizlerin Nusaybin-Cerablus-Halep demiryolunu işgal etmelerine işaret olan Irak İngiliz Ordusu Başkumandanı'nın Musul'un derhal terk edilmesi ve aksi takdirde zorla gireceği hakkındaki teklifi ne şekilde yorumlanacaktır? Görülüyor ki, meselenin tarafımızdan İngiliz temsilcilerine karşı yapıldığı sanılan soğuklukla açıklanmasına yer yoktur.

* Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Arşivi No. 4/5280, Dosya No. 18'den aktaran: Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Cilt: I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s.202-203; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s.245-249; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt: 1, Baha Matbaası, İstanbul, 1965, s.236-238; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.21-23; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.26-27; *Atatürk'ün Anıları*, Yayıma Hazırlayan: Dr. İsmet Görgülü, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1997, s.152-155.

Öne sürdüğüm görüşlerden maksadım şudur ki, her ne sebebe dayanılırsa dayanılsın İngilizlerle yapılan mütarekenin imza altına giren son şekli Osmanlı Devleti'nin selametini korumaya kefil olacak mana ve mahiyette değildir. Söz konusu maddelerin belirsizliklerinin ve neleri kapsadığının bir an evvel tespit edilmesi lazımdır. Yoksa İngilizlerin tekliflerine bugüne kadar olduğu tarzda karşılık vermede devam edildiği takdirde, bugün Payas-Kilis hattına kadar olan araziyi isteyen İngilizlerin yarın Toros'a kadar olan Kilikya bölgesini ve daha sonra Konya-İzmir hattının işgali lüzumu tekliflerinin birbirini izleyeceğini ve netice olarak ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hatta Osmanlı Heyet-i Vükelâ'sının[1] Britanya Hükümeti tarafından seçilmesi lüzumu gibi tekliflerin karşısında kalınması da uzak değildir. Acizliğimizin ve zaafımızın derecesini çok iyi bilirim, bununla beraber devletin yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini de belirlemek ve sınırlamak gerekeceği kanaatimi muhafaza ederim. Yoksa Almanya ile müttefik olarak sonuna kadar harbe devam edilmesi halinde büsbütün hezimete uğranılacağına göre, İngilizlerin elde edebilecekleri neticeyi onlara kendi yardımımızla bahşetmek tarihte Osmanlılık için ve bilhassa şimdiki hükümetimiz için pek kara bir sayfa oluşturur. Şayet Osmanlı Hükümeti'nce İngilizlerle ciddiyet ve samimiyetine güvenilebilecek bir gizli ittifak yapılmış veya yapılması kuvvetli ihtimal derecesinde bulunmuş ise, bu hususun meçhulümüz kalması tabii ki yanlış muhakemelere sevk edebileceğinden, mümkünse bu konuda ima yoluyla olsun aydınlatılmamı istirham ederim. Vatanın akıbetiyle endişelenmekten doğan ve samimi olduğuna şüphe edilmemesi lazım gelen bu görüşlerimin bilhassa münakaşa mahiyetinde anlaşılmamasını hasseten rica ederim. Zat-ı samileri tarafından da yakından bilinmektedir ki, ben hangi hal ve vaziyette bulunursam bulunayım, doğru olduğuna inandığım ve gerekenlere bildirilmesini memleketin selameti icabı kabul ettiğim görüşlerimden vazgeçmem tabiaten mümkün değildir. Bununla beraber tatbik ve icrası emredilen hususların da arzuladığınız gibi cereyan edeceğine şüphe yoktur. İskenderun havalisinde bulunan 41. Tümen'in hemen Payas'a çekilmesini ve İskenderun'un teslimi için gerekli tedbirlerin alınmasını, İskenderun-Halep şosesinin keşfine müsaade edilmesini emrettiğim gibi, İngiliz Başkumandanlığı'nın İstanbul'a yaptığı bildirilen müracaatı üzerine tarafınızdan gelecek cevapta emir buyurulursa bütün birliklerimizi Payas-Kilis hattı kuzeyine dahi çekmek için şimdiden gerekli tedbirlerin alındığı arz olunur.

M. Kemal

1 Bakanlar Kurulu. (Y.N.)

2. ORDU KARARGÂHININ KALDIRILMASI ÜZERİNE*

(8 KASIM 1918)

Yıldırım Ordular Grubu
Menzil Kadro Şubesi
No. 3
648

Suret

İkinci Ordu karargâhının kaldırılması münasebetiyle emir ve kumanda aşağıdaki gibi düzenlenecektir:

1. Şimdiye kadar doğruca İkinci Ordu karargâhına bağlı Adana'daki bütün birlikler ve malzeme doğruca On İkinci Kolordu'ya bağlı olacaklardır.

2. On İkinci Kolordu'ya bağlı birliklerle İkinci Ordu'ya bağlı birliklerden yapılacak yeni teşkilatın icrası On İkinci Kolordu Kumandanlığı'na aittir. Yalnız torpil müfrezesi, telgraf takımı ve muzıka takımı Grup karargâhına bağlı olacaklardır

3. İkinci Ordu şubelerine mensup subaylar için hazırlanmakta olan emir bildirilecektir.

4. Kelebek cephane deposu Menzil Müfettişliği emrine verilecektir.

5. Eski İkinci Ordu karargâhının bulunduğu binalar Grup karargâhına ayrılmıştır. Mevki Kumandanlığı bu binaların boşaltılmasını ve boşaltılan subayların yerleştirilmesini sağlayacaktır.

6. Bu emir On İkinci Kolordu Kumandanlığı'na, Yıldırım Menzil Müfettişliği'ne, Mevki Kumandanlığı'na, İkinci Ordu Karargâh Kumandanlığı'na, Makineli Tüfek Atış Okulu'na, İkinci Ordu Karargâhı Süvari Bölüğü'ne, İstihkâm Depo Bölüğüne, İkinci Ordu Telgraf ve Muzıka takımlarına ve Grup şubelerine tebliğ edilmiştir.

Aslı Üçüncü Şube'dedir.
Yedinci Şube'ye takdim.
8/11 (8 Kasım) emriyle

Padişahın Fahri Yaveri
Y.G. Kumandanı
M. Kemal

7/11611
9.11.34
(9 Kasım 1918)

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*. E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 750; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.28.

41. TÜMEN KUMANDANLIĞI'NA*

(9 KASIM 1918)

Fevkalade aceledir.

41. Tümen Kumandanlığı'na

T.H. 58 — Numara 40

İskenderun'un İngilizlere teslimi hakkında dün gece verdiğim emir ve talimat dairesinde hareket edilecektir. Bunun uygulamasında gecikme ve tereddüdü gerektiren bir şey yoktur. Ali Rıza Paşa hazretlerinin o istikamette hareketleri, sizin vazifeniz başından ayrılarak Dörtyol başına karşılamaya gelmenizi gerektirmez. Şunlara yeniden dikkatinizi çekiyorum: İngilizler arzu ettikleri tarzda İskenderun'u işgal edeceklerdir. Tümeniniz Payas ve Payas'ın kuzeyinde yerleşecek, Dörtyol mevkiini geçmeyecek ve Sarıseki'de küçük bir müfreze bırakacak şekilde hareket edecektir. İskenderun'da bırakılmış olan müfreze kararlaştırdığınız süre içinde Sarıseki'ye getirilecek ve Antakya'daki bölük de Reyhaniye üzerinden 24. Tümen'e katılacaktır. Tümeninizin en son kademesinin şimdiye kadar nerede olduğunu hemen bildiriniz. Mülkiye kaymakamı ve bütün mülkiye ve adliye memurları ve liman reisi yerlerinde kalsınlar ve orada bırakılan mühimmat ve askeri eşyanın nelerden ibaret olduğu Gruba bildirilecektir. İskenderun'la telgraf irtibatı sürdürülecektir. 9.11.34 (9 Kasım 1918)

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grubu Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 753; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.28-29.

İSKENDERUN'UN İŞGAL EDİLDİĞİ HAKKINDA*

(9 KASIM 1918)

622
T.T. Şifre
57

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına
20. Kolordu Kumandanlığı'na

1. İskenderun İngilizlerin on on beş kişilik birliği tarafından bugün saat 1 sonra'da işgal edilmiştir.

Bugün söz konusu olacağını arz ettiğim görüşmede verdiğimiz cevaplara henüz olumlu veya olumsuz karşılıkta bulunulmamıştır.

Yalnız işgalini istedikleri İskenderun şehri olmayıp şehre bir de bölge sınırı çizdikleri bildirilmiştir.

Bu sınırın açıkça gösterilmesini icap edenlere emrettim.

2. 41. Tümen Payas ve kuzeyine alınmıştır. Antakya'da en son bıraktırdığım bir bölüğün dahi Reyhaniye üzerinden 24. Tümen'e katılmasına lüzum görülmüştür.

3. Kilis civarında faaliyete başlayan bir çete askerimize bir yaralıyla altı ölü verdirmiştir. Şiddetle takip edilmektedir. Başka arz etmeye değer bir şey olmayıp İskenderun'daki görüşme ve protokol içeriği hakkında ek olarak bilgi verilecektir.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grubu Kumandanı
M. Kemal

9.11.34 (9 Kasım 1918)
Saat 11.10 sonra

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 754; Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Arşivi No. 4/5280, Dosya No. 18'den aktaran: Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s.62-63; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.26.

15. KOLORDU KUMANDANI ALİ RIZA PAŞA'YA*

(9 KASIM 1918)

T.H.
68

15. Kolordu Kumandanı Ali Rıza Paşa Hazretlerine

Söz konusu olan İskenderun şehrinin işgali idi. Bir işgal bölgesi tanımak ve bunun sınırını Bilân güneyinden geçirmek için ayrıca bir görüşme ve talepler olmuşsa bildirilmesini rica ederim. İskenderun üzerinden hareketlerinde gecikecekleri anlaşılacak olan 41. Tümen kısımlarının Kırıkhan üzerinden kuzeye hareketlerini Tümen Kumandanı'na emretmiştim. Buna göre Topboğazı'ndaki cephane vesairemiz aynı yolla mevcut vasıtalara müracaat ederek derhal nakledilmelidir. İşgal keyfiyeti İskenderun'a ait olduğundan Topboğazı civarına aidiyeti bulunamaz. Dolayısıyla oradaki cephane vesairenin hemen orada bırakılmasında acele edilmemelidir. Edilmelerinde aceleye lüzum yoktur.

Antakya'da en son bırakılacak bölüğün bile Reyhaniye üzerinden 24. Tümen'e katılmasını emretmiştim. Yalnız müfreze kumandanı kaymakamlık vekâletine hâkim efendinin tayin edildiğini bilmeli ve ona işleri teslim etmelidir. 9.11.34 (9 Kasım 1918)

M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 755; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.30.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(9 KASIM 1918)

Şube-1
Numara
615

Aceledir
Şifre

Harbiye Nezâreti Katına

İkinci ve Yedinci ordular kaldırılmış olduğundan bu ordular adına halen verilmekte olan telgraflar ötede beride kalarak muameleleri yapılamamaktadır. Bundan sonra her türlü konuda yalnız Grupla haberleşme lüzumunun genel karargâh vesair görevlilere tebliği arz olunur. 9.11.34 (9 Kasım 1918)

Yıldırım Grubu Kumandanı
M. Kemal

Saat 11.25 evvel.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 757; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.30.

BAŞKUMANDANLIK ERKÂNIHARBİYE RİYASETİ'NE*

(10 KASIM 1918)

Şifre
1
623

Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti Katına

9.11.34 (9 Kasım 1918) tarih ve 622 No.lu rapora ektir.

İskenderun'un İngilizler tarafından işgali hakkında tamamlayıcı bilgileri aşağıda arz ediyorum:

1. Şehrin teslimi muamelesi sükûnetle cereyan etmiştir. İki tarafın görüşme memurları arasında teati edilen şartname maddeleri şöyledir:

1. İskenderun şehri ve çevresi 9.11.34 (9 Kasım 1918) doğu Avrupa saatiyle öğle vaktinde Osmanlı Ordusu'ndan tahliye edilmiş olacaktır.

2. Arsuz havalisinde kalmış olan küçük müfrezeler söz konusu gün öğleden sonra dahi şehrin etrafını dolaşarak Payas yolunu tutabilir.

3. Gecenin olmasından evvel bütün müfrezelerin Sarıseki noktasının kuzeyine geçmiş bulunması lazımdır.

4. 10.11.918 saat 8 evvel'den itibaren güney ve doğuda Amanos silsilesiyle batı ve kuzeyde İskenderun körfeziyle Payas'a kadar uzanan saha, Osmanlı birlikleri tarafından boşaltılmış olacaktır. Bu saatten itibaren işbu bölge dahilinde rastlanacak her asker harp esiri sayılacaktır. Gerek müttefik kuvvetlerine karşı ve gerek sivil halka karşı bir saldırıya cesaret edecek her asker hemen kurşuna dizilir.

5. Henüz İskenderun ve bölgesinde kalmış olan askeri malzeme bulundukları yerlerde kalacak ve bu konudaki icap daha sonra diğer anlaşmazlıklarla halledilecektir.

6. Mülkiye memurları, polis ve liman memurları yerlerinde kalacaklardır. Bunlar işbu boşaltma maddesine dahil değildirler. Konulas torpido ve harp gemisinde iki nüsha olarak teati edilmiştir.

Son

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 758; Mustafa Onar. *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.30-32.

2. İskenderun şehrinde olduğu gibi (Lazkiye) Antakya'da da hükümet memurları, polis, jandarma ve başkaca (Lazkiye'de) Antakya'da elli erlik bir askeri kuvvet bırakılmış ve İngilizlerin harple işgal edemedikleri halde barışın gelmesiyle girdikleri kazalarımızda fiilen olmasa bile hiç olmazsa manen Osmanlı hükümetinin mevcudiyeti sürdürülmüştür.

3. İskenderun, Bilân, Antakya ile telgraf irtibatımız vardır.

5. Şartname'de İskenderun şehri çevresinden bahsedildiği halde bunun sınırı hakkında ayrıca açık bilgi verilmemesi ve dördüncü maddesinde belirtilen sınırın bir şehir sınırı olmayıp belirsiz ve yanlış bir bölge sınırı olması bakımından mahallinden açıklanması istenmiştir. Gelecek cevap ve bu konuda cereyan edecek olan görüşmeler ayrıca arz edilecektir.

Ancak İngilizlerin evvelisi gün 24. Tümen cephesinde ordunun Suriye sınırı ve dolayısıyla Payas-Kilis hattının kuzeyine alınması lüzumundan bahisle bu hattın Suriye sınırı dahilinde bulunduğu hakkındaki görüşlerinde ısrar edecek gibi göründükleri anlaşılmaktadır. Hükümetimizle Britanya arasında, Suriye sınırı diye Suriye vilayeti sınırımızdan başka kararlaştırılmış bir sınır çizgisi varsa, bunun süratle Gruba bildirilmesini rica ederim.

4. Bir İngiliz kurmay binbaşısı ile bir istihkâm subayı refakatlerinde bizden de bir subay olduğu halde bugün saat 7 evvel'de Katma-Bilân üzerinden İskenderun'a gidip dönecek ve yolun durumunu keşfedeceklerdir.

M. Kemal

10.11.34 kapadım.
Saat 12 öğle.
Şerafettin

ADANA'YA VEDA*

(10 KASIM 1918)

Numarası
629

Adana
10.11.34
(10 Kasım 1918)

20. Kolordu Kumandanlığı'na
3. Kolordu Kumandanlığı'na
15. Kolordu Kumandanlığı'na
12. Kolordu Kumandanlığı'na
Menzil Müfettişliği'ne
Adana Vilayet Katına

Tebliğ edilen padişahlık emri üzerine bu gece (10/11.11.34) (10/11 Kasım 1918) hareket edeceğim. Bütün silah arkadaşlarıma veda ederim.

Yıldırım Grubu bölgesinde ve cephesinde bulunan bütün birlikler İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa hazretlerinin emri altına verilmiştir.

Bu emrin alınışından itibaren 2. Ordu ile irtibat kurulması rica olunur.

Padişahın Fahri Yaveri
Yıldırım Grubu Kumandanı
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 760; Taha Toros, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*, Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Kültür Yayınları Dizisi No: 1, Adana, 1981, s.4; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.32.

HARBİYE NAZÂRETİ'NE*

(10 KASIM 1918)

Numarası
630

Adana
10.11.34
(10 Kasım 1918)

Harbiye Nezâreti Katına

Yıldırım cephesinde bulunan emir ve kumandayı İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa hazretlerine teslim ederek bu gece yarısı özel trenle Dersaadet'e hareket edeceğim arz olunur.[1]

Padişahın Fahri Yaveri
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1959, Sayı: 29, Vesika No: 760; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.32.

1 Mustafa Kemal'in İstanbul'a varışı, 13 Kasım 1918 günüdür. İstanbul'da düşman donanmasını gördüğünde, yaveri Cevat Abbas (Gürer)'e, "Geldikleri gibi giderler" der. Bkz. Cevat Abbas Gürer, *Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, 1. Cilt, İstanbul, 1939, s.164-165.

İSTANBUL'DA YAYIMLANAN *MİNBER* GAZETESİNDE RÖPORTAJ*

(17 KASIM 1918)

-Siyasi vaziyetimiz hakkındaki görüşlerinizi öğrenebilir miyim?

- Ben siyasetle yalnız 329 senesinde (1913-1914) Sofya ve aynı zamanda Belgrad ve Çetine askeri ataşeliklerinin üzerimde bulunduğu bir sene boyunca ilgilendim ve ilgilenme tarzım da sırf siyasi olmayıp askeri-siyasi bir ilgilenmeydi. Bu görev sürem hariç tutulursa, bütün hayatım Trablusgarp'te, Balkan Muharebesi'nin son safhasında, şimdiki harpte muharebe meydanlarında askerlik işleriyle uğraşmakla geçmiştir. Dolayısıyla kendimde ordulardan ve muharebelerden ve askeri kanaatlerden bahsetmek için çok geniş yetki görüyorsam da, siyasetten bahsetmeyi bu işle ilgilenenlere bırakmayı uygun bulurum. Bununla birlikte bu ifademle aziz vatanımızın ve bedbaht milletimizin selamet ve menfaatiyle ilgisi itibariyle, devletimizin benim de içinde yaşamakta bulunduğum devrin çeşitli safhalarında genel siyaset ahengine katılma şeklini düşünmemiş olduğumu söylemek istemiyorum. Bu hususta çeşitli zamanlara ait derin düşüncelerimin ve bu düşüncelerin icap ettirdiği incelemenin özetini ve neticesini ifade etmek lazım gelirse diyebilirim ki, ben "Her türlü siyasetin her türlü manasıyla en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu" kabul ederim. "En çok kuvvetli olmak" deyiminden maksadımın yalnız silah kuvveti olduğunu sanmayınız. Tersine, asker olmama rağmen, bu, bence kuvveti ortaya çıkaran ve oluşturan etkenlerin sonuncusudur. Benim amaçladığım, "manevi, bilimsel, teknik ve ahlaki bakımdan kuvvetli olmaktır". Çünkü bu saydığım özelliklerden mahrum olan bir milletin, bütün fertlerinin en son silahlarla donandığını farz etsek bile, kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olamaz. Bugünkü insanlık topluluğu içinde insan olarak yer alabilmek için, elbette silah elde olmak yeterli değildir. Benim anlayışıma göre, kuvvetli bir ordu denildiği zaman anlaşılması lazım gelen mana, her ferdi, bilhassa subayı, kumandanı, medeniyetin ve tekniğin icaplarını kavrayan ve tavır ve hareketlerini ona göre uygulayan yüksek ahlakta bir topluluktur. Şüphe yok ki, yegâne amacı, vazifesi, düşüncesi ve hazırlığı, vatanın müdafaasıyla sınırlı olan bu topluluk, memleketin siyasetini idare edenlerin en sonunda verecekleri kararla faaliyet haline geçer.

* Şerafettin Turan, "Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri", *Belleten*, Cilt: 46, Sayı: 182, Nisan 1982, s.343-346; Hikmet Bayur, "1918 Bırakışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in İki Demeci", *Belleten*, Cilt: 32, Sayı: 128, Ekim 1968, s.488-489; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.88; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.26-28; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize/ Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.253-255.

İşte ben, orduya ve ordulara kumanda etmiş bir asker sıfatıyla bu açıdan siyasetle temas etmiş olabilirim. Memleketimi ve milletimi çok iyi tanıdığım ve muhtaç olduğu ilerlemeye ulaşması için huzur ve sükûn ile, fakat herhalde hürriyet ve bağımsızlığı korunmuş olarak çok devamlı çalışmak lüzumuna inandığım için, bu kanaatimi tatmin edecek, yani bize huzur ve sükûn ve çalışma zamanı verecek ilişkilere ulaştıracak dostluklara cidden taraftarım.

-İngilizlere karşı beslediğiniz hissiyat hakkında bazı bilgiler verir misiniz?

-Bu harpte İngilizlerle Arıburnu, Anafarta ve Filistin cephelerinde karşı karşıya birçok muharebeler verdim. Ben, bu muharebelerde ve genel olarak saydığım bu cephelerden başka cephelerde, başka bölgelerde diğer milletlerle dahi verdiğim muharebelerde, daima vatanın müdafaasından ibaret olan asli vazifemi yaptım. Dolayısıyla kalbimde kin ve düşmanlık hissiyatı yer bulmamıştır.

İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin bağımsızlığına riayette gösterecekleri[1] hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı kanaatiyle etkilenmeleri pek tabiidir.

-Memlekette en son fikir cereyanlarını nasıl buluyorsunuz?

-Harp cephesinden İstanbul'a döneli iki gündür. Karargâhımın bulunduğu Adana'da fikir cereyanlarını hissetmeye vakit bulamadım. Dolayısıyla bu konuda bir şey söyleyemem.

1 Burada, Şerafettin Turan ve Hikmet Bayur "gösterdikleri", Sadi Borak ve M. Sunullah Arısoy ise "gösterecekleri" sözcüğünü kullanmışlardır. (Y.N.)

İSTANBUL'DA YAYIMLANAN *VAKİT* GAZETESİNDE RÖPORTAJ*

(18 KASIM 1918)

Yazarlarımızdan biri, Payitahtı müdafaasındaki askeri iktidar ve meziyeti ile tanınan Mustafa Kemal Paşa ile dün bir görüşme yapmıştır.

Yazarımız, dört sene devam eden Harb-i Umumî içinde milletimizin gösterdiği azim, metanet ve fevkalade fedakârlıklara göre bugün imzaladığımız mütarekeden sonra İtilaf devletlerinin Osmanlı bağımsızlığına bağlı kalacaklarına şüphe edilemez ise de, mütareke metninin bizim tahmin edemediğimiz bir şekilde yorumlanıp uygulanmakta olduğundan bahsetmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya İtilaf kumandanlarının bu tarz hareketine ne anlam vermek gerekeceğini sormuştur.

Mustafa Kemal Paşa bu soruya şu şekilde cevap vermiştir:

-Hükümetimizle mütareke imzalayan devletlerin ve bu devletler adına Mütareke Şartnamesi'ni yapan Britanya hükümetinin Osmanlılara karşı olan iyi niyetlerinden şüphe etmek istemem; eğer söz konusu şartname hükümlerinin uygulanmasında yanlış anlamaya neden olacak yönler görülüyorsa bunun sebebini derhal anlamak ve muhataplarımızla anlaşmak lazımdır. Tabii ki bu vazife hükümetlere düşer. Benim bildiğime göre hükümetler bu konuda icap eden teşebbüslerde bulunmuş ve bulunmaktadır.

Yalnız benim anlamadığım bir taraf varsa... bu teşebbüsler neden milleti tatmin edici neticeler vermemektedir? Buna sebep olarak şimdi hatırıma gelebilen nokta şudur: İki hükümetin ileri gelenleri arasında görüşülerek kararlaştırıldıktan sonra, uygulanmasının emredilmesi gereken hususlar, askeri kumandanlara bırakılıyor. Halbuki bu hususta askerlerin değil, diplomatların faaliyet halinde bulunması lazımdır.

-Bu hususta millete düşen vazife ne olabilir?

-Bildiğiniz gibi, millet doğrudan doğruya devlet işlerine karışmaz. Vekilleri olan mebuslar topluluğunun itimadını almış bir hükümetin uygulamalarının neticesini bekler. O halde bu hususta milletin en büyük vazifesi, mebusları vasıtasıyla, her şekilde emniyete değer bir hükümetin kuvvet dayanağını teşkil etmektir.

* *Vakit* gazetesi, 18 Kasım 1918; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, III içinde, s. 1-2; Hikmet Bayur, "1918 Barışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in İki Demeci", *Belleten*, Cilt: 32, Sayı: 128, Ekim 1968. s.490-492; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.88; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.28-30; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize/ Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.255-256.

-Bugünkü Meclis-i Mebusan'ın milleti tamamıyla temsil edemediği hakkında, ortalıkta dedikodu vardır. Bu konudaki fikriniz ne merkezdedir?

-Bence bilhassa içinde bulunduğumuz bu zor ve pek nazik zamanda bu gibi dedikodulara katiyen izin verilemez. Bu dedikodular meşrutiyet hayatı içinde pek zararlıdır. Bundan, her meşrutiyetperver Osmanlının kesin olarak kaçınması en büyük vatani vazifemizdir. Bugünkü mebusların birtakım tesirler altında seçilmiş olduğu hakkında dedikodu yapanlara şu noktaları hatırlatmak lazımdır. Birincisi, yapılan dedikodular için zaman ve zemin hiçbir şekilde elverişli değildir. Sonra, genellikle her memlekette bu gibi seçimler yapılırken araya birtakım tesirlerin de karıştığı inkâr edilemez. Bunlar bir yana, Osmanlı milletinin meşrutiyet timsali bugünkü Meclis-i Mebusan'ımızdır. Bu topluluğu oluşturan üyelerin seçildikleri dairelerden bir kısmı şimdi yeni bir seçim yapılmasına elverişli olmayan bir fevkalade vaziyet içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla sadece bu noktayı düşünmek, bu meseleyi daha fazla deşmekten dolayı doğabilecek kötülükleri gösterir. Her halde millet ve memleketimizin pek fazla muhtaç olduğu barışı gerçekleştirecek hükümetin şimdiki Meclis-i Mebusan'ımıza dayanması bir zaruret teşkil etmektedir.

Yazarımız, Mustafa Kemal Paşa'ya açıklamasından dolayı teşekkür etmiş ve görüşmeye burada son verilmiştir.

TECEDDÜT FIRKASI'NA GİRDİĞİ HABERİ ÜZERİNE *SÖZ* GAZETESİNE TEKZİP*

(30 ARALIK 1918)

Söz Gazetesi Müdürlüğüne:

Beyefendi:

Gazetenizin 29 Kânunuevvel 1334 (29 Aralık 1918) Pazar günkü nüshasında bazı kaynaklardan size aktarıldığına göre benim Teceddüd Fırkası'na girdiğim hakkında bir haber yayımlanmıştır. Bu haber doğru değildir. Ben askeri sıfat ve makamıma bağlıyım ve bu ilişkimi muhafaza etmekteyim. Dolayısıyla, hakikatle ilişkisi olmayan haberin tekzibini rica ederim.

Padişahın Fahri Yaveri
Eski Yıldırım Grubu Kumandanı
Mustafa Kemal

* *Söz*, 30 Aralık 1918, No: 48, s.2; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayını, İstanbul, 1952, s.413-414; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.316; Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1965, s.204; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.33; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize/ Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt: I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.255-256.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(3 MART 1919)

3.3.335
(3 Mart 1919)

Sizden önceki zamanlarda yürürlükte olan muameleye ait son iki yazı örneğini görüşlerinizi almak üzere ekte takdim ediyorum.[1] Nezâret-i celîle[2] zabıtlarındaki kayıtlardan ve muameleden açıkça anlaşılacağı gibi, ben, kumandanı bulunduğum Yıldırım Ordular Grubu'nun kaldırılması üzerine ordu kumandanlığı sıfat ve yetkilerim saklı olarak Padişahlık ordusunca ve devletçe istihdamıma gerek duyulur ihtimaline dayanılarak olacak, Nezâret-i celîle emri altına alıkonuldum. Her halde ordu kumandanlığından istifa etmedim, söz konusu kumandanlıktan alınmadım, atılmadım veya emekli edilmedim; açığa dahi çıkarılmadım. Devletçe bundan sonra verilecek vazifenin de, bugüne kadar Hakkın inayetiyle hak ederek kazanmış olduğum ordu kumandanlığı veya buna eşdeğerde olabileceği tabiidir. Dolayısıyla, benim Padişahlık ordusunca muhafaza edilmeme lüzum görülüyorsa kadromun düşürülmemesi ve maişetimin –askerlik

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No. 1-4, Dosya No. 4, Fihrist No. 16 ve 16-1'den fotokopisiyle birlikte aktaran: Bekir Sıtkı Baykal, "Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge", *Belleten*, Cilt: 37, Sayı:148, 1973, s.451-456.

1 Bunlardan biri, "Harbiye Nâzırı Ömer Yaver" imzalı yazıdır ve özetle şöyledir:

"Eski Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı M. Kemal Paşa Hazretlerine,

25 Şubat 1919 tarihli yazınız alındı. Seferi kadroda ordu kumandanlarının maiyetlerinde şahsi yaveri bulunacağı açık olarak görülmekteyse de, barış kadrosunda buna tekabül edebilecek olan ordu müfettişlerinin bile şahsi yaveri bulunmamaktadır. Bu duruma göre, eski ordu kumandanları yanındaki şahsi yaverin görevinin devamına tabii ki yer kalmamış ve haklarındaki uygulama emsalleri gibi olmuştur. Ödenek meselesine gelince, henüz kaldırılmayan makamların tahsisatını tesviyeye de devam edilmesi tabii müsteşarlık ödeneğinin Meclis-i Mebusan kararına dayanmasıyla, bunun sonra o şekilde tesviyesi açıktır. Esasen kaldırma muamelesinin yapılması ... vatanı tehdit eden mali sıkıntıların Harbiye Nezâreti'ne isabet edecek kısmının ... bir meşru ve makul maksada dayandığını herkes gibi sizin de takdir edeceğinizden eminim. Bu suretle uğrayacağınız... maişet tenezzülüne yalnız şahsi saadetlerinizin hedef alınmadığını teslim buyuracağınız da şüphesizdir. Eski yüksek hizmetleriniz ise hiçbir vakit azaltılamayacağı gibi övülme bakımından da bunun aksini gösterecek bir duruma maruz kalamayacağınıza, hizmet teklifi yolunda yaptığım teşebbüsü gösteririm. Fakat bu teşebbüsüm, ümit ve beklentimin hilafına olarak kabul buyurulmamıştır. Eski hizmetler, ... ve beklentilerine dayalı bugün sevgi ... saadetlerini yaralamış görülen ve hiç olmazsa saadetlerinin gösterilmesinden öyle anlaşılan tedbirin geçen harp senelerinde seçkin hizmetlerinin eski ve bütün kişilerin haklarında seyyanen geçerli olması bakımından da mücerret barış teşkilatına dönmek maksadıyla alınmak zorunda kalınan tedbirlerin duruma uygun görüleceği köklü itimadını destekleyip güçlendirmenizi beklerim.

Harbiye Nâzırı
Ömer Yaver"

Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *aynı eser*.

2 "Bakanlık yüksek katı" anlamında. (Y.N.)

kayıtlarımın devamı halinde– bugünkü şartlara göre tahammül edilemeyecek bir düzeye indirilmemesi lazım geleceği görüşündeyim. Ömer Yaver Paşa hazretlerinin yazısında hizmet teklif edilmesi hakkındaki teşebbüsün tarafımdan kabul edilmemiş olduğu hakkındaki bölümde yazılanlar açıklanmaya muhtaçtır. Hakikaten Yaver Paşa hazretleri İstanbul'a gelmiş olan İngiliz kumandanı Allenby'nin İhsan Paşa'yı istemediğini gerekçe göstermeye mecburiyeti olmadığı beyanıyla hakaret edici bir tarzda bildirmiş ve yerine tayin edilecek kumandanı ertesi gün beraber alıp götürebileceğini eklemiş olduğunu ve İhsan Paşa'nın yerine beni uygun gördüğünü söyledi. Bu yoldaki teklife iki sebepten ötürü mazeret bildirdim. Birincisi, maddeten rahatsız bulunuşum, ikincisi görevin içeriğidir ki bunun açıklamasını gereksiz görürüm. Birinci sebep olmamış olsaydı bile ikincisi mazeret bildirmeye bence yeterliydi. Bundan başka, teklif edilen bu hizmette ciddiyet ve kaçınılmazlık yoktu. Bu aynı zamanda 6. Ordu'nun kaldırılmasıyla ortaya çıktı. Böyle manasız tekliflerden maksat beni devlet hizmetlerinden uzaklaşmaya mecbur etmek idiyse, takip edilmiş olan tarzın sakatlığı apaçıktır. Her halde ben herhangi bir tuğgeneral değilim. Ordu ve ordular grubu kumandanıyım. Hakkımda uygulanmak istenen muamelenin bu sıfat ve görevim üzerinden uygulanması lazım geleceğini zannederim. Yaver Paşa hazretleri hakkımda uygulanan muamelenin emsalim hakkında da uygulandığından bahsediyor ki, bunda bir yanlışlık ve karışıklık olması lazım gelir. İsim belirtmeye lüzum görmem, fakat Yaver Paşa hazretlerinin bana emsal göstermek istediği kişilerin hiçbiri emsalim değildir. Ben, geçmişteki çalışmalarından dolayı hakkında kanuni takibat yapılan veya tutuklanan veya tutuklanmaktan sakınarak firar eden veya siyasi hesaplarla İngilizlerin tesiriyle hizmetten affı lazım gelenlerden, muharebe meydanında ordularını perişan edip İstanbul'da ve dışarda vazife alan kumandanlardan da değilim. Bugüne kadar vatanıma tam bir namus ve fedakârlıkla hizmet etmekle kıvanç duyan bir kumandanım. Şurasını da ilaveten arz edeyim ki, ben Yaver Paşa hazretlerinin söz konusu ettiği vatanı tehdit eden mali sıkıntıları artırmak istemem. Eğer benim ödeneklerimi seferberlik son bulmadan kesmekle devletin mali sıkıntıları hafifleyecekse bu hususta ben ödeneklerimi değil şimdiye kadar vatanım uğrunda hiçbir dakika esirgemediğim hayatımı feda etmekle en büyük bahtiyarlar sırasına geçerim. Kanun ve kazanılmış haklarım dairesinde tatbiki uygun görülecek muameleye müsaade-i Nezâretpenâhîleri maruzdur.

Padişahın Fahri Yaveri
Kaldırılan Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı
Tuğgeneral
M. Kemal

HUKUK-U BEŞER GAZETESİ HAKKINDA HARBİYE NEZÂRETİ'NE YAZI*

(14 MART 1919)[1]

Harbiye Nezâreti Katına

Hukuk-u Beşer gazetesinin 14 Mart 335 (14 Mart 1919) tarihli sayısında Damad Ferid Paşa kabinesine yöneltilen "gerekçeli sorulardan" 3 numaralısında "Kâğıt paranın güya geçerli olmadığı yerlerde ordu, hatta mülkiyenin ihtiyaçlarının giderilmesi bahanesiyle Meskûkât Müdüriyeti[2] tarafından milyonlarca altın ve gümüş akçe basılarak bazen vagon vagon ordu kumandanı denilen âli sefillere, daha doğrusu haydutbaşılara teslim edildi..." denilmektedir.

Bu ifade ile ordu kumandanlarının sefil ve haydutbaşı ve dolayısıyla orduların haydut oldukları ilan edilmiş oluyor. Müdafaalarına hiçbir vakit lüzum görmeyeceğim bazı şahıslara taş atmak isterken, vatan ve millet için tam bir saflık ve masumiyetle ve her türlü mahrumiyet ve zorluk içinde namuslu vazifesini hakkıyla yapan Osmanlı ordularını haydut ve aynı mahrumiyet ve zorluklar içindeki ve tek dayanakları namus ve haysiyetleri olan söz konusu orduların kumandanlarını sefil ve haydutbaşılıkla niteleyip teşhir etmek ne büyük ahlaksızlık ve ne sefil vicdansızlıktır.

Osmanlı ordularını, onun namuslu kumandanlarını bu şekilde teşhir edebilmek kabiliyeti ancak vatan ve milletin mahvolup dağılmasını arzu eden bir alçakta bulunabilir. Ben, Fevzi Paşa,[3] Nihat Paşa,[4] Yakup Şevki Paşa,[5] İhsan Paşa,[6] Cevat Paşa[7] vb. gibi namus ve istikametlerinden asla şüphe edilemeyecek olan ordu kumandanı arkadaşlarımın bu rezilce teşhire karşı ne diyeceklerini bilemem. Yalnız kendi adıma ve hesabıma bildiririm ki, benim Anafartalar'da, Kürdistan'da, Suriye'de başlarında bulunmakla iftihar ettiğim kahraman ordular, haydutlardan değil, soylu Osmanlı milletinin namuslu evlatlarından oluşuyordu. O sefil müfteri şunu da kesin olarak bilmelidir ki, ben de, hiçbir vakitte vagon vagon altın teslim alan sefil ve hay-

* *Vakit* gazetesi, 25 Mart 1919, Sayı: 511, s.1; Dr. Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", *Hayat Tarih Dergisi*, Yıl: 8, Cilt: 2, 1 Ağustos 1972, Sayı: 7, s.17-18; Sadi Borak, *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünde Resimlerle Atatürk*, Başak Kitabevi, Kasım 1973, s.188-190; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.316-317; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul, Mart 1998, s.116-117.

1 Harbiye Nezâreti'ne gönderilen yukarıdaki yazı, 25 Mart 1919 tarihli *Vakit* gazetesinde yayımlanmıştır. (Y.N.)

2 Darphane Müdürlüğü. (Y.N.)

3 Fevzi Çakmak. (Sadi Borak'ın notu.)

4 Nihat Anılmış. (Sadi Borak'ın notu.)

5 Yakup Şevki Subaşı. (Sadi Borak'ın notu.)

6 İhsan Sabis. (Sadi Borak'ın notu.)

7 Cevat Çobanlı. (Sadi Borak'ın notu.)

dutbaşılardan değilim. Dolayısıyla Harb-i Umumî içinde kumanda ettiğim Anafartalar Grubu, İkinci Ordu, Yedinci Ordu ve en sonunda Yıldırım Orduları Grubu ve şahsım adına bu namussuzca iddiayı red ve sahibini tel'in ederim.

Bu müfteri hakkında icap eden kanuni muamelenin Nezâret-i celîlelerince uygulanması ve yapılmasının temin buyurulması istirham olunur.

Kaldırılan Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı
Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(30 NİSAN 1919)

30.4.35
(30 Nisan 1919)

Harbiye Nezâreti'ne

Sözlü emirlerinize uygun olarak, karargâh-ı acizinin aşağıdaki kadro dairesinde teşkilini teklif ve rica ederim.

Yaverler, emir subayları ve şifre	: Yaver: Yüzbaşı Cevat Efendi (Esasen nezdimde mevcut idügi) Topçu Teğmeni Muzaffer Efendi Emir Subayı: Yüzbaşı Ali Şevket Efendi Süvari Teğmeni: Ruhsar Efendi Şifre: 2 subay *Süleyman*[1] 2 kâtip *Süleyman ve Namık Bey'ler*
Erkânıharbiye	: Reis: Albay Kâzım Bey Kurmay Yarbay Arif Bey Kurmay Yüzbaşı Tevfik Bey Erkânıharbe mülhak 2-3 subay Lisana aşina (İngilizce, Fransızca, Rumca, Ermenice) 2-3 subay
Sıhhiye Müfettişliği	: Müfettiş: Sıhhiye İkinci Reisi olup şimdi izinli bulunan Albay İbrahim Tali Bey
Topçu Müfettişliği	: Müfettiş
Adli Müşavirlik	: Adli Müşavir *Ali Rıza Bey*
Karargâh	: Kumandanı: Yüzbaşı Muzaffer Efendi Hesap Memuru: Alay Kâtibi Yahya Efendi

* Murat Bardakçı, *Şahbaba/ Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan Yayıncılık, İstanbul, Dördüncü Basım, Aralık 1998, s.572-573; Osman Özsoy, *Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Ocak 1999, s.137-139.

1 İtalik yazılar belgede kurşunkalemle yazılmıştır. (Murat Bardakçı'nın notu.)

Arz edilen kadroda hizalarına isim yazılamayanların ve keza noksanı olanların muamelât-ı zatiyece rey-i aciziye müracaat edilmek üzere tayin ve ikmaline müsaadeyi nezâretpenâhî müsterhamdır.

Kaldırılan Yıldırım Orduları Grup Kumandanı
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(6 MAYIS 1919)

Numara
2

Harbiye'den
6.5.35
(6 Mayıs 1919)

II. ş.
7-5

Harbiye Nezâreti Katına

İtilaf devletleriyle imzalanan Mütarekename ile daha sonra alınan bazı kararların ve görevim gereği bilinmesi faydalı olan maddelerin Hariciye Nezâret-i celîlesinden acizlerine getirtilmesine ve verilmesine müsaade buyurulmasını istirham ederim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
M. Kemal

Erkânıharbiye-i Umumiye
7 Mayıs 335
(7 Mayıs 1919)

İkinci Şube'ce 4 nüsha matbu Mütarekename takdim edilmiştir. İstihbarata ait başka bilgiler de verilecektir. Diğer kararların verilmesi ricasıyla Birinci Şube'ye takdim. 7.5.35 (7 Mayıs 1919)

Erkânıharbiye-i Umumiye
2. Şube Müdürü
Yarbay
İmza

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Gnkur. Bşk. Basımevi, Ankara, Eylül 1952, Sayı: 1, Vesika No: 9; Kemal Zeki Gençosman, *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt: 6, May Yayınları, İstanbul, 1981, s.258-259; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları 1*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.34.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(6 MAYIS 1919)

Numara
3

Harbiye'den
6.5.35
(6 Mayıs 1919)

Harbiye Nezâreti Katına

Dokuzuncu Ordu Müfettişliği bölgesindeki vilayetlerle bağımsız sancaklardaki jandarma kuvvetlerinin konuşlanmasını ayrıntılarıyla gösterir bir krokinin Dahiliye Nezâret-i celîlesinden getirtilmesine ve verilmesine müsaade buyurulmasını istirham ederim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
M. Kemal

Erkânıharbiye-i Umumiye 7
1. Ş. 7.5.35 (7 Mayıs 1919)

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Gnkur. Bşk. Basımevi, Ankara, Eylül 1952, Sayı: 1, Vesika No: 10; Kemal Zeki Gençosman, *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt: 6, May Yayınları, İstanbul, 1981, s.260-261; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.34.

3. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(9 MAYIS 1919)

Sivas'a şifre

9 Mayıs 35
(9 Mayıs 1919)

3. Kolordu Kumandanlığı'na

Zatıâlinizle bizzat teşerrüf etmek arzu ediyorum. Samsun'a hareketim yakındır. Varışıma kadar Samsun'da beklemenizi rica ederim.

M. Kemal

Kâzım

Şifreye dönüştürülmüştür.
10 Mayıs 35
(10 Mayıs 1919)

* Murat Bardakçı, *Şalıbaba/ Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları,* Pan Yayıncılık, İstanbul, Dördüncü Basım, Aralık 1998, s.582-583.

SİVAS VİLAYETİ'NE,
SİVAS'TA 3. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA,
CANİK BAĞIMSIZ MUTASARRIFLIĞI'NA*

(11 MAYIS 1919)

Şifre
Aceledir.

11.5.35
(11 Mayıs 1919)

Sivas Vilayeti'ne,
Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na,
Canik Bağımsız Mutasarrıflığı'na

1. Vilayet ve bağımsız liva bölgesinde faaliyet yürütmekte olan eşkıya çetelerinin İslam ve Gürcü, Rum, Ermeni olduklarına göre miktarları ve nüfuz ve eşkıyalık bölgeleri neresidir? Reislerinin isimleri nedir? Ne gibi silahlarla donanmışlardır ve ne zamandan beri eşkıyalık yapmaktadırlar? Bunların hepsi içerde mi oluşmuş ve kısmen dışardan mı gelmiştir?

2. İşbu eşkıyalık siyasi maksatlar üzerine mi, yoksa soygunculuk ve haydutluk gibi sırf şahsi ve özel maksatlara mı dayanmaktadır?

3. Bu bilgiler mülki ve askeri makamların haberleşmesiyle sağlıklı bir şekilde tespit edilecek ve Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey bu bilgiyi kısa ve faydalı bir halde Samsun'da bana verecektir.

4. Sivas Vilayeti'ne, Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na ve Canik Bağımsız Mutasarrıflığı'na tebliğ edilmiştir.

M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 61.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(13 MAYIS 1919)

Numara
14
Aceledir.

13.5.335
(13 Mayıs 1919)

Muhasebe
1121

Bütçe 335
2667

Harbiye Nezâreti'ne

1. 7.5.335 (7 Mayıs 1919) tarih ve 7 numaralı yazımla Müfettişlik karargâh mensuplarının üç aylık ödeneklerinin şimdiden ve buradan verilmesi lüzumunu istirham etmiştim. İlgili dairece henüz neticelendirilmemiştir.

2. Fevkalade masrafların Müfettişlikçe onaylandıktan sonra kabul edilmesi 6.5.335 (6 Mayıs 1919) tarih ve 5 numaralı yazıyla istirham edildiği halde henüz bir karar verilmemiştir. Bu kararın verilmesiyle beraber hesaptan düşülmek üzere bir miktar meblağın verilmesi lüzumu tabiidir.

3. En az iki binek otomobili lazımdır. Bu da henüz temin edilmemiştir.

4. Kişisel ödeneğimle karargâhın seferi karargâh sayılması hakkındaki 12.5.335 (12 Mayıs 1919) tarih ve 12 numaralı yazım da henüz muamele aşamasındadır.

Yukarıda arz edilen maddeler neticelendirildikten ve dolayısıyla maiyetimdeki üst subay ve subayların hazırlıklarını yapmak ve ailelerinin ihtiyaçlarını gidermek gibi hususların gerektirdiği parayı bilfiil vermek imkânı ortaya çıktıktan üç gün sonra hareket edileceği muhakkaktır.

Bu işler için bir haftadan beri karargâhımın üst subay ve subayları bizzat takip ile meşgul oldukları göz önüne alınarak bir an evvel işin kesinleştirilmesini önemle istirham ederim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi ve
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Gnkur. Bşk. Basımevi, Ankara, Eylül 1952, Sayı: 1, Vesika No: 11; *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Bşk. Basımevi, Ankara, Eylül 1973, Sayı: 69, Belge No: 1518; Kemal Zeki Gençosman, *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt: 6, May Yayınları, İstanbul, 1981, s.262-263; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.35.

SAMSUN'DA 3. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(14 MAYIS 1919)

Şifre

Samsun'da 3. Kolordu Kumandanlığı'na

Numara
16

14.5.35
(14 Mayıs 1919)

Cuma günü öğleden sonra, Bandırma Vapuru'yla Samsun'a hareket kararlaştırılmıştır. Karargâhımın üst subay ve subay mevcudu yirmi üçtür. Karargâhıma Samsun'da geçici bir ikametgâh hazırlanması için icap edenlere emir buyurulmasını rica ederim. Bu hususta Sadrazam Paşa hazretleri de mutasarrıflığa yazacağını buyurmuştur.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

Şifreye dönüştürülmüştür.
14 Mayıs 35
(14 Mayıs 1919)

* Murat Bardakçı, *Şahbaba/ Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan Yayıncılık, İstanbul, Dördüncü Basım, Aralık 1998, s.602-603.

SİNOPLULARA TEŞEKKÜR*

(18 MAYIS 1919)

Muhterem Mutasarrıf Beyefendi,[1]

Sinopluların hakkımda gösterdikleri hissiyata teşekkür ederim. Rahatsızlığım dolayısıyla davetlerine icabet edemediğimden üzgünüm. Kendilerine selam ve sevgilerimin iletilmesinde yardımınızı rica ederim.

Dokuzuncu[2] Ordu Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Nurettin Peker, *İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri*, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s.25-26; Refik Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973, s.28.

1 İstanbul hükümeti tarafından Sinop'a mutasarrıf olarak gönderilen ve Mustafa Kemal ile aynı vapurda yolculuk eden Mazhar Tevfik Bey, Sinop'ta karaya çıktıktan sonra durumu Sinoplulara anlatır. Mustafa Kemal Sinop'a davet edilir. Mustafa Kemal, bunun üzerine bir kartvizit üzerine yukarıdaki yazıyı yazarak gönderir. Nurettin Peker, belgenin aslının Sinop mektupçusu Hüseyin Hilmi Uluğ'da olduğunu belirtmektedir. (Y.N.)

2 Yukarıdaki kaynaklarda "Üçüncü" şeklinde yer almıştır. (Y.N.)

SAMSUN'A ÇIKTIĞI GÜN ÇEKİLEN TELGRAF*

(19 MAYIS 1919)

19 Mayıs 335
(19 Mayıs 1919)

Sadaret Makamına
Dahiliye Nezâreti'ne
Harbiye Nezâreti'ne
Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne

Şifre

Bugün öğleden evvel saat sekizde Samsun'a varıldığını ve bana verilen vazifeye başlandığını arz ederim.

Şifreye dönüştürüldü.
19.5.35

Padişahlık Mabeyin Başkâtipliği'ne

Bugün öğleden evvel saat sekizde Samsun'a varıldığının ve bana verilen vazifeye başlandığının zât-ı eşref-i cenâb-ı padişâhîye arz buyurulmasını rica ederim.

Şifreye dönüştürüldü.
19.5.35

Van, Erzurum, Trabzon, Sinop, Ankara, Kastamonu, Diyarbekir, Elaziz, Bitlis Vilayetlerine;
Kayseri, Erzincan, Samsun Bağımsız Mutasarrıflıklarına;
Samsun/Tezekkür
Konya'da Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'ne;
Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na;
Erzurum 15. Kolordu Kumandanlığı'na;
Samsun 3. Tümen Kumandanlığı'na;
Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanlığı'na;

Bugün öğleden evvel Samsun'a varılıp bana verilen vazifeye başlanmıştır efendim.

191 yazıldı.
Muzaffer

M. Kemal

* Murat Bardakçı, *Şahbaba/ Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan Yayıncılık, İstanbul, Dördüncü Basım, Aralık 1998, s.606-607.

SAMSUN'A ÇIKTIĞI GÜN GÖREV BÖLGESİNE TELGRAF*

(19 MAYIS 1919)

9. Ordu Müfettişliği
İstihbarat
Şube
2

Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamuretilâziz, Diyarbekir Vilayetleriyle Erzincan Bağımsız Mutasarrıflığı'na

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na
Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na

1. Samsun'da birkaç gün kalacağım. Memleketin asayişi hakkındaki bilgi ve görüşlerinizle varsa eşkıyalığın sebepleri ve etkenleri ve derecesi ve önlenmesi için alınan en son tertibat hakkında acele ve kısa olarak aydınlatılmamı rica ederim.

2. Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Kastamonu, Mamuretilâziz, Diyarbekir vilayetleriyle Erzincan Bağımsız Mutasarrıflığı'na, 15. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına tebliğ edilmiştir. 19.5.35'te (19 Mayıs 1919) telgrafla tebliğ edilmiştir.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.Ü Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 62; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.36.

SADARET MAKAMINA TELGRAF*

(20 MAYIS 1919)

Çıkış yeri: Samsun
Numarası: 1102

Sadaret Yüksek Makamına

İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgali hadisesi, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülemeyecek ve anlatılamayacak derecede içten yaralamıştır. 19 Mayıs tarihli telgrafınızdaki, bütün milletin ve ordunun acılarını özetleyen yüce duygular millete güven ve teselli vermiştir. Ne millet ve ne ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindirmeyecek ve kabul etmeyecektir. Emellerini ancak devletin, ordunun ve milletin kurtuluş ve selametine hasreden Padişah hazretlerine olan tam bağlılık ve yeniden başkanlığını üstlendiğiniz hükümetin en kesin teşebbüs ve icraatta bulunarak milletin hukukunun korunacağına olan güvenden dolayı sükûnetin korunabilmekte olduğunu arz ederim.

20 Mayıs 1919

Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.26 ve s.126-127, Belge-25.

ERZURUM VİLAYETİ'NE*

(20 MAYIS 1919)

Erzurum Vilayeti'ne

6346
Sayı
36

Sadrazamlık Makamı'na arz olunan telgraf sureti aşağıdadır. 20 Mayıs 335 (20 Mayıs 1919).

Suret

İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgali hadisesi, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülemeyecek ve anlatılamayacak derecede içten yaralamıştır. 19 Mayıs tarihli telgrafınızdaki, bütün milletin ve ordunun acılarını özetleyen yüce duygular millete güven ve teselli vermiştir. Ne millet ve ne ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindirmeyecek ve kabul etmeyecektir. Emellerini ancak devletin, ordunun ve milletin kurtuluş ve selametine hasreden Padişah hazretlerine olan tam bağlılık ve yeniden başkanlığını üstlendiğiniz hükümetin en kesin teşebbüs ve icraatta bulunarak milletin hukukunun korunacağına olan güvenden dolayı sükûnetin korunabilmekte olduğunu arz ederim.

* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 24/3528'den aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.23-24; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.37.

15. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(20 MAYIS 1919)

Numara
51
İstihbarat
Şifre

20.5.35
(20 Mayıs 1919)

15. Kolordu Kumandanlığı'na

Harbiye Nezâreti'nden kolordulara yazılan ve 30.4.35 (30 Nisan 1919) tarih ve Erkânıharbiye/2574 numaralı olan şifreli telgrafa[1] Kolordu'ca verilen cevabın özeti hakkında bilgi verilmesini rica ederim.

M. Kemal

Konu:
Şûralar hakkında.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 66.

1 Harbiye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz siyasi temsilcisinin Babıâli'ye verdiği bir nota nedeniyle bu telgrafı çekmiştir. Bu notada, Erzurum civarında bulunan 9. Ordu Kumandanı'nın, Erzurum ve Erzincan yolu boyunca ve Karadeniz kıyılarında asker topladığı, Erzurum, Sivas vilayetlerinde ve Bayburt, Erzincan sancaklarında askeri durumun memnuniyet verici olmadığı, buralarda şûralar oluşturulmakta olduğu, bu gibi hallere son verilmediği takdirde vahim durumların ortaya çıkmasının muhtemel olduğu hakkındadır. Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, 66 No.lu vesikanın açıklaması.

SAMSUN'DAN HARBİYE NEZÂRETİ'NE TELGRAF*

(20 MAYIS 1919)

Şube 2 M/2024
2834 Ş. 2
22 Mayıs 1335 I K. 5-22
(22 Mayıs 1919)

Samsun'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

1. 9 Mart 35 (9 Mart 1919) tarihinde mahalli hükümetin haberi olmaksızın Samsun'a çıkan iki yüz İngiliz askerine ilaveten 17 Mayıs 35 (17 Mayıs 1919) günü de yüz kadar İngiliz askeriyle bir kısım hayvan ve harp malzemesinin çıkarılmış olduğu varışımda anlaşılmıştır ve bu konuda Canik mutasarrıflığının İngiliz siyasi temsilcisinden bilgi istemesine yazılı cevap verilmediği ve bu son askerden bir kısmının Sivas'a gönderileceğinin İngiliz siyasi temsilcisinin sözlü ifadesinden anlaşıldığı, mutasarrıflıktan benim makamıma cevap olarak bildirildi; son askerle beraber gelen ve bugün Samsun'da bulunan Yüzbaşı Richard ve Yüzbaşı Miles adındaki iki İngiliz subayının da Sivas kontrol subayı oldukları kartvizitlerinden anlaşılıyor.

2. İngilizler Mütareke hükümlerine aykırı olarak, istedikleri yere asker çıkarır ve hele müfrezelerini içerdeki vilayetlere de sevk ederlerse Osmanlı Hükümeti'nin nüfuz ve mevcudiyetini göstermeye ve memleketin asayişini sağlamaya yönelik olan görevimin yerine getirilmesi tabii ki zor olacağı ve halk üzerinde etkilerini göstermeye başlayan sükûn ve manevi güvenin de sarsıntıya uğrayacağı tabiidir. Bundan sonra, bence, içinde bulunduğumuz siyasi şartlar ve sizin görüşleriniz göz önünde tutularak bu gibi durumlara karşı gerektiği gibi hareket edilecekse de, Mütareke hükümlerine ve milli hukukumuza aykırı olan bu türlü tecavüzlerin önlenmesinin Babıâli'ce sağlanması ve siyasi vaziyetten icap ettikçe benim de haberdar edilmemi rica ederim. Sadaret Yüksek Makamına ve Harbiye Nezâreti'ne arz edilmiştir.

20 Mayıs 35
(20 Mayıs 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 68; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, Şubat 1997, s.318; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.36-37.

ERKÂNIHARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(21 MAYIS 1919)

No. 53

Samsun
21 Mayıs 335
(21 Mayıs 1919)

Şube: I
3053

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne[1]

Canik Sancağındaki eşkıyalıkla asayişsizliğin sebepleri, etkenleri ve bunun ortaya çıkardığı neticeleri burada yaptığım araştırmaya dayanarak ve özet olarak aşağıda arz ederim:

Seferberliğin başlangıcında sancak dahilinde hemen yalnızca asker kaçaklarından ve İslam, Rum, Ermeni gibi unsurlardan ayrı ayrı ve kendi hesaplarına teşekkül eden birtakım çeteler adi hırsızlıklar ve ara sıra adam öldürme olaylarıyla meşgul olmuş, Rum ve Ermeni tehciri sırasında bu unsurlardan ortaya çıkan bazı çeteler siyasi bir şekil kazanmış ve Rusların istilası başlayınca memleket içinde kargaşa çıkarmak için bunlar Ruslar tarafından da cesaretlendirilmiş ve denizden desteklenmiş, bu kısım çetelerin eşkıyalıkları siyasi olmakla beraber mahalli takibat karşısında memleketi tehlikeye atacak dereceye düşürememiştir.

Rusların hezimete uğramasından mütarekeye varıncaya kadar da olaylar ve eşkıyalık alelade devam etmiştir.

İslam çetelerinin teşekkülünde ise hiçbir zaman siyasi bir nitelik görülmemiştir. Mütarekeden sonra devletçe iki defa ilan edilmiş olan afta da İslam asker kaçakları ve bir kısım İslam eşkıyası teslim olduğu sırada Rum eşkıyasından yirmi kadar isimleri

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Eylül 1963, Sayı: 45, Vesika No: 1051; Celal Bayar. *Ben de Yazdım*, Cilt: 8, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.2576-2578; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, Şubat 1997, s.319-321; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.38-40; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.262-264.

1 Bu rapor. Sadaret'e de gönderilmiştir. "Sadaret Yüksek Makamına" başlıklı bu rapor için bkz. *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.30-31 ve s.132-134, Belge-29; *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 14, Kasım 1968, s.5-7. 21 Mayıs 1919 tarihli bu rapor, *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*'nde, hatalı olarak "22 Mayıs 1919" tarihi altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

bilinen şahıs istîman[1] etmiştir. Bugün sancak dahilinde Ünye havalisindeki bir iki Ermeni çetesinden başka Ermeni çeteleri yok denecek kadar azdır ve faaliyetleri hissedilmemektedir.

Mütarekeden sonra bütün Rumlar Yunanlılık milli emelleriyle her tarafta şımardığı gibi, bu havalide de Pontus Hükümeti'nin teşkili gibi bir safsata etrafında toplanmış ve bütün Rum çeteleri düzenli bir program altında hemen tümüyle siyasi bir şekle dönüşmüştür. Sancağın bütün Rumlarının çetelerle beraber siyasi maksatla Samsun'daki Rum Komitası ve bilhassa Rum Metropoliti Yermanos tarafından idare edilmekte olduğu kesindir.

Bu husus bizzat görüştüğüm Fransız jandarma subayı Mösyö Favro tarafından da gayri ihtiyari bir şekilde ifade edilmiştir. Mösyö Favro, Metropolit tarafından Dersaadet'te Fransız temsilcilerine gönderilen ve İslamlar tarafından Hıristiyanlara tecavüzü anlatan ve yüz kadar abartmalı olayı sayan bir raporu gizlice bana gösterdi. Bu rapor Osmanlı Jandarma Müfettişi Albay Felon tarafından içeriğinin araştırılması için Favro'ya gönderilmiştir. Şu son zamanlarda Samsun ve havalisindeki Rumların nüfusunu artırmak için Rusya'da ne kadar Rum varsa göçe zorlanırken, siyasi bazı çeteler de gizlice ve deniz vasıtalarıyla bazı sahil kısımlarına çıkarılmış ve içerdekiler takviye edilmiştir. İç asayişin sağlanması için zorunlu olan kuvvetin miktarı takdir edilmeksizin askerin terhisi münasebetiyle takip kuvvetleri azalmış olduğu gibi, jandarma kuvveti esasen yok denecek derecede olduğundan Rum eşkıyasının meydan bulmasına sebep olmuştur. Bugün Samsun kazasında kırk üç, Çarşamba kazasında iki, Bafra kazasında üç ki, hemen hemen bütün reisleri ve faaliyet bölgeleri tespit edilmiş olarak 40 kadar Rum çetesi vardır.

Bunların siyasi gayelerle yıkıcı bir şekilde yaptıkları tecavüzlere ve kötülüklere uğrayan İslam ahalisi mahalli hükümet tarafından korunamadığı için fevkalade telaş ve heyecana düşerek, sancak dahilinde kalan bazı İslam çetelerinden adeta mallarının ve nüfuslarının korunması için yardım istemeye ve hatta fidye karşılığında bazı Lâz çetelerini Trabzon havalisinden getirterek mal ve nüfuslarını korumaya mecburiyet hissetmiş ve netice olarak bu durum ortaya çıkmıştır ki, Rum çeteleri İslam ahaliyi tehdit etmiş, cezalandırmış ve buna karşılık İslam çeteleri ile adeta bazı İslam köy ve bölgelerinde bir savunma durumu alınmıştır. Bundan başka, hükümetçe takip edilmekte olan tehcir işlerindeki ilgilerinden korkan bazı şahıslarla bir jandarma subayı da firar ederek kendilerine avene teşkil etmiştir. Bundan başka da İslam ahalisine Rum eşkıyasının azgın bir şekildeki taarruzlarından etkilenip ümitsizliğe düşmüş olan bir nizamiye subayı da kendilerine göre asker kaçaklarından ve ahaliden avene bularak çete oluşturmuş bulunuyor ki, toplam olarak altısı Samsun kazasında olmak üzere on üç İslam çetesi de faaliyet halindedir. Fakat bunlar düzenli bir programa bağlı olmayarak gerek İslam gerek Hıristiyan aleyhinde gâh hırsızlık gâh da eşkıyalık ve saldırganlıkla uğraşmakta ve büyük kısmı da İslam köylerini Rum çetelerinin taarruzlarından korumak gibi bir maksada hizmet etmektedir.

İşte araştırma ve kanaatime göre vaziyetin hakiki şekli budur. Kasabanın içinde nüfus çoğunluğuna sahip olan Rumluk tamamıyla hükümete karşı soğuk ve çekingen; sancak dahilinde ezici çoğunluğu olan İslamlık da üzüntülü, korku içinde, mallarının

1 İstîman: Aman dileme, sığınma. (Y.N.)

hukukundan ve geleceklerinden ve kötü olaylar karşısında kalmaktan endişeli bulunuyorlar. Oraya varışımı haber alan köylüler bizzat gözyaşları içinde müracaat edip durumlarını anlatmakta ve bunların bazıları kendilerine tecavüz eden Rum eşkıya reislerinin isimlerini söylemekten çekinmektedirler. Bu durumun gerektirdiği mümkün olan tedbirler alınmıştır. Neticeyi peyderpey arz edeceğim arz olunur.

Sadaret Makamına ve Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne arz edilmiştir.

21 Mayıs 335
(21 Mayıs 1919)
Numara
53

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

15. KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR'E TELGRAF*

(21 MAYIS 1919)

Şifre
Kişiye özeldir.

21.5.1335
(21 Mayıs 1919)

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Paşa Hazretlerine

Genel ahvalimizin almakta olduğu vahim şekilden çok acı duymakta ve üzülmekteyim. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani vazifeyi yakından birlikte çalışarak en iyi yapmanın mümkün olacağı kanaatiyle bu son görevi kabul ettim. Bir an evvel size ulaşmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden kötü bir akıbete uğramak mahiyetindedir. Bu sebeple burada birkaç gün kalmak zarureti vardır. Beni şimdiden aydınlatmaya yarayacak hususlar varsa bildirilmesini rica eder ve gözlerinizden öperim kardeşim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1212-1213, Vesika: 10; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul, 1969, s.32.

SAMSUN'DAN SADARET'E TELGRAF*

(22 MAYIS 1919)

Çıkış yeri: Samsun
Çıkış tarihi: 22 Mayıs 1919

Sadaret Yüksek Makamına

Bafra kazasının Alaçam nahiyesi halkından Güvecizâde Ahmet, Hâfız Mehmet ve Hacı İsmâil ile Rum ahaliden Periklis, Koziça, Vasilaki, Yuvanaki ve Yodidis imzalarıyla Yüksek Makamınıza ve birer sureti de Dahiliye ve Harbiye Nezâretlerine çekilen 21 Mart 1919 tarihli, asayişsizlikten söz eden telgrafta yazılanlar yeni bir olay olmamakla beraber, bu telgraf, İslamlardan birkaç kişiyi elde etmek veya aldatmak suretiyle Rum Komitesinin bir baskısı ve tertibi sonucu çekilmiştir. Durumun özel olarak incelendiği arz olunur.

22 Mayıs 1919
Dokuzuncu Ordu Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.27-28 ve s.129, Belge-27.

SAMSUN'DAN SADARET'E TELGRAF*

(22 MAYIS 1919)

Çıktığı yer: Samsun
Çekiliş tarihi: 22 Mayıs 1919

Kişiye Özel. Şifre Kalemi.

Sadaret Yüksek Makamına

Bugün kurmaylarımdan birkaç kişiyi özel olarak Samsun İngiliz siyasi temsilcisi Yüzbaşı Hörst, askeri kontrol memuru Yüzbaşı Zelther ve Sivas kontrol subayı Yüzbaşı Rado ve Yüzbaşı Mill ile buluşturarak görüştürdüm. Bu görüşme neticesinde aşağıdaki hususlar arza değer görülmüştür:

1. Samsun sancağında eşkıyalığın sebep ve etkenleri tamamen 21 Mayıs 1919 ve 53 numaralı şifre ile arz ettiğim kanaat dahilinde olmak üzere bizzat İngilizler tarafından itiraf edilmiştir. Sözü, İzmir'in işgaliyle ortaya çıkan üzücü olaylara getirmek suretiyle, İngiliz subayları, "Osmanlı Hükümeti'nin Türkiye'yi kendi kendine idare edemeyeceği, birkaç sene olsun yabancı müdahale ve korumasına muhtaç olduğu" zemininde bir fikir ileri sürmüşlerdir.

2. Kendilerine verilen cevapta, Samsun sancağındaki eşkıyalığın harp zamanında Rumlardan başladığı ve Rusların bu eşkıyalığı destekleyip yönettikleri ve bu yüzden önemli birliklerin o zaman bu havalide takibatta bulundurulmasına lüzum ortaya çıktığı, hatta ordunun müracaatı üzerine hükümetin o zaman Bafra tehcirini de yapmak zorunda kaldığı, bugün için Rumlar, İslamları heyecanlandıran ve üzen siyasi emellerinden vazgeçerlerse eşkıyalığın derhal kalkacağı ve bu takdirde İslam çetelerinin ortadan kaldırılmasının mümkün olacağı ve lüzum görülürse askeri tedbirlerle bastırılmasının tabii olacağı bildirilmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin idare tarzı hakkındaki fikirlerine de sırf özel mahiyette ve kişisel kanaat olmak üzere, Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığı, İngilizler gibi, en medeni milletlerden uzman kişilerin müşavir olarak iyi karşılanacağı, Yunanlıların, Osmanlı memleketlerinin hiçbir yerinde hâkimiyet hakları olamayacağı anlatılmıştır.

* *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.28-29 ve s.130-131, Belge-28; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s.49-50; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.24-25; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.40-41.

İzmir hakkındaki sorularına da, olayın tamamıyla milli ve hayati bir mesele olduğu ve en basit bir köylü için de böyle anlaşıldığı ve İzmir'in Türklerce İstanbul kadar önemli olduğu, hiçbir yabancı, özellikle Yunanistan gibi hayalperver bir hükümetin işgaline razı olunamayacağı, kuvvetle yapılan bu işgalin geçici olacağı, milletin tek vücut olup milli hâkimiyet esasını, Türk duygusunu hedef alarak, şimdiki hükümete bütün ruh ve varlığıyla bağlı ve sadık olduğu sırasıyla açıklanmış ve fikir ve hissiyat alışverişi niteliğinde olan bu görüşme özelliğini korumuştur.

22 Mayıs 1919

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

ERKÂNIHARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(22 MAYIS 1919)

Osmanlı Padişahlık Ordusu	Ş.2.
Başkumandanlığı Vekâleti	I.K.
Şube	22-5
No.	

Samsun'dan Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne[1] Gelen Şifre

1. İngilizlerin son defa çıkardıklarını arz ettiğim yüz kadar piyade askeriyle beraber gelen on bir süvarinin on erinin Rum unsuruna mensup oldukları güvenilir bir muhbir tarafından bildirildi.

2. Dün bir Amerika vapuruyla Samsun'a çıkan ve İngiliz birliklerini teftişle görevli bir İngiliz Albayı yarın 22.5.35 buradaki ... askeri gözetim görevlisiyle beraber Merzifon'a gidecek, birkaç gün sonra Samsun'a dönerek aynı vapurla Dersaadet'e dönecektir.

3. Sivas'a askeri gözetim subayı olarak gidecek olan yüzbaşı Rih ve Mil ismindeki iki İngiliz subayı bugünlerde hareket edecekler ve maiyetlerinde bir de askeri müfreze götüreceklerdir ve daha sonra Amasya ve Tokat'a da bir İngiliz subayı gönderilecek imiş.

4. Samsun'da İngilizler tarafından büyük bir telsiz telgraf merkezi yakında kurulacaktır. Buna ait araç gereçler birkaç gün evvel gelmiştir.

5. Yukarıdaki maruzatım sırf İngiliz subaylarından özel bir şekilde elde edilmiş bilgiye dayanmaktadır. İngiliz görevlileri çıkarma harekâtı ve subaylarıyla birliklerinin öteye beriye sevki hakkında ne hükümete ne de bana resmen bir şey bildirmediler ve bildirmelerinin de yasak olduğu kendileri tarafından uygun şekilde ifade edilmiştir.

6. Yukarıdaki maddeler, dikkatleri çok önemli bir noktaya çekiyor. İngilizler bu harekâttan resmen bilgi vermedikleri için, bu konuda kendilerine vaktinde resmi şekilde herhangi bir muamele yapmak imkânı olmuyor. İcraatları gerçekleştikten sonra ise, onları yaptıklarından geri dönmeye mecbur edebilmek tabii ki zor bir meseledir. Uygun şekilde yapılan özel çabalarla alınabilen bilgilere dayanan bir teşebbüste bulunmayı ise doğru

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 69; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.41-42.

1 Bugünkü karşılığı, "Genelkurmay Başkanlığı". (Y.N.)

görmüyorum. Bu münasebetle arz etmek istediğim nokta şudur: Varlığımıza önem vermiyorlar, adeta memleketimizi açık bir sahra gibi görerek, kuvvetlerini özel ve gizli planlarının icaplarına göre bölüp yerleştiriyorlar. Yavaş yavaş başlamış olan bu harekât yine yavaş yavaş ve aynı usullerle artırılmakta ve genişletilmektedir. Bir gün her tarafta oldubittiler karşısında kalınmasının çok fazla muhtemel olduğunu hürmet ve bağlılıkla arz ederim.

22 Mayıs 335
(22 Mayıs 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

SADARET'E TELGRAF*

(23 MAYIS 1919)

Çıkış yeri: Samsun
Numarası: 1263
Tarihi: 23 Mayıs 1919 Telgraf

Sadaret Yüksek Makamına

c. 21 Mayıs 35 (21 Mayıs 1919) tarih ve 1086 numaralı telgraftaki değerli iltifatlarınız ve iyi dilekleriniz, benim için her zaman ve pek çok övünme vesilesi olacaktır.

Cenâb-ı Hak, bu zor anlarda her türlü vatanseverlik gayreti ile dopdolu olarak milletin başında bulunan lütufkâr zatlarınızı, devlet ve milletin mutlu bir sona kavuşması ve kurtuluşa ermesi ile zafere ulaştırsın. Hürmetlerimi arz ederim.

23 Mayıs 1919

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.33 ve s.136, Belge-31.

15. KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR'E*

(23 MAYIS 1919)

Gizli ve kişiye özeldir.

23 Mayıs 35
(23 Mayıs 1919)

15. Kolordu Kumandanlığı'na

İtilaf hükümetlerinin duygularımız ve siyasi varlığımız aleyhinde İzmir'i Yunanlılara işgal ettirmek suretiyle başlayan haksız davranışlarına karşı her tarafta yapılan gösterilerin ve yapılan müracaatların arkası bırakılmayarak fiili netice alınıncaya kadar devam ettirilmesi ve her tarafta bu milli gösterilerin iyi bir şekilde idare ettirilmesi fevkalade önemlidir.

Hilafet, Saltanat ve milli bağımsızlık ancak ve ancak milletin bu heyecan ve üzüntüsünün layık olduğu nüfuz, genişlik ve şiddetle dışarı yansıtılmasına bağlıdır.

Merkezi hükümetin bu şekilde etkili ve devamlı milli gösterilere muhtaç olduğu sonucu çıkıyor. Bu etkili gösterilerle elde edilecek başarı, devletin ve memleketin öteki kısım ve havalisinin dokunulmazlığının sağlanmasına da pek çok yardım edecektir.

Hükümetin ve askeri makamların el ele vererek bu vatanperverâne hizmetleri düzenlemede millete yardım etmesi ve fakat memurlarla askerlerin bu konudaki çalışmalarının gözle görülmez ve hissedilmez kalarak, gösterilerin sırf halk yüreğinden doğduğunu ve adaletin ortaya çıkmasının heyecanla beklendiğinin Dersaadet'teki İtilaf devletleri temsilcilerine ve Babıâli'ye ulaştırılması hakkındaki hızlı girişimleri arz ve rica ederim.

Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Eylül 1974, Sayı: 71, Belge No: 1537; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.42.

ERKÂNIHARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(24 MAYIS 1919)

Ş. 1 K. 25-5

Samsun'dan Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Gelen Şifredir

Silahlı üç yüz Ermeninin üç makineli tüfek ve birçok bomba taşıyarak Kars'tan Erzurum'un kuzeydoğusunda sınır üzerinde Kosor mevkiine geldikleri öğrenildi. Ermenilerin siyasi emellerini fiilen elde etmek ve asayişi bozuk göstermek maksadıyla Doğu vilayetleri içine çeteler geçireceklerini ve mütareke tarihinden beri ilk olarak elverişli bulunan mevsimin bu uygulamalarını kolaylaştıracağını pek muhtemel görüyorum. Bu ihtimale karşı 15. Kolordu'ca gerekli tedbirler alınmıştır. Kolordu'nun hazır mevcudunun İngilizlerin taarruzuna uğrayabileceğini düşünüyorum. Bu mevcudun korunması tabii ki zaruri olduktan başka belki de durumun icabına göre artırılmasının da gerekebileceği arz olunur.

24 Mayıs 35
(24 Mayıs 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 77; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.42-43.

ERKÂNIHARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(24 MAYIS 1919)

Ş. I
K.
25-5

Samsun'dan Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Gelen Şifredir

Sadaret makamına yapılan maruzatın bir suretini aynen takdim ediyorum. Mütarekename'nin beşinci maddesi Osmanlı Devleti'nin jandarma ve düzenli kuvvetlerini şarta bağlarken iç asayişin ve sınırların korunmasına kâfi gelmesi kaydını göstermiştir ki, buna dayanarak, öğrendiğime göre devletçe yetmiş bin askere lüzum gösterilmiş ise de, İtilaf devletleri bunu kabul etmeyerek kırk üç bine indirmiştir. Şimdiye kadar geçen iç olaylara ve fiili tecrübelere göre, hükümetin Mütareke maddesine dayanan teklifi ve yaptığı değerlendirme doğrudur ve İtilaf'ın bu kuvveti sınırlayarak kısıtlaması iç asayişin korunmasında hükümeti imkânsızlık karşısında bırakmıştır. Bundan dolayı Canik sancağı ile Sivas vilayetinin Amasya ve havalisindeki jandarma ve nizamiye kuvvetlerinin asayişi sağlamak ve devam ettirmek için hiçbir şekilde kâfi olamaması halkın huzur ve emniyetini pek çok kötü etkilemiştir. Dolayısıyla bu hususa İtilaf temsilcilerinin dikkati çekilerek, kuvvetin asayişin sağlanması gayesine yetecek dereceye çıkarılmasını uygun bulmalarının sağlanması ve bilhassa Canik sancağı ile güney havalisindeki jandarma ve nizamiye birliklerini takviye etmek üzere birkaç bin erin silah altına alınması ve bunlar arasında jandarmaya yarayan bir kısım kuvvetin de ayrılması çok fazla önemlidir. İtilaf devletleri hakikaten Osmanlı hükümetinin asayişi sürdürmesini arzu ediyorlarsa, bu konudaki teklifi olumlu karşılamaları ve kabul etmeleri tabii görülür.

Osmanlı memleketinin bu havaliye benzeyen ve asayiş ve emniyete muhtaç diğer bölgeleri de olduğuna göre, bu fevkalade zaruretin giderilmesine müsaade etmenizi istirham ederim. 24 Mayıs 35 (24 Mayıs 1919)

Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*. E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 71; Mustafa Onar. *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.43.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(24 MAYIS 1919)

Samsun'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza gibi bazı şikâyetlerin görüldüğü yerleri içeren bölgeyi bizzat incelemek ve tedbirler almak için karargâhımı geçici olarak yarın Havza'ya nakledeceğim ve fakat haberleşmenin emniyeti için adresin şimdilik yine Samsun olacağını arz ederim.

24.5.35
(24 Mayıs 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 72; Refik Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973, s.36-37; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.44.

İNGİLİZ MUHİPLER CEMİYETİ HAKKINDA*

(26 MAYIS 1919)

Havza
144

26.5.35
(26 Mayıs 1919)
No. 144

Havza, Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van Vilayetlerine;
Erzincan, Canik Mutasarrıflığı'na;
Diyarbekir, Bitlis, Mamuretül-Aziz, Ankara, Kastamonu Vilayetlerine.

İstanbul'dan Sait Molla imzalı bir telgrafın her taraf belediye başkanlıklarına çekildiğini öğrendim. Bu telgrafla yönelinen siyaset tarzının milli bağımsızlığımıza ne dereceye kadar yararlı olabileceğini Babıâli'den sordum. Uygun görüldüğüne ve onaylandığına dair bir cevap almadım. Milletin böyle meçhul şahıslar tarafından düzensiz ve çeşitli siyasi maceralara yöneltilmesindeki sakıncaya dayanarak, bu gibi teşebbüslere kulak asılmamasını ve itibar edilmemesini millet ve memleket selameti adına tavsiye eder ve milli bağımsızlık ve siyasetimizin kurtarılmasının ancak milletin tek vücut olarak müdafaası ile olabileceğini arz ederim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Atatürk Arşivi. Klasör: 13, Dosya: 1335/29, Fihrist: 1-2'den aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Hazırlayan: T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları: 17, Ankara, 1981, s.92-93; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.45.

HAVZA KAYMAKAMLIĞI'NA*

(27 MAYIS 1919)

Gizli ve özel.
No: 197

Havza'dan, 27.5.35
(27 Mayıs 1919)

Havza Kazası Kaymakamlığı'na

İlişik sorular hakkında süratle bilgi verilmesini rica ederim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

1. Kazanın nahiyelerdeki nüfusu; İslam-Hıristiyan (Ermeni-Rum)

2. Mütarekeden sonra olan belli başlı olaylar, son iki ay içinde eşkıyalığın derecesi ve önemli olayları somut olarak gösterilecek.

3. Bu eşkıyalığa karşı hükümetin ve askeriyenin uygulamaları ve başarı derecesi.

4. Komşu kazaların asayiş derecesi ve kazanız üzerindeki etkileri.

5. Ermeni ve Rumların hükümetle olan siyaseti, bunların dışardaki ve içerdeki komitelerle irtibat derecesi ve siyaseti ve önemli kişileri kimlerdir?

6. İngiliz ve Amerika görevlileri bu kaza dahilinde kimlerle temasta ve ne gibi amaçlar gözetiyorlar?

7. Bir Yunan subayının bu havaliye gizlice geldiği doğru mu?

8. Müslümanlardan sevilen kişilerden, ulemadan ve etkili konuşan kişilerden kimler varsa isimleri.

9. Sivil memurların ve askerlerin davranışları.

10. Halkın aşar borcu çok mudur? Toplanamayan ne kadardır? Ordu adına ambarda neler vardır?

11. Harb-i Umumî'de kazanın nakliye vasıtaları ne dereceye kadar harap olmuştur?

12. Halktaki siyasi hissiyat; İslamlarda ve Hıristiyanlarda ayrı ayrı.

* Aslı. Havza'daki Atatürk Karargâhı'nda bulunan belgeyi fotokopisiyle birlikte aktaran: *Cumhuriyete Doğru Atatürk ve Havza*, Havza Kaymakamlığı'nca hazırlanmıştır, Ankara, 1998, s.85-86; Refik Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973, s.44-45.

ANKARA 20. KOLORDU KUMANDANI ALİ FUAT PAŞA'YA*

(27 MAYIS 1919)

İstihbarat
Şifre

Havza, 27 Mayıs 1919

Ankara 20. Kolordu Kumandanı Fuat Paşa Hazretlerine

c: 26.5.1919 şifre.

Afyon Karahisarı'ndaki 23. Tümen'in şimdiki mevcudu nedir? Bunu takviye için hangi kaynaklardan istifade edilmektedir? Bugünkü genel vaziyetimize göre bu tümene hangi vazifenin verilmesini düşünüyorsunuz? Konya'da hakikaten işitildiği gibi bir vatan ordusu kurulmuş mudur? Vali ile tanıştınız mı? Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1214-1215, Vesika: 12.

YILDIRIM KITALARI MÜFETTİŞLİĞİ'NE*

(27 MAYIS 1919)

Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'ne

İzmir Müdafaai Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti Merkez Heyeti'nin bugün nerede bulunduğunu biliyorsanız bildirilmesine lütuf buyurulmasını rica ederim. Numara 122.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, İstiklâl Arşivi. Klasör: 239, Dosya: 20-12, Fihrist: 31'den aktaran: Doç. Dr. Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Kasım 1987, Sayı: 10, s.145.

KONYA'DA YILDIRIM KITALARI MÜFETTİŞLİĞİ'NE*

(27 MAYIS 1919)

İstihbarat
Şifre

Havza'dan, 27 Mayıs 1919

Konya'da Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'ne

İtilaf devletleri kuvvetlerinin Manisa'yı işgal ettikleri haber alınmıştır. Bu konudaki bilgilerinizi rica ederim.

Afyon Karahisarı'nda bulunan tümenin kuvvetinin artırılmasına maddi imkân bulunabilecek midir? Bu tümene bugünkü durum karşısında nasıl bir vazife verilmesi ihtimali olduğu; Konya'da bir vatan ordusu kurulmakta olduğuna dair bazı havadisler yayıldığından bunun niteliği ve esas teşkilatı hakkında aydınlatılmamı hasseten rica ederim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1215-1217, Vesika: 13.

ERKÂNIHARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ CEVAT PAŞA'YA*

(28 MAYIS 1919)

Şifre No. H.6 28.5.35
(28 Mayıs 1919)

Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa Hazretlerine,

Beş gün evvel, Sait Molla imzasıyla bütün belediye başkanlarına tamimen gelen bir telgrafta, her tarafta İngiliz Muhipler Cemiyeti kurulmasıyla İngiliz yardımını isteme çağrısında bulunuluyordu. Bunun üzerine bazı vilayetlerden acizlerine yapılan başvurularda, milletin tek vücut olarak bütün devletlere karşı bağımsızlığını korumaya çalışması lazım geldiği bir sırada, büyük devletlerden yalnız birine sarılmanın, maksadı ne dereceye kadar sağlayabileceği kaydedilmekteydi.

M. Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi, Klasör 4, Dosya 335/6-1, Fihrist 1'den aktaran: Doç. Dr. Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Kasım 1987, Sayı: 10, s.169.

VALİLERE VE BAĞIMSIZ MUTASARRIFLARA*

(28 MAYIS 1919)

İstihbarat
Kişiye özel
Şifre
İstihbarat
104

28.5.35
(28 Mayıs 1919)

Valilere ve Bağımsız Mutasarrıflara[1]

Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Diyarbekir, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu Vilayetlerine;
Canik, Erzincan, Kayseri Bağımsız Mutasarrıflıklarına.

İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa'nın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermiştir. Ülke bütünlüğümüzün korunması için milli gösterilerimizin daha canlı olarak yapılması ve sürdürülmesi lazımdır. Hayatımızı ve milli bağımsızlığımızı yaralayan işgal ve ilhak gibi hadiseler bütün milletin içini kan ağlatmaktadır. Üzüntüler zapt edilemiyor; sindirilemez ve tahammül edilemez bu ahvalin derhal yok edilip giderilmesini bütün medeni milletlerle büyük devletlerin adil ve tesirinden sabırsızlıkla beklemek zemininde önümüzdeki hafta boyunca ve çeşitli vilayetlere göre pazartesi başlayıp çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere büyük ve heyecanlı mitingler yaparak milli gösterilerde bulunulması ve bunun bağlantılı olunan tüm yerlere de yayılması ve bütün büyük devlet temsilcileriyle Babıâli'ye etkili telgraflar verilmesi ve yabancı olan yerlerde yabancılara da haklı etkiler yapılmakla beraber milli gösterilerde adap ve sükûnetin fevkalade korunması ve Hıristiyan halka karşı sataşma, gösteri ve düşmanlık gibi tavırlar alınmaması elzemdir.

Zatıâlilerinin bu fikirler etrafında hassas ve etkili bulunmaları bakımından işin iyi yönetilmesi ve başarısında bende tam bir inanç mevcuttur. Neticenin bildirilmesini rica ederim.

M. Kemal

* *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Mayıs 1981, Sayı: 79, Belge No: 1731.

1 Havza'dan çekilen bu telgraf, aynı tarihte, "Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine, Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine, Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Beyefendi'ye, Konya'da 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine" de çekilmiştir. Bu telgrafta, Valilere ve Mutasarrıflara "bilgi için" çekildiği belirtilmektedir. Bkz. Refik Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973, s.48-49 ve Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.46-47. (Y.N.)

DİYARBEKİR VE BİTLİS EŞRAFINA*

(28 MAYIS 1919)

İstihbarat

Havza
28.5.35
(28 Mayıs 1919)

1. Diyarbekir vilayetinde Hazro nahiyesinde hanedan eşrafından Hatip ve Mehmet Bey'lere.
2. Diyarbekir vilayetinde Garzan Kaymakamı vasıtasıyla Cemil Çeto Bey'e.
3. Diyarbekir vilayetinde Silvan'da hanedan eşrafından Sadık Bey ve Ali Ağa'ya.
4. Bitlis vilayeti vasıtasıyla Mutki kazasında Musa Bey'e.

Padişahımız Halife-i zî-şan Efendimiz acizlerini doğu vilayetlerinde memleket asayişini sağlamak maksadıyla mülki ve askeri kuvvetlerin müfettişi olarak Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi unvanıyla vazifelendirdiler. Şimdilik Sivas vilayetindeyim. İnşallah yakında o taraflara da geleceğimden sizler gibi devlet ve milletin hamiyet ve fedakârlıklarıyla iftihar ettiği kişilerle tekrar görüşeceğimden son derece memnunum. Bugün milletimizin kurtulması, milletimizin bağımsızlığının ve bekasının sağlanması ancak iç asayişin tamamen emin olduğunu göstermek ve hukuk ve bağımsızlığımızın korunması için tek vücut olarak devlete tam bağlılıkla beraber her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu dünyaya anlatmakla mümkün olacağından bu hususta nüfuz ve gayretinizi tamamen sarf edeceğinize eminim. Sıhhat haberinizi beklerim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

* *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.9-11, Belge No: 2.

DİYARBEKİR'DE MEBUS KÂMİL BEY'E*

(28 MAYIS 1919)

İstihbarat
Kolordu Şifresi

Havza, 28.5.35
(28 Mayıs 1919)

Diyarbekir'de 13. Kolordu Vasıtasıyla
Mebus Kâmil Beyefendi'ye

Doğu vilayetlerinin Ermenilere verilmesine veya herhangi bir yabancı idaresine geçmesine mani olmak ancak bu vilayetlerde tam asayişin ve özellikle bütün milletçe fikir birliğinin mevcudiyetini ispat etmek, tek vücut olan milletin, haklarını ve bağımsızlığını korumak için en son fedakârlığı göze aldırdığını bütün dünyaya göstermekle mümkün olacağı zatıâlilerince bilinmektedir. İşte mukaddes padişah hazretleri, Allah'ın emaneti olan sevgili milletine bu görüşlerinin bildirilmesi ve doğu vilayetlerinde memleket asayişinin istikrar ve devamının sağlanması vazifesiyle, acizlerini, Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi adı altında doğu vilayetleri mülki ve askeri genel müfettişi olarak vazifelendirdiler. Bugün Sivas vilayeti dahilinde bulunuyorum. İnşallah ilk fırsatta Diyarbekir'e gelerek eski dostları ziyaret etmek emelindeyim. İşitilenlere göre, dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbekir'de Kürt Kulübü ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunun her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın milli haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bugünlerde ortaya atılmış en büyük bir hıyanet olacağına, vatanın kurtarılması için milli birliğin hedef alınması bakış açısıyla, Kürt Kulübü'ne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim.

İstihbarat C. 24

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

* *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.12-14, Belge No: 3.

SİVAS, ERZURUM VE ANKARA'DAKİ KOLORDU KUMANDANLARINA GİZLİ TELGRAF*

(29 MAYIS 1919)

Gizli

Havza, 29.5.1335
(29 Mayıs 1919)

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi'ye
Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

1. İtilaf devletlerinin milletimize itisâfkâr[1] bir siyaset uyguladıkları, milli bağımsızlığımızı ve devletimizi idama mahkûm etmekte oldukları ortaya çıkmıştır. İzmir, Manisa'yı Yunanlılara işgal ettirmekle başlayan son zalimce uygulamaları, İtalyanların Antalya ve Konya taraflarında askeri işgallerini genişletmeleriyle bir kat daha vahim bir şekil alacak. Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz çıkışlarımızın da aynı akıbete uğratılması hazırlıklarına başladıkları anlaşılıyor. Ermenistan hülyası hakikat sahasına çıkarılarak milli hayat hakkımıza bir idam darbesi indirilmesi uzak değildir. Kuvvetli bir şekilde işgal altında bulunan hilafet makamı ve merkezi hükümette İtilaf temsilcilerinden adeta esir muamelesi gören merkezi hükümetin ima etmek suretiyle taşraya işittirdiği son ses, bizlere bulunduğumuz elim siyasi vaziyeti pekâlâ anlattı. Milletin esaretten kurtarılması, hâkim ve bağımsız olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak kararlı ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan haklarını ve bağımsızlığını savunmaya sevkiyle kabil olacaktır. Mülkiye memurlarından güvenilir kişilerle el ele vererek bağımsızlığımızın savunulmasının emrinde gerekli teşkilatın (tabii ki gizli) ve dışarıdan fark edilmeyecek şekilde kurulmasını zaruri görüyorum. Bu husus, ihtisası dolayısıyla biz askerlerin vatanperverliğine düşmektedir.

2. Doğu vilayetlerinde yabancı işgalini iki şekilde düşünmekteyim. Ya Karadeniz sahilindeki Rum ahalisi isyan ederek Cumhuriyet ilan edecek ve bir taraftan da kuvvetli iç ve bilhassa dış çeteleri vilayetlerimizi yağmalayacaktır. Buna karşı koyma; jandarma ve asker müfrezeleriyle ve tam bir şiddetle takibat yapacağız. Ve İslam köylüleri de ellerindeki silahlarıyla köylerini bizzat savunacaktır. Veyahut böyle bir isyanla gerek birlikte olsun ve gerekse olmasın, sahile ufak veya büyük yabancı kuv-

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İkinci Basını, İstanbul, 1969, s.35-36; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.25-27; Refik Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973, s49-51; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.47-48.

1 İtisâf: Doğru yoldan sapma, yolsuzluk etme. (Y.N.)

vetleri çıkarken sahilde yerleşecek ve belki içeriye de sarkacaktır. Çıkan yalnız Yunan kuvveti olursa ahali ve askeri kuvvetimizle püskürtülmesi çaresine başvurulabilir. Diğer İtilaf devletlerinin birlikleri olursa sahilde yerleşmelerini geciktirmek ve içerde karşı koymanın da aşağıdaki şekilde ve mitingler ve çeşitli gösterilerle milli protestolar yapılabilir. Fakat bu kuvvetlerin içeriye sarkmasına yani memleketimizi bilfiil istila etmelerine karşı tabii ki halk ve asker tek vücut olarak fiilen silahla bağımsızlığı savunmaya uğraşacaktır.

Bu ihtilâllerle beraber doğudan Ermenistan ve Gürcistan taraflarından gelebilecek saldırılar göz önüne alınarak başlıca istikametlerin gerilla tarzında savunulması hususunun şimdiden hazırlanması, sahile yakın olup yabancı kontrollerinin dışında kalmış yerlerdeki silah, cephane, teçhizat ve askeri sıhhiye malzemesinin uygun şekilde sezdirilmeden içerilere nakillerinin sağlanması, hatta kontrole tabi olanlarının da kesinlikle el konularak kaçırılmasının şimdiden hazırlanması. Köylerin vaziyetine göre halkın kendi köyünü savunması veyahut civar askeri birlikleri de takviye etmelerine göre gerekli hazırlıklara girişilmesi ve bunun için silah, cephanenin ve iaşe tarzının vaktiyle kararlaştırılması ve birlik mevcutlarının artırılması ve birliklerdeki silahların mümkün mertebe birleştirilmesi, levazım, iaşe maddelerinin emniyeti ve cephanenin ikmal tarzı, önemli güzergâhlardaki büyük inşaatların icabında tahrip edilmek üzere hazırlanması gibi hususların şimdiden düşünülmesiyle son derece gizli bir şekilde tamamlanması lazımdır.

20. Kolordu'nun batıdan doğuya ve 12. Kolordu'nun Adana havalisinden doğuya gelen istikametleri korumasına ihtiyaç olacağı görüşündeyim. Arz edilen hususlara dair yüksek görüşlerinizin yazıyla bildirilmesini rica ederim.

3. Gizli olarak yalnız 3., 15., 20. Kolordu kumandanlarına yazılmıştır.

9. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

ERKÂNIHARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(29 MAYIS 1919)

29.5.335
(29 Mayıs 1919)

İstihbarat
Özel 26.

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne

Bağımsız Kürdistan görüşünü takip eden Diyarbekir'deki Kürt Kulübü ile hükümet taraftarı olan diğer kulüpler arasındaki nefretin arttığını araştırarak öğrendim; Kürtler ve Kürdistan üzerinde etkisi olan ve harp sırasında hukuk ve muhabbetlerini pek ziyade kazandığım Kürt ileri gelenlerinden meşhur çeşitli kişilere ve Kolordu vasıtasıyla bizzat şifreli telgraflar yazarak devletin siyasi vaziyeti ve kendilerince alınması lazım gelen vaziyet hakkında icabı gibi açıklamalarda ve etkili öğütlerde bulundum. Son günlerde aldığım bazı bilgilere göre, Kürdistan bölgesiyle de meşgul ve alakadar olmak gerekiyor. Bunun için Bağımsız Kürdistan olmak üzere İngilizlerce desteklenen hangi bölgelerdir ve gelecekte daha fazla genişlemesi yine İngilizlerce desteklenen ve duyurulan bölgeler hangileridir? Bu konuda Dairelerinizde mevcut olan bilgilerin gönderilmesine müsaade buyurulmasını rica ederim.

Şifreye dönüştürüldü.
29 Mayıs 335

M. Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Özel Arşivi, Klasör No: 1, Dosya No: 335/1, Fihrist No: 6'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.18-19, Belge No: 5; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 90.
İlk kaynakta Mustafa Kemal'in Havza'dan gönderdiği metin, ikinci kaynakta ise Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'nce alınan telgraf metni yer almaktadır. (Y.N.)

VİLAYETLERE, BAĞIMSIZ MUTASARRIFLIKLARA*

(29 MAYIS 1919)[1]

İstihbarat
Kısmen şifre
H/32

Diyarıbekir, Bitlis, Van, Trabzon, Sivas, Ankara, Mamuretûlâziz, Kastamonu Vilayetlerine

Erzincan, Canik, Kayseri, Maraş Bağımsız Mutasarrıflıklarına

Emniyet ve asayişin sağlanması için siyasi ve özel komitaların eylem ve teşebbüslerini araştırmada, casus teşkilatında, müfrezelere rehber sağlamada ve çatışmalarda son derece yararlık gösterenlerin ödüllendirilmesinde örtülü ödenekten uygun miktarda bir meblağın bu kaynaktan mahrum olan vilayetlere ve bağımsız sancaklara verilmesini Sadaret Makamından rica etmiştim.

Gerekli meblağların örtülü ödenekten ayrılarak acilen gönderilmesi hakkında Meclis-i Vükelâ[2] kararıyla Dahiliye Nezâreti'ne yazıldığı bu kez 29.5.35 (29 Mayıs 1919) tarihiyle adı geçen makamdan gelen telgrafta bildirildiğini ve derhal talep buyurulması lüzumunu arz ederim.

Özel İstihbarat 32 numara

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
M. Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 89; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.51-52.

1 Belgenin üzerinde bir tarih kaydı bulunmamaktadır. (Y.N.)

2 Bakanlar Kurulu. (Y.N.)

15. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA

(30 MAYIS 1919)

Havza
30.5.1335
(30 Mayıs 1919)

15. Kolordu Kumandanlığı'na

1. Vali Münir Bey'den 29 Mayıs tarihli aldığım şifrede sıhhat derecesi henüz doğrulanmamış kaydıyla Ermenilerin Kars ve Sarıkamış'ta on bin asker yığdıkları ve Antiranik'in de otuz bin kadar kuvvetle Van tarafına inmekte olduğu bildiriliyor. Bilgilendirildiğiniz açık olan bu haberin kaynağı ve doğruluk derecesi hakkındaki araştırma ve görüşlerinizin bildirilmesini rica ederim.

2. Evvelce de arz ettiğim gibi, siyasi vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum. İtilaf hükümetleri, atalarımızdan kalan meşru hakkımız olan toprakları çiğnemeyi Hıristiyanlık adına bir hizmet sayıyorlar. Bu cümleden olarak Ermenilere vilayetlerimizi peşkeş çekmeleri de [...] ihtimal bulunuyor. Böyle bir vaziyette İngiliz birliklerinin İzmir'de Yunanlılarla Rumlara yaptıkları gibi bu cephede de Ermenilere öncülük edeceği çok muhtemeldir. Ve böyle bir hareketle zorla yerleşmiş olan mahalli ahali ile muhacirleri bir kere daha yerlerinden oynatmak ve bu şekilde azınlığın çoğunluğa hâkim olma teorisini uygulamak kendilerince uygun görülebilir. Bergama buna bir misaldir. Kanaatimce böyle bir hali biz düşmanlık olarak görmeye ve saymaya, meşru topraklarımızı ve milli bağımsızlığımızı kurtarmak için mecburuz. Bu hususta kanaat ve kararımı Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya bilgi için bildirdim. Adeta kuşatılmış bir kaleye benzeyen Babıâli'de İtilaf temsilcilerinin esiri gibi bir şekilde milletin mukadderatını idareye uğraşan merkezi hükümetimizin bu gibi hususta hiçbir şey diyemeyeceğini, yapamayacağını, bugünkü misalleriyle takdir edebiliriz. Memleketin öteki bölgelerindeki tecrübeye göre, İngilizlerin evvela küçük bir askeri müfreze ile doğudan gelmeleri beklenmelidir. Bu konudaki görüşlerinizi bekliyorum.

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul, 1969, s.36-37; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.27-28; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.267-268; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.49-50.

3. Vilayetteki istihbarat hizmetinin zatıâlileriyle ortaklaşa birleştirilip düzenlenmesini tavsiye ederim. Esasen gelen talep üzerine, araştırmalar için, sadaret makamı vilayetlere örtülü ödenekten para tahsisini bu kez Meclis-i Vükelâ[1] kararıyla Dahiliye Nezâreti'ne[2] emretti.

Özel istihbarat: 34

9. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

1 Bakanlar Kurulu. (Y.N.)
2 İçişleri Bakanlığı (Y.N.)

ERKÂNIHARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(30 MAYIS 1919)

Havza'dan Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Gelen Şifredir

Acizane görevimin icap ettirdiği siyasi ve idari maksatları ihlal etmemek için basının eleştiri ve tartışması gibi hususlar Dahiliye Nezâreti celîlesince müsaade olunması kararlaştırılmış idi. Yeni Dahiliye Nâzırı'nın da aynı fikir ve kanaati koruyacağını zannediyorum ve böyle bilhassa yabancılara karşı elzemdir. Tecrübelere göre, basın arasında ileriyi göremeyen meşrepler de vardır; dolayısıyla bu durumun da tarafınızdan göz önünde bulundurulmasını ve gerektiğinde acizlerinin haberdar edilmesini hasseten istirham ederim.

Özel istihbarat: 28 numara

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 91; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.50.

HARBİYE NÂZIRI ŞEVKET TURGUT PAŞA'YA*

(30 MAYIS 1919)

Havza'dan Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa Hazretlerine Gelen Şifredir

C. 29.5.35 (29 Mayıs 1919) şifreye.

Bugün yapılan gözlem ve incelemelerime dayanarak, İstanbul'a çekilen telgrafların tamamen milletin sinesinden fışkıran üzüntülerin birer yansıması olduğunu arz ederim. Bütün gördüğüm, bu gösterilerin, İtilaf devletlerinin Türk milli izzet-i nefsine, meşru haklarına ve topraklarına karşı zalimce olan tecavüzlerinden dolayı, kaynayan Türk ve Müslümandan başka bir şey değildir. Bu heyecan, memleketin en uzak köşesine kadar yayılmıştır, geneldir. Hükümet memurlarıyla askerin şimdilik tamamen tarafsız kaldığı bu gösterilerin ve üzüntülerin tam bir olgunluk ve metanetle yapıldığının da ayrıca kayda değer olduğunu arz ederim.

30 Mayıs 35
(30 Mayıs 1919)

Ordu Kıtaları Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 92; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.51.

SADARET MAKAMINA*

(1 HAZİRAN 1919)[1]

Sadaret Yüksek Makamına

27.5.35 (27 Mayıs 1919) tarihli "Türkiye-Havas-Royter" ajansı, Saltanat Şûrası'nda ortak fikrin, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak şartıyla büyük devletlerden birinin yardımını[2] sağlamak merkezinde olduğunu kaydediyor ve haber veriyordu. Saltanat Şûrası görüşmelerini aynen yayımlayan 27 Mayıs 35 (27 Mayıs 1919) tarihli İstanbul gazetelerinin açıklamalarına göre, yalnız Sadık Bey'in yazılı bildirisinde İngiltere himayesinin teklif edildiği ve bunda ortak fikrin bulunmadığı anlaşılıyor. Ajans ile gazetelerin yayını arasındaki karşıtlık bazı taraflarca dikkat çekici ve ajansın hakikati tahrif etme yetkisine cüret etmesi sorulmaya değer görülmüştür.

İçinde bulunduğumuz bu hassas devirde artık her hakikati çok iyi kavrayan ve bütün uğursuz sonuçlara karşı en son fedakârlığı göze aldırarak milli bağımsızlığın korunmasına kararlı olan milletin sükûnete ulaşmasının ve teselli bulmasının, hilafet ve saltanat merkezinden gelecek açık ve samimi açıklamalara bağlı olduğu kanaatindeyim. Milli vicdanı temsil etmeyen haberlerin endişe verici yankılar doğurabileceği göz önüne alınarak, bu konuda aydınlatılmamı ve yol gösterilmesini hasseten istirham ederim.

M. Kemal

* *Askeri Tarihi Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Eylül 1978, Sayı: 77, Belge No: 1683.

1 Yukarıdaki kaynakta belgenin tarihi yoktur. Ancak, sonraki sayfada yer alan belgeden, 1 Haziran 1919 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)

2 Metinde "müzaheret". Büyük bir devletin "müzahereti" (yardımı) konusu, manda ve himaye talebiyle birlikte Erzurum ve özellikle Sivas Kongresi'nde uzun uzun tartışılacaktır. (Y.N.)

TAMİM*

(1 HAZİRAN 1919)

İstihbarat
305 tel.

Havza'dan, 1 Haziran 1919

Tamim

Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbekir, Bitlis, Mamüretülâziz, Ankara, Kastamonu Vilayetlerine; Erzincan, Canik, Kayseri, Maraş Mutasarrıflıklarına;
Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na:

Sait Molla imzasıyla belediye başkanlıklarına çekilmiş olan malum telgrafın kamuoyunu düzensiz ve çeşitli siyasi mecralara yöneltmesindeki sakıncayı ve milli ve siyasi bağımsızlığımızın kurtarılmasının ancak milletin tek vücut olarak müdafaası ile mümkün olacağını 26 Mayıs 1919 tarihinde arz ve tamim etmiş idim.

27 Mayıs 1919 tarihli Dersaadet'ten gelen "Türkiye-Havas-Reuter" ajansı, padişah hazretlerinin Yıldız Sarayı'nda topladığı Saltanat Şûrası'nda ortak fikrin, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak şartıyla büyük devletlerden birinin yardımını[1] sağlamak merkezinde olduğunu belirtiyordu. 27 Mayıs 1919 tarihli İstanbul gazeteleri ise, Saltanat Şûrası görüşmelerini bölüm bölüm ve İtilaf hükümetlerinin sansüründe bazı maddeleri silinmesine rağmen yeterli açıklıkla yayımlıyor. Bu yayımlar, adı geçen ajansın haberlerinin hakikate tamamen aykırı ve tahrif edilmiş olduğunu gösteriyor. Bu yayımlara göre, Saltanat Şûrası'nda bakanlar, âyan, elçiler, çeşitli gruplar, milli cemiyetler ve basın heyetleri adına söz alan yirmi beş kadar kişinin hemen hepsinin açıklaması tam bağımsızlığa ulaşma ve millet fertlerinden acilen bir Millet Şûrası oluşturularak milletin mukadderatının bu fevkalade şûraya havalesi zemininde olup, yalnız bir kişinin okunan ifadesinde İngiliz himayesi teklif edilmektedir. Bu yayımlarla ajans haberleri arasındaki karşıtlığın sebeplerini Babıâli'ye sordum. Bilginize arz olunur.

Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1230-1231, Vesika: 25.

1 Metinde "müzaheret". (Y.N.)

VİLAYETLERE, BAĞIMSIZ MUTASARRIFLIKLARA*

(1 HAZİRAN 1919)

İstihbarat
Sayı
44
Şifre

1 Haziran 1919

Diyarbekir, Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülâziz, Sivas Vilayetlerine;
Erzincan, Kayseri Bağımsız Mutasarrıflıklarına

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin[1] vilayet merkezleriyle sancaklarında ve çevresinde teşkilatı var mıdır? Belli başlı kurucuları ve temsilcileri kimlerdir? Civar vilayetlerdeki teşkilatlarıyla irtibat ve haberleşmesi var mıdır? Başka dernekler var mıdır? Araştırılarak bildirilmesinde yardımınızı rica ederim.

Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1204-1205, Vesika: 3.

1 Doğu Vilayetleri Müdafaai Hukuk Cemiyeti. (Y.N.)

TRABZON VİLAYETİ'NE*

(1 HAZİRAN 1919)

İstihbarat
Sayı
44
Şifre

1 Haziran 1919

Trabzon Vilayeti'ne

1. Trabzon'daki Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin kuruluş tarihi ve programı nedir? Hükümetin müsaadesini almış mıdır? Kurucuları kimlerdir? Şimdiye kadar hükümetçe tespit edilmiş olan eylemleri ve hareket çizgileri nedir?

2. Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Trabzon'daki merkez ve temsilcileri kimlerdir?

3. Her iki derneğin merkez ve çevre vilayetlerdeki teşkilatı ne derecededir? Bu iki dernekten başka dernek var mıdır? Acilen bildirilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1206-1207, Vesika: 5.

15., 3., 13. KOLORDU KUMANDANLIKLARINA*

(1 HAZİRAN 1919)

Kişiye özeldir.
Şifre

Havza, 1 Haziran 1919

Sayı
38 özel

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na
Samsun'da 3. Kolordu Kumandanlığı'na
Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanlığı'na

1. Yunan ordusu Manisa ve Aydın civarlarını da işgal etmiştir.

2. Afyon Karahisarı'ndaki Fransız müfrezesinden bir müslüman çavuş Karahisar ve civarının İtalyanlar tarafından işgal edileceğini, bundan sonra Fransız müfrezesinin oradan çekileceğini söylemiş. Karahisar'dan on saat mesafede bulunan bir demiryolu köprüsünün Fransız askeri tarafından korunduğu, Karahisar içinde ve ordugâhta bulunan cephaneliklerimizin yabancı askerlerce daima gözetim altında tutulduğu, 23. Tümen'in raporuna dayanılarak 20. Kolordu Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir.

3. Afyon Karahisarı'ndaki tümenimizin takviyesine çalışıldığı, her türlü işgal hadisesine karşı koymaya hazırlandığı ve Konya'da orduya yardımcı olabilecek milli bir kuvvet hazırlanmasına uğraşıldığı, İzmir Müdafaai Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti merkezinin Denizli'de bulunduğu, Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'nden bildirilmiştir. Bilginize arz ederim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1218-1219, Vesika: 16.

15. KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR'E*

(2 HAZİRAN 1919)

Kişiye özeldir.

Havza, 2.6.35
(2 Haziran 1919)

15. Kolordu Kumandanlığı'na

Eski Dahiliye Müsteşarı,[1] yeni Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, padişahın topladığı danışma meclisinde[2] hazır bulunmuştu. Adı geçenin getirdiği bilgiler de iç açıcı değildir. Hükümete güvensizliğin üstü kapalı olarak ifade edildiği konuşmalarla son bulan söz konusu Şûra'da kesin bir karar alınamamıştır. Halen hükümetin yine eski hükümet olduğu, fazla olarak zaafa uğradığı ve İstanbul'da yeniden bir inkılâp ruhu uyandığı anlaşılmaktadır efendim.

9. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul, 1969, s.42-43; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.28-29; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*. Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.268; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.55.

1 Eski İçişleri Müsteşarı. (Y.N.)

2 Metinde "meclisi meşveret". (Y.N.)

SADARET MAKAMINA*

(3 HAZİRAN 1919)

Şifre
Numarası
Aceledir.

Havza, 3.6.35
(3 Haziran 1919)

Sadaret Makamına

İzmir, Manisa, Aydın'ın işgalinden heyecanlanan ve endişelenen halkın her tarafta milli bağımsızlığı kurtarmak gayesiyle yaptığı etkili gösteriler, yapılan müracaatlardan ve bazı yerlerden bana gelen telgraflardan anlaşılıyor.

Bilhassa vaktiyle yanmış ve pek çok zulüm ve istila görmüş olan Doğu vilayetleri ahalisi, özellikle Ermenilerin fiilen yaptığı bazı harekâtlardan ve yabancıların batı Anadolu'daki işgal ve istilalarından haklı olarak şüpheye düşmüş ve artık kendi topraklarının da aynı akıbete uğrayacağından endişelenerek güvenecekleri ve teselli bulacakları bir nokta bulmak için vaziyetin açıklığı ve hakikat hakkında durmadan bilgi istiyorlar.

Devletin ve milletin bağımsızlık hakkı için Saltanat merkezinde ve her tarafta olan milli teşebbüsler Babıâli'nin fiili teşebbüslerinde toplandığı cihetle, hükümetin genel ve siyasi vaziyeti nasıl gördüğüyle ilgili olarak aydınlatılmam ve uyarılmam hakkındaki lütuf ve vaatlerinizin yazıyla bildirilmesinin önemle beklenmekte olduğunu tazimen arz ederim.

M. Kemal

* *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Eylül 1978, Sayı: 77, Belge No: 1684; *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Hazırlayan: T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları: 17, Ankara, 1981, s.94-95; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.55.

SADARET MAKAMINA*

(3 HAZİRAN 1919)

Şifre telgraf

Babıâli Sadaret Dairesi
Şifre Kalemi

Sadaret Makamına[1]

27.5. 35 (27 Mayıs 1919) tarihli Türkiye Havas Royter Ajansı, toplanan Saltanat Şûrası'nda genel kurulun fikrinin, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması şartıyla büyük devletlerden birinin yardımını sağlamak merkezinde olduğunu haber veriyor ve kaydediyor. Saltanat Şûrası görüşmelerini aynen yayımlayan 27.5.35 (27 Mayıs 1919) tarihli İstiklâl Gazetesinde açıklandığı üzere, yalnız Sadık Bey'in yazılı ifadesinde İngiltere himayesinin teklif edildiği, bunun genel kurulun fikri olmadığı anlaşılıyor.

Ajans ile gazetelerin yayını arasındaki karşıtlık bazı taraflarca dikkat çekici ve ajansın durumu tahrif etmedeki yetkisi ve cüreti sorulmaya değer görülmüştür.

İçinde bulunduğumuz devirde haklarımızı tam olarak bilen ve bütün uğursuz sonuçlara karşı en son fedakârlığı göze alarak milli varlığını korumakta kararlı olan milletin sükûnete ulaşmasının ve teselli bulmasının, Hilafet ve Saltanat merkezinden gelecek açık ve samimi açıklamalara bağlı olduğu kanaatindeyim. Milli vicdanı temsil etmeyen haberlerin endişe verici sakıncalar doğurabileceği göz önüne alınarak, bu konuda aydınlatılıp uyarılmamı hasseten istirham ederim.

3.6.35
(3 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Aralık 1998, Sayı: 23, s.91.

1 Bu telgraf, 1 Haziran 1919 tarihi altında yayımladığımız telgrafla, gazetenin adı dışında hemen hemen aynıdır. Farkların, Sadaret Dairesi Şifre Kalemi'nden kaynaklanmış olabileceği ihtimali vardır. Öte yandan, 1 Haziran tarihi ile yayımladığımız metnin M. Kemal tarafından gönderilen, yukarda yer alanın ise İstanbul'a ulaşan telgraf olduğu da göz önüne alınmalıdır. (Y.N.)

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(3 HAZİRAN 1919)

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

C. 31.5.335 (31 Mayıs 1919) ve Harbiye Dairesi 2913 numaralı şifreye.[1]

C. 13. Kolordu tarafından Samsun yoluyla sevk edilen sürgü kollarıyla top kamalarının ilk kademesine Havza'da rastladım. Bu kademede on bin kadar sürgü kolu ile 12 top kaması vardır. Mesafenin uzaklığı nedeniyle, erleri yorgun ve hayvanları yorulmuş ve perişan bir halde buldum. Bir müddet istirahatten sonra, ilk kademe Samsun'a hareket ettirilecektir; daha gerilerde kalmış olan diğer kademelerin de aynı perişanlığa uğramış olduklarını zannederim. İkincisi *ayl*[2] vardığı haber alınmıştır. Diğer kademeler hakkında bilgi alındıkça arz ederim.

3.6.35
(3 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika: 94; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.56.

1 Harbiye Nezâreti'nden 9. Ordu Müfettişliği'ne gelen 31 Mayıs 1919 tarihli emirde, Samsun yoluyla İstanbul'a gönderilmek üzere 31 333 adet çeşitli sürgü koluyla 198 çeşitli makineli tüfeğin ve 26 top kamasının sevk edildiği, bunların o sırada Müfettişlik bölgesinde olmaları gerektiği bildirilmekte ve bulundukları yerler hakkında bilgi istenmektedir. Mustafa Kemal, yukarıdaki cevabı yazdığı 3 Haziran 1919 itibariyle, 9. Ordu Müfettişliği bölgesinden İstanbul'a silah sevkıyatını durdurmuştur. Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5. 94 No.lu vesikanın açıklaması. (Y.N.)

2 Çözülmemiş şifre olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(3 HAZİRAN 1919)

İstihbarat
Çok aceledir.
Sayı
58

3 Haziran 1919

Harbiye Nezâreti'ne

C. 2 Haziran 35 (2 Haziran 1919) şifreyedir.

Sivas ve civarında evvelce bulunan Ermenileri ve daha sonra gelen mültecileri tehdit edecek hiçbir hadise olmamıştır. Sivas'ta ve ne de civarında endişe verici hiçbir hal yoktur. Herkes sessizce kendi işiyle gücüyle meşguldür; bunu kesin olarak arz ve temin ederim. Dolayısıyla İngiliz notasındaki istihbarat kaynağının ne olduğunu bilmem lazımdır. İzmir'in ve Manisa'nın işgali üzücü haberi üzerine Müslüman halkın yaptığı ve Hıristiyan unsurlar hakkında hiçbir düşmanlık fikri gütmeyen toplantılardan belki bazılarının ürkmüş oldukları hatıra gelebilir. İtilaf devletleri milletimizin haklarına ve bağımsızlığına bağlı kaldıkça ve millet, devletin bütünlüğünün dokunulmazlığından emin bulundukça Gayrimüslim unsurların korkuya kapılmasının hiçbir sebebi yoktur. Ve bu konuda devlete karşı her türlü sorumluluğu üzerime alır ve buna tamamıyla güvenilmesini istirham ederim. Fakat bağımsızlık ve milli varlığı yok edip hayatın bekasını tehlikeye düşüren işgal kastı ve düşmanlık gibi İzmir havalisinde görülmekte olan olayların benzerlerinin ortaya çıkmasına karşı ne milletin[1] heyecan ve vicdani üzüntüsünü ve ne de buna dayanan milli gösterileri engellemek ve durdurmak için kendimde ve kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden ortaya çıkacak vaka ve hadiseler karşısında sorumluluk kabul edebilecek ne kumandan ne mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur ederim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, c.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Birinci Baskı: 1981, İkinci Baskı: 1986, s.36-37; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 95.

1 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*'nde "halkın". (Y.N.)

HAVZA'DAN 9. ORDU BÖLGESİNE TELGRAF*

(3 HAZİRAN 1919)

Şifre
Aceledir
Kişiye özeldir

Havza, 3 Haziran 1919

Samsun'da 3. Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi'ye,
Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine,
Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendi'ye,
Sivas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretlerine,
Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendi'ye,
Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine,
Konya'da Yıldırım Kıtaları Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine,
Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Beyefendi'ye,
Van Valisi Haydar Beyefendi'ye,

Fransız siyasi temsilcisi Mösyö Defrance'ın sadrazamlık makamına gelerek Osmanlı'nın haklarını konferans huzurunda savunmak için Paris'e gidebileceğini bildirdiği, Dahiliye Nezâreti'nin resmi tebligatından ve ajans haberlerinden anlaşılmıştır. İzmir vakası üzerine milletimizin gösterdiği milli dayanışma ve bu suretle bağımsızlığı korumak hususunda ortaya çıkan kesin kararlılığın neticesinde ulaşılan bu durum teşekküre değer. Fakat buna rağmen Yunanlıların İzmir vilayetini işgali engellenmiş değildir. Herhalde milletin, haklarını bildiği ve onu çiğnetmemek için tek vücut olarak fedakârca hareket etmeye hazır olduğu İtilaf devletlerine gösterilip ispat edilmeye devam edildikçe, bu devletlerin milletimize saygılı olacağına ve haklarını tanıyacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa hazretlerinin konferans huzurunda Osmanlı'nın haklarını savunmak için büyük çaba göstereceği tabiidir. Ancak milletçe kesinlikle savunulması istenen ve gerekli olan haklar, bilhassa iki noktada önem kazanır. Birincisi, kesin olarak devlet ve milletin tam bağımsızlığı. İkincisi de, vatanın asli bileşiminde çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir.

Bu hususta Paris'e gitmeye hazırlanan heyetin görüşüyle milli vicdanın kesin talebi arasında tam uygunluk şarttır. Aksi takdirde millet, gayet zor vaziyette ve telafi edilemez oldubittiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi doğuran sebepler şunlardır: Sadrazam Paşa hazretleri, bilinen açıklamasında, bir Ermeni özerkliği esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun sınırını belirtmedi. Bundan doğu vilayetleri halkı tabii ki üzüldü ve durumun açıklanmasını istemek zorunda kaldı. Toplanmış olan Saltanat Şûrası'nda da

* *Nutuk*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.20-21; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, c.1, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, Birinci Baskı: 1981, İkinci Baskı: 1986, s.38-41.

hemen herkes milli bağımsızlığın korunmasını ve milletin mukadderatının bir milli şûraya verilmesini istediği halde, yalnız hükümetin dayandığı İtilâf ve Hürriyet Fırkası adına Reis Sadık Bey'in yazılı ifadesinde İngiltere'nin himayesi teklif edildi. Geniş bir Ermenistan özerkliğini ve devletin bir yabancı himayesini kabul etmesi meselelerinde milli arzu ile şimdiki hükümetin görüşü arasında mutabakat olmadığı görülüyor. Sadrazam Paşa hazretleriyle beraberinde hareket edecek olan heyetin milletin haklarını savunmada takip edeceği esaslar ve program milletçe bilinmedikçe arz edilen noktalarda endişeye düşmekten kaçınılamaz. Bu suretle vilayetlerdeki ve çevrelerindeki Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerinin temsilci heyetleri ve henüz teşkilatını tamamlayamayan yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa hazretlerine ve doğrudan doğruya padişaha telgraflarla müracaat ederek, milli tam bağımsızlığın dokunulmazlığının ve milli çoğunluğun haklarının korunmasının milletçe esas şart olduğunu açıklamalı ve buna göre gidecek heyetin savunma esaslarının millete resmen ve açıkça bildirilmesini istemelidir. Milletin bu hareket tarzıyla, gidecek heyetin savunmaya çalışacağı esasların hakikaten milletin arzusu ve talebi olduğu İtilaf devletlerince öğrenilecek ve tabii ki daha fazla önemle dikkate alınarak heyetin vazifesini kolaylaştıracaktır. Bu görüşlerin icap edenlere süratle ulaştırılıp bildirilmesini vatanımızın mukadderatı adına zat-ı âli-i vatanperverilerinden hasseten istirham ederim. Bu telgrafın alındığı zamanın bildirilmesini de rica ederim.

Mustafa Kemal

15. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(4 HAZİRAN 1919)

15. Kolordu Kumandanlığı'na

Havza, 4.6.35
(4 Haziran 1919)

2.6.35 (2 Haziran 1919) istihbarat.

Bir numaralı kişiye özel şifreye ektir.

Milli heyetlerin Avrupa'ya gidecek heyetin programını talep etmeleri hakkındaki teşebbüslere dair görüşümü Trabzon Vilayeti'ne bildirdim. Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Trabzon'daki milli cemiyetlere bu konudaki teşebbüslerini bildirmesi ve onları aynı zamanda Batı Anadolu vilayetlerindeki cemiyetleri de vatani vazifeye davet etmeleri uygun olur. 4.6.35 (4 Haziran 1919)

Mustafa Kemal

* Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, İstiklâl Arşivi. Klasör: 323, Dosya: 60-4. Fihrist: 27'den aktaran: Doç. Dr. Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV. Kasım 1987. Sayı: 10. s.146.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(4 HAZİRAN 1919)

İstihbarat
Şifre

Havza'dan
4.6.335
(4 Haziran 1919)

Harbiye Nezâreti'ne

C: 2.6.335 (2 Haziran 1919) tarihli sayı 330 numaralı şifreye:

Hamdi Efendi 17/18.3.35'te (17/18 Mart 1919) yerini terk ettikten sonra yapılan nasihatler üzerine vazifesi başına dönmüş ve bu hareketinden dolayı Divanıharpçe sorgusu neticesinde Dersaadet'e gönderilmesine karar verilmiş ve bunu haber alan adı geçen tekrar 11.5.335 (11 Mayıs 1919) tarihinde kaçmayı başarmış ve bunu Samsun'a gelişimde öğrenmiştim. Bu olay eskidir. Adı geçenin son firarından bugüne kadar hiçbir tarafta herhangi bir faaliyeti görülmemiş ve nerede bulunduğuna dair de henüz bir belirtiye rastlanmamıştır.

Canik sancağının asayişi hakkındaki ilk raporumu 21 Mayıs 35 (21 Mayıs 1919) tarih ve 53 numara ile Sadaret makamına ve Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti'ne takdim etmiştim. İkinci raporum asayişin istikrarıyla görevlendirildiğim bütün bölgedeki vilayetlerin durumuyla ilgili olup 24.5.35 (24 Mayıs 1919) tarihinde ayrıntılı olarak ve 140 numara ile Sadaret makamına arz edilmişti. Bu raporun Nezâret-i celîlelerine takdim edilmemiş olduğu anlaşılıyor. Üçüncü bir rapor da 4 Haziran 335 (4 Haziran 1919) tarihle Nezâret-i celîlelerine ve Sadaret makamına takdim edilmiştir.

Bu raporlar asayişin genel hal ve vaziyetini tafsil ve tespit edebilir.

Gerekli tedbirlere gelince, siz de bilirsiniz ki, bu gibi hususlarda etkili ve sonuç veren çare ve tedbir, kuvvettir. Halbuki Canik sancağında bulunan 15. Tümen terhisten sonra zaten pek azalan kuvvetinden son üç ayda gerçekleşen yedi yüz firar olayıyla bütün kudretini kaybetmiş ve taburları 50 ile 100 ere inmiştir. Askeri birliklerin disiplinindeki büyük boşluğun da kumandansızlıktan kaynaklandığına şüphe olmadığından seçtiğim tümen kumandanlarının hızlı davranmalarını durmadan bildirmekteyim. Jandarma da eksik olmakla beraber kabiliyetsiz bir halde bulunuyor. Bu sebeple evvela siyasi tedbire yönelinmiştir. İslam çetelerinin yapacağı hadiselerin daha sonra memleketin yabancı işgaline sebebiyet vereceği ve bunun yalnızca İslamları üzeceği İslam ahaliye uygun şekilde anlatılmış ve bu bakımdan İslam çetelerinin hareketleri genel olarak durmuş ve İslam köylerini koruyan bazı Lâz çeteleri de tecrit edilip susturulmuştur. Rumları idare eden reisler ile komitelerine de siyasi emeller arkasında taşkınlık göstermek ve çeteleri tahrik etmek gibi işlerin başlangıç olacağı zararlı neticelerden kendileri ve Rum milleti de aynı derecede üzüleceği için buna yer verilmemesi hissettirilmiş ve bu noktalar Samsun'daki İngiliz ve Fransız yabancı subaylarına da açıkça anlatılarak onların da

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.Ü. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 65.

etkisinden istifade edilmiştir. Gerek İslamlar ve gerekse Hıristiyanlar gözünde çok fazla idari zaafı ortaya çıkan Sancak Mutasarrıfı derhal Dersaadet'e izinli olarak gönderilmiş ve yerine güçlü valilerden eski Dahiliye Müsteşarı Hamit Bey gibi bir kişinin fedakârlık ederek Mutasarrıflığa gelmesi sağlanmış ve Albay Refet Bey gibi güzide bir kişi şimdilik orada görevlendirilmiştir. Bütün jandarma, polis ve düzenli birlikler bizzat teftiş edilerek hepsine vazifelerinin ciddiyet ve nezaketi anlatılmıştır. Diğer taraftan askeri konuşlanma değiştirilip daha toplu ve kuvvetli bir vaziyet alınmış ve Samsun jandarması da yüz kişiyle takviye edilmiştir. İşte bu tedbirlerin neticesi olarak sancak dahilinde bugün açık bir sükûnet görülmektedir.

Şimdi de Sivas vilayeti ve bilhassa Canik sancağına sınır olması itibariyle hemen aynı siyasi şartlara bağlı olan Amasya sancağıyla da bizzat meşgul oluyorum.

Jandarma kadrosunun bütün vilayetler bölgesindeki eksiği ve icraatının zayıflığı yakından görülerek bunun artırılması 24.5.35 (24 Mayıs 1919) tarihinde Sadaret makamından istirham edilerek 29.5.35 (29 Mayıs 1919) tarihinde Meclis-i Vükelâ[1] kararına dayanan cevap alınmış ve halkı jandarmaya kayıt ve teşvik konusunda vilayetlerle bağımsız sancaklara önemle tebliğ edilmiş ve takip edilmekte bulunulmuştur. Fakat bu neticelere ulaşıncaya kadar zarureti fevkalade görülen yerlerde tabii ki asayişin temini, eşkıyanın bastırılması görevleri askeriye tarafından yapılmaktadır.

Bazı bölgelerden jandarma süvariliğine adaylar ortaya çıkıyorsa da, hayvanlar olmadığı gibi önemli bir parayla satın almak kendilerince mümkün olmadığından, hayvanların hükümetçe satın alınarak maaşlarından taksitle kesilmesini 1 Haziran 335 (1 Haziran 1919) ve 39 özel numaralı şifre ile Sadaret makamına arz ve teklif etmiştim.

Önceki üç raporum ve bu yazdıklarım değerlendirildikten sonra, Umum Jandarma Kumandanlığı'nın Dahiliye Nezâreti'ne yaptığı bildirimin görevimin icrasından önceki vaziyete ait olduğunun görüleceğini arz ederim.

M. Kemal

1 Bakanlar Kurulu. (Y.N.)

SADARET MAKAMINA*

(5 HAZİRAN 1919)

Havza'dan

Sadaret Yüksek Makamına

24 Mayıs 1919 tarihinde takdim edilen genel iç durum hakkındaki raporumda Sivas vilayeti hakkında henüz esaslı bilgi alamamakla beraber basit bazı bilgiler arz etmiştim. On beş günden beri Sivas vilayetine bağlı yerlerle temasta bulundum, Cereyan etmiş bütün olayları öğrendim.

Anlaşılıyor ki, Rumlar, nispetsiz derecedeki azınlıklarına rağmen Sivas vilayetinin Amasya ve Tokat sancaklarında da aynı Canik sancağında olduğu gibi çetecilik ve siyasi emeller teşkilatını tatbik ve idare ediyorlar. Bugün bilhassa Canik sınırında olmak itibariyle Amasya sancağında yirmi bir Rum çetesi görülmektedir. Bunların reisleri ve faaliyet bölgeleri ve en yeni olaylar kayıtlara geçmiştir. Tokat sancağında da dikkat çekici olmak üzere ve yine Canik sancağı sınırında ve Amasya'nın Lâdik kazası doğusunda Erbaa kazasında ve kısmen de Niksar'da avenesi kuvvetli beş Rum çetesi vardır. Fakat bu ilçenin çeteleri sükûnet halinde görülüyor. Teşkilat ve teçhizatları mükemmeldir. Vilayette hüviyetleri tam olarak belirlenmemiş birkaç Ermeni çetesi varsa da önemli bir tesirleri görülmüyor. Sivas vilayeti içinde Hıristiyan unsurların mal ve can emniyetine zarar verecek, İslamlar tarafından siyasi maksatlarla yapılmış ne bir olay ve ne de böyle bir teşkilat yoktur. Nadir derecede adi eşkıyalık oluyor. Fakat büyütülecek mahiyette değildir. Amasya sancağında dört İslam çetesi vardır. Tokat sancağının belli başlı bir özelliği yoktur. Amasya sancağında Hıristiyan çeteleri tarafından on üç günlük zaman zarfında İslamlara karşı yapılan hadiseler beş olup, İslamlar tarafından Hıristiyanlara karşı hadise olmamıştır. Hıristiyan unsurları şımartıp çılgınca vaziyetlere sokan Rum ve Ermeni kundakçıları, asayişi yabancılara karşı bozuk göstermek ve işgal ve müdahaleyi davet etmek ve bilhassa yabancı subayların bulunduğu yerlerde hükümetle hiç temas etmemek, doğruca yabancılara müracaat etmek gibi muameleler ve İslamlar aleyhine olaylar çıkartılması gibi tutum ve davranışlarını sürdürüyorlar. Bütün bunlara rağmen memleket hukukunu ve sükûnetin gerekliliğini kavrayan İslam ahali üzülmekle beraber dikkati çekecek derecede sessizlik içinde olup, hükümete karşı da güven ve bağlılıklarını gösteriyorlar. Rum ve Ermeni komitacılarıyla, bunların ileri gelenleriyle, devamlı şekilde temasta bulundukları İngiliz subayları ile bazı Amerikan memurlarından çok yüz buluyorlar. Bu subay ve memurların eğer, siyaseten bu işin idaresine karışmadıkları kabul edilirse mutlaka yanıltıldıkları ve kandırıldıkları kabul edilmelidir.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 64; *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.34-36 ve s.138-140, Belge-34: Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.59-60.

Merzifon'daki İngiliz subayları ile Amerikan memurlarının gerek Merzifon ve gerek Gümüşhacıköy kazası Rumları ile olan pek sıkı ilişkileri dikkat çekicidir. Gümüşhacıköyü'nün beş yüz haneli Karaköy Rum köyünde meşhur birkaç eşkıya elebaşısı arasında Vangel adındaki bozguncu da vardır. Ve çoğunlukla Ankara vilayetine bağlı Çorum çevresindeki yerlere musallat olup yağmalıyor ve adam öldürüyorlar. Üç gün evvel Havza'daki Alay Kumandanı bir taburla bu köyü abluka ederek yaptığı arama sırasında Merzifon'dan oraya otomobille yetişen İngiliz subayının müdahalesi ve kaza kaymakamının Margrit Efendi olması hiçbir netice elde etmeye meydan vermedikten başka devlet nüfuzunu hükümden düşmüş göstertmiştir.

Dikkat çekicidir ki, Vangel adlı elebaşının biraderi Aleko ve evvelce komiserlikten emekli Aleksi Efendi İngiliz ve Amerikan memurlarıyla her gün sıkı temasta olmakla beraber Kaymakam Margrit Efendi'nin akıl hocasıdır. İşin devamı bununla kıyaslanabilir. *lır bknksh*[1] belirlendikten sonra hükümetin Lâdik gibi önemli bir kazasına *avnklks azndydk*[2] henüz Kaymakam olarak gönderilmesi ilgi çekicidir. Trabzon vilayetine gelince; İslamlardan birkaç çete var ise de soygunculuk maksadına dayanıyor. Tehcir işlerinden dolayı firar halinde olan Topal Osman Ağa'nın çetesi önemli olup Giresun ve doğu civarında önemli bir hadise yaptıkları görülmemiştir. İslamlar arasında birbirini öldürme gibi sırf adliyeye ait bazı münferit adi olaylar çıksa da, bunlarda ne eşkıyalık ne de siyasi mahiyet yoktur. Rumların bu vilayetteki teşkilatı da aynen Canik ve Amasya teşkilatı gibi siyasidir. Vukuatları ve çetelerinin faaliyeti azdır. O da Trabzon vilayet halkının uyanıklığındandır. Yalnız Köroğlu Efdalidis adındaki otuz kişilik Rum çetesi Gümüşane Zanta taraflarında çok kanlı olaylar yapıyor. Şimdiye kadar az zamanda on beş İslam katletmiştir, maksat asayişi bozuk göstermektir; takibat yapılmaktadır.

Erzurum vilayetine gelince; birkaç İslam çetesi varsa da siyasi bir maksat takip edilmeyip ahlaksızlık ve açlığın doğurduğu adi eşkıyalıktır. Erzincan sancağı da aynı derecededir. Van vilayetine gelince; adi olaylar dikkat çekmektedir. Ermenistan ve Gürcistan ile sınırları olan bu üç vilayetin (Van, Erzurum, Trabzon) doğusunda ve Kafkas tarafında Ermenilerin faaliyet ve hazırlığı vardır. Bu konuda gerek tarafımdan gerekse mahallindeki ilgililerden makamınıza arz edilmektedir. Canik sancağına gelince, vukuat pek azdır. İslamların tek tük eşkıyalık ve faaliyeti genel olarak durmuştur. Rumların vaziyeti aynı halde olup Rumların yaptıkları da azalmıştır. Bazı İslam çetelerinin teslim olması veyahut uzaklaşması bekleniyor. On üç gün zarfında İslamlar tarafından Rumlar aleyhine vukuat olmayıp Rumlar tarafından İslamlar aleyhinde on beş ve kendi hemcinslerine üç vukuat olmuştur.

İstihbarat.
60 Özel

5 Haziran 35 (5 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

1 Çözülmemiş şifre olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)
2 Çözülmemiş şifre olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)

SADARET MAKAMINA*

(5 HAZİRAN 1919)

Çıktığı yer: Havza
Numarası: 271

Sadaret Yüksek Makamına

Otuz bin nüfus adına Tercan Belediye Başkanlığı'ndan gelen telgrafta Türkün hakiki devletinin bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakârlığa hazır oldukları bildirilmekte, medeni Avrupa'nın büyük devletlerinden adaletin Türklere de uygulanması talep edilmektedir. Bilgi için arz ederim.

5 Haziran 1335
(5 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.34 ve s.141, Belge-35; *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt: 1, Nisan 1968, Sayı: 7, s.23.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(6 HAZİRAN 1919)

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifre

6.6.35 (6 Haziran 1919) ve istihbarat 76 numaralı.

Merzifon kazasındaki Rumlarla İngiliz subayları hakkındaki istihbarata ek olarak bu defa Amasya sancağından aldığım bilgide ancak tehcir sırasında Merzifon'da esasen çokça kalan Ermenilerin bu kez başka yerlerden de gelenler ve göçten dönenler yüzünden miktarlarının daima artmakta olduğu ve bunların dışardan da satın almaya teşebbüs etmeleri ve iki ay önce Patrikhaneden gönderilen Bedros Lerzon adında eğitim görmüş iki genç Ermeninin siyasi meselelerle uğraştıklarının duyulduğunu, Merzifon Amerikan Mektebi'ne getirilen eşya sandıklarının üzerinde Otoman Amerikan markaları görüldüğünden bunların herhalde silah olduğunda şüphe bırakmıştır. Bu eşya kafilesi Merzifon'a yaklaştığında üç *vssh*[1] ayrılarak çeşitli kollarla kasabaya girmelerinin bu şüpheyi güçlendirdiği, Merzifon'daki dört İngiliz subayının Amerika kolejinde toplanması, bunların bu havalide komitacılık teşkilatıyla uğraştıklarını ve merkezi görüşmeler ve teşebbüsler yaptıkları şüphesi uyandırdığı, Merzifon'da Mister Keçil ile beraber üçü doktor dördü eczacı olarak sekiz; *Avlrrde*[2] dört İngiliz subayı mevcut bulunduğu ve çok gizli olarak ve kendilerine hissettirilmeden araştırma ve gözetlemeye devam edildiği bildirilmektedir. Elde edilecek bilgiler bilahare arz edilecektir.

İstihbarat 94 sayı
10 Haziran 335
(10 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 101.
1 Çözülmemiş şifre olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)
2 Çözülmemiş şifre olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(7 HAZİRAN 1919)

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

15. Kolordu Kumandanı, Dersim eşkıyasının saldırması ihtimaline karşı Erzincan Mutasarrıfı'nın jandarmanın çok zayıf olması sebebiyle Pülümür, Kemah, Erzincan'a nizamiye kuvveti gönderilmesini istediğinden ve fakat Kolordu'nun şimdiki konuşlanmasının daha fazla dağınıklığa kesinlikle elverişli olmadığından söz ederek, Kemah ve Kuzucan havalisine 13. Kolordu'dan kuvvet getirilmesi lüzumunu teklif ediyor.

Esasen İngilizlerin ısrarı üzerine adı geçen kolordunun kaldırılması ile jandarmaya dönüştürülmesi söz konusu olduğuna göre, fazla kalacak erlerin de silah ve cephaneleri ile beraber ilk kafilesinin Erzincan sancağının jandarma eksiğinin tamamlanmasına ayrılması ve aynı kaynaktan Erzurum ve Sivas vilayetleri jandarmasının P H[1] ikmalinin göz önüne alınmasını ve imkân olursa fazla nizamiye erlerinin silah ve mühimmatıyla beraber 15. Kolordu emrine verilmesini önemle arz ederim.

87 özel.

7 Haziran 35
(7 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 97.
1 "P H"nin anlamı çözülememiştir. Konunun akışından "piyade neferi" olarak anlaşılabilir. (Y.N.)

17. KOLORDU KUMANDANI BEKİR SAMİ BEY'E TELGRAF*

(9 HAZİRAN 1919)

Eşme'de 17. Kolordu Kumandanlığı'na

Havza
9 Haziran 35 (9 Haziran 1919)
Varışı: 11.6.35 (11 Haziran 1919)

Şifre 31.5.35 (31 Mayıs 1919)

Vaziyetinizi bildiren şifreniz beni çok kederlendirdi. Gaflet ve teşkilatsızlığın bu kadar feci ve canhıraş akıbeti doğurduğu anlaşılmakta ise de ümitsizliğe kapılacak zamanda olunmadığı, maazallah kumanda ve müdafaa heyetlerinde görülecek zaaf belirtilerinin milletin mutlak esaretiyle sonuçlanacağını pek güzel takdir buyurmuşsunuz. Memleketin daha doğusundaki kumandanlarla irtibat ve temasın sağlanıp sürdürülmesi çok önemlidir. Vaziyetin düzelmesi için birlikte çareler yaratmaya mecburuz. Yakın gelecekte ortaya çıkması pek kesin olan genel bir vaziyette kuvvetli ve kudretli bulunmak için memleketin muntazam bir teşkilat altına alınmasına çalışmalıyız. Bunun gerçekleşeceğine itimat edebiliriz. Bu taraflarda halk tamamen tetikte ve her türlü fedakârlığa hazırdır. İzmir'in akıbeti, bütün milletin vicdanını bağımsızlığın korunması konusunda bir azim ve irade etrafında topladı. Bu bakımdan, bu akıbetin kalıcı olamayacağı şüphesizdir. Gayemiz bir olmalıdır. Genel dünya vaziyetinin ve bilhassa son Kafkas hadiselerinin benim için ümit verici olduğunu müjdelerim. Vaziyetinizden, o taraf milli teşekküllerinden ve olayların akışından sık bilgi vermenizi rica ederim.

Havza: 9 Haziran 1919

9. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan Bekir Sami Arşivi, 1. Defter; Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Güven Basımevi, İstanbul, 1942, s.47-48; *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Derleyen: Dr. Utkan Kocatürk, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s.6; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.29; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, s.156, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize Söylevleri, Konuşmaları, Söyleşileri, Anıları, Genelgeleri, Yazışmaları (1903-1938)*, Türkçeleştiren: M. Sunullah Arısoy, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1987, s.268-269; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.61. Türk Tarih Kurumu Arşivi Bekir Sami Arşivi 1. Defter'de bulunan belge Prof. Dr. Sina Akşin tarafından incelenip yeniden çevrilerek yayımlanmış metinlerle karşılaştırılmıştır. Bekir Sami Arşivi'ndeki belgenin altında "3. Ordu Müfettişi" ifadesi bulunmaktadır. Ancak, M. Kemal bu unvanı 14 Haziran 1919'dan itibaren kullanmaya başlamıştır. (Y.N.)

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(10 HAZİRAN 1919)

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

Bugün Merzifon'daki İngiliz müfrezesinden yirmi kadar silahlı erin kasabanın güneyinden, on iki erin de kuzeyinden olmak üzere İslam mahallesini abluka tarzında kuşattığı ve kışla civarında da bir VSM silahlı ingiliz erlerinin gözetleyerek dolaşmakta olduklarının görülmesi üzerine, Kaymakam Vekili'nin devriyeler hakkında sorduğu soru üzerine, asayiş ve emniyetin daha fazla sağlanmasına yönelik olduğunu açıklayan İngiliz yüzbaşısı; asayişin devamı ve istikrarı hükümete ait bulunmakla beraber, bu ana kadar çıkarılmayan devriyelerin bu şekilde mahalleler arasında dolaşmasının ahali gözünde kötü anlaşılacağını bildirme tarzında yapılan bu ikinci soruya cevap olarak; ahalinin miting yapacağı haber alındığından bunu bütün kuvvetiyle engellemek maksadında olduğunu itiraf etmişse de, Kaymakamlık Vekaleti'nce verilen uygun cevap üzerine, bu engellemeden de vazgeçtiğini bildirmiş ve derhal devriyeleri kaldırmış olduğu anlaşılmakla bilgi için arz olunur.

10 Haziran 35
(10 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

İstihbarat 66

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.Ü. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 102.

20. KOLORDU KUMANDANI ALİ FUAT PAŞA'YA*

(10 HAZİRAN 1919)

Tehiri caiz değildir.

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Telgrafınızı öğleden sonra yedide aldım. Arkadaşlarınızla ve zatıâlinizle birlikte görüşmekliğimiz fevkalade önemli ve elzemdir. Ancak benzin yokluğu beni buraya bağlamıştır. Osmancığa kadar zahmet ve fedakârlığı göze aldıktan sonra Havza'ya kadar uzanmanızı ve mümkünse yarın yola çıkmanızı hasseten rica ederim. Hareketinizin ve Havza'ya ne vakit gelebileceğinizin bildirilmesini makine başında bekliyorum. Refet[1] ve Hamit[2] Bey'leri de davet edeceğim. Osmancık'ta kesinlikle gerekmedikçe zatıâlinizin de hüviyetiniz hakkında kimseye bilgi vermemenizi uygun buluyorum. Gözlerinizden öper ve hasretle gelişinizi beklerim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.68; *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Derleyen: Dr. Utkan Kocatürk, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s.7; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.30.

1 Refet Bele. (Ali Fuat Cebesoy'un notu.)

2 Samsun Mutasarrıfı. (Ali Fuat Cebesoy'un notu.)

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(11 HAZİRAN 1919)

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

C. 7.6.35 (7 Haziran 1919) tarihli şifreyedir.

1. Kosor mevkilerine geldiklerini 24 Mayıs 35 (24 Mayıs 1919) tarih ve 132 numaralı şifre ile arz ettiğim silahlı üç yüz Ermeninin gelişi sınırlarımıza tecavüz maksadıyla olmayıp, Oltu hükümetini kurmak fikriyle geldikleri, halbuki Oltu Müslüman Şûrası'nın kendilerini şimdilik ve ancak misafir olarak kabul edebileceklerini çünkü Şûra'nın ahalinin seçimiyle kurulmuş olduğundan ahalinin kendilerini bu şekilde kabul edebileceklerini bildirmesi üzerine, gelen Ermeni asker ve jandarmasının geriye gittiği ve içlerinden o yöreden olan birkaç tanesinin iskân ettirildikleri anlaşılmıştır. Bundan başka on beş subay ve çeşitli sınıflardan oluşan beş yüz kadar bir Ermeni kuvveti Sarıkamış'a gelmiş, bu kuvvetten ayrılan dördüncü alaya bağlı iki subayla yüz kadar erin sınır civarındaki Rum köylerinin korunması için Rumların yaptığı müracaat üzerine Karaurgan'a geldikleri anlaşılmıştır. Sarıkamış'a ayrıca geriden bir kuvvet gelip gelmediği bilinmemektedir.

2. Ermenilerin Kars ve Sarıkamış'ta on bin asker yığdıkları ve elebaşı Antranik'in de otuz bin kuvvetle Van istikametine indiğine dair Erzurum vilayetinden sıhhat derecesi henüz ortaya çıkmamış kaydıyla bilgi almış ve konunun araştırılmasını 15. Kolordu'ya emretmiştim. Kolordu Kumandanlığı'ndan gelen son bilgiye göre, İngiliz subayları tarafından sevk ve idare edilen altı bin kişi oldukları tahmin edilen Ermeni kuvvetinin Nahcivan ve havalisini işgal ettikleri ve elebaşı Antranik haberinin bu olayın yanlış anlaşılması olduğu bildirilmiş ve bunlardan beraberlerinde top ve makineli tüfek bulunan yüz kişilik bir Ermeni kuvvetinin de Diyadin bölgesinde ve sınırın Kafkas tarafındaki Kürt köylerine taarruz etmiş ise de Mollaömer'de mağlup olarak çekildikleri ve keyfiyetin makamınıza da bildirildiğinin anlaşılmış olduğu arz olunur.

11 Haziran 35
(11 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

İstihbarat 102 numaralıdır.

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Sayı: 4, Vesika No: 83.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(11 HAZİRAN 1919)

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

Tezkerelerini aldıktan sonra memleketlerine giderken Mayıs'ın yirmi dokuzuncu günü Merzifon kazasının Mahmutlu köyünden geçmekte olan yedi, sekiz erin adı geçen köyde yemek yedikleri sırada otuz kadar Rum eşkıyası, köyden muhtarın oğlu Kiryaki ve Vasil Yorika ve Sava oğlu İstikato ve Papasoğlu Borika ve Hacıpavli oğlu Karavasil adlı kişileri de beraberine alarak, adı geçen erleri katledip köy çobanı Konstantin'e defnettirdikleri bekçiler tarafından ihbar edilmiş olduğu Amasya Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiş ve takibata başlanmış idi. Hazırlanan tahkikat raporunda erlerin yedi kişiden ibaret bulunduğu ve bunlardan altı erin katledildiği ve birinin kaçmayı başararak Mecitözü'ne gittiği, maktullerden üçünün cesetleri bulunmuş ise de diğer üçünün nereye defnedildiği, gece olması sebebiyle bilinemeyeceğini; cenazeleri bizzat defneden köy çobanı Konstantin tarafından ifade ve Papas Yorgi ile bekçi İlya taraflarından da itiraf edilmiştir. Fakat cinayet vakası her ne kadar eşkıyanın üzerine atılmak isteniyorsa da, bu facianın yapılmasına söz konusu köy ahalisinin birlikte sebebiyet vermiş olduğu anlaşılıyor; ve hükümetin haberdar olacağını hissetmeleri üzerine bu siyasi cinayete katılan ve suç ortaklığı yapan beş kişiyi ortadan kaybederek, güya eşkıya tarafından kaçırıldıkları köylü tarafından söyleniyor; ve bu işte parmağı olanlar hakkında takibat yapılmaktadır. Çok hazin ve acı verici olan bu olay, bu yolda bir kötü etki oluşturmuştur. Çeşitli tarihlerde takdim edilen raporlarımda Rum komitalarının ve Rum Hıristiyanlarının İslamlar aleyhindeki gasp ve imha siyasetini arz edip anlatmıştım. Birçok hunharca olayı Müslümanlara yüklemekten çekinmiyorlarsa da, işbu Mahmutlu üzücü olayı artık tamamıyla etki etmiştir. Hunharlığın bu canlı örneğinin İtilaf devletleri temsilcilerine bildirilerek etki oluşturulmasını istirham ederim.

İstihbarat 106

11 Haziran 335
(11 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.Ü. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 103.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(11 HAZİRAN 1919)

Havza'dan gelen şifredir.
Çok aceledir.

Harbiye Nezâreti'ne

C. 8.6.35 (8 Haziran 1919) şifreye.

Hareketimin kömür ve benzin yokluğundan dolayı geciktiğini bugünkü telgrafımla arz edip bunların sağlanmasını istirham etmiştim Ancak hareket şeklimi ona göre düzenlemek üzere çağrılma sebebinin lütfen açıklanmasını rica ederim. 11 Haziran 35 (11 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1952, Sayı: 1, Vesika No: 20; Sebahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Cilt: 1, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1970, s.181; Kemal Zeki Gençosman, *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt: 6, May Yayınları, İstanbul, 1981, s.280-281; Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt: 2, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s.232; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.65.

15. KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR'E*

(11 HAZİRAN 1919)

Numara
15

Havza
11.6.35
(11 Haziran 1919)

Kişiye özeldir
Aceledir
Şifre

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1. Harbiye Nâzırı'ndan şu şifreyi aldım: Kumandanız altındaki istimbotlardan biri ile hemen buraya teşrifiniz rica olunur.

2. Çağrılmamın sebebini Cevat Paşa'dan gizli olarak sordum. Cevap şudur: Sizin gibi kıymetli bir generalin halen Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyuna iyi bir etki yapamayacağından bahisle İstanbul'a getirilmenizi İngilizler istedi.

3. Ali Fuat Paşa, daha Samsun'a varışımda, İngilizlerin, hükümete gönderilmemin sebebini sorduklarını ve ısrarları halinde bunun merkezi hükümetin isteği dışında olduğunun söylenmek zorunda kalınacağının, belgelere dayanarak öğrenildiğini bildirdi.

4. Vermiş olduğum kararın milletin haklarını ve bağımsızlığını sağlamak konusunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu zat-ı biraderilerine evvel ve ahır arz etmiştim. Bu gaye, milletin sinesine sığınarak namus ve vicdan vazifesini yapmaya fedakârca devam etmeyi emreder.

Emsalimiz gibi İngilizlere esir olmak üzere İstanbul'a gitmekte mazurum. Vatani vazifeme devam edebilmekliğim tabii ki sizin gibi aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de daima ve her halde el birliğine ve yardımlarına bağlıdır. Bugün benim vermeye mecbur olduğum bu fiili kararın yarın bütün namus ve hamiyet erbabı olan arkadaşlarımız tarafından da verilmesi lüzumu ortaya çıkacağına şüphe yoktur. Dolayısıyla

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Arşiv No: Atatürk, Dolap No: Özel, Göz No: 1, Klasör No: 7, Dosya No: 335/13, Fihrist No: 2-9, 2-10; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Mayıs 1981, Sayı: 79, Belge No: 1732; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul, 1969, s.47-48; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.31.

bugün açıklık meydanına koymaya mecbur olduğum bu karar, siz arkadaşlarımın ortak kanaatlerine dayanmaktadır. Bu konuyla ilgili kardeşlerimin kıymetli görüşlerini beklemekteyim.

Merkezi hükümet aldatarak İstanbul'a getirtmek planını takip ettiğinden, ben de mümkün olduğu kadar zaman kazanmak ve karargâhımı memleket içine sokmak için aynı usulde karşılık vermekte ve haberleşmekteyim.

M. Kemal

Müfettişliğin yeni vilayet şifresiyle kapanmıştır.

10.52 sonra.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(12 HAZİRAN 1919)

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir[1]

Erzurum vilayetinden aldığım bilgide, 5.6.35 (5 Haziran 1919) günü yanında bir Ermeni tercümanı olan bir İngiliz subayı Iğdır'dan Bayezit'e gelerek, Mutasarrıf'a; İngiltere himayesinde teşekkül eden Ermenistan'a Bayezit havalisinin de bırakıldığını, ancak Konferans kararlarının kendisine tebliğ edilmiş olduğunu ve bir aya kadar on beş bin Ermeni muhacirinin Ermeni düzenli birlikleri himayesiyle eski yurtları olan Bayezit sancağına sevk edileceğini bildirmiştir. Mutasarrıfı hükümetten bu konuda resmi bir tebligat ..z..[2] tedbirlere t..[3] almamış olduğunu, eğer muhacirlerin dönmesi kararlaştırılırsa, kabul şeklinin hükümetçe alınan tedbirleri kapsayan eldeki talimatname dairesinde olabileceğini, bununla birlikte Bayezit sancağı muhacirlerinin on beş bin olmayıp ancak yedi, sekiz bin kadar olduğu, silahlı Ermeni askeriyle de gelmelerine hacet olmadığı cevabını vermiş ve İran'a Ovacık ve Makû'ye gideceğini söyleyen İngiliz subayının yanına iki jandarma vermiştir. Erzurum Valisi bugün Bayezit sancağında seksen bin İslam oturduğunu ve dönen muhacir Müslümanlarla bunun yaklaşık yüz bine çıkacağı, bu hal, Kürt ve Ermeniler arasında Doğu vilayetlerinin kime bağlı olacağı konusunda derin bir düşmanlık olup, bunun önüne geçmenin imkânsız olduğunu ve ancak hükümetin kabul olabileceği bildirilmektedir. Hakikaten bu bölgeler hakkında yaptığım resmi ve özel araştırmaya göre de, Doğu vilayetlerinden bir karış toprağın bile Ermenistan'a bırakılmasının mümkün olamayacağı, bir tek Ermeni askerinin sınırımızın bu tarafına geçmesinin ateşle karşılık göreceği ve ancak hükümetler arasında kararlaşacak ve hiçbir yerde çoğunluk oluşturmamak üzere Ermeni muhacirlerinden isteyenlerin memleket dahiline hükümetin kefil olması ve adli teminatı altında kabul edilebileceği bence de uygun görüldüğünden, ona göre gereğinin yapılması arz olunur.

12 Haziran 35
(12 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 104.
1 Metin, şifrenin Harbiye Nezâreti'nde çözülen şeklini göstermektedir. (Y.N.)
2 Çözülmemiş şifre olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)
3 Çözülmemiş şifre olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(12 HAZİRAN 1919)

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

29.5.35'te (29 Mayıs 1919) Pasinler kazasının Isısu köyü civarında biri gövdesinden ikiye ayrılmış, diğeri altı yerinden süngü ve kurşunla yaralanmış, yaklaşık on beş yaşındaki bir çocuğun da burun, ağız ve kulakları kesilmiş olmak üzere vahşice ve gaddarca katledilmiş üç Müslüman cesedi bulunmuştur.

Tahkikat neticesinde bu üç şehidin Narman kazasının Noreşin köyünden oldukları anlaşılmış ve Narman Kaza Kaymakamlığı'nın bildirdiğine göre; cinayetin sınır üzerinde bulunan Yeniköy Rumları tarafından yapılmış olduğu kanısı ortaya çıkmıştır. 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan bu konuda aldığım ek bilgilerde; olay hakkında Erzurum İngiliz temsilcisinden alınan yazılı cevapta, bu cinayetin Oltu'nun on sekiz kilometre kadar doğusundaki Pernos köyünün eski sakinlerinden olan Ermeniler tarafından yapılmış olmasının muhtemel olduğu, çünkü 1918'de büyük çoğunluğu katliam edilen bu köy sakinlerinin daha sonra dönerek Türkiye sınırına komşu dağlara gelmiş ve Isısu civarında masum Müslümanlardan intikam almak istemiş olmaları, bu biçarelerin cesetlerinde görülen vahşet ve acımasızlık belirtilerinden de Yeniköy Rumlarından çok Ermeni olduğuna ihtimal verdireceği bildirildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen temsilci, 1918 senesinde Ermenilerin ailelerini ve aciz olanları geriye gönderdikten sonra silahlı gençleriyle kurdukları çeteler vasıtasıyla bilhassa Erzurum ve havalisi halkını *ygv*[1] feci bir surette katlettikleri, şimdi Savunma Bakanlığı'nda bulunan resmi belgelerle bütün dünya gözünde ortaya serilmiş ve dolayısıyla Pernos köyünde yapıldığı ihbar edilen katliamın olmadığı ve sırf cinayeti örtmek için yazılmış olduğuna şüphe bulunmadığına dair cevap verildiği bildirilmektedir. Hakikaten cinayet İngiliz temsilci tarafından bildirildiği şekilde kabul edildiği takdirde, Türkiye'ye dönmek üzere sınıra yaklaşan bu Ermenilerin hâlâ vahşet ve cinayetlerine devam edecekleri ve Müslümanları birer birer imhadan geri durmayacakları hakkındaki Doğu vilayetleri halkının korku ve kanaatleri doğrulanmakta ve 11.6.35 (11 Haziran 1919) ve 100 numaralı şifre ile Ermenistan ve muhacirler hakkındaki bilgilerimin önem derecesi ortaya çıkmaktadır.

İstihbarat 116
12 Haziran 35
(12 Haziran 1919)

9. Ordu Kıtaları Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 105; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.68-69.

1 Çözülmemiş şifre olduğu anlaşılmaktadır. (Y.N.)

PADİŞAH'A*

(14 HAZİRAN 1919)

9. Ordu Kıtaları
Müfettişliği
Adet Sayfa-1

Saray Mabeyn Dairesi Başkâtipliği Vasıtasıyla
Padişah Yüce Katına

Büyük milletin ve kutsal hilafetin sağlam tek direği bulunan saltanatınızı cenabı hak afetlerden korusun. Şevketpenahım! Memleketin bugün uğradığı felaketlerin baskısı ve parçalanma tehlikesi karşısında ancak yüce şahsınız başta olmak üzere milli ve mukaddes bir kudretin var olma haykırışı vatanı ve devlet bağımsızlığını ve milleti ve şanlı hanedanınızın altı buçuk asırlık yüce tarihini kurtarabilir. Her tarafça, bu görüş ve kanaat tektir.

Yüksek huzurlarınıza son defa kabul edildiğimde, İzmir acı olayından pek hüzünlü olan kalbinizin, bu kurtuluş noktasına ait ilhamları bu anda bile hafızamda bütün canlılığıyla yaşamaktadır. İlhamını sizin samimi dileklerinizden alan azim ve imanla âcizane vazifemi sürdürüyorum. Emretmiş olduğunuz üzere, Sadrazam Paşa kulunuzu önemli işlerde daima aydınlatıyor, gerekli olanları arz ediyor ve uyguluyorum. Şu bir ay içinde hemen bütün Anadolu'nun vilayetlerine, sancaklarına, kazalarına ve sınır boylarına kadar milletin fikir ve emellerine, bütün kumandanların ve memur tabakalarının duygularına ve uygulamalarına vâkıf oldum ve nüfuz ettim. Netice olarak açık bir şekilde ortaya çıkıyor ki, millet baştan aşağı uyanık olup devlet ve millet bağımsızlığını, saltanat ve hilafetin yüksek haklarını sağlamlaştırmak için sağlam bir azim ve iman ile donanmış bulunuyor. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az zamanda felaketlere karşı bu kadar uyanmış olabileceğini düşünemezdim.

Şevketpenahım; bu nitelik ve durumda olan ve sizin kutsal kişiliğinize sarsılmaz bağlarla bağlı yüce milletinize tamamıyla dayanılır ve karşılık olarak bütün manasıyla bu milli ve vicdani kuvvete yardımcı olunur. Son hattı-ı hümâyûnları[1] bütün milletin azmini ve mücadele gücünü artırmıştır.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Arşiv No: Atatürk, Dolap No: Özel, Göz No: 1, Klasör No: 6, Dosya No: 1335/8, Fihrist No: 1: 1-2'den aktaran: *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Eylül 1978, Sayı: 77, Belge No: 1685; Naşit Hakkı Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.65-68; *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Nisan 1985, Sayı: 2, s.5-6; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.63-65.

1 Padişahların bazı işler hakkında bizzat yazdığı yazı. (Y.N.)

Yalnız dikkate ve üzüntüye değerdir ki, bu temiz Anadolu halkı bugünkü hassas devirde bile İstanbul'daki fikri ayrılık ve düşmanlıklardan, fitneci ihtiraslardan çok azap duymaktadır. Hakikaten İstanbul muhitinin çürümüş ahlakı ve bundan faydalanmayı bilen yabancılar, devlet ve milletin imhası ve devlete, millete ve padişahına sadakat ve fedakârlıkla hizmet kabiliyetinde olanların ortadan kaldırılması için çok ileri gitmek cüretini gösteriyorlar.

Şevketmeâbım! Hatırlayacaksınız; bana verilen görevlerin yapılması sırasında yabancıların ve bazı bozguncuların mutlaka yalan dolana başvurup engeller çıkarması ihtimaline daha İstanbul'da iken hükmetmiş, bunu maruzatım arasında hissettirmeye çalışmış ve bilhassa Sadrazam Paşa ile devletin bazı önemli kişilerine açıkça anlatmış ve böyle vaziyetler karşısında Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşa kullarının akıbetine giremeyeceğimi de ilave etmiştim.

İşte, milli vicdanın ciddi şekilde uyanışını ve yeniden ortaya çıkışını istilacı menfaatlarına aykırı gören İngilizler ve vatanın zararına da olsa İngilizlere yaltaklanmayı meslek edinen zayıf karakterliler, bu kez beni aldatarak İstanbul'a getirtmeye çalışıyorlar.

Şanlı hakanına, milletine, vatanına sadık ve bu uğurda ölümleri hiçe saymaya alışmış kulunuz gibi bir kumandandan, elbette saltanatınızın, milletin beka ve mevcudiyetinin düşmanı olanlara uysallık göstermesi beklenemezdi.

Dolayısıyla ben kulunuz, tabii ki Malta'ya gitmek veyahut en hafif olarak atalet haline mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım ve tabii ki buna muvafakatte mazurum ve eğer zorlanırsam görevimden istifa ederek evvelce olduğu gibi Anadolu'da ve milletin sinesinde kalacağım. Ve vatani vazifeme bu kez daha açık adımlarla devam edeceğim. Ta ki millet bağımsızlığına kavuşsun ve muazzam saltanat ve hilafetiniz yok olup gitmekten kurtulsun.

Sonsuz bağlılığımın daima artmakta olduğuna itimadı şahanelerini arz ve istirhama cesaret ettiğim kabul buyuruldukta ol babta.

M. Kemal

Şifre edildi.
14 Haziran 335
(14 Haziran 1919)
6.30 sonra

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(14 HAZİRAN 1919)

Amasya'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

Kafkasya hakkında elde edilebilen bilgi aşağıda arz edilmiştir:

1. On beş gün evvel Batum'a yedi vapurla İtalyan askeri gelmiş, iki vapuru Batum'a çıkarılmış, iki vapur asker Novorosisk'e çıkarılmak üzere hareket etmiş, geriye kalan üç vapur Batum Limanı'nda bekliyormuş. İtalyanların Kafkasya'daki İngilizleri tebdil edecekleri söyleniyormuş.

2. Batum'a Kütayis taraflarından bolşevik esirleriyle pek çok İngiliz yaralıları gelmiş. Azerbaycan Türk Hükümeti ve kuzey Kafkasya tümüyle bolşeviklerle birleşmişler, bolşevikler Gürcistan'a bir nota göndererek İslamlara iyi davranmalarını ihtar etmişler. Müslümanların da asla göç etmemeleri için de ayrıca haber göndermişlerdir.

3. Gürcüler Ardahan'dan çekilmişler ve Ahısha'dan da çekileceklermiş. Ardahan'daki yerli Ermeniler kalmış.

4. Kars Sancağı dahilinde bulunan Ermeni askerlerinin bir kısmı ile İngiliz askerlerinin bir kısmının Nahcıvan tarafında toplandıkları duyulmuştur.

5. Tiflis civarında büyük muharebeler olduğu ve bugün Tiflis'in bolşeviklerin elinde bulunduğu ve bolşeviklerin (E R İ) leri kabul etmedikleri öğrenilmiştir. İstihbarat 134 numarasıyla ve 14 Haziran 335 (14 Haziran 1919).

3. Ordu Kıtaları Müfettişi[1]
Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Dolap No: 49, Göz No: 5, Zarf No: 11, Dosya No: 34; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Mart 1962, Sayı 39, Vesika No: 936; Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul, Aralık 1994, s.65-66; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.70.

1 "9. Ordu Müfettişliği" adı, İstanbul'dan gelen bir talimatla "3. Ordu Müfettişliği" olarak değiştirilmiştir. (Y.N.)

IRAK ŞEYHÜLMEŞÂYİHİ UCEYMÎ PAŞA'YA MEKTUP*

(15 HAZİRAN 1919)

Irak Şeyhülmeşâyihi[1] Uceymî Paşa Hazretlerine,

Diyarbekir'e geldiğinjz müjdesini aldım. Biten harpte İkinci Ordu Kumandanlığı'yla Diyarbekir'de ve Dördüncü Ordu Kumandanlığı'yla da Halep'te bulunduğum zamanlarda seçkin soyunuza özgü mertliğinizin niteliğini ve Mukaddes Hilafet Makamına karşı dini bağlılığınızı duymuş, gıyabınızda muhterem şahsiyetinize karşı kalbimde büyük bir sevgi beslemiştim.

Bütün İslam Dünyasının iki gözbebeği olan Türk ve Arap milletlerinin dağınıklık yüzünden ayrı ayrı zaafa uğraması, Muhammed Ümmeti için şanlı bir halde buna karşı el ele vererek Muhammed Ümmetinin hürriyet ve bağımsızlığı uğrunda mücadele etmek bizler için Allah'ın emridir. Unsurların saflığını ve gelenekleri koruyarak Mukaddes Hilafet Makamı etrafında toplanarak kâfirlerin esaretinden yakamızı kurtarmaya yönelik mücadelenizde soylu kişiliğinizle beraber olduğumu arz ederim. Bu konudaki yüce görüşlerinizin 13. Kolordu vasıtasıyla bildirilmesi suretiyle fikir alışverişinde bulunmayı soylu görüşlerinize bırakarak samimiyetimi takdim ederim.

15 Haziran 35
(15 Haziran 1919)

Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* Senatör Dr. Fethi Tevetoğlu, "Türk-Arab Dostluğu Üzerine Atatürk'ün Önemli Bir Mektubu", *Önasya* dergisi, Şubat 1966, Sayı: 6, s.2-3; *Türk Kültürü*, Kasım 1970, Yıl: IX, Sayı: 97, s.48; Dr. Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", *Belleten*, Ağustos 1986, Sayı: 197, s.539; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, Şubat 1997, s.324; Hüseyin Menç, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya/ Portreler-Belgeler*, Ankara, 1992, s.49; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.73.
Mektubun fotokopisini yayımlayan Tevetoğlu, aslının Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivinde 4/3207 numarayla kayıtlı olduğunu belirtmektedir. (Y.N.)

1 "Şeyhlerin şeyhi" anlamında. (Y.N.)

DİYARBEKİR VİLAYETİ VEKÂLETİ'NE

(15 HAZİRAN 1919)

İstihbarat
Şifre

Amasya, 15 Haziran 1919

Diyarbekir Vilayeti Vekâleti'ne[1]

C: 8 Haziran 1919

Bütün milletin beka ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde yabancı bir devletin himayesine sığınarak alçakça ve esir yaşamayı tercih eden her türlü görüşün, memleketi parçalanmaya götürecek her türlü cemiyetin dağıtılması pek vatani ve zaruri bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkındaki hareket tarzı bence de çok uygun görülmüştür. Şu kadar ki, İtilaf devletlerinin haksız muamelesi İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi tesiriyle memleketin en ücra köşesinde bile ortaya çıkan muazzam uyanış, her türlü siyasi ihtiras ve çıkar maksadından uzak olmak üzere "Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak" cemiyetlerini doğurmuş ve bu cemiyetlere hangi siyasi zümreye mensup olursa olsun, her Türk, her müslüman katılmış ve milli vicdanın fiilen ortaya çıkışı bütün dünyaya bu şekilde ilan edilmiştir. Dolayısıyla Diyarbekir'de ve oraya bağlı yerlerde de Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerinin örgütlenmesine ve kurulmasına yardımcı olunmasını önemle tavsiye ederim. Ve bilhassa Kürt Kulübü'nün üyeleriyle bugünkü telgrafım dairesinde görüşerek uzlaşmak uygundur Efendim.

3. Ordu Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1210-1213, Vesika: 9; Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.145; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.70-71.

1 Diyarbekir Vali Vekili, Mustafa Nadir Bey'dir. (Y.N.)

ERZURUM VİLAYETİ'NE AMERİKAN HEYETİ HAKKINDA TELGRAF*

(15 HAZİRAN 1919)

Erzurum Vilayeti'ne

Çıkış yeri: Amasya
Numarası: 9342

5.6.35'ten 10.6.35'e kadar (5 Haziran 1919'dan 10 Haziran 1919'a kadar) çeşitli olaylar.

1. Mister King ile Mister Crane başkanlığındaki Amerika heyeti 4.6.35'te (4 Haziran 1919) Dersaadet'e gelmiştir. Paris'ten bir heyet yola çıkmak üzeredir. Bunlar geldiğinde Amerika heyetiyle birlikte doğu vilayetlerine gideceklerdir. Adana'ya gitmiş olan Amerikan Heyeti de İstanbul'daki heyete katılmak üzere yola çıkmıştır. Heyet İstanbul'da on beş gün kalacaktır.

2. Avusturya barış heyeti delegeleri itilaf notasına karşı tekliflerini on güne kadar vereceklerdir. Söz konusu heyetin başkanı Meur Renner kendilerine verilen barış şartlarının asla kabul edilemeyeceğini söylemiştir.

3. Ajans Royter'e Petersburg'dan gelen haberlere göre, Bolşevik Hükümeti, merkezi Odesa olmak üzere "Doğu" adı altında bir Sovyet Cumhuriyeti kurmak için doğuda bir harekât yürütmeye karar vermiştir.

4. İstanbul vilayetindeki Silivri civarında çeşitli Rum çeteleri türemiştir. Hükümet çetecilere yeterli kuvvet göndererek şiddetli takibata devam etmektedir.

5. Almanların Lehistan sınırında askeri kuvvet yığmalarına ve barış anlaşmasını imzalamaktan kaçınmalarına karşı müttefiklerin donanması ile Danzig ve Hamburg'a karşı deniz tatbikatı yapılmıştır.

15.6.35
(15 Haziran 1919)

Üçüncü Ordu Müfettişi
Kemal

* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 24/3039'dan aktaran, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.30-31; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.72-73.

ERZURUM VİLAYETİ'NE TELGRAF*

(15 HAZİRAN 1919)

Erzurum Vilayeti
Mektubi Kalemi

3. Ordu Müfettişliği'nin 15.6.35 (15 Haziran 1919) tarihli ve numarasız şifresinin çözümüdür.

1. Culfa ve Nahçıvan taraflarındaki Ermeniler İslamlara karşı son derece gaddar ve haince davranmakta ve İslamların silahlarını toplamak için şiddet göstermekte imişler. Fakat hiç başarılı olamıyorlarmış.

Silahlı İslam gençleri makineli tüfekleri de olduğu halde dağlara çıkarak çete muharebeleri yapıyormuş.

2. Ermeniler yakında Rus Bolşevikleriyle Azerbaycan Türk Ordusunun gelerek kendilerini mahvedeceklerini düşünerek hiçbir yardımları dokunmayan İngilizlere lanet okuyorlarmış.

3. Bolşeviklerin Aleksandropol'un (Gümrü) altmış kilometre doğusunda demiryolu hattı üzerindeki büyük bir Ermeni kasabası olan Karakilise civarına kadar geldikleri işitilmiştir. Ve Sarıkamış, Kağızman, Kars bölgesinde İngiliz askeri kalmamış. Kars havalisindeki Ermeniler mahvolduklarının yanlarına kâr kaldığını, bu havaliye ya Rusların yahut Türklerin sahip olacağını söylüyorlarmış.

4. Oltu Milisleri Sarıkamış yakınındaki Kızılkilise'ye taarruz ederek iki yüz elli erle üç makineli tüfekten ibaret Ermeni müfrezesini perişan ederek püskürtmüşlerdir.

* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 24/3211'den aktaran. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.32; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.71-72.

15. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA
13. KOLORDU'NUN KALDIRILMASI HAKKINDA*

(15 HAZİRAN 1919)

15. Kolordu Kumandanlığı'na

Amasya
15.6.35
(15 Haziran 1919)

C. 10.6.335 (10 Haziran 1919)

13. Kolordu'nun kaldırılmasına İngilizler çoktan beri çalışıyor ve oraya kumandan bile tayin ettirmiyorlardı. Bu kez kaldırılması yeniden söz konusu olunca Cevat Paşa hiç olmazsa olduğu gibi jandarmaya dönüştürülmesine çalışıyordu; bu sefer vaziyetten söz ederek, bu kolordunun korunmasındaki zarureti ve hiç olmazsa daha zaman kazanmaya çalışmasını Cevat Paşa'ya yazdım. 13. Kolordu'ya da kaldırılma emri verilse bile bunun uygulanmasını ve yapılmasını geciktirmek lüzumunu yazdım. Hükümetin her teklif ve müdahale karşısında boyun eğmesi cidden üzücü ve şaşırtıcıdır kardeşim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.47; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.31; Hüseyin Menç, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya/ Portreler-Belgeler*, Ankara, 1992, s.51; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.72.

KONYA'DA 2. ORDU MÜFETTİŞİ CEMAL PAŞA'YA*

(16 HAZİRAN 1919)

İstibarat
Şifre: 154

16.6.1335
(16 Haziran 1919)

Konya'da 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine

Dünkü telgrafımda Kilikya hakkında bazı ricalarda bulunmuştum. Kilikya Müdafaai Hukuku Milliye adıyla Dersaadet'te bir temsilciler heyeti vardı. Daha önce siz de bunların görüşmesine katılmıştınız. Bu heyetin merkezi nerededir ve aktif üyeleri kimlerdir? Ne şekilde irtibat sağlayalım? İstanbul'da iseler orada mı kalmaları daha uygundur? Yoksa merkezlerini mesela Konya vesaire gibi Anadolu içinde bir yere taşımaları mı uygundur? Aydınlatılmamı rica ederim.

Mustafa Kemal

* Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Atatürk Arşivi, Klasör: 6, Dosya: 335/5-2, Fihrist: 1'den aktaran: Doç. Dr. Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Kasım 1987, Sayı: 10, s.143.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(16 HAZİRAN 1919)

Amasya'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

10.6.35 tarih ve 66 istihbarat numaralı yazıya ektir.

Merzifon halkının İzmir için yapacağı mitingi devriyeler çıkararak engellemek teşebbüsünde bulunan, hükümetin haysiyetini koruması ve nazik protestosu karşısında aldığı tertibattan mecburen vazgeçen İngiliz temsilcisi Horst'un, milletin yaptığı mitingin gerçekleşmesinden sonra Kaymakamlık makamına gelerek halkın gösterdiği sükûn ve intizamdan, özellikle hükümetin düzenin korunması hakkındaki varlığından dolayı açık ve samimi bir şekilde teşekkür ettiği ve ayrıca istikrar kazanmış olan asayişten şüphesi kalmadığını açıkladığı, mahallinden gelen bilgilere atfen arz olunur.

16 Haziran 335
(16 Haziran 1919)

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 107; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, Şubat 1997, s.323; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.75.

ERKÂNIHARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ CEVAT PAŞA'YA*

(16 HAZİRAN 1919)

Aceledir. 16 Haziran 1919
Şifre kişisel.

Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa Hazretlerine

Halen Edirne'de kolordu kumandanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Bey'in bugün nerede bulunduğunu lütfen bildirmenizi rica ederim.[1]

Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk / Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, c.3. (Vesikalar / Belgeler), s.1220-1221, Vesika: 17.

1 Mustafa Kemal, Cevat Paşa'dan, "Cafer Tayyar Bey, 1. Kolordu Kumandanı olarak Edirne'dedir" cevabını almıştır. Bkz. *Nutuk*, Cilt: 3, Vesika No: 18. (Y.N.)

15. KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR'E*

(16 HAZİRAN 1919)

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Çok aceledir.
Kişiye özeldir.

Amasya'dan
16.6.335
(16 Haziran 1919)

1. Konya'da Ordu Müfettişi Cemal Paşa hazretleri, yazdığım yazıya cevap olarak, Yunan işgaline ve İtalyan ve Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin tecavüzlerine karşı direnmeye karar verdiğini ve hazırlığın buna göre yapılmakta olduğunu ve kâfi derecede silah, mühimmat vesair iaşenin mevcut bulunduğunu ve birliklerin mevcutlarının artırılmasına çalışıldığını, demiryolu güzergâhındaki önemli sanayi tesislerinin gerektiğinde tahrip edilmesinin hazırlanmakta olduğunu ve yalnız Müslüman halkın var güçleriyle birliklere çağrılması ve toplanması meseleleriyle uğraşıldığını ve halkın hazırlanması için ihtiyat subaylarından faydalanıldığını bildiriyor. Ayrıca Doğu vilayetlerinin doğudan ve sahilden tecavüzüne karşı ortak hareket için açıkladığı görüşte, bu durumun fiilen ortaya çıkmasını mı bekleyeceksiniz yoksa siyasi vaziyetimizin iyiye gitmemesine karşı bu olaya evvelce engel olmak için icraata başlamak mı icap edecektir.

2. Adı geçene verdiğim cevapta, oldubittileri beklemek taraftarı olmadığımı ve fakat hazırlığımızı iyi yapabilmek için biraz zaman kazanmayı uygun gördüğümü ve yeni bir olay bizi acilen harekete geçmeye zorlamazsa, Sadrazam'ın barış konferansında göreceği kabul ve muamele tarzını sıkı bir irtibat ile takip ederek, harekâtı ona göre düzenlememiz lüzumunu bildirdim.

3. Bu telgrafımın ulaştığı tarihin bildirilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.50-51; *Atatürk'ün Tamim. Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.33; Hüseyin Menç, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya/ Portreler-Belgeler*, Ankara, 1992, s.58; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.74-75.

KASTAMONU VİLAYET MAKAMINA TELGRAF*

(16 HAZİRAN 1919)

Müjde: Üçüncü Ordu Müfettişi Padişahın Fahri Yaveri Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden Vilayet makamına gelen 16 Haziran 1919 tarihli telgraf suretidir:[1]

İzmir hakkında bugün aldığım bilgi aşağıdadır.

1. Yunanlılar bu sabah İzmir'deki karakolları boşaltmışlar ve geceleyin kuvvetlerini kısım kısım vapura yükleyerek çekilme hazırlığında bulunmuşlardır.

2. Foça taraflarında toplanan gönüllü ordusunun İzmir üzerine yürümekte olduğu söylentileri karşısında, Rumlar büyük korku ve telaşa kapılmışlar ve evvelce gaflet ve şımarıklık eseri olarak çektikleri Yunan bayraklarını ortadan kaldırmışlardır.

3. Tahliye edilen karakollara Osmanlı karakolları yerleştirilecektir.

4. Müslüman halk çok büyük ve gösterişli milli bayram için hazırlık yapmalıdır.

5. Bu bilginin belediye başkanlıklarına, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerine süratle bildirilmesini arz ve rica ederim.

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Açıksöz* gazetesi (Kastamonu), 22 Haziran 1919; Nurettin Peker, *İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri (İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı, Hatıralar)*, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s.37-38; *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Derleyen: Dr. Utkan Kocatürk, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s.7; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.34-35; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.74.

1 *Açıksöz* gazetesi, Mustafa Kemal'in telgrafını bu sunuşun altında yayımlamıştır. (Y.N.)

CEMİL PAŞAZÂDE KÂSIM BEY'E*

(16 HAZİRAN 1919)

C.

Devletin tam bağımsızlığıyla bekası, saltanat ve hilafetin yok olmaktan korunması uğrunda katlanmaya hazır olduğunuz fedakârlık derecesine ve bana karşı olan sevgi ve itimadınıza emniyetim tamdır.

Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. Bayazıt sancağına resmen gelen ve beraberinde bir Ermeni subayı bulunan İngiliz temsilcisi, o havalinin Ermenistan olduğu ve bu keyfiyetin tebliği kararlaştırılmış olduğundan, Ermeni askerleri himayesinde Ermeni muhacirlerinin dönmeye başlayacağını re'sen bildirdi.

Tabii ki bunu reddettim ve edeceğim. Kürtlerle Türkler birbirinden koparılmayı[1] kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdani borcumuz,[2] Kürtler, Türkler, bütün İslami unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye[3] azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır. Kanaatlerimin [...][4] edinilmesindeki azmimin hiçbir kuvvet karşısında değişmeyeceğini en iyi siz bilirsiniz. Kürt kardeşlerimin hürriyeti[5] ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların[6] verilmesine tamamen taraftarım. Fakat Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya uğratmamak şartıyla görüşüme katılacağınıza şüphe etmem.

Ekrem, Fuat, Cevdet, Kerim, Fikri, Necdet, Edip Beylere selamımı ve görüşümü iletiniz. Sizlerden ciddi ve samimi olarak beklediğim husus, tamamen benimle hemfikir olarak fedakârlık göstermenizdir.[7]

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör No: 1, Dosya No: 335/2-2 ve 335/2, Fihrist No: 4-1'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.31-35, Belge No: 11.

1 El yazısı metinde "infikak". (Y.N.)

2 El yazısı metindeki "farîza-i vicdaniyemiz" sözcükleri, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV* adlı kitapta "farîza-i vücûdânemiz" şeklinde yer almıştır. Belge, Sadık Perinçek, Memet Türkkan ve Ercüment Hüsnü Baki tarafından okunmuş, yeniden çevrilmiş ve yukarıdaki kaynakta yer alan metinle karşılaştırılmıştır. (Y.N.)

3 El yazısı metindeki "istihsaline" sözcüğü yerine, yukarıdaki kaynakta "istikbâline" sözcüğü yer almıştır. (Y.N.)

4 İki sözcük okunamamıştır. (Y.N.)

5 *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler iV* adlı kitapta, burada "merbutiyeti" sözcüğü yer almıştır. Yeniden okunması sonrasında, bu sözcüğün "hürriyeti" olduğu saptanmıştır. (Y.N.)

6 Bu sözcük, yukarda belirtilen kaynakta okunamamış ve yeri boş bırakılmıştır. Sadık Perinçek, Memet Türkkan ve Ercüment Hüsnü Baki tarafından yeniden okunması sonucunda, bu sözcüğün "imtiyazat" olduğu saptanmıştır. (Y.N.)

7 El yazısı metindeki "ibraz" sözcüğü, yukarıdaki kaynakta "bir az" şeklinde yer almıştır. (Y.N.)

Diyarbekir Vilayeti Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti'ni güçlendiriniz; mümkünse bizzat benimle görüşmek üzere Sivas'a geliniz ve hareketinizi kolordu veya vilayet vasıtasıyla bildiriniz. Kâmil Bey'e ve diğer arkadaşlara ve bütün Diyarbekir ahalisine selam ve hürmetlerimi gönderir ve sizin gözlerinizden öperim.

M. Kemal

Kolordu Kumandanı'na[1]

Aşağıdaki telgrafı Vali Bey'e gösterdikten sonra Kasım Bey'e vermenizi rica ederim.

Diyarbekir Vilayeti Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti pek kuvvetli bir şekilde örgütlenmeli ve sancak ve kazalara[2] kadar yayılmalıdır.[3] Bu heyetin[4] yetki sahibi üyelerinden birini Silvan'dan Sadık ve Hazro'dan Hatib Bey'leri ve Cemil Çeto'nun güvendiği bir adamını görüşmek üzere Sivas'a davet ettiğimi gizli olarak kendilerine bildiriniz. Hareketlerinin yüksek tarafınızca mümkün mertebe kolaylaştırılması ve bunun oraca kesinlikle gizli tutulması ve kendilerine bu yolda talimat verilmesi uygun olur efendim.

Mustafa Kemal

Her ikisi de şifre edilmiştir.
16.6.35
(16 Haziran 1919)

1 Cemil Paşazâde Kâsım Bey'e yazılan telgraf metninin devamıdır. (Y.N.)
2 Belgenin aslındaki "kazalara" sözcüğü, yukarda belirtilen kaynakta, "kasabalara" şeklinde yer almıştır. (Y.N.)
3 Belgenin aslındaki "teşmil olunmalıdır" sözcükleri, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV* adlı kitapta, "teşmil olunmuştur" şeklinde yer almıştır. (Y.N.)
4 Belgenin aslındaki "heyetin" sözcüğü, yukarda belirtilen kaynakta, "cemiyetin" şeklinde yer almıştır. (Y.N.)

15. KOLORDU KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR'E
(16 HAZİRAN 1919)[1]

İstihbarat Şifre
Kişiye özeldir.
162

Amasya
16.6.1335
(16 Haziran 1919)

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne

1. Diyarbekir'deki Kürt kulübü İngilizlerin teşvikiyle İngiliz himayesinde bir Kürdistan kurulması amacını takip ettiği anlaşıldığından kapattırılmıştır. Üyeleri hakkında kanuni takibat yaptırılıyor. Kürdistan'ın tanınmış beylerinden aldığım çeşitli telgraflarla, dağıtılan bu Kürt kulübünün hiçbir Kürdün hissiyatını temsil etmediği, birkaç serserinin teşebbüsleri neticesi olduğu, vatan ve milletin tamamen bağımsız ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığa ve bu konuda emirlerimize amade bulundukları bildirilmektedir.

2. Doğu vilayetleri halkının, Ermeni çetelerinin acımasızlığına ve taarruzlarına hedef olmuş, en büyük felaketi görmüş bir[2] unsur olmak sıfatıyla, birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun öteki tarafları böyle değildir. Siyasi zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı oyuncak kabul etmiş olmaları, ahalide her türlü teşkilata karşı bir tür çekingenlik doğurmuştur. Bu sebeple, gelişimden bugüne kadar en çok önem verdiğim taraf, memleketin geleceğinin ve hayat hakkımızın ancak milli birlikle kurtulacağını[3] halka anlatmak ve bunun için her türlü siyasi ve şahsi ihtirastan arınmış ve yalnız milleti hür ve bağımsız yaşatmaya yönelik teşkilatın, yani Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerinin her nahiyeye varıncaya kadar yaygınlaştırılmasının esaslarını hazırlamak oldu. Övgüye

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör No: 1, Dosya No: 335/1, Fihrist No: 16, 16-1, 16-2'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.40-44, Belge No: 13. El yazısı metin Ercüment Hüsnü Baki tarafından yeniden okunup çevrilmiştir. (Y.N.)

1 Bu metin, Kâzım Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* adlı kitabında 17 Haziran 1919 tarihli olarak ve bazı farklarla yayımlanmış ve çeşitli kaynaklarda bu biçimiyle yer almıştır. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.49-50; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.34-35; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.76.

2 El yazısı metindeki "bir" sözcüğü yerine, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV* adlı kitapta "ve" sözcüğü kullanılmıştır. (Y.N.)

3 El yazısı metindeki "kurtulacağını" sözcüğü yerine, adı geçen kitapta "kurtarılacağını" sözcüğü yer almıştır. (Y.N.)

değer ki, her tarafta, gerek askeri gerek mülki, siz kardeşim gibi fikirleri ve görüşleri ortak arkadaşlarımızın himmet ve yol göstericiliği sayesinde her taraftan aldığım telgraflar milletin bu ihtiyacı duyduğunu ve genel olarak bu işe fiilen başlandığını[1] ispat ediyor.

Merkezi hükümetin adeta esir bir vaziyette olması payitahtın kuvvetli bir askeri işgal altında bulunması hasebiyle milletin mukadderatının yine millet iradesiyle hallini zaruri kıldığı zatıâlilerince teslim edilmiştir. Bu sebeple ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağuşumuza katıp[2] tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya Müdafaai Hukuku Milliye cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Esasen milli vicdandan doğan bu kudrete karşı koyacak hiçbir kuvvet tasavvur etmiyorum. Erzurum'da tekmil doğu vilâyetlerinin delegelerinden oluşan bir heyet bulundurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim. Bu, mutlaka lazımdır. Anadolu'nun diğer vilayetleri ile Edirne ve İstanbul Müdafaai Hukuku Milliye cemiyetleriyle işbirliği konusundaki teşebbüs ve tasavvurlarımı da bu sunuşuma ek olarak ayrıca arz edeceğim. Hürmetle gözlerinizden öperim.

3. Bir suretinin Vali Münir Beyefendi'ye takdimini rica ederim.

Mustafa Kemal

1 El yazısı metindeki "başlandığını" sözcüğü yerine, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV* adlı kitapta "başladığını" sözcüğü yer almıştır. (Y.N.)

2 El yazısı metindeki "ağuşumuza katıp" sözcükleri yerine, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV* adlı kitapta "avucumuza alıp" sözcükleri yer almıştır. "Ağuşumuza katıp" sözcükleri "bağrımıza basıp" şeklinde karşılanabilir. (Y.N.)

ANKARA'YA GELEN FRANSIZ ALBAYI HAKKINDA*
ERZURUM VİLAYETİ'NE

(17 HAZİRAN 1919)

Erzurum Vilayeti
Mektubi Kalemi

3. Ordu Müfettişliği'nin 17.6.35 (17 Haziran 1919) tarih ve 158 numaralı şifre çözümüdür.

1. Ankara'ya 6.6.35'te (6 Haziran 1919) bir Fransız Albayı gelerek Vali'yi ziyaret etmiş. İzmir'in işgalinden dolayı Vilayette milli bir kıyam olması ihtimali, İzmir boşaltıldığı surette halkın sakinleşip sakinleşmeyeceği, çetelerin örgütlenerek Aydın tarafına gönderildiği haberinin doğruluk derecesi hakkında sorular sormuş, kendisine milletin haklarını ve bağımsızlığını savunmaya ait olarak uygun cevaplar verilmiştir.

* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 24/3210'dan aktaran, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.35; Mustafa Onar. *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.77.

BİTLİS VİLAYETİ VEKÂLETİ'NE*

(17 HAZİRAN 1919)

Bitlis Vilayeti Vekâleti'ne

C: 14.5.35 (14 Mayıs 1919) ve 271 şifre.

1. İzmir vilayetinin Yunanlılar tarafından boşaltılmaya başlanması, bütün milletin haksızlığa, zulme karşı gösterdiği tek yürek azimperverâne gösterilere borçlu bulunmaktadır. Fakat bu gösterilerin, bu kesin duyguların, milletin sinesinden doğan, her türlü siyasi ve taraflı maksattan uzak olan "Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak" cemiyetleri vasıtasıyla dünyaya ilan edildiği ve ancak bu şekilde milli vicdanın yansıması olduğunun âleme ispat edilebildiği kayda değerdir.

2. Doğu vilayetlerimizin hemen hepsinde kurulup şekillenmiş olan işbu Müdafaai Hukuku Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin vilayetinizde de açılıp açılmadığını yazınızdan çıkartamadım. Düşmanlarımızın Türk ve Kürdün ezici çoğunluğuna rağmen doğu vilayetlerimizi Ermenilere hediye ettikleri ve er geç İzmir gibi ve belki de daha feci bir akıbete uğrayacağı pek muhtemeldir. Milletin ortak azim ve iradesini âleme ilan edecek, fiili bir tecavüz ve sapma karşısında namus ve bağımsızlığını savunacak kudretli bir milli teşkilatın tamamlanamamış olmasını, Van ve Bitlis gibi Ermenilerce hedef alınmış sınır vilayetlerimizin yakın geleceği bakımından çok acı ve tehlikeli görmekteyim. Dolayısıyla, nahiyelere varıncaya kadar bu milli teşkilatın kurulması ve yaygınlaştırılmasına rehber olunmasını memleket ve millet selameti adına ve bu konudaki vatani hizmetlerden peyderpey haberdar edilmemi rica ederim.

3. Ordu Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Klasör No: 2, Dosya No: 335/3-3, Fihrist No: 3-1, 3-2'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.45-47, Belge No: 14.

EDİRNE'DE 1. KOLORDU KUMANDANI CAFER TAYYAR'A*

(18 HAZİRAN 1919)

Acele şifredir.

Amasya'dan
18.6.35
(18 Haziran 1919)

Edirne'de 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beyefendi'ye

Milli bağımsızlığımızı boğan ve vatanın parçalanmasını hazırlayan İtilaf devletlerinin uygulamaları ve merkezi hükümetin de esir ve aciz vaziyeti malumunuzdur. Milletin mukadderatını bu nitelikte bir hükümete teslim etmek maazallah çöküşe boyun eğmek demektir. Bütün Anadolu halkı milli bağımsızlığı kurtarmak için baştan aşağı tek vücut bir duruma getirilmiş ve istisnasız bütün kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir fedakârlıkla ortak karar almışlardır. Vali ve mutasarrıfların hemen hepsi de bu halka etrafına alınmıştır. Bu yüce hedef için Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti'nin kapsamlı adı kabul edilmiştir.

Anadolu'daki teşkilat, kaza ve nahiyelere kadar genişliyor. İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türklerle birleşti.

Trakya Cemiyeti ve Edirne Vilayeti Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti ile de el ele vermek ve bütün Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerini birleştirmek ve bütün Anadolu ve Rumeli vilayetlerinin delegelerinden oluşan kuvvetli bir merkezi heyet kurmak kararı alındı. Bu heyetin İstanbul'un denetiminden ve yabancı devletlerin nüfuz ve etkisinden tamamıyla uzak kalacak ve milli sedayı gür bir sesle dünyaya duyuracak şekilde Anadolu'nun merkezinde ve en uygun olarak Sivas'ta toplanması uygun görülmüştür. Lüzumuna göre, İstanbul'da, yetkili olmayan bir temsilciler heyeti bulundurulabilir. Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyeleriyle fikir alışverişi yapmıştım. Şimdi zamanı geldi, gerekenlerle gizlice görüşerek derhal teşkilatta bulunulmasını ve buraya kıymetli bir iki kişinin delege olarak ve fakat gizli hüviyetle Samsun yoluyla veya demiryoluyla yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edirne vilayetinin vekili ve savunucusu olarak Anadolu'da beni vekil ettiklerine dair imzaları altında bir belgenin sizin imzanızla ve şifreli telgrafla bildirilmesini rica ederim.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi. Dolap No: Özel, Göz No: 1, Klasör No: 31, Dosya No: 97, Fihrist No: 14, 14-1'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Eylül 1978, Sayı: 77. Belge No: 1686; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, Ekim 1982, Sayı: 82, Belge No: 1781; *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.52-55, Belge No: 16; Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: 3, Vesikalar, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, s.910-911, Vesika: 19.

Bu bağımsızlık amacı elde edilinceye kadar tamamıyla milletle birlikte fedakârca çalışacağıma mukaddesatım adına yemin ve bunu gördüğüm milli arzu üzerine her tarafa tamim ettim.

Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesindir. Bu karar, tamamıyla bütün arkadaşlarımızın karar ve kanaatlerine dayanmaktadır. Gözlerinizden öperim.

Telgrafın geldiğinin süratle bildirilmesini bekliyorum.

3. Ordu Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
M. Kemal

Saat 2.45 sonra

ERZURUM VİLAYETİ'NE*

(18 HAZİRAN 1919)

Erzurum Vilayeti
Mektubi Kalemi

3. Ordu Müfettişliği'nin 18.6.35 (18 Haziran 1919) tarihli ve numarasız şifresinin çözümüdür.

1. Önemli ve resmi istihbarat aşağıdadır.

2. Yunanlılar Trakya bölgesindeki Osmanlı Rumlarını örgütleyip silahlandırarak maalesef Müslüman halk aleyhinde kullanmaya başlamışlardır. Bu yerli Rumların çoğunluğu da askere gittiklerine göre Silivri ve Çorlu bölgesinde çete harekâtı artmıştır.

3. Saltanatın başkentinde Yunan subaylarının kumandası altında Rum mektepleri izci teşkilatına tabi tutulmuş, bu teşkilata birçok paralar dağıtılmış, Fener ve Tatavla kiliselerinde silah ve cephane depolandığı haber alınmıştır.

* Türk İnkılâp Tarihi Enstitisü Arşivi: 24/3208'den aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.36; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.77.

HARBİYE NEZÂRETİ'NE*

(18 HAZİRAN 1919)

Amasya'dan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Şifredir

Dünkü ajanslar Erzurum vilayetine Van Valisi Mithat Bey'in tayin edildiğini haber veriyor ki, açıklık getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü Mithat Bey'in Van'a gitmeyerek eskiden olduğu gibi Haydar Bey'in kalmasını gerektiren zaruri sebepler, Erzurum vilayeti için de aynen geçerlidir. Haydar Bey hakkındaki ricalarımın kabul edilmesiyle gösterilen isabet ve sınır halkı üzerindeki olumlu etkisi fevkaladedir. Erzurum Valisi olan kişinin, bugün Ermenistan'a karşı cephe almış olan Erzurum vilayetinin durumunu iyice tanımış, üstün ahlak sahibi, çalışkan bir kişi olduğunu, şimdiye kadar hiçbir taraftan memnuniyetsizlik işitmemek ve tersine vatanperver, namuslu olduğunu işitmekle anlıyorum. Herhalde aranılan vaziyet ve gelecekteki olaylar tamamıyla belirginleşmedikçe, değil valilerin, mecbur kalınmadıkça bir kaza kaymakamının bile değiştirilmesi cihetine gidilmez. İdari gedikler açacağı cihetle, Erzurum Valisi'nin istifası bile olsa kabul edilmemesini özel önemle arz ederim. Numara özel 147.

18 Haziran 335
(18 Haziran 1919)

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Eylül 1953, Sayı: 5, Vesika No: 110; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.77-78. Aynı telgraf İçişleri Bakanlığı'na da (Dahiliye Nezareti'ne) gönderilmiştir. Bkz. *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.37 ve s.142, Belge-36. (Y.N.)

15. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(19 HAZİRAN 1919)

Amasya
19.6.1335
(19 Haziran 1919)

15. Kolordu Kumandanlığı'na

İstanbul'daki ileri gelenlerle ve arkadaşlarıyla yaptığı enine boyuna fikir alışverişi neticesinde bize katılmak üzere hareket eden eski Bahriye Nâzırı Rauf Beyefendi İzmir vilayeti içinden geçerek ve oradaki kumandan arkadaşımızın da görüşlerini alarak Ankara üzerinden 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ile birlikte bugün Amasya'ya geldiler. Genel vaziyet hakkında görüşüyoruz. Neticeyi yarın arz edeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selam ve hürmetlerle gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.52; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.36-37; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.79-80.

ERZURUM VİLAYETİ'NE*

(19 HAZİRAN 1919)

Erzurum Vilayeti
Mektubi Kalemi

3. Ordu Müfettişliği'nden gelen 19.6.35 (19 Haziran 1919) tarih ve 278 sayılı şifrenin çözümüdür.

13. Kolordu'nun verdiği bilgiye göre, Amerikalı Miss Suckot adındaki bir kadın Diyarbekir'den Silvan'a giderek Beşiri kazasına dönmüştür.

Adı geçen, dolaştığı Ermeni köylerinde Ermeni nüfus miktarı hakkında araştırma yapmaktadır.

* Türk İnkılâp Tarihi Enstitisü Arşivi: 24/3206'dan aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.37; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.79.

EŞME'DE 17. KOLORDU KUMANDANI BEKİR SAMİ BEY'E*

(19 HAZİRAN 1919)

Eşme'de 17. Kolordu Kumandanlığı'na

Suret

İstihbarat
184 Şifre

Amasya
19.6.35
(19 Haziran 1919)

1. Pontus Cumhuriyeti kurulması gayesine yönelik teşkilat ve hainee teşebbüsler bir zarar veremeyecek bir hale getirildi...

2. Aldığım resmi ve belgeli bilgilere göre Gürcülerin tamamen Bolşevik olduğu anlaşıldı... Tiflis etrafında önemli muharebeler oldu.. Kesretli İngiliz yaralıları Batum'a gelmektedir. Şimdilik gelen Rus Bolşevikleri ile Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan Türk Hükümeti'nin de ortaklaşa harekete başladıkları ve Bolşevik Ordusu'nun Kars'a civar olan Gümrü doğusunda Karakilise'de İngilizlerle şiddetli muharebe ederek İngiliz birliklerinin İran'a çekilmekte olduğu anlaşılmıştır.

Bolşevikler Ermenileri kabul etmemiştir. Ermeniler Karakilise Muharebeleri'nde Bolşevikler aleyhinde muharebe etmiştir. Dolayısıyla genel dünya vaziyeti Türk milletinin kurtuluş ve bağımsızlığı lehindedir.

3. Ordu Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan Bekir Sami Arşivi 1. Defter'deki belge, Prof. Dr. Sina Akşin tarafından okunup çevrilmiştir ve ilk kez tam olarak yayımlanmaktadır. Metin, daha önce, önemli bölümleri çıkarılarak, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları* adlı kitapta (Hazırlayan: Muhittin Ünal, Cem Yayınevi, İstanbul, Kasım 1994, s.130) yayımlanmıştır. (Y.N.)

SADARET MAKAMINA, HARBİYE NEZÂRETİ'NE, POSTA VE TELGRAF GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NE*

(20 HAZİRAN 1919)

3. Ordu Müfettişliği'nden Savunma Bakanlığı'na Gelen Şifredir

Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün, telgrafhanelere, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetleri tarafından verilecek telgrafların çekilmemesi hakkında bir emir verdiğini duydum. Aydın vilayetinin boşaltılmasının tek etkeni olan milletin sesini boğmaktan, vatanın bağımsızlığı ve hayatı için birleşen bütün milli vicdanı bastırmaktan başka hiçbir şeye yorumlanamayacak olan böyle caniyane bir teşebbüsün gelecekte yol açacağı büyük sorumluluğun iyice düşünülmemesi ve kavranmaması üzüntü vericidir. Bu emrin hemen geri alınarak milletin emniyet ve itimadına zerre kadar halel getirilmemesi lüzumunu arz etmeyi vicdani bir vazife gördüğüm arz olunur. Sadaret Makamına ve Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'ne arz olunmuştur.

20 Haziran 335
(20 Haziran 1919)

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, E.U. Basımevi, Ankara, Aralık 1953, Sayı: 6, Vesika No: 111; Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul, 1964, s.131; *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Derleyen: Dr. Utkan Kocatürk, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s.8; Hüseyin Menç, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya/ Portreler-Belgeler*, Ankara, 1992, s.78-79; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.40-41.

VALİLİKLERE TAMİM*

(20 HAZİRAN 1919)

Posta ve Telgraf Genel Müdürü'nün, telgrafhanelere, "Müdafaai Hukuku Milliye" heyetleri tarafından verilecek telgrafların çekilmemesi hakkında emir verdiğini duydum. Bu tamimle takip edilen maksat, milli sesi boğmak, vatanın parçalanmasına karşı milletin birleşmesine mani olmak gayesine yönelik canice ve haince bir teşebbüsten başka bir şey değildir. Derhal söz konusu Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin önderliğinde halk mitingler yaparak bu durumu hükümet nezdinde şiddetle protesto etmelidir. Telgrafhaneyi süratle işgal ederek bu emrin geri alındığına dair cevap alıncaya kadar İstanbul resmi haberleşmesini kesmek lazımdır. Bu hususta Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti başkanlığına süratle bilgi vererek, övülmeye değer teşebbüslerinize vatani yardımda bulunmaları lüzumunu bildirdim. Zerre kadar vicdanı olan bir telgraf memurunun bunu yapmayacağı açıktır. Şayet yapmaya kalkışan olursa derhal divanı harbe verilmesini bütün kolordu kumandanlıklarına emir ve tebliğ ettim efendim.

Bu şifrenin geliş tarihini rica ederim.

20 Haziran 1919 Mustafa Kemal

* *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.38 ve s.143, Belge-37; Yunus Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Şamsun'da*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.29; *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Derleyen: Dr. Utkan Kocatürk, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s.9; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.41-42.

POSTA VE TELGRAF BAŞMÜDÜRLÜKLERİNE VE KOLORDULARA*

(20 HAZİRAN 1919)

Çok aceledir.

1. Ordu Müfettişliği'ne,
Karasi'de 17. Kolordu Kumandanlığı'na,
Balıkesir'de 14. Kolordu Kumandanlığı'na

1. Müdafaai Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların çekilmemesi hakkında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nden bütün telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Milletin sesini boğarak meşru haklarını istemekten men etmeye ve vatanın mahvına sebep olmaya yönelik olan bu emri hiçbir namuslu telgraf memurunun uygulayacağını ümit etmem. Fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise derhal divanı harplere verilmesini ve bildirilmesini emrederim.

2. Yukarıdaki emrin kolordulara verildiği..

20 Haziran 1919

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1 - Gn. No: 060, Ankara, 1982, s.39 ve s.145, Belge-38; Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul, 1964, s.131; *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Derleyen: Dr. Utkan Kocatürk, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s.8.

ERZURUM VİLAYETİ'NE*

(21 HAZİRAN 1919)

Erzurum Vilayeti
Mektubî Kalemi

3. Ordu Müfettişliği'nin 21.6.35 (21 Haziran 1919) tarih ve 188 numaralı şifresinin çözümüdür.

Fransız subaylarından Albay Després'in Kafkasya ve Ermenistan'da bir vazifeye tayin edildiği, Erivan'dan sonra Erzurum, Trabzon üzerinden döneceği bakımından, Osmanlı memleketi dahilinde seyahatinin sağlanması Fransa Fevkalade Komiserliği'nden rica edilmiştir. Bütün mülkiye memurları ve askerler tarafından kolaylık gösterilmesi, lüzum görülürse vasıta ve muhafız verilmesi ve Türklerin misafirperverliğinin gösterilmesi ve uygun kişilerle temasa getirilerek memleketimiz lehinde bir duyguyla dönmesine çalışılması temenni edilir.

2. Isparta, Burdur havalisinde İslam ismiyle iki Rum dolaşarak propaganda yaptıkları haber alınmış ve takibata başlanmıştır.

–18 numaralıdır.–

* Türk İnkılâp Tarihi Enstitisü Arşivi: 24/3209'dan aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.37-38; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.81.

ERZURUM VİLAYETİ'NE*

(21 HAZİRAN 1919)

Erzurum Vilayeti
Mektubî Kalemi

3. Ordu Müfettişliği'nin 21.6.35 (21 Haziran 1919) tarih ve 186 sayılı şifresinin çözümüdür.

Bütün Harbi Umumî boyunca devlete sadık kalmış ve pek büyük hizmetler etmiş olan Irak aşiret reislerinden Acemî[1] Paşa Diyarbekir'e gelmiştir. Adı geçen, Hilafet Sadaret Makamına Hariciye Nezâreti vasıtasıyla İtilaf temsilcilerinin engellemeleri ve haberleşmeyi kesmelerine rağmen, çölü deve üstünde kırk beş günde geçerek Iraklıların hakiki vicdanını insanlık ve medeniyet âlemine sonsuza kadar Hilafet Makamına bağlı olduklarını, bunun tarafsız hükümetler tarafından bir heyet gönderilerek araştırılmasını ve ancak ondan sonra Irak'ın mukadderatına karar verilmesini bildirmiş ve talep etmiş ve aldığı vekâleti içeren bazı mazbata örneklerini de telgrafla çektiği.

* Türk İnkılâp Tarihi Enstitisü Arşivi: 24/3207'den aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Derleyen: Nimet Arsan, Cilt: IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964, s.38; Senatör Dr. Fethi Tevetoğlu, "Türk-Arab Dostluğu Üzerine Atatürk'ün Önemli Bir Mektubu", *Önasya* dergisi, Şubat 1966, Sayı: 6, s.2-3; *Türk Kültürü*, Kasım 1970, Yıl: IX, Sayı: 97, s.48; Dr. Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", *Belleten*, Ağustos 1986, Sayı: 197, s.538-539; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, Şubat 1997, s.324-325; Hüseyin Menç, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya/ Portreler-Belgeler*, Ankara, 1992, s.85; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 45, Ankara, 1995, s.82.

1 Uceymî Sadun Paşa. Bkz. 15 Haziran 1919 tarihli mektup. (Y.N.)

POLİS MÜDÜRÜ ALBAY HALİL BEY'E MEKTUP*

(21 HAZİRAN 1919)

İstihbarat
Mektup

Amasya
21.6.35
(21 Haziran 1919)

Polis Müdürü Albay Halil Beyefendi'ye

Her ne şekil ve surette olursa olsun Anadolu'da milletin sinesinde kalarak bağımsızlığımız ve varlığımız uğrunda çalışmaya karar verdim. Fethi Bey'e yapılan gizli açıklamalarınıza tamamen vâkıf olduğumdan milletin kurtuluşuna yönelik esaslarda benimle hemfikir olduğunuzu biliyorum. Bu sebeple şu mektubumla selamlarımı takdim eder ve İstanbul hakkında beni sık sık aydınlatmanızı rica ederim.

3. Ordu Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Arşiv No: Atatürk, Dolap No: Özel, Göz No: 1, Klasör No: 3, Dosya No: 1335-5-1, Fihrist No: 9-1; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 31, Ağustos 1981, Sayı: 80, Belge No: 1752; Hüseyin Menç, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya/ Portreler-Belgeler*, Ankara, 1992, s.87-88.

DİZİN

Abbasi halifeleri, 66.
Abdülbâkî Efendi (Küfrevî Şeyhi), 114
Acemistan, 192
Aclun Dağı (Aclûn Dağı), 225, 231.
Aclun, 218
Açat köyü, 47.
Açlık, 61, 62.
Adana, 190, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 252, 253, 255, 256, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 267, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 281, 288, 289, 338, 380.
Ademi Merkeziyet Cemiyeti, 348
Adil Bey (Silvan Kaymakamı), 70
Afrika, 192
Afyon Karahisarı, 330, 332, 349.
Ağıldere, 155, 156.
Ağuş, 391.
Ahısha, 377.
Ahlak, 66, 188, 290, 376, 397.
Ahmet (Ön Yüzbaşı), 37.
Ahmet Efendi, 67.
Ahmet İzzet Paşa, 268, 275, 278, 279.
Ahmet Paşa, 186.
Ahterin İstasyonu, 243, 255.
Ahterin, 268.
Aieh, 198.
Ajans haberleri, 355.
Ajans Royter, 380.
Ajanslar, 397.
Akaretler, 19.
Akdeniz kıyısı şehirleri, 201.
Akılcı, 69.
Akibe, 255.
Akrabe, 211.
Alaçam, 318.
Albay Oppen Grubu, 227, 229.
Alçıtepe, 142.
Aleko, 361.
Aleksandropol, 381.
Aleksi Efendi, 361.
Ali (Çetinkaya), 63.
Ali (Yarbay), 37.
Ali Ağa, 69, 335.
Ali Fuat (Cebesoy), 61, 63, 65, 73, 74, 138, 226, 227.
Ali Fuat Paşa, 235, 330, 337, 355, 367, 371, 398.
Ali İhsan (6. Ordu Kumandanı), 259, 376.
Ali Paşa, 191.
Ali Rıza Bey (Adli Müşavir), 299.
Ali Rıza Paşa, 72, 78, 253, 282, 284.
Ali Şevket Bey, 191.
Ali Şevket Efendi (Yüzbaşı), 299.
Ali Şevket, 58.
Alkol, 66.
Allah, 44, 88, 89, 98, 163, 178, 193, 336, 378.
"Allahı İnkâr Mümkün müdür?", 69.
Allenby (İngiliz kumandanı), 296.
Alman; – Asya Kolu, 219; – birlikleri, 229, 246; – çıkarı, 124; – Demiryolu Bölüğü, 267; – idaresi, 124; – kolu, 126; – konsolosu, 124; – kurmayı, 128; –lar, 121, 123, 124, 128, 180, 181, 202, 203, 244, 247, 253, 258, 267, 380; – malzemesi, 267; – milleti, 199; – ordusu, 201; – sivil memurları, 251; – siyaseti, 124; – sömürgesi, 124; – subay ve erleri, 240; – subayları, 195; – taaruzu, 153; – teğmenleri, 124; – teşkilatı, 229; – trenleri, 267.
Almanya 186, 280; – gezisi, 205; – seyahati, 138, 185.

Almanca, 178, 179, 182, 196, 198, 202, 246; – öğretmeni, 178, 179, 199.
Alphonse Daudet, 65.
Altın, 85, 86, 87, 124, 221; – akçe, 297; – ithal ve ihracı, 86; – kakma, 64; – para ile alışveriş, 85.
Altıncı Sultan Mehmed, 186.
Âmâ, 199.
Amanos silsilesi, 286.
Amanos tünelleri, 250.
Amasya, 321, 326, 327, 359, 360, 361, 363, 369, 377, 379, 380, 382, 384, 386, 390, 394, 397, 398, 400, 406.
Amerika, 202; – görevlileri, 329; – koleji, 363; – vapuru, 321.
Amerikalı Miss Suckot, 399.
Amerikan heyeti, 380; – memurları, 361.
Anadolu, 124, 142, 265, 371, 375, 376, 383, 390, 391, 394, 395, 406.
Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetleri, 394.
Anafarta, 128, 155, 291; – Grubu, 157; – lar, 22, 28, 127, 139, 153, 154, 163, 186, 188, 297, 298.
Anavatan, 111.
André Beaumier, 178.
Ankara, 308, 309, 328, 334, 337, 340, 346, 355, 361, 367, 392.
Anna, 185.
Antakya, 252, 255, 268, 282, 283, 287.
Antalya, 337.
Antep, 268.
Antranik, 341, 368.
Aptalgeçidi, 144.
Arabistan, 124, 128, 129, 198.
Arak, 55.
Arap; – asileri, 225; – aşiretleri, 116; – kitlesi, 113; –lar, 87, 124; – milleti, 378.
Arapça, 71, 176, 252.
Araştırma heyeti, 86.
Ardahan, 377.
Ardeşin, 40, 81.
Arıburnu, 28, 67, 127, 128, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 156, 158, 160, 163, 186, 187, 291; – raporu, 70, 71; – raporları, 69.
Arica, 65.
Arif (Beyatlı), 72.
Arif (Kurmay Yarbay, Ayıcı Arif), 208.
Arif Bey (Kurmay Yarbay), 299.
Arméefuhrer, 183.
Arnavutluk, 191; – Krallığı, 58.
Arsuz, 286.
Askeri; – ataşe, 191; ataşelik, 180, 188, 290; – disiplin, 194; – kulüp, 194; – terbiye, 194.
Aşağı Kirvaz, 51.
Aşağı Sevük, Aşağı Sevükler, 101.
Aşâr (Aşar), 198; – borcu, 329.
Aşiret, 64, 87; –ler, 97, 115, 124; – reisi, 115; – reisleri, 113.
Aşiyan, 206.
Ata Efendi (Yüzbaşı), 145.
Atebe-i seniye, 205.
Atina, 194.
Atlas, 265.
Avrerta, 211.
Avrupa, 121, 286, 362; –lı, 188, 195; –'ya gidecek heyet, 357; –lı kadın, 200; – lılar, 66; – Türkiyesi'nin kaybı, 201.
Avusturya, 186, 203; – barış heyeti, 380; –lılar, 201, 203; – nişanı, 186; – ordusu, 191; – siyaseti, 180; – subay ve erleri, 240.
Âyan, 346.
Aydın, 349, 351, 392, 401.
Ayıntap, 277.
Azakpert Müfrezesi, 43.
Azerbaycan Türk Hükümeti, 377.
Azerbaycan Türk Ordusu, 381.
Azınlığın çoğunluğa hâkim olması, 341.
Azizhan, 101.
Azmak, 154, 160, 164, 165; – deresi, 165.
Azmi, 232.

Baalbek, 227.
Babıâli, 324, 328, 334, 341, 346, 351.
Badina, 47.
Bafra, 315, 318; – tehciri, 319.
Baframaden sigarası, 141.
Bağdat, 122, 192, 239, 247, 248.
Bağımsız Kürdistan, 339, 388, 394.
Bağımsız ve hür yaşama, 390.
Bağımsızlık, 111, 291, 328, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 345, 346, 351, 354, 355, 356, 362, 365, 371, 375, 376, 378, 379, 388, 392, 394, 395, 400, 401, 406.

Bağlıağaç, 77; – Gediği, 81.
Bahattin Bey (Albay, 23. Tümen Kumandanı), 261.
Bahçeköy, 75.
Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz), 122.
Bakır para, 86.
Baklakâr, 100.
Balıkçıdamları, 153.
Balıkesir, 403.
Balkan; – Harbi, 141, 200, 201; – kuvvetleri, 201; – Muharebesi, 180, 290; – utancı, 150.
Balzac, 200.
Bandırma Vapuru, 306.
Banknot, 62.
Barış konferansı, 386.
Baron Oteli, 230.
Basın, 242, 343, 346.
Basra, 192.
Basut, 243, 255.
Başköy, 95, 101.
Batı Anadolu, 357.
Batı Anadolu'daki işgal ve istilalar, 351.
Batman; – Çayı, 68; – Köprüsü, 61; – Vadisi, 70.
Batum, 377, 400; – Limanı, 377.
Bayazıt (Bayezit, Beyazit), 388, 373, 109.
Bayındırlık, 203.
Bedevi, 87.
Bedros Lerzon, 363.
Behiç (Erkin), 172.
Bekir Sami Bey, 365, 400.
Bekret (Binbaşı, 7. Ordu 1. Şube Müdürü), 229.
Beleki, 38.
Belgrad, 290.
Benzin yokluğu, 367, 370.
Bergama, 341.
Berlin, 205; – garı, 202.
Beşiktaş, 19.
Beşiri, 399.
Beyanname, 85.
Beyrut, 225.
Beyti Hasan, 211, 212, 213, 215, 216.
Beyti Ode, 211.
Big, 77.
Bigalı, 145; –deresi, 143; –köyü, 142, 143.
Bilân, 284, 287, 287.
Bildiri, 208.
Bingazi, 201.
Bingöl Müfrezesi, 35.
Birecik, 259.
Bireycilik, 197.
Birlikli, 101.
Birussebi (Birüssebi), 127, 128.
Bisan (Bissan), 213, 214, 215, 216, 217, 218, 222, 225.
Bitlis, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 73, 84, 95, 100, 102, 107, 108, 109, 112, 186, 187, 308, 328, 334, 335, 340, 346, 347, 393, 393; – Boğazı, 37; – Valisi, 65.
Boğaz'ın müdafaası, 180.
Bolayır, 142
Bolşevik, 400; – esirler, 377; – Hükümeti, 380; –ler, 377, 381, 400; – Ordusu, 400
Bombasırtı, 149, 152, 154.
Botan Çayı, 106; – Suyu, 37.
Boulouvard Ferdinand, 192.
Boyun, 150.
Britanya, 287; – Hükümeti, 279, 280, 292.
Buğlan, 51, 53; – Gediği, 40, 47, 48, 51, 95, 101.
Bulanık, 100.
Bulgar; – komite reisleri, 192; –lar, 124, 180, 203; – nişanı, 186.
Bulgaristan, 66, 180, 186, 201, 242.
Burdur, 404.
Bursa, 67.
Büyük Anafarta, 159.
Büyük devletler, 333, 334.
Büyüksu, 101.

Cafer Tayyar Bey, 385, 394.
Cami, 64.
Canbolad'lar, 203.
Canbulat, 232.
Canik, 304, 313, 314, 326, 328, 334, 340, 346, 355, 358, 359, 360, 361.
Casus teşkilatı, 340.
Cavit Bey, 198, 202.
Cebelsem'an, 252.
Cehennem, 155.
Celal Bey (Eski İzmir Polis Müdürü), 182.
Cemal Bey (Selanik Başkonsolosluğu kâtibi), 76.

Cemal Bey, 65, 185, 190, 198
Cemal Paşa, 19, 22, 130, 135, 180, 181, 186, 198, 225, 231, 355, 383, 386.
Cemal Paşa'nın eşi, 178.
Cemil Bey, 191.
Cemil Çeto Bey, 67, 68, 335, 389.
Cemil Paşazâde Kâsım Bey, 388.
Cenâb-ı Hak (Hakk), 128, 205, 275, 323, 375.
Cennet, 44, 57, 152.
Cerablus, 279; – köprüsü, 277.
Cesarettepe, 149.
Cevad Paşa, 231.
Cevat (Çobanlı), 297.
Cevat Abbas (Gürer), 72, 159, 162, 171.
Cevat Efendi (Yüzbaşı), 299.
Cevat Paşa, 142, 333, 341, 371, 382, 385.
Cevdet Bey, 196, 388.
Cevdet Beyefendi, 355.
Chateaubriand, 45.
Conkbayırı, 144, 145, 146, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163.
Conservateur, 197.
Cop Suyu, 77, 83.
Corinne; bkz. Madam Corinne.
Cottage Sanatoryumu, 171, 175.
Coup (darbe), 188.
Cour faus, 199.
Culfa, 381.
Cumhuriyet, 337.
Cyrénaique Derne kuvvetleri, 201.

Çamlıtekke, 158, 160, 161.
Çamlıtepe, 159.
Çanakkale, 46, 142, 152, 201.
Çanlıkilise, 40.
Çapakçur, 40, 43, 47, 71, 107; – Müfrezesi, 34, 38, 41, 42, 43, 47.
Çarşamba, 315.
Çatak, 95, 101.
Çataltepe, 153.
Çatma, 38.
Çelmen, 101.
Çermük, 56.
Çete, 278, 283, 361; –cilik, 360; – harekâtı, 396; – ler, 37, 314, 315, 358, 392; – muharebeleri, 381.
Çetine, 290.
Çiligöl, 51; – Tepesi, 51.
Çille, 84; – Dağı, 73, 74, 77, 81, 83
Çini fabrikası, 198.
Çocuk, 65, 199; –lar, 68.
Çoliktin, 38.
Çopur Neşet, 61.
Çorlu, 396.
Çorum, 361.

Damad Ferid Paşa, 297.
Damakçık bayırı, 163.
Danışma meclisi (meclisi meşveret), 350.
Dans, 188.
Danzig, 380.
Darahini, 73.
Darbe, 188.
Darda (Dardanelles), 46.
Defrance (Fransız siyasi temsilcisi), 355.
Defterdar, 243, 255.
Dekovil hattı, 109.
Deliklitaş, 37.
Demiryolu, 97, 128, 238, 241, 242, 250, 251, 279, 381, 386, 394; –yolu İdaresi, 245.
Demiryollarının yeniden teşkilatlandırılması, 244.
Denizli, 349.
Der İstiya, 209.
Der'a (Dera), 218, 219, 222, 223, 224, 225, 231.
Derekoma, 48.
Derkuvat, 47.
Derne, 201.
Dersaadet, 67, 79, 121, 136, 256, 273, 289, 315, 321, 324, 346, 358, 359, 380, 383.
Dersim, 38, 101,106; – asileri, 34, 38; – eşkıyası, 364; – eşkıyaları, 41; – Müfrezesi, 79.
Derviş, 67, 68.
Desaix, 204.
Després (Fransız Albayı), 404.
Destumi, 62.
Deve, 97, 122, 405.
Din, 69, 195; – adamları, 69.
Dindar; – düşünürler, 69; –lık, 158.
Dir Telamar, 222.
Dirbalut, 255.
Dircemal (Diricemal), 243, 255, 268.
Direktris, 177, 178, 179.

Diribulat, 243.
Dirsita, 210.
Divanı harp (Divanıharp), 358, 402, 403.
Diyadin, 368.
Diyarbekir, 35, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 70, 72, 73, 74, 83, 84, 89, 93, 106, 107, 112, 190, 308, 309, 328, 334, 335, 336, 339, 340, 346, 347, 349, 355, 378, 379, 389, 390, 399, 405.
Diyarbekir Vilayeti Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti, 389.
Dobruca, 180.
Doğu medeniyeti, 66.
Doktor, 363; – Buyes, 171; – Hüseyin Bey, 44; – Nazım Bey, 154; – Rasim Ferit (Talay), 171, 195, 207, 208; – Vermer, 175, 176, 183, 186.
Don Kazak Tugayı, 101.
Don Plaston Tugayı, 95.
Donitz, 200.
Dörtyol, 282.
Drahini, 106, 107.
Drojen Taburu, 47.
Drojin taburları, 53.
Duhan, 62, 66; – Boğazı, 36.
Dut; – ruhu, 93 – şurubu, 93; – Tepesi, 101.
Düello, 194.
Düşünür, 69.

Ebulbalıaz Deresi, 100.
Ebülbahar Deresi, 101.
Ece Limanı, 141, 161.
Eczacı, 363.
Edip Bey, 388.
Edirne Sanayi Mektebi Matbaası, 25.
Edirne, 25, 33, 180, 385, 391, 394.
Edirne Vilayeti Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti, 394.
Edirnesırtı, 149.
Edith, 44, 46.
Edlip, 278.
Edon, 222.
Eger nehri, 200.
Eğitim, 94, 189.
Ekonomi, 87, 121, 122.
Ekrem Bey, 388.
El Mağruk, 211.
El Müzeyrip, 219.
El Ramte, 219.
"El şeyhuttanî El Halidî Mehemmed El Nakşibendî-i Küfrevî", 64.
Elazığ, 38, 47, 109.
Elâziz (Elaziz), 71, 73, 308.
Elbistan, 108.
Elbongen (Elbogen), 200.
Eliki Dağı, 101.
Elmalı Deresi Vadisi, 43.
Elmas, 64.
Elmuki, 210.
Emanet, 198.
Emin Bey (Albay), 178, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 186, 198, 202; –'in eşi, 178, 179; – ve eşi, 190.
Enver Paşa, 73, 110, 118, 130, 131, 133, 135, 136, 172, 180, 188, 192, 198, 201, 208, 231.
Erbaa, 360.
Erbin, 67.
Ereğli, 244, 258, 267.
Ergani Madeni, 72.
Erivan, 404.
Erkek, 178, 189; –lerin ahlakı, 66.
Ermeni, 108, 304, 314, 360; – askerleri, 377, 388; – birlikleri, 97; –ce, 299; – çetesi, 264, 360; – çeteleri, 268, 315, 390; – düzenli birlikleri, 373; – esir ve tutukluları, 251; – komitacıları, 360; – köyleri, 399; –ler, 325, 329, 336, 341, 341, 351, 354, 361, 363, 368, 373, 374, 377, 381, 393, 400; – muhacirleri, 373, 388; – müfrezesi, 381; – nüfus, 399; – özerkliği, 356; – subayı, 388; – Taburu, 95, 100, 101; – tercümanı, 373.
Ermenistan, 338, 356, 361, 373, 388, 397, 404; – hülyası, 337.
Erzincan, 308, 309, 328, 334, 340, 346, 347, 361, 364, 364; – Ovası, 101.
Erzurum, 95, 96, 98, 101, 102, 109, 308, 309, 311, 317, 325, 328, 334, 337, 346, 347, 349, 355, 361, 364, 368, 373, 374, 380, 381, 391, 392, 396, 397, 399, 404, 405.
Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 357.
Esat Paşa, 138, 143, 147, 154, 188.
Esir, 37, 99, 100, 101, 162, 241, 251, 267, 286, 337, 341, 391, 394; –ler, 256, 263.
Eşkıya, 369; – çeteleri, 304; – elebaşısı, 361; –lık, 191, 309, 314, 315, 319, 329, 360, 361.
Eşme, 400.

Eşya teslimi, 253.
Evlatlık, 65.
Evlilik, 189, 195, 196, 200.
Evranoszade Muhsin Bey, 93.
Ezirget, 36.

Fahrettin (Altay), 253.
Faik Paşa, 57.
Falkenhausen, 72.
Falkenhayn (Alman Mareşali), 110, 115, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 138.
Fara Vadisi; bkz. Vadii Fara.
Farsça, 71.
Favro (Fransız jandarma subayı), 315.
Felsefe, 69, 188; – öğretmeni, 196.
Felon (Albay, Osmanlı Jandarma Müfettişi), 315.
Fem, 101.
Fener Kilisesi, 396.
Fenerbahçe Kulübü, 169.
Ferata, 211.
Ferhat Bey (Süvari Binbaşısı), 238.
Fetan Aşireti, 113.
Fethi (Okyar), 232.
Fethi Bey, 181, 193, 406.
Fevzi (Çakmak), 136, 137, 167, 297.
Fevzi Bey (Albay, Saros Grubu Kumandanı), 157.
Fevzi Efendi (Yüzbaşı), 74.
Feylesof, 69.
Fırat, 101, 124; – Nehri, 109.
Fikir cereyanları, 291.
Fikri Bey, 388.
Filistin, 124, 127, 128, 201, 291.
Filistin Hıristiyan hükümeti, 122.
Fiyat yükseltmek, 87.
Flamant, 65.
Foça, 387.
Francois chal Raux, 204.
Fransa devrimi, 204.
Fransa Fevkalade Komiserliği, 404.
Fransız, 195, 199; – Albayı, 392; – kızı, 58; – kuvvetleri, 126, 386; –lar, 142, 164, 167, 201, 202; – lisanı, 199; – milleti, 199; – müfrezesi, 349; – subayı, 404; – subayları, 359; – süvarileri, 164; – temsilcileri, 315; – torpido muhribi, 255.
Fransızca, 57, 58, 66, 178, 179, 199, 299; – dersi, 199, 200; – kitaplar, 204.
Freundschafts, 183
Fuat (Bulca), 61, 67, 68.
Fuat (Yüzbaşı, Kolordu Sevk Memuru), 67.
Fuat Bey, 57, 65, 388.
Fuat Efendi (İstihkâm Yüzbaşısı), 70, 71
Fuat Paşa, 234.
Fuat Ziya Bey (Albay), 244, 245.
Furtnu Bad, 198.

Gabro Deresi, 101.
Galiçya, 201; – dağları, 201.
Garzan, 64, 67, 68, 106, 335.
Gauvian-saint Cyr, 204.
Gayrimüslim unsurlar, 354.
Gazze, 113.
Geliban, 81.
Gelibolu, 142, 143.
Geligüzan, 38.
Gemi, 122.
Genç, 38, 40, 73, 81, 101, 106; – Müfrezesi, 95.
Gençlik, 170.
General Baldwin, 163.
General Kayley, 163.
General Koper, 163.
Geri çekilme manevrası, 187.
Gerilla, 338.
Gerliyekenim, 38.
Gevaş, 65, 100.
Gıcık, 100; – köyü, 95.
Giresun, 361.
Girit, 194.
Gizli teşkilat, 337.
Golân, 38.
Göç, 315, 377.
Gökdere Dağı, 74, 75.
Gökdere Dağları, 73, 81, 83.
Gölbaşı, 100.
Gönüllü Müfrezeler, 40.
Gönüllü ordusu, 387.
Görden Suyu, 37.
Göynük Vadisi, 95, 101, 107, 109.
Göztepe, 79, 80.
Gulyan, 47.
Gümbürdek Bayırı, 159.
Gümgüm, 54.
Gümrü, 381, 400.

Gümüş; – akçe, 297; – kakma, 64; – para, 86.
Gümüşane, 361.
Gümüşhacıköy, 361.
Günah, 275.
Gürcistan, 338, 361, 377.
Gürcü, 304; –ler, 377, 400.
Güvecizâde Ahmet, 318.
Güzeldere, 37; – Vadisi, 55.

Hacı İsmâil, 318.
Hacı Musa Bey, 36, 37, 64, 65.
Hacıpavli oğlu Karavasil, 369.
Hacim (Fetan aşireti şeyhi), 113, 115, 116.
Haçlı muharebeleri, 66.
Hadi Paşa (Ordu Kumandanı), 191.
Hâfız Mehmet, 318.
Haintepe, 149.
Hâkim Hasbi Efendi, 355.
Halep, 87, 90, 113, 114, 121, 123, 124, 126, 130, 137, 207, 230, 231, 252, 263, 266, 268, 278, 279, 378; –li, 187; – şosesi, 279.
Halil Bey, 65.
Halil Bey (Albay, Polis Müdürü), 406.
Halil Paşa, 74.
Halil Sami Bey, 142, 143.
Halit Efendi, 154.
Halit ve Riza Tepesi, 153.
Hamburg, 380.
Hamdi Efendi, 358.
Hamit Bey, 350, 355, 359, 367.
Hanedan, 375.
Hani, 38, 83, 84, 106, 107.
Hans Heiling restoranı, 200.
Hanşeyhun, 252, 263.
Hanya, 194.
Harb-i Umumî, 85, 122, 132, 180, 200, 201, 202, 292, 298, 329, 405.
Harbiye, 301, 302; – Mektebi, 58.
Hareket Müfrezesi, 65.
Harim, 236.
Harita, 259, 266.
Harput, 38, 107.
Hasangazi, 101.
Hastalık, 57, 62, 63, 64, 138, 167, 171, 204, 208.
Hatip Bey, 389.
Hatip, 335.
Hatt-ı hümâyûn, 375.
Haus York, 199.
Hava muhafazkârları, 197.
Hava peygamberleri, 197.
Havza Kaymakamlığı, 329.
Havza, 327, 328, 330, 332, 336, 341, 343, 344, 346, 349, 350, 351, 353, 355, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 374.
Haydar Bey, 397.
Haydar Beyefendi, 355.
Haydutbaşı, 297.
Haydutluk, 304.
Hazro, 35, 38, 40, 42, 61, 84, 106, 335, 389.
Hediye, 65.
Heyet-i Vükelâ, 203, 280.
Hınıs, 54, 96, 101.
Hırbe, 218.
Hırbet Ebu Riza, 211.
Hıristiyan, 122, 334; – çeteleri, 360; –lar, 315, 329, 359, 360; –lık, 341; – unsurlar, 354, 360.
Hırsızlık, 315.
Hıyanet, 336.
Hicaz, 122, 224, 250, 273,123.
Hilafet, 375, 378, 388.
Hindenburg, 181, 201.
Hint Tümeni, 127.
Hizan, 37, 40, 65.
Horst (İngiliz temsilcisi), 384.
Hotayta silsilesi, 37.
Hörst (Yüzbaşı, Samsun İngiliz siyasi temsilcisi), 319.
Hövükşiyan, 36.
Hukuk-u Beşer gazetesi, 297.
Humus, 227.
Hun, 73.
Hupnik Çayı, 277.
Husn, 222.
Hün, 81, 106.
Hürmüz, 37.
Hürriyet, 188, 291, 378, 388; – Meydanı, 194.
Hürriyetin İlanı, 191.
Hüseyin Bey, 57.
Hüseyin Bey (Sıhhiye Reisi), 138, 157.

Hüseyin Cahit Bey, 190, 191, 193, 194, 202, 203; – ve eşi, 184.
Hüsnü Bey, 190, 198.

Iğdır, 373
Ilıca, 96, 101.
Imperial (Impérial), 178, 183, 185, 186, 202; – Baum, 179; – otel, 176.
Individiualisme, 197.
Irak, 121, 259, 378, 405; – hedefi, 124; – İngiliz Ordusu Başkumandanı, 259; – sınırı, 266; –lılar, 405; –'ın sınırı, 259.
Irk, 336; –ların hakları, 336.
Isısu köyü, 374.
Islahiye (İslâhiye, Islâhiye), 238, 262, 264, 268, 269, 277.
Isparta, 404.

İbn-i Rüşd, 69.
İbn-i Sina, 69.
İbrahim Bey, 73.
İbrahim Beyefendi, 355.
İbrahim Tali (Öngören), 74, 253, 299.
İdam, 193.
İdare nizamnamesi, 74.
İhsan, 69.
İhsan (Sabis), 297.
İhsan (yetim çocuk), 71.
İhsan Paşa, 296.
İhtilâl, 94, 102, 338.
İhtiyar madam, 176.
İkinci Mavend yaya süvari tümeni, 166.
İktisadi işler, 86.
İktisat, 85.
İlmer (Teğmen), 90.
İlya, 369.
İmam Gazalî, 69.
İnadan, 243.
İngiliz; – Albayı, 321; – altını, 154; – askeri, 381; – askerleri, 313, 377; – Başkumandanlığı, 279, 280; – birlikleri, 231, 243, 321, 341, 400; – gizli teşkilatı, 208; – görevlileri, 329; – görüşme memurları, 262, 263; – himayesi, 346, 390, 394; – istilası, 181; – kanı, 165; – Kumandanı,166, 266; – kumandanları, 160; – Kumandanlığı, 265; – kuvveti, 163; – kuvvetleri, 386; –ler, 67, 102, 121, 142, 148, 154, 158, 161, 162, 163, 167, 192, 201, 202, 203, 208, 225, 255, 262, 264, 265, 266, 268, 269, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 287, 291, 313, 319, 321, 325, 339, 341, 364, 371, 376, 377, 381, 382, 388, 400; –lere esir olmak, 371; –lerin himayesi, 388; –lerin ihtirasları, 266; –lerin tesiri, 296; –lerin teşviki, 390; – milleti, 199; – müfrezesi, 366; – notası, 354; – ordusu, 268; – propagandası, 394; – siyasi temsilcisi, 313; – soyluları, 165; – subayı, 373; – subayları, 263, 287, 313, 319, 321, 359, 361, 363, 368; – Suriye Ordusu Kumandanlığı, 269; – süvarisi, 211, 225; – temsilcisi, 374, 388; – tugayı, 148; – tümeni, 165; – yaralıları, 377, 400; – yardımı, 333; – yüzbaşısı, 366.
İngiliz Muhipler Cemiyeti, 328, 333.
İngilizce, 196, 299; – atlas, 265.
İngiltere, 122; – himayesi, 345, 352, 373; – Hükümeti, 265; –'nin himayesi, 356.
İnkılâp, 188; – ruhu, 350.
İnoz, 180.
İran, 373, 400; –'ın istilası, 180.
İrbit, 218, 219, 220, 221, 222.
İrzak, 37.
İsa Ağa mezrası, 75.
İskafa, 210.
İskenderun, 236, 252, 256, 262, 263, 264, 266, 268, 269, 274, 275, 277, 280, 284, 287; – körfezi, 286; – Limanı, 255, 263, 279; – şehrinin İngilizlere teslimi, 279, 282; –'un İngilizler tarafından işgali, 263, 283, 286.
İslam, 304, 314, 329, 373, 404;– ahali, 360; –ahalisi, 315; – âlemi, 122; – çetesi, 315, 360, 361; – çeteleri, 314, 315, 319, 358; – dünyası, 378; – eşkıyası, 314; – kadını başı, 64; – köy ve bölgeleri, 315; – köyleri, 358; – köylüleri, 337; –lar, 315, 318, 319, 329, 358, 359, 360, 361, 369, 377, 381; –lık, 315; – mahallesi, 366
İslami unsurlar, 388.
İslamiyet, 189.
İsmail Bey, 65.
İsmail Canbulat, 154.
İsmail Hakkı (Sobranya'da mebus), 193.

İsmail Hakkı Paşa, 198.
İsmailoğlu tepesi (İsmail oğlu tepesi), 164, 165.
İsmail Şumnu Efendi, 67.
İsmet (İnönü), 72, 73, 74, 79, 80, 103, 221, 227, 231.
İstanbul, 65, 70, 72, 80, 90, 96, 126, 137, 138, 167, 171, 180, 185, 187, 192, 193, 202, 205, 231, 251, 279, 280, 296, 320, 328, 344, 350, 371, 372, 375, 376, 380, 383, 398, 402, 406,114; – gazeteleri, 193, 345, 346; – muhiti, 376; – Müdafaai Hukuku Milliye cemiyetleri, 391; –'un denetimi, 394.
İstîman, 315.
İstifa, 133, 135, 376, 397.
İstiklâl gazetesi, 352.
İsviçreli, 199.
İsyan, 337.
İtalya muharebesi, 67.
İtalyan; – askeri, 377; – dürbünü, 67; – kuşatması, 201; – kuvvetleri, 126, 386; –lar, 201, 337, 349.
İtilaf birlikleri, 249, 252; – devletleri, 236, 241 254, 292, 301, 324, 326, 332, 337, 338, 344, 354, 355, 356, 379, 394; – devletleri temsilcileri, 369; –çılar, 252, 253; – esirleri, 263; – hükümetleri, 279, 324, 341, 346; – notası, 380; – temsilcileri, 326, 337, 341, 405.
İtilâf ve Hürriyet Fırkası, 356.
İttifak partisi, 203.
İzci teşkilatı, 396.
İzmir, 280, 320, 324, 334, 337, 341, 351, 354, 355, 365, 375, 379, 384, 387, 392, 393, 398; – Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti, 331, 349; –'in işgali, 310, 311, 319.
İzzet Paşa, 71, 72, 73, 74, 79, 80, 187, 203, 232.
İzzettin (Çalışlar), 61, 72, 74, 145, 149.

J. Patouillet, 204.
Jean, 65.
Josef, 177, 183.

Kabatepe, 141, 143, 146, 148, 150.
Kabilcivaz, 37.
Kadın, 65, 178, 188, 189, 200, 399; – hürriyeti, 188; – meselesi, 190; –lara serbesti, 66.
Kafkas, 361, 368; – Alayı, 80; – hadiseleri, 365.
Kafkasya, 121, 192, 201, 377, 404.
Kâğıt para, 85, 87, 297; – ticareti, 85.
Kağızman, 381.
Kahire, 176.
Kaiserbaad, 178.
Kaiserpark, 183.
Kâmil Bey, 389.
Kanlıköy, 101.
Kanlısırt, 148, 149, 155.
Karaağaç, 180.
Karabaş Deresi, 77, 83.
Karadeniz; – çıkışları, 337; – sahili, 337.
Karahisar, 349.
Karakilise, 109, 381, 400; – Muharebeleri, 400.
Karaköy, 361.
Karamış köyü, 95.
Karapınar, 267.
Karasi, 403.
Karaurgan, 368.
Karçin, 101.
Kârir, 83, 95, 107.
Karl Max, 196.
Karlsbad, 173, 198, 200, 204, 205; – istasyonu, 175.
Karmoç, 100.
Karn Sartabe, 211.
Kars, 325, 341, 368, 377, 381, 400.
Kasım Bey, 389.
Kastamonu, 308, 309, 328, 334, 340, 346, 355, 387.
Katır, 97.
Katma, 234, 244, 252, 262, 268, 269, 275, 277, 287.
Kayacıkağılı (Kayacık ağılı), 164, 165, 166; – muharebesi, 167.
Kayseri, 308, 334, 340, 346, 347.
Kayzerpark, 198.
Kâzım, 303.
Kâzım Bey (Albay), 299.
Kâzım Bey, 157, 202.
Kâzım Efendi (Yaver), 157.

Kâzım Karabekir, 317, 324, 337, 350, 355, 371, 382, 386, 390.
Kefrialtun, 263.
Kelhük köyü, 67.
Kelikendimân, 49.
Kemah, 364.
Kemal Bey (Cemal Paşa'nın biraderi), 181, 190.
Kemal Bey (Dördüncü Kolordu Kurmay Başkanı), 73.
Kemal Bey (Kurmay Yarbay), 73.
Kemal Bey (Silvan Kaymakam Vekili), 70.
Kemal Bey (Teğmen, Cemal Paşa'nın biraderi), 203.
Kemalyeri, 145, 146, 147, 148, 149, 154.
Kemikliler, 159.
Kepişan, 36.
Kerim Bey, 191, 388.
Kerim Paşa, 191.
Kerp, 36, 37.
Keryut, 211.
Kesretli, 400.
Kezer deresi, 67, 68.
Kılansuva, 210.
Kırıkhan, 268, 284.
Kırmızı kuvvetler, 67.
Kırmızısırt, 148, 149..
Kışlaçayı, 243, 255.
Kıyafet balosu, 144.
Kızıl Mescid, 64.
Kızılağaç, 42, 55.
Kızıldeniz, 122.
Kızılkilise, 381.
Kigi (Kiği), 38, 43, 101.
Kilidülbahir, 147.
Kilikya, 266, 269, 280, 383; – havalisi, 250; – Müdafaai Hukuku Milliye, 383; – sınırı, 265.
Kilis, 252, 268, 279, 280, 283, 287.
Kiliseler, 396.
Kireçtepe, 159, 163, 164.
Kirkor Dağı, 100.
Kirte, 142, 147, 154.
Kiryaki, 369.
Kisve, 225.
Kitap, 66, 69, 195, 196, 200; – okuma, 70, 71, 178, 181, 184, 186, 196, 199, 203, 204.
Kobalan, 210.
Koban Plaston Tugayı, 95, 96.
Kocaçimen, 143, 156, 157, 159, 161; – silsilesi, 28, 156, 160; –tepesi, 143, 144.
Kocadere, 145, 147, 147, 148.
Koh köyü, 66, 67.
Koldar, 40.
Kolosik, 55.
Koltik, 37.
Komik, 77.
Komitacılık teşkilatı, 363.
Komitalar, 340.
Komite, 192, 193; –ler, 329, 358.
Konferans, 355; – kararları, 373.
Konstantin, 369.
Konsüllük, 65.
Konulas torpido ve harp gemisi, 286.
Konya, 244, 258, 267, 280, 308, 330, 332, 337, 349, 355, 383, 386; – İstasyonu, 19.
Korkuderesi, 154.
Korsuvak, 36, 37.
Kortik Dağı, 37.
Kortik sırtları, 49.
Kosor, 54, 325, 368.
Koziça, 318.
Kozma Dağı, 38, 40; – Gediği, 38; – gedikleri, 35.
Kömür yokluğu, 370.
Kömürkapıderesi, 149.
Köprüköy, 101.
Köroğlu Efdalidis, 361.
Köşmer Hakışon Dağı, 101.
Kresmann (Alman Generali, Kressman, Kress), 113, 116, 123, 124, 127, 128, 132.
Kron, 175, 199.
Kuban Kazak Tugayı, 101.
Kukuda, 47.
Kulp, 35, 38, 38, 40, 42; – Müfrezesi, 34, 43.
Kumkale, 141, 150.
Kumtepe, 147.
Kuneytra (Kunaytire) 225.
Kur'an'ı Kerim, 152.
Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan Türk Hükümeti, 400.
Kuzucan, 364.
Küçük Anafarta köyü, 164.

Küçük Anafartalar, 164.
Küçük Avvare, 243, 255.
Küfrevî Şeyhi, 114.
Küfrü Hars, 210.
Küfrübaş, 243.
Küfrüsahra, 243.
Kükürtlüpınar, 159.
Külâyisüfa, 81.
Külman, 202.
Külüşkür Köprüsü, 84.
Kürdistan, 297, 339, 388, 390.
Kürt, 100, 393; – aşiretleri, 116; – ileri gelenleri, 339; – kadınlar, 46; – köyleri, 368; – Kulübü, 336, 339, 379, 390; –ler, 62, 339, 373, 388, 391, 394; – milleti, 388.
Kütayis, 377.

La Peau de chagrin, 200.
Laçikan, 34.
Lâdik, 327, 360, 361.
Lağım infilakı, 155.
Lâletepe, 165.
Lâz çeteleri, 315, 358.
Lazkiye, 252, 263, 287.
Le Baron de Batz, 204.
Le Capital, 196.
Lecourbe, 204.
Lehistan, 380.
Les origine de l'egpedition d'Egypte, 204.
Lice, 38, 107.
Liman von Sanders, 138, 157, 160, 162, 188, 225, 231, 235.
Liz, 100.
Ludlof (Binbaşı), 258.
Ludondorf, 180, 181.
Lütfi Simavi Bey, 205.

Maan, 273.
Madam Cemal Paşa, 181, 183, 184, 190, 196, 202.
Madam Corbétie, 202.
Madam Corinne, 44, 46, 50, 57, 65.
Madam Heiniche, 199, 200.
Madam Rasim Bey, 195.
Madeni para, 86.
Magaçur, 101.
Mahbuban, 36, 38.
Mahmud Efendi (Mahmut Efendi), 182, 186, 187, 188.
Mahmutlu, 369.
Mahrukat Dairesi, 245.
Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye, 71.
Makedonya, 192, 201; – Komitesi, 192.
Maktûiyet, 198.
Makû, 373.
Malabadi, 61, 68.
Malatya, 90.
Malazgirt, 95, 109.
Mali; – bağımsızlık, 85; – işler, 86; – sıkıntılar, 296.
Malinoff, 180.
Maliye, 85.
Malta, 376.
Maltepe, 142, 143, 147.
Mamahatun, 96, 101, 109.
Mamuratül'aziz, 90, 112, 309, 328, 334, 340, 346, 347.
Manisa, 136, 332, 334, 337, 349, 351, 354.
Maraş, 90, 261, 265, 340, 346.
Marcel Prévaurt, 195, 196.
Margrit Efendi, 361.
Markotein, 175.
Marksbrun (Marksbrün), 177, 182, 184.
Marsilya, 65.
Masalla, 35, 82; – Deresi, 40, 47, 48, 56, 77.
Maskan, 77; – sırtları, 82.
Materyalist, 69.
Matmazel Brandner, 200.
Mavi kuvvetler, 67.
Maydos, 141, 142, 143.
Mazhar Tevfik Bey, 307.
"Mebadi-i Felsefe", 70.
Mebruke Hanım (Seyfi Bey'in eşi), 190, 195, 196.
Mebus, 292; – Kâmil Bey, 336; –lar, 293.
Mecitözü, 369.
Meclis-i Mebusan, 293.
Meclis-i Vükelâ, 340, 342, 359.
Meclisi meşveret, 350.
Medeni milletler, 319, 334.
Mehmet (Süvari Albayı), 226.
Mehmet Ali Efendi (Yüzbaşı), 73.
Mehmet Bey, 335.
Mehmet Çavuş, 141.
Mehmet Emin (Yurdakul), 71.

Mehmet Nuri Bey (Yarbay, Birinci Kolordu Divan-ı Harb Başkanı), 76.
Mehmet Nuri Bey, 187.
Mehmet Salih Efendi (Üsteğmen), 145.
Melikan, 43; – Yaylası, 48, 51.
Memduh Bey (Bitlis Valisi), 74.
Memduh Bey (Siirt Valisi), 68.
Memduh Bey, 67.
Mendellû, 38.
Mergek, 35.
Merkep, 97.
Merkeztepe (Merkez tepe), 146, 149, 150, 151.
Mersin iskelesi, 256.
Mersinli Cemal Paşa, 231.
Mersintepe, 142.
Merzifon, 321, 327, 361, 363, 366, 369, 384; – Amerikan Mektebi, 363.
Meskûkât Müdüriyeti, 297.
Mestantepe, 159, 165, 167.
Meşrutiyet, 293.
Metropolit, 315.
Meur Renner, 380.
Mezarşah, 56.
Mezopotamya, 201.
Mezra-ı Gazi, 81.
Mezrip, 231.
Mısır, 122, 127, 176, 192, 198.
Mısk, 100.
Midya, 180.
Mignet, 45.
Mil, 321.
Miles (Yüzbaşı), 313.
Milis, 37, 38; – Gönüllüleri, 38; – kuvveti, 69; –ler, 36.
Mill (Yüzbaşı), 319.
Millet, 86, 111, 159, 170, 180, 181, 185, 191, 195, 200, 201, 205, 244, 290, 291, 292, 293, 297, 310, 317, 320, 323, 324, 328, 333, 334, 335, 336, 337, 341, 344, 346, 352, 354, 355, 356, 365, 371, 375, 376, 379, 384, 390, 391, 392, 393, 394, 401, 402, 403, 406; – Şûrası, 346; –in kurtuluş ve selameti, 310.
Milli; – bağımsızlık, 324; – bayram, 387; – cemiyetler, 346; – dayanışma, 355; – gösteriler, 324, 334; – hâkimiyet, 320; – heyetler, 357; – protestolar, 338; – şarkılar, 68; – teşekküller, 365; – vicdan, 345, 355, 376, 379, 391, 393, 401.
Milliyet, 191, 195.
Minber gazetesi, 290.
Misk, 95.
Mister Crane, 380.
Mister Keçil, 363.
Mister King, 380.
Mithat Bey (Van Valisi), 397.
Miting, 338, 366, 384; –ler, 334, 402.
Mollaömer, 368.
Moltke, 28.
Moreau, 204.
Morto Limanı, 141.
Moskoflar, 191.
Muhacir, 61; –ler, 97, 341, 373, 374.
Muhafazakâr, 197.
Muhammed ümmeti, 378.
Muhlbrün, 200.
Mukaddesat, 121.
Munzır, 106, 107.
Murat, 106, 107; – Suyu, 38, 40, 42, 54, 81, 83, 84; – Nehri, 107; – Vadisi, 40, 101, 106.
Musa Bey, 335.
Mustafa Efendi (Karargâh Kumandanı), 69, 71.
Musul, 102, 122, 259, 279; – Grubu, 38.
Muş, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 47, 52, 53, 55, 57, 69, 84, 100, 106, 107, 186, 187; – Ovası, 37, 47.
Mutki, 36, 37, 40, 64, 106, 335; – Kaymakamı, 64; – Müfrezesi, 55, 79.
Muzaffer Efendi (Topçu Teğmeni), 299.
Muzaffer Efendi (Yüzbaşı), 299.
Muzaffer, 308.
Mücmi, 116.
Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti, 402
Müdafaai Hukuku Milliye cemiyetleri, 391
Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetleri, 331, 394, 356, 379, 387, 390, 393, 401, 403.
Mühlbrun, 182, 184, 177, 178, 179; – köprüsü, 203.
Mülteciler, 354.
Mümtaz Bey (Yarbay), 227.
Münir Beyefendi (Erzurum Valisi), 391.
Müslimiye, 243.
Müslüman çavuş, 349.

Müslüman, 69, 123, 344, 374, 379; – halk, 354, 386, 387, 396; –lar, 329, 369, 373, 374, 377.
Mütareke, 236, 280, 287, 314, 315, 329; – hükümleri, 259, 313; – metni, 292; – şartları, 237, 241, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 260, 265, 266, 273; – Şartnamesi, 268, 279, 292.
Mütarekaname, 236, 237, 255, 301, 326; – şartları, 254, 263, 274.
Müzaheret, 345, 346.
Müzeyrip, 221, 222, 223, 225.
Myafarikin, Meyyafarkin (Silvan), bkz. Silvan.

Nablus, 128, 208, 215.
Naci (Eldeniz), 232.
Nâfia Nezâreti, 203.
Nahcıvan (Nahcivan, Nahçıvan), 368, 377, 381.
Namık Bey, 299.
Namık Kemal, 71.
Napolyon, 28, 204.
Narh, 87.
Narman, 374.
Narvan, 37.
Naturalist, 69.
Nazım Nazmi Bey (Binbaşı), 66, 67.
Nebat Dağı, 37.
Nebek (Nebik), 227.
Necdet Bey, 388.
Neş'et Bey (Kurmay Yüzbaşı), 22.
Neşet (Bora), 71, 72.
Neşet (Çopur Neşet), 61.
Neşet Bey, 65, 71.
Nihat (Anılmış), 297.
Nihat Paşa, 288, 289.
Nikel para, 86.
Niksar, 360.
Ninova Harabeleri, 66.
Noreşin köyü, 374.
Norkağak Karyesi, 79.
Novorosisk, 377.
Nuh, 37.
Nuh Bey, 64, 65, 68.
Nuri (Conker), 69, 70, 72, 74.
Nuri, 44.
Nuri Bey, 57, 65.
Nusaybin, 279.
Nuş, 95.

Odesa, 380.
Oğnut, 38, 43, 48, 101.
Okçiyan, 81.
Okuçuyan, 75.
Oltu, 374; – hükümeti, 368; – Milisleri, 381; – Müslüman Şûrası, 368.
Oppen Müfrezesi, 227, 229.
Oruh, 40; – Yaylası, 48.
Osman (Tufan) Bey, 72.
Osman Senayi (Topçu Kumandanı), 61.
Osmancık, 367.
Osmaniye, 259.
Osmanlı, 122, 123, 127, 128, 189, 280, 293, 319, 355; – Afrikası, 201; – birlikleri, 263; – Devleti, 127, 198, 280, 326, 388; – Hükümeti, 265, 279, 280, 287, 313, 319, 326; – karakolları, 387; – lar, 292; –lık, 280; – memleketi, 192, 404; – milleti, 291, 293, 297; – milli emelleri, 192; – Osmanlı Ordusu, 85, 172, 191, 194, 201, 263, 286; – orduları, 297; – piyasası, 85; – Rumları, 396; – suları, 254; – teşkilatı, 229; – Türkleri, 66.
Ostrovski, 204.
Otel Bristol, 203, 204.
Otoman Amerikan, 363.
Otomobil, 70, 72, 97, 98, 136, 137, 200, 202, 203, 233, 246, 247, 258, 267, 305, 361.
Ovacık, 373.

Ödenek, 305.
Öğretmenler, 68.
Öksüz çocuk, 64.
Öküz, 97.
Ömer Efendi, 67.
Ömer Naci, 67, 76.
Ömer Yaver Paşa, 295, 296.
Ömer, 64, 69.
Örtülü ödenek, 340, 342.

Padişah, 185, 198, 203, 205, 232, 308, 310, 311, 335, 336, 346, 350, 356, 375, 376.

Palu, 3[illegible] 73, 78, 81, 84, 106; – Kay[illegible]mı, 73; – Müfrezesi, 34, 41.
Pan, 72.
Papasoğlu Borika, 369.
Para, 98; –lar, 396; – meselesi, 121; –nın değerini düşürmek, 87; – vermek, 193.
Parhoş, 95.
Paris, 195, 202, 355, 380.
Parti, 170.
Pasinler, 374.
Pasur, 84.
Patrikhane, 363.
Paula Klemm (Almanca öğretmeni), 179.
Pavs, 101.
Payas, 279, 280, 282, 283, 286, 287.
Payitaht, 121, 127, 158, 160, 391.
Pelegöl, 101.
Perhan, 37.
Perhos, 100.
Perisuyu (Peri suyu), 38, 41, 81.
Periklis, 318.
Pernos köyü, 374.
Pérou, 65.
Pertev Bey, 166.
Pertev Paşa, 72, 202.
Petersburg, 380.
Pire rıhtımı, 194.
Polonyalı, 49.
Pompei Harabeleri, 66.
Pontus Cumhuriyeti, 400.
Pontus Hükümeti, 315.
Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü, 401, 403.
Posta ve Telgraf Genel Müdürü, 402.
Posthof, 183, 186.
Prens Burhanettin Efendi, 202.
Prens Mehmet Ali Paşa Celâl, 73, 74.
Profesör Zuckerkandl, 171.
Pupp Oteli, 175, 176, 177, 178, 178, 184, 186, 198, 200, 202.
Pülümür, 101, 364.

Rabu Boğazı, 231.
Raco, 233, 234, 238, 270, 277.
Rado (Yüzbaşı), 319.
Radoslavof, 180.
Rahmi Bey, 203.
Rahva (Rahova) Ovası, 53, 55.
Ramazan Bayramı, 198.
Rasim Efendi, 157.
Rauf (Kolordu Zat İşleri Müdürü, Yüzbaşı), 70, 71.
Rauf (Orbay), 232, 398.
Rayak (Riyak), 128, 222, 225, 226, 227, 231.
Rayet, 38.
Refet (Bele), 367.
Refet Bey (Albay), 359.
Refet Beyefendi, 337, 355.
Refet Paşa, 62, 63, 65.
Remadiye, 130.
Remle, 126.
Res'ülayn istasyonu, 98.
Restaurant Pupp, 179, 190.
Revolte (Révolte), 178, 181, 184.
Révolutionnair, 197.
Reyhaniye, 236, 243, 255, 282, 283, 284.
Richard (Yüzbaşı), 313
Rih, 321.
Riza Efendi, 154.
Roman, 178.
Romanya, 201; – barışı, 180.
Rudolfs Hof Direktrisi, 175, 176.
Ruhsar Efendi, 299.
Ruhun varlığı, 69.
Rum, 304, 314, 321, 329, 404; – ahali, 318; – ahalisi, 337; – çetesi, 315, 360, 361; – çeteleri, 315, 380; – eşkıyası, 314, 315, 369; – eşkıya reisleri, 316; – Hıristiyanları, 369; – komitacıları, 360; – komitaları, 369; – Komitası, 315; – Komitesi, 318; – köyü, 361; – köyleri, 368; –lar, 315, 319, 329, 341, 358, 360, 361, 361, 363, 387, 396; –luk, 315; – mektepleri, 396; – Metropoliti Yermanos, 315; – milleti, 359.
Rumca, 299
Rumeli sahili, 142.
Rumeli vilayetleri, 394.
Rus; – Bolşevikleri, 381, 400; – eri, 49; – hücumları, 201; – Hükümeti, 108; – kamuoyu, 108; – kuvvetleri, 37, 101; –lar, 46, 55, 102, 106, 121, 180, 201, 203, 319, 381; –ların istilası, 314; –larla ilişkiler, 116; – ordusu, 94, 102, 108; – taraftarı, 180; – Tümen Kumandanı, 108; – Tümeni, 95.
Rusya, 102, 242, 315.

Ruşef Eşref (Ünaydın), 170, 208.
Rübabı Şikeste, 71.
Rüştiye, 186.
Rüşvet, 120.

Saal, 183.
Sadık Bey, 69, 70, 335, 345, 352, 356, 389.
Sağnis, 101.
Sahra, 97.
Saird (Siirt), 44.
Sait Molla, 328, 333, 346.
Salâhattin Bey (Albay, Kolordu Kumandanı), 304.
Salih (Bozok), 65, 104, 105, 136.
Salih Efendi, 57.
Saltanat Şûrası, 345, 346, 352, 356.
Samah, 213.
Samsun, 303, 304, 306, 308, 309, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 321, 323, 325, 326, 327, 337, 349, 353, 355, 358, 359, 371, 394.
Sanatoryum, 178.
Sanayi tesisleri, 386.
Sansoussie Gazinosu, 179.
Sansür, 346.
Sapho, 65.
Sapho-Moeurs Parisiennes, 65.
Sarıkamış, 341, 368, 381, 381.
Sarıseki, 282, 286.
Sason, 36, 37, 38, 40, 106; – Milisleri, 106.
Sava oğlu İstikato, 369.
Savuçbulak, 38.
Savur, 108.
Saya köyü, 67.
Seçimler, 293.
Seddülbahir, 141, 142, 150, 154, 164.
Seferi Hizmetler Nizamnamesi, 29.
Sekerat (Yazıbaşı; Sekrat), 72, 74, 109.
Selahattin (Albay), 226.
Selâhattin Bey (Albay), 277.
Selam, 66.
Selanik, 181, 191, 194; – Askeri Rüştiyesi, 182; –li, 186.
Selçuklu Türkleri, 66.
Selim Bey (Binbaşı), 227.
Selim Sabit Bey (Süvari Yüzbaşısı), 65.
Serban sırtları, 56.
Seyfi Bey, 190, 195.
Sıblassberg, 199.
Sırbiye, 180.
Sırma, 64.
Sırplar, 180.
Sigi, 40, 43, 82.
Siirt, 65, 66, 67, 68, 259, 266.
Silâh gazetesi, 191, 192.
Silâhçı Tahsin Bey, 191, 192, 193, 194.
Silivri, 380, 396.
Silvan, 35, 44, 61, 68, 70, 72, 78, 180, 335, 389, 399.
Silyon Dağı, 101.
Sime Bey (Binbaşı, Alman Veterineri), 246.
Sina, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 138.
Sindiyan, 37.
Sinop, 308; –lular, 307.
Sir Hamilton, 144, 160, 163, 165, 166.
Sismor, 77.
Sivas, 303, 304, 309, 313, 321, 326, 328, 334, 335, 336, 337, 340, 346, 347, 354, 355, 359, 360, 364, 389, 394.
Sivli köyü, 164.
Sivri Tepe, 47.
Siyaset, 202, 290, 291.
Sofya, 144, 180, 191, 192, 193, 196, 290.
Soganek, 255.
Sokul, 37.
Solak İbrahim, 192.
Solhan, 83, 95, 107.
Soluk Köprüsü, 47, 101.
Sosyal hayat, 66.
Sosyalist, 197.
Sosyalizm, 196.
Sosyete âlemi, 196.
Sovyet Cumhuriyeti, 380.
Sömürge, 124.
Söz gazetesi, 294.
Subaşı, 262, 275.
Suiistimal, 120, 122.
Sultan Hamit, 64.
Sultan Reşat, 205.
Surbahan,101.
Surem, 35.
Suriye, 122, 123, 124, 208, 263, 265, 266, 273, 297; –'deki garnizonlar, 265; – kuzey sınırı, 265; – sınırı, 250, 252, 287.

Surra, 211.
Suvla, 159.
Suyatağı, 145, 146.
Sülecik, 159.
Süleyman Askerî Bey, 192.
Süleyman Bey, 299.
Sülicek, 164.
Sürgü kolları, 353.
Sürüm, 37.
Süveyş, 122.
Süzek, 100; – sırtları, 100.

Şahberat, 54.
Şahdar, 122.
Şahinsırt, 156.
Şahintepe, 160, 161, 162.
Şam, 64, 181, 218, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 231, 244; –lı, 187.
Şamlan, 100.
Şatak, 100.
Şefik Bey (27. Alay Kumandanı), 157.
Şehit, 154, 158, 374.
Şemdinan, 38.
Şerafettin Dağları, 101.
Şerefiye, 64.
Şeria, 215, 216; – Nehri, 214; – Vadisi, 218, 222, 225, 231.
Şeriat, 69.
Şerif, 225; – birlikleri, 231.
Şevket Turgut Paşa, 344.
Şevki (emir eri), 175, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 199, 203, 204.
Şevki Bey (Nokta Kumandanı, Yüzbaşı), 69
Şeyh Mahna el Fevka, 211.
Şeyh Selman Farisi, 211.
Şeyh, 62, 64, 211, 378; –ler, 113.
Şeyhülislâm Hayri, 232.
Şeytan Dağı, 101.
Şeytan Dağları, 101.
Şin, 38, 40, 42; – boğazı, 84; – Müfrezesi, 36, 40, 41.
Şinik, 49.
Şişli, 167.
Şûra, 346, 350, 368; –lar, 312.
Şükrü (Tezer), 62, 72, 136.

Tabuk, 36.
Tahsin (Özer), 232.
Tahsin Bey (Harbiye Nezâreti Zat İşleri Şubesi'nde görevli), 71.
Tahsin Efendi, 191.
Takip ve araştırma heyetleri, 86.
Talat (Talât) Paşa, 119, 154, 193, 198; – kabinesi, 232.
Talimname, 66.
Talori (Taluri) Suyu, 37, 38, 40, 42.
Tammun, 229, 230.
Tanrı, 44.
Tarafsız hükümetler, 405.
Tarih, 66.
"Tarih-i Osmanî", 71.
Tarkos, 187.
Tarkoş, 84, 107; – Gediği, 42.
Tasavvufçu, 69.
Tatavla Kilisesi, 396.
Tatori Suyu, 37.
Tatvan, 36, 37, 100.
Tavşan avı, 70.
Tay, 65, 69, 71.
Tayibe, 210.
Tayyare, 90, 109, 161, 208, 249, 259.
Teceddüt Fırkası, 294.
Tehcir, 315, 319, 361.
Telleuze, 215.
Telmih köyü, 70.
Telrifat, 243, 255.
Telsenquelle suyu, 181.
Tenaviz, 38.
Teori, 22, 151, 341, 388.
Tepeköy, 75.
Tepik, 38.
Tercan, 362.
Tercüme, 57, 58.
Tesettür, 66, 189.
Teşkilat, 193, 230, 261, 270, 271, 272, 276, 281, 332, 337, 347, 356, 360, 365, 390, 393, 394, 396, 400.
Teşkilât-ı Mahsusa, 192.
Teşkilatsızlık, 365.
Tevfik Bey (Kurmay Yüzbaşı), 299.
Tevfik Fikret, 71, 206.
Tevfik Paşa, 232.
Ticaret, 87, 121, 122; – eşyası, 86; – hakkı, 86; –ten men, 86
Ticari işler, 86.
Tich, 200.
Tiflis, 377, 400.

Tikveş, 66; –li, 66.
Tiller (Yarbay), 258.
Tima, 210.
Tiyatro, 189.
Tokat, 321, 360.
Top kamaları, 353.
Topal Osman Ağa, 361.
Topboğazı, 284.
Toprak bütünlüğü, 345, 346, 352.
Toros, 251, 261, 267, 280; – tünelleri, 250, 252, 265.
Trablusgarp, 201, 290.
Trabzon, 308, 309, 315, 328, 334, 337, 340, 346, 348, 357, 361, 404; –'daki milli cemiyetler, 357.
Trakya, 180, 396; – Cemiyeti, 394.
Tren, 122, 176, 202, 203, 256.
Tubas, 215.
Tulukerem sırtları, 210.
Turşun köyü, 164.
Tümmün, 215.
Tünel, 267.
Türbedar, 64.
Türk, 344, 379, 393; – askeri, 152, 165; – duygusu, 320; – erleri, 241; – kadını, 200; – kahramanları, 166; – kanı, 124; – kumandanı, 165, 201; –ler, 124, 148, 163, 166, 180, 181, 201, 252, 320, 336, 362, 381, 388, 394; –lük, 319; – mefkûresi, 198; – memleketi, 194; – milleti, 378, 388, 400; – milli izzet-i nefsi, 344; – misafirperverliği, 240, 404; – ordusu, 200, 201; – subayı, 165; - İtalyan harbi, 200, 201.
Türkçe, 57, 58, 71, 246; – şiir, 69; – Şiirler, 71.
Türkistan, 192, 198.
Türkiye, 122, 176, 186, 200, 201, 319, 345, 346, 352, 374.
Türkiye-Havas-Reuter Ajansı, 345, 346, 352

Uceymî (Irak Şeyhülmeşâyihi Uceymî ya da Acemî Paşa), 378, 405.
Ukbiyc, 243.
Ulukışla, 90.
Um Hilal, 211.
Urban, 278.
Urfa, 108.
Ülke bütünlüğü, 334.
Ünye, 315.

Vadii Ebuzrekâ, 210.
Vadii Fara (Fara Vadisi, Ferha Vadisi), 211, 213, 215, 217, 222, 225.
Vadii Samu, 211.
Vaisshaupt lokantası, 199.
Vaisshaupt, 200.
Vakit gazetesi, 292.
Vali Memduh Bey, 66.
Vali Münir Bey, 341.
Van, 95, 100, 102, 308, 309, 328, 334, 340, 341, 346, 347, 355, 361, 368, 393; – Gölü, 37; – Hareket Müfrezesi, 63, 65, 69, 70.
Vangel, 361.
Varna, 66.
Varto, 54, 95, 101.
Vasıf Bey, 22.
Vasil Yorika, 369.
Vasilaki, 318.
Vastan, 65, 100.
Vatan, 106, 111, 112, 123, 124, 128, 138, 151, 152, 170, 191, 205, 232, 280, 290, 291, 293, 296, 297, 336, 357, 371, 375, 376, 379, 388, 390, 393, 394, 402, 403; – ordusu, 330, 332; –perverlik, 86, 191, 323, 324, 337, 356, 397.
Vehip Paşa, 73.
Venizelos, 194.
Vermer, 184, 202.
Vers l'echafand, 204.
Veyselkaranî, 62.
Vezirköprü, 327.
Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 347, 348.
Vilmer Bey (Alman), 154.
Viyana, 171, 186, 191, 203, 204; – surları, 194.
Von Dumez (Albay), 132.
Vurguncular, 85.
Vurgunculuk, 86, 120.
Vuzuhi, 229; – İstasyonu, 229, 230.

Westfal, 90.